

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BAKARA SÛRESİ 177 - 216. ÂYETLER

İYİLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE

İSLÂMÎ ŞAHSİYET VE GÖREVLER

İÇİNDEKİLER

Bakara, 177-216. Âyetlerin Mealleri.....	2
İyilik/Doğruluk Nedir, Bilir misiniz?	7
Kisas; Cana Can.....	16
Kısastaki Hayat, Ölümle Canlanma	24
Vasiyet; Ölüme Hazırlık ve Emânet Bilinci	29
Vasiyeti Değiştiren Günahkârdır	32
Vasiyette Haksızlığın Önüne Geçmek.....	34
Oruç Zırhı.....	36
Oruç ve Zorlukların Kolaylaştırılması	41
Ramazan Ayı, Kur'an ve Oruç Ayıdır.....	57
Allah Kullarına Yakındır, Duâlarına İcâbet Eder	69
Hanımlarla Berâberlik, Siz Birbiriniz için Elbisesiniz!	78
Rüşvet ve Hak Edilmeyeni Yemek	88
Hilâller (Yeni Doğan Aylar) Vakit Ölçüleridir	91
Kur'an'da Sorulara Verilen Cevaplar	97
Size Savaş Açanlara Karşı Allah Yolunda Savaşın!.....	107
Fitne Çıkaranları Yakaladığınız Yerde Öldürün!.....	110
Savaşmayanlara Karşı Savaşılmaz!	112
Fitne Yok Edilinceye ve Din Allah İçin Tatbik Edilinceye Kadar Zâlimlerle Savaş	113
Barışta da Savaşta da Karşılık Esastır	114
Cihadı ve İnfakı Terkeden İnsan, Kendini Eliyle Tehlikeye Atmaktadır.....	116
Hac ve Umre	118
Hacda Günahlardan Daha Fazla Sakınmak Esastır	126
Hacda ve Her Zaman Allah'ı, Size Gösterdiği Şekilde Zikredin	129
Allah'ın Mağfiretini İstemek	136
Sadece Dünyalık İsteyene Âhiretten Hiç Nasip Yoktur!.....	137
“Rabbimiz! Bize Dünya da Güzellik, Âhirette de Güzellik Ver.”.....	140
Allah'ın Hesaba Çekmesi, Çok Çetin ve Sür'atlidir	142

Allah'ı Zikredin, O'ndan Korkun; O'na Döneceksiniz!.....	144
Hoşa Giden Sözlerle İnsanları Kandırırlar... ..	146
Allah Fesadı ve Fesat Çıkaranları Sevmez.....	148
Allah'tan Korkmayanlar İçin Yaşasın Cehennem!	148
Allah İçin Kendini Fedâ Eden Yiğitler	149
Haydi Barışa ve Barış Dini İslâm'a.....	152
Kur'an ve Sünnete Rağmen Müslüman Tökezleyip Sapıtamaz	160
Allah'ın Helâkını mı Bekliyorsunuz?	161
Bunca Mûcizeleri Görmüyor musunuz?	164
Kâfirlere Dünya Hayatı Süslendi, Âhiretteki Güzellikler İse Müttakîlerindir .	166
Tek Bir Ümmet Olan İnsanlığın Kıskançlıktan Ötürü Düştüğü İhtilâflar	167
Cehennem Korkusu - Cennet Ümidi (Allah ile İlişkilerimizde Denge)	170
Cennetin Bedeli, Her Ümmet İçin Aynıdır, Ucuzlamaz.....	170
Hayır Olarak Nelerinizi İnfak Edebiliyorsanız... ..	175
Hoşa Gitme Hayrın Ölçüsü Değildir!	176
Hoşunuza Gitmediği Halde Savaş Size Farz Kılındı	176

Bakara, 177-216. Âyetlerin Mealleri

“Birr (gerçek iyilik), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, peyamberlere iman eder. Allah rızâsı için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan infak eder, harcar, namaz kılar, zekât verir. Ahid/andlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte sâdık/doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler/Takvâ sahibi olanlar ancak onlardır.” (2/Bakara, 177)

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı/farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür. Ancak kim kardeşi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra ma’rûfa/iyiye uymak, öldürülenin velîsine (gereken diyeti) güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gelir. O halde söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra saldırıya kalkışırsa, muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.” (2/Bakara, 178)

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki, prensiplere uyar da kendinizi (kötülüklerden) korursunuz.” (2/Bakara, 179)

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah’tan korkan üzerine borçtur.” (2/Bakara, 180)

“Her kim işittikten ve kabullendikten sonra onu (vasiyeti) değiştirirse, günahı onu değiştirenedir. Şüphesiz Allah (herşeyi) işiten ve (herşeyi) bilendir.” (2/Bakara, 181)

“Her kim, vasiyet edenin haksızlığa meyletmesinden yahut günah işlemesinden endişe eder de (ilgililerin) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah bolca bağışlayan, çokça merhamet edendir.” (2/Bakara, 182)

“Ey iman edenler! Oruç, sizden önce gelip geçmiş ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı/farz kılındı. Umulur ki ittika eder, takvâ sahibi olur/korunursunuz.” (2/Bakara, 183)

“Oruç size sayılı günler olarak yazıldı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa, tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutar. İhtiyarlık veya şifâ umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mâzereti olup da oruç tutmağa güçleri yetmeyenlere fidyeye gerekir. Fidyeye, bir fakir doyumu miktarıdır. Bunun dışında kim gönüllü bir hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer gerçekleri anlıyorsanız, her güçlüğe rağmen oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” (2/Bakara, 184)

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, hidâyetin/doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak kendisinde Kur’an indirilen aydır. Sizden her kim hilâli (Ramazan ayının ilk hilâlini) görürse oruç tutsun (oruca başlasın). Kim o anda hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk istemez. O, sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiği için Allah’ı ta’zim etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.” (2/Bakara, 185)

“Kullarım sana Beni sorduğu vakit de ki: ‘Ben yakınım. Duâ edenin duâsını Bana duâ ettiği anda işitir, ona karşılık veririm. O halde kullarım da Benim dâvetime uysunlar ve Bana iman etsinler, umulur ki doğru yolu bulurlar.” (2/Bakara, 186)

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yyin, için; sonra akşama kadar oruçu tamamlayın. Mescidlerde ibâdete çekilmiş olduğunuz

zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki ittika ederler/korunurlar." (2/Bakara, 187)

“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını, yalan yemin ve şehâdet ile yemeniz için o malları hâkimlere (reislere, yetkili idârecilere veya mahkeme hâkimlerine el altından) vermeyin.” (2/Bakara, 188)

“Sana, yeni doğan hilâl şeklindeki ayları sorarlar. De ki: ‘Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan ve ölçülü giden kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun; umulur ki kurtuluşa erersiniz.” (2/Bakara, 189)

“Size karşı savaş açanlara, Allah yolunda olarak savaşın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları (haddi aşanları) sevmez.” (2/Bakara, 190)

“Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram’da siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar (orada) size karşı savaş açarlarsa, derhal onları öldürün. Böyledir kâfirlerin cezâsı.” (2/Bakara, 191)

“Eğer onlar (savaştan) vazgeçerlerse (şunu iyi bilin ki) Allah ğafûr ve rahîmdir.” (2/Bakara, 192)

“Fitne tamâmen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın. Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zâlimler (ve aşırıları hâriç hiç kimseye) düşmanlık ve saldırı yoktur.” (2/Bakara, 193)

“Haram aya karşılık, haram aydır. İşlenen suçlara karşılık da kısas vardır. Kim size saldırırsa siz de ona mukabele bilmisil olacak kadar saldırın (ileri gitmeyin). Allah’tan korkun. Bilin ki Allah muttakîlerle beraberdir.” (2/Bakara, 194)

“Allah yolunda infak edin/harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareket ve davranışınızda dürüst olun (güzel davranın), çünkü Allah muhsinleri/dürüstleri sever.” (2/Bakara, 195)

“Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (elde olmayan bir sebeple) bunlardan alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut

başından gelen bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidiye vermesi gerekir. Emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban kesemeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman da yedi olmak üzere oruç tutar ki hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, âilesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği cezâ ağırdır.” (2/Bakara, 196)

“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihram giyerse), hac esnâsında kadına yaklaşmak, fısklara/günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Hayır işlerden neyi yaparsanız, Allah onu bilir. (Ey mü'minler!) Âhiret için azık toplayın. Bilin ki, azığın en hayırlısı takvâdır (Allah korkusudur). Ey akıl sahipleri! Yalnız Benden korkun.” (2/Bakara, 197)

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbnizden gelecek bir lutuf ve keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'taki vakfeden ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın akın ettiğinizde Meş'ar-i Harem'de zikir ile Allah'ı anın. Her ne kadar O'nun hidâyetinden/yol göstermesinden önce yanlış gidenlerden idiysseniz de (zararı yok).” (2/Bakara, 198)

“Sonra insanların sel gibi akın ettiği yerden siz de akın edin. İstiğfâr edin/Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedendir, merhamet edendir.” (2/Bakara, 199)

“Hac ibâdetlerinizi bitirince, babalarınıza seslendiğiniz gibi yahut ondan daha yüksek bir sesle Allah'ı zikredin/anın (O'na yalvarın). İnsanlardan öyleleri var ki; ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver’ derler. Böyle isteyenlerin âhiretten hiç nasibi yoktur.” (2/Bakara, 200)

“Onlardan bir kısmı da; ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir hasene/iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azâbından koru’ derler.” (2/Bakara, 201)

“İşte onlar için, kazandıklarından (âhirette) büyük bir nasip (hisse) vardır. Şüphesiz Allah'ın hesaba çekmesi sür'atlidir.” (2/Bakara, 202)

“Sayılı günlerde (eyyâm-ı teşrikte) Allah'ı zikredin/anın (Telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, üzerine günah yoktur. Kim geri kalırsa, o zaman da kötülükten sakınan için günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzuruna toplanacaksınız.” (2/Bakara, 203)

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri hoşuna gider. Hatta böyleleri, söylediklerinin kalpten geldiğine (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır.” (2/Bakara, 204)

“O, dönüp gittimi (senden ayrılıp bir iş başına geçtimi) insanlar arasında bozgunculuk etmek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için yeryüzünde koşar. Allah fesâdı/bozgunculuğu sevmez.” (2/Bakara, 205)

“O gibilere ‘Allah’tan kork!’ denilince işlediği günahlar sebebiyle benlik ve gurur kendisini yakalar (da daha çok günah işler). Cezâ ve azap olarak ona cehennem yetiştir. Ne kötü yataktır o!” (2/Bakara, 206)

“İnsanlardan öyleleri de var ki Allah’ın rızâsını almak için kendini satar (fedâ eder). Allah da kullarına şefkatlidir.” (2/Bakara, 207)

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin (barışçı olun). Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, sizin âşikâr düşmanınızdır.” (2/Bakara, 208)

“Size (Kur’an ve sünnet gibi) apaçık deliller geldikten sonra, eğer tökezlerseniz (kötü yollarla saparsanız) şunu iyi biliniz ki Allah azîzdır, hakîmdir.” (2/Bakara, 209)

“Onlar, ancak buluttan gölgeler içinde Allah’ın ve meleklerin gelmesini beklerler. İş bitirildi (Allah nizâmı artık değişmez). Bütün işler yalnızca Allah’a döndürülür.” (2/Bakara, 210)

“İsrâiloğullarına sor: Kaç tane açık mu’cize verdik? Kim, mu’cizeler kendisine geldikten sonra Allah’ın nimetini tebdil ederse, bilsin ki Allah, cezâsı şiddetli olandır.” (2/Bakara, 211)

“İnkâr edip kâfir olanların, dünya hayatı süslendi. Bu yüzden onlar, iman edenlerden bazıları ile alay ederler. Oysa ki (iman edip) Allah’ın azâbından korunanlar, kıyâmet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.” (2/Bakara, 212)

“İnsanlar (aslanda) bir tek ümmet (millet) idi. Bu durumda iken Allah, müjde verici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da indirdi. İndirilen kitapta ve gönderilen peygamber ve onun dininden hiç kimse ayrılığa düşmedi. Ancak kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü kendilerine kitap verilenler anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Allah iman edenlere, haktan kendisinde ihtilâfa düştükleri şeyleri izniyle gösterdi. Şüphesiz Allah dilediğine doğru yolu gösterir.” (2/Bakara, 213)

“(Ey mü’minler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçmiş kavimlerin başlarına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokundu ve öyle sarsıldılar ki Peygamber ve onunla beraber iman edenler nihâyet ‘Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?’ dediler. İşte o zaman (onlara), ‘Şüphesiz Allah’ın yardımı yakın’ (denildi).” (2/Bakara, 214)

“Sana (Allah yolunda) ne infak edip harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayırdan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.” (2/Bakara, 215)

“Hoşunuza gitmediği halde savaş size yazıldı/farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamanız mümkündür. Sizin için daha şerli/kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmanız da mümkündür. Allah bilir, halbuki siz bilmezsiniz.” (2/Bakara, 216)

İyilik/Doğruluk Nedir, Bilir misiniz?

“Birr (gerçek iyilik), yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, peyamberlere iman eder. Allah rızâsı için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan infak eder, harcar, namaz kılar, zekât verir. Ahid/andlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte sâdık/doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler/Takvâ sahibi olanlar ancak onlardır.” (2/Bakara, 177)

İyiliğin tanımını ve içeriklerini anlatan bu âyette; takvâ rûhundan uzak ibâdetlerin dış formlarına verilen önemin anlamsızlığını göstermek üzere, örnek olarak, yüzünü doğuya veya batıya döndürmenin gerçek iyilik (birr) olmadığına işaret edilmektedir. Burada, bazı dinî formalite ve törenleri icrâ etmenin veya dindarlık gösterisinin gerçek iyilik olmadığı ve Allah katında önem ve değeri bulunmadığı anlatılmak istenmektedir.

Kısaca insanın mutluluğu ve hakka yakınlık; şirkte, küfür ve nankörlükte, câhilce taklit ve taassupta, hayvanlıkta, hayvan gibi helâl ve haram tanımamakta, pis pis şeyler yemekte, şeytana uyup çirkin şeyler yapmakta, bilir bilmez ağzına geleni söylemekte, hakkı gizlemekte, Kitap hakkında ihtilâfa düşmekte, hakka karşı ayrılık

ve anlaşmazlık çıkarmakta değil; tam mânâsıyla hayır ve ihsanda, bol iyiliktir. O halde asıl hayır ve iyilik nedir?

Yüzlerinizi bazen doğu, bazen batı tarafına çevirmeniz erginlik değildir. Fakat olgunlar o kimselerdir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitaba ve bütün peygamberlere iman edip, yakınlığı olanlara, öksüzlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere ve esirleri kurtarmaya seve seve mal verirler. Namazı kılarlar, zekâtı verirler. Bir de antlaştıkları zaman sözlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve harbin şiddetli zamanında sabır ve kararlılık gösterenler var ya, işte doğru olanlar da bunlardır, müttakîler/korunanlar da bunlardır.

Âyetin inmesine Kitap ehlinin, kıblenin değiştirilmesi meselesinde dedikoduyla ileri götürmeleri, yahûdi ve hristiyanlardan her birinin, kendi kıblelerine yönelmenin daha hayırlı olduğunu iddiâda ısrar etmeleri sebep olmuştur. Bunun için onlara ve bu vesile ile bütün insanlara hitâben buyuruluyor ki: Ey İnsanlar! Yüzlerinizi doğuya ve batıya doğru çevirmeniz, işin aslında istenen erginlik ve hayır değildir. -Diğer kırâate göre- Asıl istenen erginlik ve hayır, yüzlerinizi doğuya ve batıya doğru çevirmeniz değildir.

Bir kere doğu ve batının kible edinilmesinin hükmü kaldırılmıştır. İkincisi, doğuya ve batıya dönmek zâten ısrar edilmesi gereken bir erginlik ve hayır zannedilmemelidir. Kible meselesinin ve hatta Kâ'be'ye bile yönelmenin önemi, kendisi için istenen bir erginlik ve hayır olduğundan değildir. Fakat işin aslında erginlik ve hayır sahibi, gerçekten iyiliğe eren, Allah'a ve sorumluluk günü olan âhiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere iman etmiş ve helâlinden mal kazanıp, seve seve herhangi bir yakınlığa sahip bulunan akrabalarına, muhtaç olan yetimlere, fakirlikten kımıldanamayacak halde bulunan yoksullara, yol oğluna, yani uzun yoldan gelmiş misafire, ihtiyaç ve zarûretin zorlamasıyla dilenme zilletine düşmüş dilencilere -ki bir hadis-i şerifte: "*Dilenene, at üzerinde bile gelse veriniz*" diye rivâyet edilmiştir-. Rikab, rakabe' nin çoğuludur. Rakabe sözlükte boyun kökü demek olup, mecâzen insanda ve şer'an hürriyetini kaybetmiş olan insanda kullanılır ki, burada bu mânâyadır. Yani, esirler uğrunda; köleliğe düşmüş insanların kurtulup âzâd olması hususunda, Mükâtebeye kesilmiş olanların kurtuluş için ödeyecekleri bedele yardım etmek veya satın alıp âzâd etmek veya esâsen esirlikten kurtarmak üzere hediye veya sadaka olarak mal vermiş, farz namazlarını doğru dürüst kılmış, dininin direğini dikmiş, zekâtını da ayrıca vermiş, İslâm köprüsünden geçmiş olan kimse, bir hususta antlaşma yaptıkları, kesin söz verdikleri zaman sözlerini yerine getiren vefâkârlar ve özellikle fakirlik, sıkıntı, hastalık ve kötürümlük gibi zarûret durumlarında ve bir de düşmana karşı savaş zamanında, savaş alanlarında sabreden sabırlı kimselerdir.

Aslında olgunluk, erdem ve hayır, gerçek iyilik, bütün bu sayılan kimselerin erginliği, bunların iyilikleridir. İşte bu güzel sıfatlarla vasıflanmış olan kimseler, öyle kimselerdir ki, dinde, hakka uymada, iyiliği ve hayrı aramada, doğruluk ve vefakârlık yapmışlar, doğruluklarını ispat etmişlerdir. İşte, müttakîler bunlardır, bu iyilik ve doğruluk sahipleridir. Allah'a şükür de, böyle doğruluk ve sadâkatle yapılır.

Görülüyor ki, bu âyet-i kerime açıkça veya delâlet yoluyla, insanlığın bütün üstün vasıflarını içinde toplamıştır. Buna işaretle Peygamber (s.a.s.) Efendimiz de: *"Her kim, bu âyet ile amel ederse, imanını kemâle erdirmiş olur"* buyurmuştur.

Tefsir bilginlerinin daha çok benimsedikleri görüşe göre, bu âyetin içerdiği açıklama ile kible değişimi olayı ve bu olayla ilgili olarak koparılan uzun tartışmalar arasında sıkı bir ilişki vardır. Kible değişimi olayının hikmeti daha önce anlatılmıştı. Şimdi bu âyette gerek bu olayın ve gerekse çeşitli ibâdetlerin şekilleriyle ilgili olarak gündeme getirilmiş olan yahûdi tartışmalarının, itirazlarının ışığı altında büyük gerçek belirleniyor, dile getirilmeye devam ediliyor. Bilindiği gibi yahûdiler bu tür meseleleri sık sık tartışma konusu yapıyorlardı.

Sözünü ettiğimiz "büyük gerçek" şudur: Ne kible yönünün değiştirilmesinden ve ne de mutlak anlamda ibâdet amaçlı davranışlardan maksat, insanların yüzlerini Doğuya ya da Batıya, Beytül mukaddes ya da Kâbe tarafına çevirmek değildir. Başka bir deyimle -genel anlamda "iyilik" demek olan- "birr"in gâyesi; kalpde uyandırmaları beklenen duygulardan ve pratik hayatta uygulanması gereken davranışlardan soyutlanmış birtakım iyilik gerçekleştirmeyen ve hayır üretmeyen kuru ibâdet görüntüleri değildir. Tersine iyilik (birr); bir düşünce, bir duygu, bir eylem bütünü ve bir davranış sistemidir. İyilik; gerek birey ve gerek toplum vicdanında etkisini gösteren bir düşüncedir, bireysel ve sosyal hayatta etkisini gösteren somut bir davranıştır. Yüzleri Doğuya ya da Batıya çevirmek bu büyük gerçeği gözardı ettiremez, onu umursamamanın gerekçesi sayılamaz. Bu yöneliş ister bu ya da o kibleye dönmek sûretiyle olsun, ister namazda sağa ve sola selâm vermek biçiminde olsun, isterse insanların yapmış oldukları diğer ibâdetlerin görüntülediği davranışlar sırasında belirmiş olsun, farketmez. Tekrarlayalım:

"Asıl iyilik; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere inanan; akrabalara, yetimlere, yoksullara, yarı yolda kalanlara, muhtaçlara ve boyunduruk altında bulunanlara (kölelere, tutsaklara) mal sevgilerine rağmen yardım edenlerin; namazı kılanların, zekâtı verenlerin, antlaşma yaptıklarında yapmış oldukları antlaşmaları yerine getirenlerin; zorda, darlıkta ve savaş zamanında sabredenlerin tutumudur. İşte doğrular (sözlerinin erleri) onlardır, takvâ sahipleri de onlardır." İşte, iyiliklerin tümü anlamına gelen "birr" budur. Acaba âyette sayılan sıfatlara Yüce Allah'ın terazisinde bu ağırlığı kazandıran değer nedir?

Meselâ Yüce Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmanın değeri, önemi nedir? Yüce Allah'a inanmak, insanlığın hayatında değişik güçlere, değişik nesnelere ve değişik görüşlere kulluk etmekten kurtulup Yüce Allah'ta merkezîleşen tek kulluğa yönelmenin dönüm noktasıdır. Bu tek Varlığa kulluk sâyesinde insan vicdanı, bütün diğer kulluklardan, bağımlılık türlerinden sıyrılarak tek İlâh önünde aynı safta yer alan diğer insan vicdanları ile eşitlik düzeyine yükselir. Arkasından da bütün maddî nesnelerin ve bütün görüşlerin üzerine çıkar. Allah'a inanmak; bütün bunların yanında, anarşiden düzene, şaşkınlıktan istikamet belirliliğine, dağınıklıktan amaç birliğine geçişin de dönüm noktasıdır. Şu insanlık tek Allah'a inanıp bağlanmadıkça ortak bir amaç çerçevesinde doğru yolu bulamayacağı gibi, dışındaki varlık bütününde olan ve koordinasyonlu bir dayanışma sağlayan ilişki ve hedeflerine sağlam bir dayanak noktası da bulamaz.

Âhiret gününe inanmak, cezâ konusunda mutlak İlâhî adâlete, insanın yeryüzündeki hayatının boş ve ölçüsüz bir kargaşa olmadığına ve dünyadayken öyle değilmiş gibi görünse de aslında iyiliğin karşılıksız kalmayacağına inanmaktır. Gaybe (görünmez âleme) inanmanın bir parçasını oluşturan meleklerle inanmak ise, insan idrâki ile hayvan idrâki arasında, şu varlık bütününe ilişkin insan düşüncesi ile hayvan düşüncesi arasında bir ayrım çizgisi, bir ara kesittir. İnsan, duyu organlarının algı alanı dışında kalan bir âlemin varlığına inanırken, duyu organlarının sınırlı algılarına bağımlı olan hayvan bu dar alanın ötesine geçemez. Hatırlanacağı gibi gaybe iman konusu, Bakara sûresinin ilk âyetlerinde müttakîlerin temel bir özelliği olarak vurgulanmıştı. (Geniş bilgi almak isteyenler, 2/Bakara sûresi 3. âyetin tefsirine ve “Gayb” kavramına bakabilirler.)

Kitaba ve peygamberlere inanmak ise bütün peygamberlik misyonlarına ve bütün peygamberlere inanmaktır ki, bu da insanlığın birliğine, bu insanın İlâhının birliğine, dininin birliğine ve İlâhî düzeninin ortaklığına inanmak anlamına gelir. Bütün peygamberliklerin ve peygamberlerin mirasının vârisi olan müslümanın kafasında bu bilincin yerleşmesinin son derece büyük bir önemi, değeri vardır.

Allah Yolunda İnfak: Akrabalara, yetimlere, yoksullara, yarı yolda kalanlara, muhtaçlara ve özgürlüklerini yitirmiş köleler ile tutsaklara yardım etmenin, sevilen ve gurur duyma vesilesi yapılan maldan, bu zümreler lehine fedakârlıkta bulunmanın önemi, değeri nedir? Bunun önemi ve değeri; mal hırsının, cimriliğin, irâde zayıflığının ve bencilliğin tutsaklığından kurtulmaktır. Elleri başkalarına yardım etmekten, vicdanları özveriden ve ruhları özgürlükten alıkoyan mal tutkusundan sıyrılmak, arınmaktır. Bu özveri, âyetteki "*mal sevgisine rağmen*" ifâdesi ile parmak basılan bir ruhî ve duygusal değerdir, kazanımdır. Yani, insanın değersiz ve kötü malını değil, sevdiği malı başkalarına vermek üzere ona elini uzatarak mal tutsaklığından, maddî varlık köleliğinden kurtulması, âzâd olması... Bu kölelik, vicdanları alçaltan ve başları öne eğdiren bir bağımlılıktır. Bu özveri, insanı hırstan,

insanı küçük düşüren mal ihtirasından da âzâd eder. Bu ise, İslâm'ın görüşüne ve ölçüsüne göre büyük bir insanî değerdir. İslâm öyle bir dindir ki, insanı dış dünyanın, sosyal çevrenin olumsuz etkilerinden kurtarmaya geçmeden önce, onu kendi nefsinin kıskırtmalarından, ihtiras ve zaaflarından kurtarmaya girişir. Çünkü İslâm, nefislerinin kölesi olmuş kimselerin, aynı zamanda insanların da köleleri olduklarına; buna karşılık kendi nefislerinin tutsaklığından kurtulmuş kimselerin, aynı zamanda toplumların başı dik, özgür bireyleri olduğuna kesinlikle inanır.

Bütün bunlardan başka, bu özveri, toplum düzeyinde de insanî bir değerdir. Sözünü ettiğimiz akrabaları gözetme, onlara yardım etme geleneği insan kişiliğinin saygınlığını, âile onurunu ve karşılıklı akraba bağlılığını gerçekleştiren bir davranıştır. Âile, toplumun çekirdeğidir. Bu yüzden âyette en başa alınarak ona özel bir ilgi gösterilmiştir.

Bu özveri, yetimlere dönük yüzü ile toplumda büyükler ile küçükler arasında, güçlüler ile zayıflar arasında bir dayanışmadır; ana-baba ilgisinden ve korumasından yoksun olan bu yavruların bu eksikliklerini karşılama, bu boşluklarını doldurma girişimidir. Böylece, başıboş kalacak ümmet çocuklarının bozulma tehlikesiyle karşı karşıya gelmelerine; çocuklarını gözetmeyen, onlara yardım eli uzatmayan toplumların felâketlerle yüzyüze gelmelerine karşı koruyucu bir önlemdir.

Bu özveri, geçimlerini sağlayacak maddî imkânlardan yoksun olmalarına rağmen yüzünü döküp hiç kimseden birşey istemeye kalkışmayan yoksullara dönük yüzü ile; böylelerinin onurunu koruyucu, mahvolmalarını engelleyici, hiçbir ferdini ihmal etmeyen ve hiçbir üyesinin perişanlığına göz yummayan İslâm toplumunun geçerli olan sosyal dayanışmasını ve yardımlaşma ilkesini somut örneklerle kanıtlayıcı bir önlemdir.

Bu özveri, malından ve âilesinden uzak düşmüş yolcuya dönük yüzü ile; sıkıntı ânında, âileden, maldan ve memleketten ayrı düşüldüğü sırada böyle bir sıkıntıya düşen kimseye karşı yapılması gereken bir kurtarma görevi, aynı zamanda bütün insanlığın bir tek âile, bütün yeryüzünün ortak bir vatan olduğunu, bu ortak vatan yüzeyinde bir âilenin başka bir âile ile, bir malın başka bir mal ile, bir ilişkinin başka bir ilişki ile ve bir ikametgâhın başka bir ikametgâh ile elele verebileceğini yarı yolda kalmış bu çaresize çareyi hissettirme girişimidir.

Bu özveri, muhtaçlara dönük yüzü ile; onların darlıklarını giderici ve böylece kendilerini İslâm'ın hoş görmediği dilencilikten alıkoyucu bir tedbirdir. İslâm'a göre geçimini asgarî düzeyde sağlayan ya da çalışacak bir iş bulabilen kimsenin dilenmemesi gerekir. Böyle bir kimseye dini, elindekine kanaat etmeyi ya da çalışıp geçimini sağlayarak dilenmemeyi emreder. Sadece çalışamayanlar ve asgarî ihtiyaçlarını karşılayamayanlar dilenebilirler.

Bu özveri, boyunduruk altına düşmüş kimselere (tutsaklara ve kölelere) dönük yüzü ile; İslâm'a karşı kılıç çekmek gibi ağır bir kabahat işlemiş olan zavallıları kölelikten âzâd ederek özgürlüğe kavuşturma, yeniden hür ve şahsiyetli birer insan olmalarını sağlama amacını taşır. Âyetin bu konudaki hükmü, ya köleleri satın alarak âzâd etme yoluyla veya efendisinin kendisinden âzâd etme karşılığında istediği malı ona yardım olarak vermek sûretiyle gerçekleşir.

Bilindiği gibi İslâm, kölelerin efendilerinden âzâd olmayı istedikleri andan itibaren onların özgür olduklarını ilân eder ve efendilerden bu özgürlük karşılığında köleleri ile derhal bir malî anlaşma yapmalarını ister. İşte o andan itibaren eski köle, ücretli bir işçi konumuna geçer, çalışarak elde ettiği kazanç, hesabına yazılmaya başlanır, zekât verilebilecek kimseler arasına girer, kendisine yapılacak zekât dışı yardımlar, bu âyette sayılan "genel iyilikler" kapsamında sayılır. Bütün bunlar kölelerin bir an önce kölelikten kurtulup özgürlüğünü geri alması amacına dönük tedbirlerdir.

Namaz kılmaya gelince, acaba bu ibâdetin "tüm iyilikler" anlamına gelen "birr" kavramının içindeki yeri nedir? Namaz, "yüzü Doğuya ya da Batıya" çevirme eylemini aşan bir anlam taşır. Bu ibâdet insanın dışıyla, içiyle, vücuduyla, aklıyla rûhuyla bir bütün olarak Rabbine yönelme pratiğidir. Namaz, ne sırf bir vücut egzersizleri yekünü ve ne de sırf Allah'a tasavvufî bir yönelme girişimidir. İslâm'a uygun namaz, bu dinin hayat ile ilgili temel düşüncesinin kısa bir özetini oluşturur.

İslâm, insanı; beden, ruh ve akıl ile birleşmiş bir bütün olarak tanır. Ne toplam olarak insan dediğimiz canlı varlığı oluşturan bu üç güç kaynağının (beden-ruh-akıl) faâliyetleri arasında çatışma olduğunu varsayar ve ne de ruhun özgürlüğü hesabına bedeni baskı altına almaya girişir. Çünkü ruhun özgür olabilmesi için böyle bir baskı gerekli, zarurî değildir. İşte bu temel düşüncenin ışığı altında İslâm, en büyük ibâdet türü olan namazı bu üç insanî güç kaynağının faâliyetlerini yansıtabilecek bir fırsat sayarak her üç güç kaynağını da bir arada uyum ve karşılıklı ilişki içinde Yaradan'a yöneltir. Daha açık söylemek gerekirse namazın kıyâmını (ayakta durma eylemini), rükûunu ve secdesini beden hareketini gerçekleştirici; onun okumasını (kırâatini), okunan âyetlerin anlamını düşünme ve irdelemesini aklın faâliyetini yansıtır; bunlar yanında onun içerdiği, Allah'a yönelmeyi ve O'na teslim olmuşluğu rûhun faâliyetini aksettirici bir fırsat olarak kabul eder. Bu faâliyetlerin her üçü de eş zamanlı olur. Bu şekilde namaz kılmak, her vakit namazında ve her rekâtta İslâm'ın hayatla ilgili görüşünü bir bütün olarak müslümana hatırlatır ve bu hayat görüşünü yine bir bütün olarak pratiğe yansıtır.

Peki zekât vermenin bu genel iyilik kavramı içindeki yeri nedir? Zekât vermek, Yüce Allah'ın zenginlerin malı içinde fakirlerin bir hakkı olarak belirlediği İslâmî bir

sosyal vergidir. Bunu yüce Allah belirliyor. Çünkü sözkonusu malın asıl sahibi O'dur ve onu belirli bir sözleşme ile fertlerin mülkiyetine vermiştir. Bu sözleşmenin şartlarından biri de zekât vermektir. Bu âyette sevilen maldan anılan kimselere mutlak anlamda yardım yapılması konusu anlatıldıktan sonra; zekât meselesine geçiliyor. Bu da gösteriyor ki, âyette anılan kesimlere mutlak anlamlı yardımda bulunmak zekâtın alternatifi değildir; zekât da bu tür malî yardımların yerini tutan bir alternatif değildir. Zekât; farz olan bir vergi, genel anlamlı maddî yardım ise gönüllü bir özveridir. "Birr" kavramı ile ifâde ettiğimiz iyilikseverlik hali ise ancak bunların her ikisinin biraraya gelmesi ile gerçekleşir. Bunların her ikisi de İslâm'ın temel dayanaklarındandır. Bu âyetin, zekâtı, maddî yardım meselesinden sonra ayrı bir konu olarak anlatması, zekâtın başlı başına bir farz olduğunu, gönüllü yardımın zekât yükümlülüğünü düşüremeyeceğini ve zekâtın da gönüllü yardımın yerini alamayacağını belirtmek içindir.

Verilen sözleri tutmanın, yapılan antlaşmalara uymanın genel anlamlı "iyilik" kavramı içindeki yerine geline; bu sıfat, İslâm'ın son derece özen gösterdiği, karakteristik bir niteliğidir; Kur'an-ı Kerim, birçok yerinde onu tekrar eder ve onu iman, insanlığın ve dürüst kişiliğin (ihsânın) belirtisi, göstergesi sayar. Bu sıfat; fertler, toplumlar, milletler ve devletlerarası ilişkilerde güven ve emniyet havasının egemen olması için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Sözlere ve antlaşmalara bağlılık sıfatı, ilk önce Yüce Allah'a verilmiş olan sözlere bağlı kalmaya dayanır. Verdikleri sözleri tutmayan, antlaşmalarına uymayan insanların toplumunda herkes endişe ve korku içinde yaşar; hiç kimse hiç kimsenin sözüne güvenmez, kimse kimseye güvenmez ve hiçkimse hiçkimsenin vaadine inanmaz. İslâm gerek dostlarına ve gerekse düşmanlarına verdiği sözleri tutma, dostları ve düşmanları ile yaptığı antlaşmalara bağlılık konusunda öyle bir titizlik düzeyine yükselmiştir ki, insanlık uzun tarihi boyunca böyle bir düzeye hiç yanaşamamış, sadece İslâm'ın önderliği ve kılavuzluğu altında bu zirveye tırmanmak mümkün olabilmıştır.

Acaba "darlıkta, zorlukta ve savaş sırasında sabırlı olma" ile genel anlamlı "iyilik" kavramı arasındaki ilişki nedir? Bu sıfat; her beklenmedik aksilik karşısında paniğe kapılmanın, her fâcia karşısında hayal kırıklığına düşmenin, her zorluk karşısında dize gelmenin önüne geçmek için vicdanların eğitilip hazırlıklı hale getirilmesi işlemidir. Bu sıfat, çöken kara bulutlar dağılıncaya, sıkıntı ortadan kalkıncaya ve Yüce Allah'ın her zorluğun arkasından gösterdiği kolaylık belirinceye kadar soğukkanlı davranmak, kendini tutmak ve direnmek demektir. Bu sıfat; yüce Allah'tan umut kesmemek, Allah'a güvenmek, Allah'a dayanmaktır.

Bütün insanlığın önderi olmakla, yeryüzünde adâleti ve huzuru gerçekleştirmekle görevlendirilen bir ümmetin yolu üzerinde karşısına çıkacağı kaçınılmaz olan meşakkatlere, sıkıntılara karşı kendini hazırlaması, "darlıkta, zorlukta, savaş sırasında sabırlı olması", yokluk ve yoksulluk karşısında sabırlı

olması, hastalığa ve güçsüzlüğe karşı sabırlı olması, eksiklik ve yetersizlik karşısında sabırlı olması, savaşta ve kuşatma altında sabırlı olması, kısacası her türlü musîbete karşı sabırlı olması şarttır. Çünkü ancak bu sâyede büyük görevinin üstesinden gelebilir, kendi için belirlenmiş rolü sebat, güven, soğukkanlılık ve gönül rahatlığı içinde oynayabilir.

Bu âyette bu sıfat, yani "darlıkta, zorlukta ve savaş sırasında sabretme" vasfı diğerleri arasında ön plâna çıkarılıyor. Bu ön plâna çıkarma işlemi, metinde "*sâbirîn* (*sabırlılar*)" sözcüğü farklı bir sözdizimi kuralına tâbi kılınarak, diğerlerinden ayrı tutulduğu vurgulanmak sûretiyle gerçekleştiriliyor. Sebebine gelince, daha önceki iyilik sıfatları merfû' oldukları halde sırf "*sâbirîn*" kelimesi önünde "Ehesse" fiilinin olduğu farzedilerek mensûb olarak okunmuştur. İyiliğin sıfatları anlatılırken sabırlılığa bu şekilde özel bir dikkat çekilmiş olmasının ağırlıklı bir anlamı vardır. Bu dikkat çekme üslûbu, sabırlıları ön plâna çıkarıp öbür sıfatları taşıyanlardan daha imtiyazlı bir konuma çıkarıyor. Allah'a, meleklerle, Kitaba, peygamberlere inanmak, sevilen malı gözden çıkararak başkalarına vermek, namaz kılmak, zekât vermek ve antlaşmalara bağlı kalmak nitelikleri karşısında bu özelliğe seçkinlik kazandıran bir dikkat çekme işlemidir bu. Bu da sabırlılar için büyük bir derece ve sabır sıfatının Allah'ın terazisinde değerli sayıldığını gösteren bir dikkat çekme olayıdır. (Daha ayrıntılı açıklama için, "*Ey iman edenler, namaz ve sabırla yardım dileyin*" diye başlayıp "... İşte onlar için Rabblerinden mağfiret ve rahmet vardır" şeklinde biten âyetin (2/Bakara, 153 ve 2/Bakara, 45) açıklamasına ve "Sabır" kavramına başvurulabilir.)

Böylece bir tek âyet, inanç esasları ile bedenî ve malî yükümlülükleri biraraya getirerek onları ayrılmaz bir bütün, parçalanmaz bir ünite halinde sunuyor ve bu üniteye, birime "birr" unvânını veriyor. Biz buna "toplam iyilikler" ya da bir hadiste geçen deymi kullanarak "iman" veya "sâlih ameller" adını da verebiliriz. Gerçekten bu ünite, İslâmî görüşün ileri İslâm düzenine dayanak oluşturan vazgeçilmez ilkelerin eksiksiz bir özetidir.

Bundan dolaydır ki, bu âyetin sonunda bu sıfatları üzerlerinde taşıyanlar için şöyle buyuruluyor: "*İşte doğrular (sözlerinin erleri) onlardır, takvâ sahipleri de onlardır.*" İşte müslüman olacaklarına dâir Rabblerine vermiş oldukları sözü tutanlar, inançlarına ve itikatlarına bağlı kalanlar, bu inanç ve itikad, pratik hayattaki uygulamalarına sadâkatle yansıtanlar bunlardır. Yine bunlar, Rabblerinden korkup O'na bağlılıklarını sürdüren, duyarlılık ve titizlikle O'na karşı görevlerini yerine getiren kimselerdir.

Şimdi biz bu âyetin ışığı altında önce Yüce Allah'ın doğru ve değişmez sistemi aracılığıyla insanları yükseltmek istediği o yüce doruklara bakıyoruz. Arkasından da bu İlâhî sisteme sırt çeviren, ondan kaçan, ona karşı savaş açan, ona ve ona çağırان

herkese karşı düşmanlık besleyen insanlara göz atıyor ve ellerimizi esefle havaya açarak Yüce Allah'ın şu sözünü tekrarlıyoruz: *"Yazıklar olsun kullara!"* (36/Yâsin, 30)

Sonra bir daha gözlerimizi açıp etrafa bakınca az önceki hayıflanmamız ve üzüntümüz dağılarak, yerini Yüce Allah'a bağlanmış güçlü umudumuza ve bu hayat tarzının sarsılmaz derecede kuvvetli olduğuna beslediğimiz kesin inanca bırakıyor. Bu arada bakışlarımızı geleceğe dikiyoruz ki, ufukta, parlak ve ışık saçan bir ümit parıldıyor. Şu insanlığın uzun bir sıkıntı sürecinden sonra bu ileri hayat düzenine yöneleceğini ve bakışlarını bu aydınlık ufka çevireceğini müjdeleyen bir ümit bu... Ve beklediğimiz yardım sadece Allah'tan gelecektir.

Bu bölüm, Medine'de ilk kuruluş dönemini yaşayan İslâm toplumunun bazı sosyal düzenlemelerini, sosyal kurumlarını içerdiği gibi bir kısım farz ibâdetleri de içeriyor. Bunların her ikisi de bu sûrenin aynı bölümünde yanyana yerleştirilmiş bir bütün oluşturuyor. Yine bu iki konu aynı şekilde Allah'tan korkmaya ve takvâyâ sağlam bir bağla bağlanmıştır. Çünkü hem sosyal düzenlemelerin ve hem de kulluk yükümlülüklerinin hemen arkasından takvânın, Allah korkusunun hatırlatıldığını görüyoruz. Ayrıca bu her iki bahis de, geçen bölümün sonunda yer alan ve gerek imana dayalı düşüncenin dayanaklarını ve gerekse pratik davranışların ilkelerini içeren "birr (genel anlamda iyilik)" âyetinin hemen arkasından geliyorlar.

Bu âyetler demetinde sırasıyla; adam öldürme olaylarına kisasla karşılık verilmesi gerektiği ile bununla ilgili hukukî düzenlemelerden, ölmeden önce yapılacak vasiyyetten, oruç tutmanın farz oluşundan, duânın ve itikâfın İslâm'daki yerinden ve son olarak da mal ile ilgili olarak çıkacak ihtilâflardan dolayı yargı organlarına başvurma yollarından söz ediliyor. Kisasla ilgili açıklamaların arkasından Allah korkusuna (takvâyâ) şöyle işaret ediliyor: *"Ey akıl sahipleri, sizin için kısıta hayat vardır. Bu sâyede (Allah'tan korkarak) adam öldürmekten sakınırsınız."* (2/Bakara, 179). Vasiyet ile ilgili açıklamaların arkasından da Allah korkusuna (takvâyâ) şöyle işaret ediliyor: *"İçinizden biri ölmek üzereyken eğer geride mal bırakıyorsa anaya, babaya ve yakın akrabalara geleneklere uygun bir vasiyette bulunması Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."* (2/Bakara, 180). Öte yandan oruç ile ilgili açıklamaların arkasından da sözü geçen takvâ hakkında şu uyarıya yer verilmektedir: *"Ey müminler, sizden önceki ümmetlere olduğu gibi, takvâ sahibi olasınız, günahlardan sakınasınız diye, sayılı günler olarak oruç tutmak size de farz kılındı."* (2/Bakara, 183). Oruçla ilgili açıklamaların arkasından itikâftan söz edildikten sonra da aynı uyarı, yani takvâ uyarısı şöyle vurgulanıyor: *"Bunlar, Allah'ın çizdiği sınırlardır, onlara yaklaşmayın. Allah insanlara âyetlerini böyle açıklıyor ki, ittika edip yasaklardan sakınabilsinler."* (2/Bakara, 187).

Bütün bunların yanında bir bölümünü yukarıya aldığımız âyetlerden başka bu bölümün sonlarında okuyacağımız diğer bir grup âyet de takvâyı vurgulamaktan, kalplerde Allah duyarlığını ve bilincini harekete geçirmekten geri kalmaz. Sözünü ettiğimiz sonuç cümlelerini birlikte okuyalım: *"Size doğru yolu gösterdi diye O'nu tekbir etmenizi (ululuğunu dile getirmenizi) ister; ola ki, Kendisine şükredersiniz."* (2/Bakara, 185). *"O halde onlar da Benim çağrıma olumlu cevap vererek bana iman etsinler ki, doğru yolu bulsunlar."* (2/Bakara, 186). *"Hiç şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir."* *"Hiç şüphesiz Allah bağışlayıcı ve merhamet edicidir."* (2/Bakara, 199)

Bu üslûp, dikkatleri bu dinin özüne çeken bir tutarlılık, bir sürekliliktir. Bu din bölünmez bir bütündür. Bu dinin gerek sosyal düzenlemeleri gerek hukukî kuralları ve gerekse ibâdet amaçlı hareketleri, bir bütün olarak, içerdiği inanç sisteminin türevleridir; hepsi de bu inanç sisteminin doğurduğu genel düşünceden kaynaklanır, tümü tek bir bağla Yüce Allah'a sımsıkı bağlıdır ve yine hepsi ortak amaçları olan kullukta buluşup birleşirler. Tek Allah'a kullukta... Yaratan, rızık veren ve insanoğlunu şu varlık âleminde yeryüzüne halife olarak atamış olan Allah'a kullukta. Yalnız, bu halifelik, insanların O'na inanması, ibâdetlerini sırf O'na yöneltmeleri ve düşüncelerini, yaşama düzenlerini, hukuk sistemlerini sırf O'nun ilkelerine dayandırmaları şartına bağlıdır.

Bu bölüm, bu âyetler demeti, gerek işlediği konular, gerekse içerdiği sonuç ve yorum cümleleri ile bu dinde var olan sözkonusu kayıtsız-şartsız karşılıklı ilişkinin bâriz bir örneğidir. Bunun üzerine, amelî hükümleri genişçe açıklamak sûretiyle, hayat hakkı ve canı koruma ile ilgili olmak üzere buyuruluyor ki:

Kıyas; Cana Can

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kıyas yazıldı/farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür. Ancak kim kardeşi tarafından affedilirse kıyas düşer. Bundan sonra ma'rûfa/iyiye uymak, öldürülenin velîsine (gereken diyeti) güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gelir. O halde söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra saldırıya kalkışırsa, muhakkak onun için elem verici bir azap vardır." (2/Bakara, 178)

Arapça kıyas kelimesi, adam öldürme olaylarında cana karşılık can kuralını ifâde eder. Bununla birlikte, öldüren kişinin cinâyeti işlediği şekilde öldürülmesi gerektiği anlamına gelmez. Sadece, diğerinin canını aldığı için, onun da canının alınması gerektiği anlamına gelir. Adâlet taleplerine cevap vermek üzere, burada, insan hayatının taşıdığı değerın eşitliği ilkesi ortaya konulmaktadır. Kan bedeli ve

cezâsı, ne öldürenin ne de öldürülenin sınıfına bakarak belirlenemez. Bu nedenle öldüren kimsenin, kendisinin kan cezâsını ödemekle sorumlu olduğu açıkça bildirilmektedir.

İslâm'dan önce insanlar kendi kabilelerinden öldürülen biri için çok yüksek bir diyet belirliyorlar ve öldürenin kabilesinden aynı değerde bir üyenin veya öldürülenin değerine göre diğer kableden birçok, bazen de yüzlerce adamın canını istiyorlardı. Diğer taraftan eğer öldüren, öldürülenden daha yüksek bir toplumsal sınıfa dâhilse, o zaman onların "adâlet anlayışları", öldürenin canının alınmamasını gerektiriyordu. Bu kan bedelinin belirlenmesindeki eşitsizlik sadece o câhiliye dönemi ile sınırlı değildir. Bugün bile "medenî" uluslar kendi ülkelerinden bir kişinin öldürülmesine karşılık, katilin ülkesinden elli kişiyi öldüreceklerini açıkça söylemekten utanmamaktadırlar. Bu tehditleri pratikte uygulamaya da koymaktadırlar. Çoğu zaman köle ülkeye mensup yüzlerce kişinin, yöneten ülkeye mensup bir kişinin öldürülmesine karşılık öldürüldüğünü duyuyoruz. Örneğin 20. yüzyılda bile, Sör Lee Astek adlı bir İngiliz'in öldürülmesi üzerine, medeniyet havârisi İngilizler tüm Mısır halkından bunun intikamını almışlardır. Fakat katil eğer "medenî" yöneten bir ülkeye mensupsa ve öldürülen de "medenî olmayan" köleleştirilmiş bir ülkeye mensupsa, onların hâkimleri katile ölüm cezası vermemektedirler. Bu adâletsiz kanunlara karşı önlem almak için Allah, ikisinin de sınıf seviyelerine bakılmaksızın öldüren kimseye karşılık, sadece ve sadece öldüren kişinin canının alınması gerektiğini bildirmektedir.

Kıyasla ilgili bu âyetlerin nüzul sebebi: Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinden önce adam öldürmeye karşı hıristiyanlar, yalnız affın vâcip olduğunu söylüyorlardı. Yahûdilerin hükümlerinde de af yok, yalnız öldürme vardı. Bununla birlikte Buhârî ve Nesâî'nin rivâyetlerine göre İsrâiloğulları diyeti, öldürmeden önde tutuyorlardı.

Araplar ve onlarla beraber yahûdilerin bir kısmı bazen öldürmenin vâcip olduğuna, bazen de diyetin vâcip olduğuna hükmediyorlardı. Fakat bu iki hükümden her birinde haksızlık yapıyorlardı. Şöyle ki; biri, diğerinden daha şerefli olan iki kabile arasında bir öldürme olayı meydana gelince, daha şerefli olanlar; herhalde bizden bir köle karşılığında onlardan bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek ve bir erkek karşılığında iki erkek öldürecekiz derlerdi. Kendi yaralarını hasımlarının yarasının iki katı sayarlar ve bazen daha da ileri giderlerdi.

Rivâyet ediliyor ki; bir kere birisi, ileri gelenlerden bir insan öldürmüştü. Katilin yakınları, öldürülenin babasının yanında toplandılar ve "ne istersin?" dediler. O da: "Üçten biri!" dedi. "Nedir onlar?" diye sordular. Cevaben: "Ya oğlumu diriltirsiniz veya evimi semânın yıldızlarıyla doldurursunuz yahut da bütün

kavminizi bana teslim edersiniz, hepsini öldürürüm. Sonra da oğluma bir karşılık aldığım görüşünde bulunmam." demişti.

Diyet konusunda da haksızlık söz konusuydu. Zulmedenler, çoğunlukla ileri gelenlerin diyetini, diğerlerinin birkaç katı yaparlardı. İşte böyle Arap kabilelerinden Ensar'ın iki kabilesi arasında câhiliye devrinden kalma kan dâvâları vardı. Bir taraf, şeref ve kuvvetine güvenerek diğerine karşı ileri gidip bizden bir köle karşılığında sizden bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek öldüreceğiz diye yemin etmişlerdi. Müslüman olduktan sonra Rasûlullah (s.a.s.)'a gelip muhâkeme olmak istediler. Bu sebeple, bu âyet indi.

Kıyasın vâcip oluşunu, bu vâcipliğin ancak öldürülenin ehlinden birinin affı ile düşebileceğini, bu affın daha iyi ve daha uygun olacağını, bununla beraber af sırasında mal üzerine anlaşmanın da câizliğini tesbit etti. Yahûdilerin, affın meşrû olmadığına ve diyetin kıyastan önde bulunduğu dâir olan hükümlerini ve kıyas yoluyla öldürmenin asla meşrû olmadığını söyleyen hristiyan hükümlerini ve insanlık eşitliğine riâyet etmeyip, şeref dâvâsıyla haksızlığa ve tecâvüze giden Arap âdet ve hükümlerini ortadan kaldırdı. Yaşama hakkındaki eşitliği kurup ilân etti.

Kıyas: Sözlükte aynıyla karşılık vermek, herhangi bir hakkı dengiyle takas etmek demektir. "*Katlâ*" kelimesi "katîl" in çoğuludur. "Katîl" de maktûl, öldürülmüş kimse demektir. "*öldürülenler hakkında*" ifadesindeki "fi" harfi, sebebiyet içindir. Ey iman edenler! zulmedilerek öldürülenler hakkında, yani bunların öldürülmesinden dolayı karşılık olarak katillerine kıyas uygulanması üzerinize yazıldı, yazılmış bir kanun oldu, farz kılındı.

Bundan dolayı kasden bir insan öldürmenin asıl gereği kıyastır. "*El-katlâ*" kelimesi çoğul ve başında lâm-ı târif bulunduğundan, kasden ve haksız yere öldürülenlerin hür, köle, erkek, dişi, müslüman ve müslümanların himâyesinde bulunan diğer din mensuplarının hepsini kapsamaktadır. Her birinin katili kim olursa olsun, karşılığında kıyas yapılır. Açıklanacağı üzere, kıyası düşürme sebebi olan af veya anlaşma olmadıkça bu kıyasın uygulanması, bütün iman edenlere farzdır.

Özellikle hür hüre, köle köleye, dişi dişiye, yani bir hür bir hürü, bir köle bir köleyi, bir dişi bir dişiye öldürdüğü zaman, öldürülen hür karşılığında o katil hür, öldürülen köle karşılığında o katil köle, öldürülen dişi karşılığında o katil dişi, kısaca her öldürülen kimsenin karşılığında kendi katili aynı şekilde öldürülür. Bu öldürme yeterli bir kıyas olur. Câhiliye devri âdeti gibi şeref ve kıymet dâvâsıyla katilden başkasının öldürülmesine kalkışılmaz.

Bu kayıtlar, âyetin nüzul sebebi olan olayda olduğu gibi, katilden başkasının öldürülmesinden kaçınılması içindir. Bundan başka bir mefhûm-i muhâlifi

kastedilmiş olmadığında ittifak vardır. Hanefî mezhebine göre zâten mefhûm-i muhâlif delil yerinde geçerli değildir. Ancak siyak gibi açık bir karîne bulunursa o başka. O zaman da mefhûm-i muhâlif, kelime-i tevhidde olduğu gibi, mânâ sayısına dâhil olur. Burada da bu türden olmak üzere nüzul sebebi karînesi ile katilden başkasının öldürülmemesi hakkında mefhûm-i muhâlif geçerli olabilirse de başkası hakkında söz söylenmemiş olur. Geçmiş usûle göre amel edilir. Bundan dolayı âyetin başındaki genel ifâdeyi özelleştirmez. Hürün köleye, erkeğin dişiye karşılık ve bunun aksi olarak kısas edilebilmelerini yasaklamaz. Bunun için dişinin erkek, erkeğin dişi karşılığında kısas yoluyla öldürüleceği müctehid imamlar arasında üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Bunu teyid ve açıklamak üzere Mâide sûresindeki kısas âyetinde "*Cana can* " (5/Mâide, 45) buyurulmuş ve bununla kısasta aranan benzerlik ve eşitliğin nefis ve can benzerliği olduğu gösterilmiştir. Yaşama hakkı herkes için eşittir. Kısas bu eşitliğe dayanmaktadır.

Öldürülen kim olursa olsun, onun katili veya katilleri, o öldürülenden daha fazla bir yaşama hakkına sahip değildir. İşte bu şekilde âyetin başı genel, "*hüre hür, köleye köle, dişiye dişi*" ifâdesi de "*cana can*" benzemesiyle can eşitliğini beyan ile tecâvüzden kaçınmak içindir. Bununla beraber İmam Mâlik ve İmam Şâfiî hazretleri, erkek ve dişi arasında fark olduğu görüşünde bulunmadıkları ve öldürülen bir hür karşılığında katil köleyi kısas yoluyla öldürmeyi yeterli gördükleri halde, öldürülen bir köle karşılığında bir hürün ve öldürülen bir gayri müslim karşılığında müslümanın öldürülmesini câiz görmemişlerdir. Fakat bunu, bu âyetin mefhûm-i muhâlifinden de çıkarmamışlardır.

Çünkü "*dişiye dişi*"nin mefhûm-ı muhâlifine mutlak olarak, "*köleye köle*"nin mefhûm-i muhâlifine bir yönden itibar etmediklerinde söz yoktur. Buna karşılık "*hüre hür*"ün mefhûm-i muhâlifinin geçerli olması da çelişki olur. Ancak her iki İmam da bu hususta Hz. Ali'den rivâyet edilen şu hadislerle dayanmışlardır. "Bir adam kölesini öldürmüştü. Rasûlullah ona celde vurarak bir yıl sürgüne gönderdi. Kaved yani kısas yapmadı." "Müslümanların himâyesinde olan bir gayri müslim karşılığında müslümanın, bir köle karşılığında hür kimsenin öldürülmemesi sünnettendir."

Bir de, "Hz. Ebû Bekir ve Ömer, köle karşılığında hürü öldürmezlerdi, ashabdan buna itiraz eden de olmamıştır" diye delil ileri sürmüşler ve bunu organ kısasına kıyas etmişlerdir. Fakat Hanefîlerce köle karşılığında, onun sahibi olmayan hür katil, aynı şekilde müslümanların himâyesinde bulunan kâfir karşılığında müslüman katil de kısas yoluyla öldürülür. Çünkü "*cana can*" (5/Mâide, 45) buyurulmuştur.

Birinci hadis, kölenin sahibi hakkında özeldir. Diğerleri de bu nassı iptal edecek derecede kuvvetli değildir. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz'in bir zimmî karşılığında

bir müslümanı kısas etmiş ve *"Taahhüdünü yerine getirmeye en lâyık olan benim."* buyurmuş olduğunu da Evzâî, senediyle Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Bu hususta başka haberler de vardır.

Kisas, yaşama hakkında, mâsumlukta, eşitliğe dayanır. Bu mâsumluk da din ve yurttâ sâbit olur. Onlar ise bu konularda eşittirler. Burada şu da anlaşılır ki, vasıf gibi sayıda farklılık da mâsumlukta eşitliği bozmaz. Bunun için bir şahsı, birçok kimseler birlikte öldürürlerse, hepsi de ittifakla kısas yoluyla öldürülürler.

"Her kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki vermişizdir. Ama o da kısas yoluyla öldürmede aşırı gitmesin." (17/İsrâ, 33) âyeti gereğince buradaki *"öldürülenler"*den maksat, kısası gerektiren bir cinâyet işlememiş olduğu halde haksız yere öldürülenlerdir. Bunun için şer'î bakımdan tâyin edilmiş olan sebeplerden birisiyle öldürülmeyi hak etmiş olan kimsenin veya harbînin öldürülmesine kısas gerekmez.

Kisası gerektirecek bir cinâyet işlememiş olanlar hakkında da ileride gelecek olan âyetler gereğince, hata ile öldürme, kısastan müstesna olarak, ayrıca hükümlere tâbîdir. *"Had cezalarını şüphe ile yok ediniz"* hadis-i şerifinin mânâsı meşhurdur ve üzerinde icmâ vardır. Kısas da hadlere dâhil olduğundan, şüphe ile ortadan kalkar. Bunda da icmâ vardır.

Bu bakımdan çocukları karşılığında ana ve baba, yukarıdaki birinci hadis-i şerifin delâlet ettiği üzere, kölesi karşılığında sahibi kısas yoluyla öldürülmez, ta'zîr cezası verilir. İşte bu şekilde kısas uygulamak, ümmete ve imama farzdır. İmamın kendisi de haksız yere birini öldürürse, o da bu hükümden müstesnâ değildir. O da aynı şekilde kısas edilir. İslâm yurdunda gerek müslümanların ve gerekse antlaşma ile duran gayr-i müslimlerin yaşama hakları, böyle eşit olarak saygın ve canları, eşit olarak suçsuz ve korunmuştur.

Şimdi buna kasten tecâvüz eden katile kısas yapılması, adam öldürmenin asıl gereği olarak yazıldığı anlaşıldıktan sonra; herhangi bir katil için öldürülenin kardeşi tarafından küçük bir şey bağışlanmış bulunursa, kısas hemen düşer de, iş artık o katil hakkında öldürülenin velisi tarafından, akıl ve din açısından örf haline gelmiş olan iyiliğe tâbi olmak, katil tarafından da örfte belirlenen miktarı, öldürülenin velisi olan kardeşine güzellikle ödemek hususlarından ibâret kalır.

Eğer af, hürde diyet, kölede kıymet gibi az veya çok mal üzerine bir şart ileri sürülmeksizin mutlak olarak meydana gelmiş ise vârisin, bu iyiliğe kayıtsız şartsız uyması ve affa karşılık diyet ve benzeri bir şey istemeye kalkmaması gerekir. Eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet, yahut diğer bir mal verilmek şartıyla anlaşma tarzında bir af ise, katilin de bunu kabul edip, güzellikle ödemesi gerekir.

Nefsin, canın parçalanması mümkün olmadığından, isterse bir kılının veya binde birinin affı gibi en küçük bir af bile tamamını affettirir. Yine aynı şekilde vârislerden birinin affı, hepsinin affıdır.

Burada "*kardeşinden*" ifadesindeki kardeşten maksat, "*Her kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki vermişizdir. Ama o da kısas yoluyla öldürülmede aşırı gitmesin.*" (17/İsrâ, 33) âyeti gereğince öldürülenin varisi olan velisidir. Katilin hasmı olan, bu öldürülenin velisi burada katilin kardeşi olmakla vasıflandırılmıştır ki, bu kardeşlikten maksat, din veya vatan kardeşliğidir. Bundan dolayı bu vasıflandırmada, İslâm yurdu içinde bulunan hür veya köle, erkek veya kadın, müslüman veya müslümanların himâyesinde bulunan gayr-i müslim insanların hepsinin kanlarının, canlarının, yaşama haklarının kardeş gibi mâsum ve saygın bilinmesi lâzım geleceğine ve bunların birbirini öldürmesinin, kardeşini öldürmek gibi kötü bir şey olduğuna işaret edilmektedir. Bununla beraber aynı zamanda öldürülenin velisini insanî, ahlakî ve ictimaî derin bir mânâ ile affa teşvik ve rağbet ettirmek için ifâde buyurulmuştur.

Burada "*kardeş*" kelimesinin kullanılması bir tür tavsiye içerir. "Öldüren kişinin size çok büyük zarar verip incitmiş olmasına rağmen, yine de o her şeyin ötesinde sizin insan olarak kardeşinizdir. Bu nedenle yanılan kardeşinize karşı hiddetinizi yener, intikam almaktan vazgeçer ve ölüm cezasını kaldırırsanız, insan olarak derecenizi yükseltmiş olursunuz." Bu âyet aynı zamanda, İslâm Ceza Hukuku'na göre, cinâyetin bağışlanabilir bir suç olduğunu göstermektedir. Bu âyet, eğer dilerlerse öldürülen kişinin âilesinin katili bağışlamalarına izin verir. Bu durumda mahkeme, katile ölüm cezası vermek konusunda diretemez. Tabii ki eğer veliler isterse katil, öldürülenin âilesine diyet vermek zorundadır.

Arapça "*ma'rûf*" kelimesi Kur'an'ın birçok yerinde kullanılmıştır. Bu kelime ile burada kast edilen anlam; genelde bilinen ve tüm dengeli insanların kabul edeceği âdil ve aklî davranış kalıplarıdır. Bunlar o denli açık ve yaygındır ki, önyargı ve şahsî çıkar nedeniyle gözü körelmemiş herkes bunları doğru ve âdil diye kabul edecektir. İslâm hukuku, hakkında düzenleme yapıp kural konmayan bütün meseleleri bu kavram altında inceler. Bu tür genel kullanım ve yaygın kurallara "*ma'rûf*" denir.

Örneğin, eğer öldürülenin akrabaları diyeti (para cezası) kabul ettikten sonra, yine katili öldürmeye çalışırlarsa veya katil (veya arkadaşları) diyeti tam anlamıyla ödemekten kaçınır veya kötü bir şekilde karşılık verirlerse, bu, *sınırı aşma* olarak değerlendirilir. Her iki grup da eşit derecede lütufkâr davranmalı ve karşı tarafın gösterdiği iyi niyeti değerlendirmelidir.

“Öldürülenin velisi tarafından, bilinen iyiliğe tâbi olmak da,” bu kardeşlik mânâsını takdir ederek affedecek olan, öldürülenin velisine, müsamaha ve affına karşılık isteklerinde sertlik göstermeyip, nihayet alışlagelen âdet çerçevesi içinde güzellikle diyet talep etmesini tavsiye eder. *"Katil tarafından o bilinen diyetin öldürülenin velisi olan kardeşine güzellikle verilmesi"* de affedilen katili, bu affın ve kardeşlik takdirinin kıymetini bilerek, karşılığında borcunu zorluk çıkarmaksızın güzelce, ihsan karakteri içinde ödemeye mecbur etmektir.

Af ve diyet hakkındaki bu hüküm, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bunun için, Bundan sonra her kim bu hüküm ve emirlere uymayarak haddini aşar, katil olmayanı öldürür veya affettikten ya da diyeti aldıktan sonra katili öldürürse, onun için acı veren bir azap vardır. Dünyada kısas edilir, âhirette cehennem ateşine atılır. Yani *"size kısas farz kılındı"* nassından da anlaşıldığı üzere adam öldürmede asıl hak ve gerekli olan aslî hüküm kısastır. Katilin bilmesi gerekir ki, öldürdüğü insan hür veya köle, erkek veya kadın kim olursa olsun, o da kendi gibi bir can ve saygın bir hayat hakkına sahip, İlâhi bir yapı idi.

Hem Allah'ın hakkı, hem de kulun hakkı olan bu saygın ve mâsum yaşama hakkına saldırmak ve bu yapıyı öldürüp yıkmak; kanun, adâlet ve dengenin gereği olan *"bir kötülüğün cezâsı onun gibi bir kötülüktür."* (42/Şûrâ, 40) hükmünce kendini de yaşama hakkından mahrum etmektir. Yaşama hakkına saldırı, hakkın yaşamasına saldırdır. Bu ise saldırıdan korunmuş bulunduğu için, bunun ilk eserinin, saldırganın kendinde ortaya çıkması lâzım gelir. Bu bakımdan adam öldürmenin hakkıyla verilecek asıl hükmü, kısas yoluyla katilin kendisini öldürmektir. Öldüren, öldürülmeyi hak etmiştir.

Kararlı bir şekilde düşünüldüğü zaman adam öldürmenin bundan başka hükmü ve gereği olmaması gerekir. Nitekim önceleri Tevrat'ta da yalnız kısas meşru kılınmıştı. Fakat hayatın aslı sırf Allah'ın ihsanı olduğu ve kısasta kul hakkından başka bir de Allah'ın hakkı bulunduğu cihetle Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetine kısası yazarken, bir hafifletme ve rahmet olmak üzere af ve diyeti de meşrû kılmıştır. Bu affı da, hak sahibi olan öldürülenin vârisi ve velisinin eline vermiştir.

Kısasa göre bu meşrûluğun katil hakkında ne kadar bir hafifletme ve rahmet olduğu, şüpheden uzaktır. Çünkü ondan kısası affetmek, yaşama hakkını iâde ederek, yeniden diriltmek demektir. Bu aynı zamanda öldürülenin velisi hakkında da bir hafifletme ve rahmettir. Çünkü her ne olursa olsun, bir insan öldürmek, her gönlün ve özellikle iman ehlinin arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir. Kısasın kendisi, düşünüldüğü zaman kendi nefsinde ağır bir hükümdür. Bununla beraber mutlak olarak af mecbûriyeti de genellikle bu taraf hakkında kısastan daha ağır bir teklif olur. Kısasın, aslî bir hak olduğu bilinmedikçe affın mânâsı olmaz.

Bu bakımdan ne Tevrat'ta olduğu gibi yalnız kısasta, ne de İncil'de olduğu gibi yalnız afı ısrar edilmeyerek, duruma ve menfaatin gereğine göre, ikisinden birinin tatbikine imkân bırakılması için öldürülenin velisine bir seçim hakkı verilmiştir. Bundan başka, af karşılığı diyet ve benzeri gibi örf'e göre malî bir karşılık almaya da meşrû bir yol gösterilmiş bulunmaktadır. Bunun, her iki taraf hakkında da bir hafifletme ve aynı zamanda dünya ve âhiretle ilgili birçok faydaları içine alan İlâhî bir rahmet olduğunda da şüphe yoktur.

Affin, daha faziletli ve daha uygun olması, kısasın aslî hüküm olmasına engel değildir. Bu konuda öldürülenin velisine verilen seçme hakkı bile, aslî hükmün, kısas ile diyet arasında tereddütlü bulunan muhayyer bir vâcip olmasını gerektirmez. Çünkü önce "*kısas, size farz kılındı*" buyurulmuş, sonra da af, "*her kim için bir af yapılırsa...*" diye "fâ-i tâkîbiye" ile ifâde edilmiş ve diyet üstü kapalı bir şekilde gösterilmiştir. Üçüncü olarak da bunun, bir hafifletme ve rahmet olduğu da ilâve edilmiştir. O halde aftan önce kısasa karşılık diyetin sâbit bir hükmü yoktur. Mutlak olarak affeden vârisin, Şâfiî'nin dediği gibi diyet istemeye hakkı kalmaz. Ancak affetmeyen diğer vârisler var ise, onlar diyet alabilirler. Yine aynı şekilde diyet veya diğer bir bedel karşılığı affeden vâris de bunu alabilir.

Kısaca kısas, aslî bir hak ve ilk borçtur. Af ise bunun üzerine gerekebilecek bir fazilettir. Bu fazilet, ya tam olarak kayıtsız ve bedelsiz veyahut eksik olarak diyet ya da başka bir bedel karşılığında yapılır. Bu şekilde kısas, aslî bir vâcip olarak meşrû olmasaydı, af bir fazilet değil, insanları öldürme cinâyetini mubah bırakacak olan bir ihmal olurdu.

Daha doğrusu kısas, meşrû olmasaydı, söylediğimiz gibi affin hiçbir mânâsı kalmazdı. Buna göre Tevrat'taki kısas borcunun icrâsı yürürlükte bulunmasaydı İncil'deki affin hiçbir mânâsı kalmazdı. Bu affin, insan öldürmeyi mubah kabul ettirecek bir cinâyet şüphesi halini almaması için, İncil'in hükmünün, Tevrat'ın hükmü ile beraber düşünülmesi şartıyla meşrû kabul edilmesi lâzım gelir. Bu da affin, hristiyanların zannettiği gibi bir vâcip olamayacağını ispat eder. İşte Kur'ân, bu gerçeği tesbit ederek kısası, öldürülen kimse için bir hak, kamu için aslî bir görev, affi da öldürülen kimsenin velisi için bir fazilet, "iyilik ve ödeme" kelimeleri altında diyet almayı da bir ruhsat olmak üzere meşrû kılmıştır.

Şu halde anlaşılıyor ki, af ve diyetin bir hafifletme, bir rahmet olabilmesi, kısasın aslî bir vâcip olarak meşrû bir şekilde devamına bağlıdır. Buna göre "Mâdem ki af bir rahmet ve fazilettir, o halde kısasın büsbütün neshi ve kaldırılması ile yalnız affin vacib kılınması, daha fazla bir rahmet olurdu." gibi bir soru mümkün değildir. Böyle bir düşünce ile İncil'in hükmünün Kur'ân'ın hükmünden daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir. Çünkü affin ahlâkî oluşu, kısasın aslî bir hak olarak meşrûluğunun devamına bağlıdır.

Kısastaki Hayat, Ölümle Canlanma

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki, prensiplere uyar da kendinizi (kötülüklerden) korursunuz.” (2/Bakara, 179)

Bunun için kısasın güzelliklerini açıklama hususunda buyuruluyor ki: Size kısas yazıldı ve sizin için kısasta büyük bir hayat vardır, ey akıl sahipleri! Bu bakımdan kısası, Allah'ın adâletine ve merhametine yaraşmayan kötü bir şey zannetmeyiniz de "Kısasta büyük bir hayat vardır." beliğ vecizesini aslî kanun tanıyınız.

Bu âyet aşırıya kaçıp ölüm cezâsını tamamen ortadan kaldıranlara karşı çıkar. Başka çarelere başvurmaksızın ölüm cezâsı üzerinde durmak nasıl insanlık dışı ise, bazı "medenî" ülkelerde yapıldığı gibi ölüm cezasını tamamen kaldırarak cinâyeti teşvik etmek de aynı derecede insanlık dışıdır. Bu nedenle Allah, kısasta hayat olduğunu bildirmektedir. Eğer bir toplum insan hayatına gereken kutsallığı vermezse, katili korumaya çalışırsa, bu suça bir prim vermiş ve binlerce mâsum insanın hayatını tehlikeye atmış demektir.

Bunu böyle tanıdıktan sonra af ile muâmele ederseniz çok büyük bir fazilet olur. Aksi halde Arapların yaptığı gibi kısas hududunu aşarak öldürmekle karşılık vermek ve diğer işkence ve azâba başvurmak, nasıl bir zulüm ve cinâyet ise, "adam öldürmeye karşı Allah'ın hükmü yalnız afdır" demek de insanlıktan hayat hakkını çekip alacak büyük bir cinâyet olur.

Kisas, hayat hakkının ve canı korumanın gereğidir. Kisasın meşrû oluşunda akıl sahibi olan insanlar için büyük bir hayat vardır. Affın kıymeti de buna bağlıdır. Gerçi kısasın kendisi, bir hayatı yok etmektir ama, aynı zamanda haksız yere bir hayatı yok etmeye karşı, hayatın zıddı olan kısasın meşrû oluşu da hayatın ve yaşama hakkının en büyük müeyyidesidir. Şöyle ki:

1- Önce bu, hem katil olmak isteyecek kimse, hem de öldürülmesi istenen kimse hakkında kuvvetle hayatı korumaya sevketmektedir. Çünkü katil olmak isteyen kimse, öldürürse ve öldürdüğünde kendisinin de öldürülmeyi hak edeceğini bilirse akıl gereği olarak, öldürmekten vazgeçer. Böylece hem kendisi hayatta kalır, hem de karşısındaki.

2- Bunda, ikisinden başka genel toplumun yaşama hakkını da güvenceye alma vardır. Çünkü bu şekilde öldürmenin önüne geçilmesi, bu ikisinden başka, bunlarla uzaktan yakından ilgili olması düşünülen insanların da hayatlarının devamına ve güvenliğine bir garantidir. Zira bir öldürme olayı, öldürenle öldürülenin yakınları arasında düşmanlık ve fitneye, bu da büyük çarpışmalara (kan dâvâlarına) sebep olabilir.

Akıl sahipleri için, bu öldürmeye engel olacak olan haklı kısasın meşrûluğu, bütün bu fitnelerin ve heyecanların önüne geçeceği için, toplumun yaşamasına sebep ve yaşama hakkına garanti olur. Bu faydalar ise, haklı bir kısas şeklinde olmayan saldırgan öldürmelerde ve affın mecbûriyeti takdirinde mevcut değildir.

İşte kısasın meşrûluğu, bu kadar önemli bir yaşama sebebi olduğu gibi, bu "Kısasta büyük bir hayat vardır." vecizesi de belâğatın en yüksek derecesine ulaşmış, özlü bir îcâz ve îcâz kanunudur. Bunun, büyük bir mânâ topluluğunu, son derece özlü bir şekilde ifade etmiş olduğunda Arab edebiyatçıları ve Beyan ilmi âlimleri ittifak etmişlerdir. Çünkü bundan önce Arapların bu konuda bazı vecizeleri vardı. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) "Bir kısım insanları öldürmek, toplumu diriltmektir." Yine:

b) "Öldürmeyi çok yapınız ki, öldürme azalsın" derlerdi. Bu gibi vecizeler arasında en güzel saydıkları da şu idi:

c) "El-katlu enfâ li'l-katli = Öldürme, öldürmeyi yok eder. Yani öldürmeyi en çok ortadan kaldıran şey, yine öldürmedir."

Halbuki "Kısasta büyük bir hayat vardır." prensibinin bundan da birçok yönlerden daha fasih (fesâhatli) ve daha belîğ (belâğatlı) olduğu açık ve üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Şöyle ki:

1- Önce, hepsinden daha kısa ve özlüdür.

2- Tekrardan uzaktır.

3- Bunda Bedî' ilminde "tıbak" denen tezat sanatı, "kısas" ve "hayat" kelimeleriyle en güzel ve mâkul bir tarzda tatbik edilmiş olduğu halde, diğerleri görünürde mâkul olmayan, imkânsız bir çelişki sûretindedir.

Öldürmenin yokluğu, öldürmeye; öldürmenin çokluğunun, öldürmenin azlığına sebep gösterilmesi, görünüş itibarıyla, bir şeyi kendi yokluğuna sebep göstermek demektir. Bunda ise bazı zevklere göre bir şiir havası olsa bile hiçbir hikmet yoktur.

4- Kısas, öldürmeden bir yönüyle daha genel, diğer yönüyle daha özeldir. Geneldir; çünkü yaralamaları da içine almaktadır. Özeldir; çünkü her öldürmede kısas yapılmaz ve öldürmelerin her çeşidi, öldürmeye engel olmaz. Bilakis saldırı şeklindeki öldürmeler, fitneyi şiddetlendirerek karışıklığa sebep olur. O halde "öldürme" kelimesi, ahd lââmı ile öldürmenin bir çeşidine yani kısasa tahsis edilmedikçe vecize sahih olmaz. Böyle olunca da kısasın yaralar kısmı hâriç kalır. Bu bakımdan "Kısasta büyük bir hayat vardır." ifâdesi, bu açıdan üç yönden daha belîğdir. Çünkü her yönüyle sahihtir, açıktır, daha kapsamlıdır.

5- Yokluk, menfî bir gâyedir. Hayat ise istenen müsbet bir gâyedir. Öldürme işinin yokluğu, hayatın varlığını içine aldığından, tabii ki arzu edilir. Bundan dolayı âyet, asıl maksat olan müsbet gâyeye delâlet ettiği ve dikkati ona çevirdiği için pek yüksektir.

6- "Hayat" kelimesi nekre (belirsiz isim) olarak ifâde edilmiş bulunduğu için "tenvîn-i tâzim" ile hayatın bir nevi büyüğüne, yani kamu hayatına, âhiret hayatına ve hayat hakkının üyüklüğüne işareti kapsamaktadır. Diğerleri ise pek ilmî olan bu hukukî ve dinî sırdan mahrumdur.

İşte bunlar gibi daha birçok yönden bu Kur'ân vecizesinin, diğerlerine üstünlüğü, bu kadar geniş mânâsıyla i'câz haddindeki özlü ifâdesiyle, Arap edebiyatçılarını büyüleyen sebeplerden biri olmuştur. Kısasın meşru oluşunun güzellikleri de Allah tarafından bu prensiple beyan buyurulmuştur.

İşte böyle içine almış olduğu hayatî güzellikler ve maksatlar itibariyle çok önemli olan kısas, size farz kılınmıştır ki, korunabilesiniz, öldürmeden, kısası ihmal veya kötüye kullanmadan sakınıp, hayatınızı ve yaşama hakkınızı muhâfaza edebilesiniz. Bu hayatta kötülükten sakınmakla âhiret hayatında kurtuluşa kavuşasınız.

İslâm'ın Kısas Anlayışı: Âyetin başlangıcını oluşturan hitap "iman edenler"e yöneltilerek, onlara, düşünce ve davranış kurallarını İlâhî kaynaktan almalarını gerektiren sıfatları ile sesleniyor. Yani, "Kısas yasası konusunda Allah'a inananlar". Yüce Allah, mü'minlere bu birinci âyetteki ayrıntıların ışığı altında, adam öldürme olayları ile ilgili olarak kısas yasasını farz kıldığını haber vermek için kendilerine sesleniyor. İkinci âyette ise bu yasal düzenlemenin gerekçesini açıklıyor ve müslümanları bu gerekçe üzerinde düşünmeye ve kafa yormaya çağırıyor. Ayrıca onların kalplerinde takvâ bilincini harekete geçiriyor, ki bu duyarlılık adam öldürme ve kısas alanında emniyet sübabı oluşturur.

Bu düzenleme sâyesinde İslam'ın ufkunun ne kadar geniş olduğunu, yasa koyarken insan psikolojisinin içgüdülerini ne kadar yakından tanıdığını, yapısında varolan temel eğilimleri nasıl inceden inceye bildiğini somut bir biçimde idrâk ediyoruz. Neden dersiniz, kan dâvâsı fitrî ve doğal bir realitedir. İslâm bunu kısas yasasını belirleyerek karşılıyor. Kesin adâlet, nefislerin şirretçe eğilimlerini kırar, gönüllerdeki kin alevini söndürür ve katili de cinâyet işlemeye devam etmekten alıkor.

Fakat İslâm, bir yandan da affetmeyi sevdendiriyor, ona kapı açıyor ve sınırlarını çiziyor. Fakat kısas yasasını ortaya koyduktan sonra İslâm'ın affetmeye çağırması, insan fitratını baskı altına alıp ona kaldıramayacağı bir şeyi yüklemek ve yükü taşımayı zorunlu tutmak biçiminde değil, gönüllülük çerçevesi içinde haktan vazgeçmeye çağırma biçimindedir.

Bir sonraki âyette kısas hükmünün derin hikmeti ve uzun vâdeli faydası amaçlanarak bu konu noktalanıyor: *"Ey akıl sahipleri, sizin için kısasta hayat vardır. Bu sâyede adam öldürmekten sakınırsınız."* Kısas, ne intikam almak ve ne de kin duygularını tatmin etmek demektir. Kısas, bunlardan daha yüce, daha üstün bir değerdir. O, hayat içindir, hayat uğrunadır, hatta hayatın ta kendisidir. Sonra da bu farzın hikmetini düşünmeyi, üzerinde kafa yormayı, kalpleri, Allah korkusu ile canlandırıp coşturmayı amaçlayan bir hükümdür.

Kısas hükmünün içerdiği hayat, herşeyden önce cânîleri adam öldürmekten caydırmasından kaynaklanır. Çünkü öldüreceği insanın hayatına karşılık kendi hayatından olacağından kesinlikle emin olan kimse, elbette adam öldürmeye kalkışmadan önce aklını başına alacak, düşünecek ve "böyle bir işi yapayım mı, yoksa yapmayayım mı?" diye tereddüt edecektir. Ayrıca fiilen işlenen cinâyetlerde öldürülenin ailesinin ve yakın akrabalarının gönül yaralarını iyileştirmesi, bu gönüllerdeki kin ve intikam özlemini dindirmesi bakımından "kısasta hayat vardır". O intikam özlemi ki, bir defa harekete geçti mi, hiçbir noktada durmak bilmiyor. Tıpkı eski Arap kabilelerinde olduğu gibi; Öyle ki, Araplar arasında dilden dile dolaşmış olan Besus savaşında görüldüğü gibi bu öç alma duygusunun körüklediği savaşların aralıklı olarak kırk yıla kadar sürdüğü oluyordu. Biz bu manzarayı günümüzün pratik yaşantılarında da gözlüyoruz. Kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülen aileler arası kinler ve öç alma duyguları gözlerine kestirdikleri kurbanlarının kanlarını sel gibi akıtıp duruyor ve hiç dinmek bilmiyorlar.

Ayrıca daha kapsamlı ve daha genel anlamda da "Kısasta hayat vardır". Çünkü bir ferдин yaşama hakkına karşı düzenlenen saldırı, aslında hayatın tümüne karşı, öldürülen ile birlikte hayat sürecini paylaşan, hayattaki bütün insanlara karşı girişilmiş bir saldırı olduğuna göre eğer kısas yasası, cânîyi bir tek cana kıymaktan caydırmış ya da alıkoymuş ise, aslında onu hayatın bütününe saldırmaktan

alıkoymuş, caydırmış demektir. Başka bir deyimle bu caydırmada, bu alıkoymada mutlak anlamda hayatın kendisinin kurtuluşu sözkonusudur. Sadece bir ferdin, sadece bir ailenin ya da sadece bir toplumun hayatının değil, hayatın özünün kurtuluşu.

Bunların da ötesinde hayatı koruyan en önemli ve en etkili faktör, yüce Allah'ın bu yasağının ardında saklı olan hikmetini araştırma ve O'nun buyruklarına karşı gelmekten sakınma bilincini harekete geçirmektir. Tekrar ediyoruz: *"Ola ki, bu sâyede adam öldürmekten sakınırsınız."* İşte insan vicdanını saldırganlıktan, önce adam öldürme biçiminde ve sonra da intikamcılık şeklindeki saldırganlıktan alıkoyan engel ve bağ budur; takvâ, yani kalbin Allah korkusunun bilincine varması, bu yönde duyarlılık kazanması, O'nun öfkesinden çekinip hoşnutluğunu araması.

Bu bağ, bu engel olmayınca hiçbir şeriat ayakta kalamaz, hiçbir kanun etkili olamaz, hiçbir güvenlik önlemi yararlı olamaz; ruhtan, duyarlılıktan, insanınkinden daha büyük bir güç kaynağına bağlı korkudan ve beklentiden yoksun hiçbir yasal düzenleme yeterli olamaz. Gerek Peygamberimiz zamanında gerekse Râşid Halifeler döneminde hadd cezâsının uygulanmasını gerektiren ağır suçların neden bu kadar az, hatta seyrek olduğunu, biz ancak bu faktörün ışığı altında açıklayabiliriz. Üstelik o iki dönemde işlenmiş olan bu tür tek-tük suçların çoğunluğu suçluların gönüllü ve irâdeli itirafı ile ortaya çıkmıştı. Çünkü o dönemlerde takvâ, Allah korkusu vardı. Bu Allah korkusu vicdanların derinliklerinde ve kalplerin en saklı köşelerinde uyanık bir bekçi gibi nöbet tutarak vicdanları ve kalpleri cezâ alanlarından uzak tutuyordu. Bunun yanı sıra fitrî yapının gizli sırlarını ve kalplerin iç oluşumlarını gören, aydın şeriat düzeni bütün etkinliği ile yürürlükte idi. Ayrıca, bir yandan sosyal kurumlar ile yasal düzenlemeler, öbür yandan yönlendirici direktifler ile ibâdetler arasında birbirini tamamlayıcı bir koordinasyon vardı. Bu faktörlerin tümü, ortak bir uyum içinde düşünce sistemi sağlıklı, duygu dünyası sağlıklı, davranışları temiz, hareketleri temiz bir toplum oluşturmak için işliyor, işbirliği halinde etkilerini gösteriyorlardı. Çünkü bu toplum ilk mahkemesini, ilk yargılamasını vicdanların içinde gerçekleştiriyordu!

"Hatta kimi zaman insandaki hayvanî yönün dizginden çıktığı ve bunun sonucu olarak tökezlediği, yoldan çıktığı bir anda hiç kimsenin görmediği ve kanun elinin uzanamadığı yerlerde suç işlendiği zaman, bu, iman sahibini kıyasıya kınayan bir vicdana, yakıcı bir iç azâbına ve korkutucu bir hayâle dönüştürdü. O durumda bu iman sahibi suçunu kanun önünde itiraf ederek kendi kendini ağır cezâyâ çarptırmadıkça ve bu ağır cezâyı gönüllü olarak, güven içinde Yüce Allah'ın gazabına uğramaktan ve âhirette cezâyâ çarpılmaktan kurtulmanın bir bedeli kabul ederek çekmedikçe durulamaz, huzur bulamazdı." İşte bu takvâdır... Takvâ işte budur...

Vasiyet; Ölüme Hazırlık ve Emânet Bilinci

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah’tan korkan üzerine borçtur.”
(2/Bakara, 180)

Birinize ölüm geldiği vakit, bir hayır (bir mal) bırakacaksa, babası, anası ve en yakın akrabası için meşrû bir sûrette vasiyet etmek, Allah'tan korkan kimseler üzerine yerine getirilmesi vâcib bir hak olarak size farz kılındı.

Vasiyetle ilgili bu emir henüz mirasla ilgili kurallar açıklanmadan verilmişti. Bunun amacı kanunî vârisleri adâletsizlikten korumaktır. Fakat daha sonraları bu emir, Kur'an'da Nisâ sûresinde açıklanan miras kurallarının ışığı altında Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından iki grupta toplandı: Birincisi, vârise vasiyet yoktur, yani hiçbir kanunî vârisin mirası, Kur'an tarafından verilenden fazla veya az olamaz; hiçbir vâris mirastan mahrum bırakılamaz ve kanunî payından fazlasını alamaz. İkincisi, hibe tüm servetin üçte biri ile sınırlıdır. Yani kişi, servetinin en az üçte ikisini, Kur'an'daki kanuna göre dağıtılmak üzere vârislerine bırakmalıdır. Geriye kalan üçte biri, kanunen mirastan payı olmayan uzak akrabalara veya sosyal hizmetler için ayrılabilir. Bu nedenle, vasiyetname yazmakla ilgili emrin neshedildiği sonucunu çıkarmak yanlıştır. Aksine bu, Allah'ın, takvâ sahipleri için tanıdığı bir haktır ve eğer bu hak Allah'ın emrine uygun olarak kullanılırsa, örneğin, yetim bir toruna vs. miras bırakmak gibi meseleler kendiliğinden ve İslâm miras hukukuyla çatışmaksızın çözülmüş olacaktır.

Ölüm Öncesi Vasiyetin Hükümü: Bunun arkasından ölmek üzereyken vasiyet yapma yasasına, bu yasa ile az önce anlatılan kısas yasası arasındaki ortam ilişkisinin vurgulanmasına geçiliyor. Ana-babaya ve yakın akrabalara vasiyette bulunmak, tıpkı kısas gibi, farzdır; eğer ölümün eşiğinde bulunan kişi geride "hayır" bırakacaksa. "Hayır" kelimesinin, "mal, servet" demek olduğunu belirten bilginler, vasiyet yapmayı gerektirecek mal miktarı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. En çok destek gören görüşe göre bu miktar, geleneklere göre belirlenebilecek değişken bir orandır. Bazı bilginlere göre geride altmış dinar tutarından daha az mal bırakan kişi "hayır" bırakmış sayılmaz. Kimi bilginlere göre ise bu miktar seksen, kimine göre kırk ve kimine göre bin dinardır. Hiç kuşkusuz "servet" sayılıp vasiyet etmeyi gerektirecek olan malın miktarı dönemden döneme ve toplumdan topluma değişme gösterir.

Okuduğumuz bu vasiyet âyetlerinden bir süre sonra miras âyetleri indi. bu âyetlerde mirasçılara belirli paylar ayrıldı ve ana-babanın her türlü akraba

kompozisyonu içinde mutlaka mirasçı olacakları belirtildi. Bundan dolayı ana-baba vasiyet kapsamı dışına çıkarıldı. Çünkü mirasçıya vasiyet yapılamazdı. Zira, Peygamber Efendimiz bu konuda şöyle buyurmuştu: *"Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Buna göre mirasçı için vasiyet yapılmaz."* (Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Dâvud). Akrabalara gelince, bu âyet onlar hakkında genellik karakterini korudu. Yani hangi akraba ilgili âyetlere göre mirasçı konumu kazanmış ise vasiyet kapsamından çıkmış, buna karşılık hangi akraba ilgili âyetlere göre mirasçı sayılmamış ise okuduğumuz vasiyet âyetinin kapsamı içinde kalmış olur. Bu görüş bazı sahâbîler ile bazı tâbiîn'in (ikinci kuşağın) görüşüdür, ki bizim de benimsediğimiz görüş budur.

Mirasçı olmayan akrabalara dönük vasiyetin hikmeti, akrabalık ilişkisi gerekçesi ile yardım etmekle görevli olduğumuz bazı yakınlarımızın, daha yakın bazı akrabalarımız önlerini kestikleri için miras âyetlerine göre mirasçımız olmadıkları durumlarda açıkça ortaya çıkar. Vasiyet, miras sınırları dışında kalan genel bir âile içi dayanışma türüdür. Bu yüzden *"geleneklere uygun"* olmak ve *"Allah korkusu (takvâ)"* taşımak kayıtlarına bağlanmıştır.

"...Geleneklere uygun biçimde Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur." Demek oluyor ki, vasiyet yapılırken ne mirasçılara haksızlık edilir ve ne de mirasçı olmayanlar ihmal edilir. Aksine, bu farz yerine getirilirken hakkaniyet ve adâlet ölçülerine bağlı kalınarak yardımseverlik ve özveri yaklaşımı içinde takvâ şartı aranır. Bununla birlikte mirasçı olmayan akrabaların, mirasçı akrabaları zarara uğratmalarını önlemek amacıyla Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) vasiyete ayrılabilen mal oranını üçte bir ile sınırlamıştır. Vasiyetlerin toplam dilimi, bu oranı aşmamalıdır: Hatta bu oranın dörtte bir olması daha da iyidir. Görüldüğü gibi bu konu hem yasal yaptırıma ve hem de takvâyâ (Allah korkusuna) dayandırılmıştır. Zaten İslâm'ın uyumlu ve dengeli olarak gerçekleştirdiği diğer bütün sosyal düzenlemelerin karakteri de aynıdır.

Vasiyyet: Sözlükte, masdar yani vasiyet etmek ve tavsiye mânâsına bir isimdir. Sonra "vasiyet edilen şey" mânâsına isim olmuştur. Arapçada "îsâ" ve tavsiye" sözlük itibariyle bir kimsenin hayatı veya ölümü ile ortadan kaybolması halinde, diğerlerinden, bir şey yapmasını istemektir ki, Türkçe'de buna ısmarlamak denir.

Dinî bakımdan, ise, "filan için" gibi (Lâm) ile veya "filan'a" gibi (ilâ) ile kullanılmasına göre iki mânâyâ gelir. "Lâm" ile kullanıldığında, öldükten sonra malına başkasını mâlik kılmak, "ilâ" ile kullanıldığında da "öldükten sonra malında ve çocuklarının menfaatleri hususunda tasarruf yetkisini başkasına havâle etmek" mânâsınadır. Bu âyette ise "lâm" ile kullanılmış olduğundan birinci mânâyadır. Sonra bu âyetteki "hayır" kelimesinin, mal mânâsına olduğunda ittifak edilmiştir. Çünkü sözlükte hayır; "faydalanan herhangi bir şey" demektir. Mal da böyledir. Kur'ân'da:

"Mûsâ; 'ey Rabbim! Ben gerçekten Senin bana indirdiğin hayra muhtacım' dedi." (28/Kasas, 24) âyet-i kerimesinde olduğu gibi hayrın özellikle malda kullanımı da vardır. Burada da böyle olduğunda rivâyetler birleşmiştir.

Ancak burada "hayır" denen mal, azı da çoğu da içine alan mutlak mal mıdır, yoksa çok mal mıdır? bunda ihtilaf edilmiştir. Zührî'den rivayet edildiği üzere mutlak maldır, diyenler çoktur. Fakat Hz. Ali'den rivayet ediliyor ki, o bir gün azatlı bir kölesinin ölüm hastalığında yanına gitmişti. Altı yüz veya yedi yüz dirhem malı varmış. "Vasiyet etmeyeyim mi?" diye sormuş. Hz. Ali: "Hayır, Allah Teâlâ: *"Eğer bir hayır bırakırsa"* buyurmuştur. Senin ise çok malın yoktur." demiştir. Yine böyle Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir ki: "Dört bin dirhem ve daha azı nafakadır." demiştir. İbnü Abbas hazretleri de : "Sekiz yüz dirhemde vasiyet yoktur." demiştir. Hz. Aişe (r. anhâ) de, vasiyet etmek isteyen, fakat çocuğu var, malı da az diye ailesi tarafından engellenen bir kadın hakkında "Kaç çocuğu ve ne kadar malı var?" diye sormuş. "Dört çocuğu ve üç bin dirhem malı var." demişler. Bunun üzerine: "Bu malda fazlalık yok." demiştir ki bunlar hayrın, çok mal mânâsına olduğuna delâlet etmektedirler.

Gerçekten böyle olmasaydı *"eğer bir hayır bırakırsa"* şartı pek faydalı olmazdı. Çünkü bir ekmek veya avret yerlerini örtecek bir bez parçası olsun, az bir mal bırakmadan çırilçıplak ölen insan, yok denecek kadar azdır. Böyle hayır, mâruf gibi takdire, görüşe ve ictihada dayalı olan bazı şartlardan dolayı bu vasiyetin vacib değil, mendub olduğu görüşünde olanlar bulunmuş ise de doğru değildir. Çünkü kelimelerinden her biri vacibe delalet eder. Bu bakımdan mal sahiplerinin, ana, baba ve yakınlarına meşru bir şekilde ve uygun bir tarzda mal vasiyeti yapması, dinî bir farz olarak meşrû kılınmıştı.

Bu vâcibliğin sebep ve hikmeti ise doğum ve yakınlık, daha doğrusu akrabalık hakkı ve akrabalık topluluğunun kuvvet ve derecesine göre bozulmaktan korunması olduğu da "lâm"ın mânâsından anlaşılmaktadır. Ancak bu hakkın meşru şekilde tayini, miktarı, vefat edecek kimsenin görüşüne ve vasiyetine bırakılmıştı. Sonra Nisâ Sûresinde gelecek olan miras âyetleriyle Cenab-ı Allah, bu hakkın miktarlarını bizzat tayin etmiş ve kullarını son nefeste buna ait görüş ve vasiyet mecburiyetinden ve sorumluluğundan, akrabalar arasında bu yüzden çıkması düşünülen kırgınlık tehlikesinden kurtarmıştır.

Böylece burada vâcibliği te'kitli bir şekilde gösterilen akrabalık ve ana baba hakkı, daha fazla takviye edilmiş, fakat varis olacak akraba hakkında vasiyet neshedilmiş (kaldırılmış)tir. Bunun için Peygamber (s.a.s.) Efendimiz, Vedâ Haccı senesindeki hutbesinde: *"Muhakkak biliniz ki, Allah Teâlâ, her hak sahibine hakkını verdi. Bundan sonra vârise vasiyet yoktur."* buyurmuştur. Bu hadis-i şerif ümmette

meşhur ve müstefiz olduğundan dolayı mütevatir hükmündedir. Ümmet bunu ittifakla kabul edip alarak kendisiyle amel etmiştir.

Yine Peygamber (s.a.s.) Efendimiz: *"Diğer vârisler icâzet (izin) vermedikçe hiçbir vâris için vasiyet caiz olmaz."* buyurmuştur. "Ahkâmu'l-Kur'an"da açıklandığı üzere bu hadisi de sahâbeden bir cemaat rivâyet etmiştir. Bu bakımdan vârise vasiyet, miras âyetlerinin işareti veya bu hadislerin ibâresiyle kaldırılmıştır.

İslâm'ın başlangıcında bu âyet gereğince ya miras hiç yoktu da, evlad da dahil olmak üzere ana ve baba ile akrabaya meşru bir şekilde vasiyet farz kılınmıştı, yahut miras yalnız evlada mahsustu. Evlattan başka ana ve baba ile akrabaya meşru bir şekilde vasiyet farz kılınmıştı ki, bu durumda ana ve baba gibi evlad da akraba kavramına dahil değildir, örf de böyledir. Yukarıda Hz. Ali ve Hz. Aişe'den rivayet edilen sözler de bunu kuvvetlendirmektedir. Herhalde evlad ile varis olmayan uzak akrabanın, "akraba" genel kavramına dahil oluşları, kesin değil, şüphelidir veya zanna dayanmaktadır.

"Hayır" kelimesi, sonradan "mal" ile tefsir edilmiş olmakla beraber işaret veya delaletiyle daha geniştir. Dinde kul hakkı ve Allah hakkı ile ilgili borçlar ve emanetler ile diğer hakların kazasına dair bazı vasiyetlerin vacib olduğu durumlar ve şahıslar da vardır. Bu bakımdan, bu âyet, mutlak olarak vasiyetler hakkında bazı fikhî hükümlerin çıkarılmasına da kaynak olmuştur.

Bilinmektedir ki vasiyet bir iş, yapılan bir vasiyeti yerine getirip yürütmek, diğer bir iştir. Aslı gerek vacib ve gerekse mendub veya mübah olsun, belli bir şekilde yapılmış olan meşru bir vasiyetin yerine getirilmesi, vasiyet edenden başka diğer ilgililer için bir borç teşkil eder. "gereğince korkanlar üzerine icrası vacib bir hak olarak" ifadesiyle buna işaret de edilmiştir.

Vasiyeti Değiştiren Günahkârdır

"Her kim işittikten ve kabullendikten sonra onu (vasiyeti) değiştirirse, günahı onu değiştirenedir. Şüphesiz Allah (herşeyi) işiten ve (herşeyi) bilendir." (2/Bakara, 181)

Bu itibarla gerek vacib olsun, gerek olmasın bilinen bir şekilde meşru bir vasiyet yapıldıktan sonra onu değil iptale, değiştirmeye bile kimsenin yetkisi yoktur. Bundan dolayı vasiyet edilenlerden veya şahitlerden, yahut da hakimlerden ve diğer kimselerden her kim onu, o meşru vasiyeti bizzat işittikten veya işitmiş gibi bildikten

sonra değiştirir ve başkalaştırır, o değiştirmenin günahı ve vebali ancak, onu değiştirenlerin boynunadır. Bunlar, Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olurlar. şüphesiz ki Allah her şeyi işitir ve bilir. O vasiyeti de işitmiştir. Onu değiştirenleri ve bunların gizli veya açık sözlerini, fiillerini bilir. Ona göre her birinin layık olduğu cezasını verir.

Vasiyeti değiştirenler hakkında böyle belağatlı bir ilâhî uyarı vardır. şu halde şahit bulunmasa bile vasiyet edilen zatın bizzat vasiyet edenden işittiği meşru vasiyeti, hükümsüz olarak yerine getirmesi caizdir. Se ilip vasiyet edilen kişinin özel veliliği, hakimnin genel veliliğinden daha kuvvetlidir. Vasiyet edilen kişinin,  lenden işittiği diğer hususlarda da hüküm böyledir. Mesela  len bir kimse vasisi yanında, muayyen bir şahsa borcu olduğunu ikrar etmiş olsa, o vasinin, imkan bulunca b u borcu varisin, hakimnin ve diğerlerinin bilgisi ve icazeti olmaksızın ödemeye yetkisi vardır. Dinî bakımdan ise bu, ona bir vazife olur. Çünkü imkan varken vasiyeti terk etmesi, işittikten sonra değiştirmek demektir. Bununla beraber delil yoksa böyle yapmak, vasi için sonradan kazaen (hüküm bakımından) kefalet zararını gerektirebilir. Varisler, bundan haberdar olur, ölenin böyle bir vasiyet ve ikrarını inkâr ederlerse, vas nin yalnızca bilgisi isbata kaf  gelmez de talepleri üzerine ikrariyle bağlanıp ödemeye mahkûm edilir.

Vasiyeti işiten kimse eğer vasiyyeti bırakanın ölümünden sonra onu değiştirirse sorumlu olur, günaha girer. Vasiyyet bırakan kimse, sözkonusu değiştirmeden dolayı sorumlu değildir. Okuyoruz: *"Kim vasiyyeti işittikten sonra değiştirirse günahı onu değiştirenin boynunadır. Hiç şüphesiz Allah işitendir, bilendir."*

Kuşkusuz Yüce Allah işiten ve gören olarak en iyi şahittir. O, vasiyyeti bırakanın da şahidi olduğu için onu ölümünden sonra yapılan haksız değişikliklerden dolayı sorumlu tutmaz. O, aynı zamanda vasiyyeti değiştirenin de şahidi olduğu için onu yaptığı değiştirme suçundan dolayı sorumlu tutar. Yalnız bu genel ilkenin bir istisnası var. O durumda vasiyyeti işiten kimse, ölen kimsenin bırakmış olduğu vasiyyette değişiklik yapabilir. Bu istisnai durum şudur: Eğer vasiyyeti uygulamayı üstlenen kişi, ölenin bıraktığı vasiyyette birini kayırma ya da belirli bir mirasçıyı cezalandırma amacı güttüğünü anlarsa, bu haksızlığı önleyecek, adaleti ve hakkaniyeti geri getirecek biçimde vasiyyeti değiştirebilir, bu yüzden sorumlu tutulmaz: *"Kim vasiyyet edenin yanılğıya düştüğünden ya da günaha gireceğinden endişe ederek ilgili tarafların arasını bulursa bu yüzden günaha girmez."*

Mesele her iki durum ve konumda yüce Allah'ın bağışlamasına ve merhametine havâle edilmiş ve her durumda O'nun gözetimine bağlanmıştır. Ad letin ve hakkaniyetin en son güvencesi budur. Böylece nasıl ki kısas hükmü takvâ neticesine bağlanmışsa aynı şekilde vasiyet işlemi de takvâ temeline oturtulmuştur. Zâten imana

bağlı düşünce tarzında ve İslam toplumunda her iş ve her eylem bu temele bina edilmiştir.

Şimdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebâli, sırf o değiştirenlerin boynunadır. Şüphe yok ki Allah, her şeyi işitir ve bilir.

Her kim de vasiyet edenin, bir hata işlemesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de tarafların arasını düzeltirse, ona bir vebal yoktur. Şüphesiz ki, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Ey müminler! Herhangi birinize ölüm geldiği, yani yaklaşp, işaretlerini gösterdiği zamanda, ölüm hastalığı anında, eğer bir hayır bırakırsa; ölümünden sonra mal bırakacak, hatta çok bir mal bırakacak olursa, anası, babası ve yakın akrabası için m eşru bir şekilde, yani aşırılıktan, ihmalden ve ürküp kırılmayı gerektirecek haksızlıktan uzak, adaletli bir şekilde vasiyet yapmak, üzerinize yazıldı. Bunun uygulanması ve yerine getirilmesi, müttakiler üzerine bir hak olarak vacib oldu.

Vasiyette Haksızlığın Önüne Geçmek

“Her kim, vasiyet edenin haksızlığa meyletmesinden yahut günah işlemesinden endişe eder de (ilgililerin) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah bolca bağışlayan, çokça merhamet edendir.” (2/Bakara, 182)

Bu gibi incelikler dolayısıyla vasî olmak, dinî açıdan önemli ve zor bir iştir. İşte birinci âyetteki vasiyetin vâcib oluşu neshedilmiş olmakla beraber, bu âyette nesih yoktur. Yerine getirilmesinin vâcib oluşu bâkîdir. Fakat bu da meşrû olan vasiyetler hakkındadır. Bu bakımdan meşru olmayan ve iyiliği değil, zulmü içine almış bulunan vasiyetlerin yerine getirilmesi vacib değildir. O halde: Âsım'dan Şu'be, Hamza, Kisâî, Yakub ve Halefî Âşir kırâetlerinde "vav"ın fethası ve "sa d"ın şeddesi ile "müvassın" okunmuştur. Her kim, yani herhangi bir veli veya vasî, vasiyet eden birinin hata ile veya bile bile haktan saptığını, adalet ve iyilikten ayrıldığını bilir, mesela vasiyetin vacib oluşunun neshedilmesinden önce yakın akrabasını bırakıp uzaklarına veya akrabasını bırakıp yabancılara vermek ve nesihten sonra, varis olan akrabasından bazısına mirasından fazla bir vasiyet yapmak veya varisten mal kaçırmak gibi hakka uymayan bir vasiyet yapıldığına veya yapılacağına vakıf olur, kıs a ca bir kötülükten korkar da, ilgililerin aralarını düzeltir, zulmü, adalete çevirmekle aradaki kötülüğü kaldırır, böyle bir değiştirmede, onun üzerine günah ve vebal yoktur. İbnü Abbas hazretlerinden "Vasiyette zarar vermek, büyük

günahlardandır." Mevkuf hadisi ve arkasından da "Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, onları aşmayın." (Bakara, 2/229) âyetinin kırâeti rivayet edilmiştir.

Aynı şekilde Ebû Hüreyre'den bir nebevî hadiste şöyle rivâyet edilmiştir: "*Bir adam yetmiş sene cennet ehli ameli yapar, sonra vasiyet ettiği zaman vasiyetinde haksızlık eder de kötü ameli ile ölür ve bu sebeple ateşe girer. Bir adam da yetmiş sene cehennem ehli ameli yapar, sonra vasiyetinde adalet icra eder de iyi ameliyle ölür ve böylece cennete girer.*" Yine aynı şekilde "*Bu hisseler, zarar verici olmamak üzere yapılan bir vasiyetten veya borçtan sonra verilir.*" (4/Nisâ, 12) âyetinde de zarar verircesine yapılan vasiyet müteber tutulmamıştır. Bu bakımdan bunu değiştirmede de günah yoktur. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Böyle güzel bir maksatla vasiyeti değiştirerek, ilgililerin arasını düzelten kimsenin, bu değiştirmeden kaynaklanacak günahını Allah bağışlar. Belki de sevab verir. Önceki değiştirme ise böyle değildir.

Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, o kimse bu vasiyeti hakka çevirmekle ilgililerin arasını düzeltsin diye emretmiyor veya "sevabdır" demiyor da, "böyle yaparsa günah yoktur" buyuruyor. Çünkü değiştirme işi esasen sevab cinsinden olmadığı, bir de düzeltme maksadı, görüş ve kuvvetli bir zan üzere yapılabileceği için, ancak bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Demek ki başarılı olmadığı takdirde böyle bir müdahale bile tehlikelidir. İşte vasiyeti yerine getirmek bu kadar önemli ve iyi bir maksatla da olsa değiştirilmesi, tehlikeden uzak değildir.

Şunu da hatırlatalım ki vakıflar, ölümden sonraya kaldıkları için bir vasiyet mânâsı taşımaktadırlar. Hatta İmam-ı Azam, vakfı ancak vasiyetin bir bölümü saymıştır. Bunun için "*her kim onu değiştirirse...*" âyetinin uyarısı, lazımı (gereği) olan vakıfları da içerir. Bu sebeple vakfiyelerde bu âyetin işlenmesi adet haline gelmiştir. Vakıfların değiştirilmesi ve vakıfların şartları meseleleri de "*her kim bir kötülükten korkarsa...*" âyetine bağlıdır. Caiz olanların sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır. Bu gibi şer'î hükümlere, Allah'ın emir ve yasaklarına güzelce riayet edebilmek, iyi bir nefis terbiyesine bağlıdır. Bu ise, insanda sabır ve nefs-i emmareyi zabt ile Allah'ın emirlerine boyun eğme melekesini meydana getirecek etkili bir ibadete, bedenî ve ruhî bir riyazata ihtiyaç gösterir.

İşte Cenab-ı Allah da "*yyiniz ve şükrediniz*" emirleriyle başlayan şer'î hükümlerini hayattan ölüme kadar özlü bir şekilde beyan ederken, tam bu noktada müminlere yeni bir ruhî hayatı üfleyecek olan orucu farz kılarak buyuruyor ki:

Oruç Zırhı

“Ey iman edenler! Oruç, sizden önce gelip geçmiş ümmetlere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı/farz kılındı. Umulur ki ittika eder, takvâ sahibi olur/korunursunuz.” (2/Bakara, 183)

İslâm, belirlediği konularda adım adım ve derece derece ilerlemiştir. Aynı şey oruç emri için de söz konusudur. İlk önce Hz. Peygamber (s.a.s.) müminlere ayda üç gün oruç tutmalarını tavsiye etti; fakat bu zorunlu değildi. Daha sonra hicret'in ikinci yılında, Ramazan'da oruç tutmakla ilgili bu emir (2/183. âyet) nâzil oldu.

Bununla birlikte oruca dayanabildiği halde tutmayanlara müsâmaha gösteriliyordu. Tutmadıkları bir gün oruç için bir fakiri doyurmaları gerekiyordu (2/184. âyet). Bundan bir müddet sonra, bir sonraki âyette (2/185) yer alan oruçla ilgili emrin son şekli bu durumu düzenledi. Sağlıklı kişiler için bu izah ortadan kaldırıldı; fakat, hastalar, yolcular ve buna kıyâsen hâmile ve emzikli kadınlar ve oruç tutmaya dayanamayan yaşlılar için bu izin geçerli olmaya devam etti.

İmam Ahmed İbn Hanbel'in naklettiğine göre, Muaz İbn Cebel şöyle der: "Namaz ve oruç bugünkü haline yavaş yavaş ulaştı. İlk önceleri mü'minler namazda Kudüs'e dönerlerdi; fakat bir müddet sonra, Mekke'deki Kâbe'ye dönmeleri emredildi. Bunun yanı sıra önceleri, herkes birbirine namaz vaktini haber vermek zorundaydı; fakat sonraları, bu amaçla ezan okunmaya başlandı. (Oruca gelince) Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye hicret ettiğinde her ay üç gün oruç tutar, Muharrem'in onuncu günü de oruç tutardı. Daha sonra Allah, bütün Ramazan boyunca oruç tutmayı farz kıldı; fakat dayanabildiği halde oruç tutmayan bir kimsenin, fide olarak bir günlük orucu için bir fakiri doyurmasına izin verdi. Sonraları bir günlük oruç için bir fakiri doyurma izni, yolculukta olmayan sağlıklı kişi için kaldırıldı." (İbn Kesir, c. 1, s. 214)

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve diğer âlimler, Hz. Âişe, Abdullah İbn Ömer ve Abdullah İbn Mes'ud'dan (Allah hepsinden razı olsun) bunu destekler nitelikte hadisler rivâyet etmişlerdir. Aynı konuda, meşhur Kur'an müfessiri İbn Cerir et-Taberî de birçok sahâbî ve tâbiûn'dan çok sayıda sahih hadis ve rivâyet nakletmiştir. Bu rivâyetlerden birinde Hz. Muaz İbn Cebel'in şu açıklamasını nakleder: "Araplar oruç tutmaya alışkın olmadıkları için ilk önceleri oruç tutmak onlara zor geldi. Bu nedenle onlara, Ramazan'da oruç tutmadıkları güne karşılık bir fakiri doyurmaları için izin verildi. Sonraları bu izin, hasta ve yolcular dışındaki kimseler için iptal edildi." İbn Cerir et-Taberî, İbn Abbas'tan da bu konuda bir hadis rivâyet eder. Birinci emirde (184. âyet) Allah, dayanabildiği halde oruç tutmayan kişinin oruç tutmadığı günler için fide vermesine izin vermektedir. Bir yıl sonra nâzil olan 185. âyette ise

bu izin sağlıklı kimse için geçerli olmaktan çıkmakta; fakat, hasta ve yolcular için geçerli olmaya devam etmektedir.

"*Daha fazla iyilik*" (tatavvu'), her oruç günü için birden fazla fakir doyurmak ve oruç tuttuğu halde bir fakiri doyurmaktır.

183-184. Âyetlerde yer alan oruçla ilgili ilk emir, Hicret'in ikinci yılında Bedir savaşından önce nâzil olmuştur. Bunu tâkip eden âyet bir yıl sonra indirilmiştir; fakat aynı konuyla ilgili olduğu için bu araya yerleştirilmiştir.

Oruç: İlâhî hayat düzenini yeryüzünde hakim kılmak, insanlığa nder ve örnek olmak amacıyla kendisine Allah yolunda cihad etmesi farz kılınan bu ümmete, oruç tutmanın da farz kılınması son derece doğaldı. Çünkü oruç, azimli ve kesin iradeyi geliştirme alanı, insanın Allah (c.c) ile itaat ve boyun eğme ilişkisi kurma ortamıdır. Bunların yanısıra oruç, bütün organik zaruretlerin üzerine yükselme, yüce Allah katındaki hoşnutluğu ve nimetleri tercih ederek bu organik zaruretlerin baskısına ve ağırlığına dayanmak, katlanmak ortamıdır.

Çeşitli engeller ve türlü türlü dikenlerle döşenmiş bir yolun meşakkatlerine göğüs germeye hazırlanan vicdanlar için bütün bunlar gerekli unsurlardır. O engelli ve dikenli yol ki, arzular ve istekler orasında-burasında pusuya yatmış ve yolcusunun kulaklarında binlerce kışkırtıcı içgüdünün ayartıcı nağmeleri ınlamaktadır!

Bu söylediklerimizi değerlendirirken, uzun insanlık tarihi boyunca ortaya çıkarılmış orucun olumlu organik ve fizyolojik sonuçlarını da gözönünde bulundurmalıyız. Gerçi ben dinimin farzlarını ve özellikle ibâdetler ile ilgili ilâhî direktifleri gözle görülebilir, somut yararlarla bağlama eğilimine aslında karşıyım. Çünkü bu direktiflerin asıl hikmeti, temel gerekçesi insan denen varlığı yeryüzünde oynayacağı role hazırlamak, unu Ahiret hayatında kendisi için tasarlanan kemal derecesine doğru ilerletmektir..

Böyle olmakla birlikte bu farzlar ve direktifler ile ilgili olarak bilimin ortaya koyduğu ve insan düşüncesinin kabul ettiği faydaları da inkâr ettiğim anlamına ekilmemeli bu. Genel olarak bütün farzlarda ve bütün yönlendirici direktiflerde ilâhî tasarlayıcılığın (tedbirin) insanın varlığını nasıl gözettiğini gözlediğim ve fark ettiğim için böyle düşünüyorum. Fakat ilâhî yükümlülüklerin hikmetini, gerekçesini sadece insan bilgisinin ortaya koyduğu somut yararlarla bağlamaktan, bu yükümlülüklerin gerçekleri sırf bu faydalarmış gibi bir saplantıya kapılmaktan kesinlikle kaçınmak gerekir. Çünkü insan bilgisinin alanı dardır. Yüce Allah'ın gerek insana ve doğallıkla şu evren bütününe yüklemiş olduğu bütün fonksiyonların hikmetini kavrayacak kapasite ve düzeyde değildir insan aklı.

Oruç, dinin en büyük rükünlerinden/esaslarından ve güçlü şeriatın en kuvvetli kanunlarından. Nefs-i emmâre, bu cihadla terbiye edilir. Kötülüğe olan hırslar, bununla sakinleştirilir. Oruç, bir kalb işi, bütün gün yiyecek, içecek ve cinsî münasebet gibi isteklerden nefsi alıkoymaktan oluşan kutsal bir cihaddır. Hayatın lezzetini, iradenin kıymet i ni tattıracak en güzel bir özelliktir. Fakat insan nefesine, ilâhî emirlerin en meşakkatlisi görünür. Bunun için, Allah'ın hikmeti, derece derece, önce şer'î emirlerin en hafîfi olan namazın, ikinci olarak ortası olan zekatın, üçüncü olarak da en zoru olan orucun emredilmesini gerektirmiş ve böylece mükelleflere bir alıştırma yapılmıştır.

Bunun için *"Mütevâzi erkeklerle mütevâzi kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar..."* (33/Ahzâb, 35) âyetinde övgü makamında bile bu tertip gözetildiği gibi, İslâm'ın binâsı hadisinde de *"Kelime-i şehadet, Namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan orucu tutmak, Kâ'be'yi hacetmek"* diye bu tertib gösterilmiştir. Peygamberimizin Medine'ye hicretinin ilk zamanlarında Hz. Peygamber tarafından ayda üç gün, bir de aşûre gününde oruç tutmak, bir nafil olmak üzere emredilmişti ki, buna ilk oruç denir. Hicretten birbuçuk yıl sonra kıblenin değişmesinden sonra Şaban ayının onunda Ramazan orucu farz kılınmıştır.

Bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında inmiştir. Şöyle ki: Ey iman ile sorumlu bulunup da iman et m iş olanlar! Ey akıllı ve buluş çağına ermiş iman ehli!, Sizden önceki peygamberlere ve ümmetlerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı, yani farz kılındı. Bundan dolayı oruc meşakkatının sadece size yüklendiğini zannedip de gocunmayınız. Oruç, öteden beri tatbik edilegelen ilâhî bir kanundur. Buna insanlığın, terbiye ve düzen bakımından büyük bir ihtiyacı ve tatbikinde hesapsız menfaati vardır.

Dilimizde oruç demek olan "sıyâm, savm", sözlükte nefsi meylettiği şeylerden, isterse bir söz olsun alıkoymak yani kendini tutmaktır. "Ben Rahmân'a bir oruç adadım." (Meryem, 19/26) âyetinde bu mânâyadır. Mutlak olarak tutmak mânâsına da gelir. "Tutulan atlar ve tutulmayan atlar" gibi. Bu konudaki âyetlerden ve Peygamberimizin öğrettiklerinden anlaşıldığına göre şeriattaki mânâsı ise, nefsin en büyük istekleri olan yeme, içme ve cinsel ilişki gibi bilinen zaruri ihtiyaçlardan, niyet ederek bütün gün kendini tutmaktır. Tam anlamıyla târif edilmek üzere: Ehliyetli bir insanın sabahın başlangı c ından güneşin batışına kadar karın hükmünü taşıyan, içine herhangi bir şeyi sokmaktan ve cinsî ilişkiden, ibadet niyetiyle nefsini alıkoyması yani kendini tutmasıdır. Buna göre ağzına veya burnuna bir şey giderse bozmaz. Fakat dimağına ve bedenine içine bir şey girerse bozar. Demek ki bedene şırınga ve aşağıdan lavman yapılması da orucu bozar. Söz orucu bozmaz. Fakat nefisle cihad için susmak, zikir ve fikirle meşgul olmak mendub ve daha uygundur. Niyetsiz ve yalnız geceleyin kendini tutmaya oruc denmez. Bu şekilde şer'î oruç, sözlükteki

orucdan daha özeldir. Burada geçmiş ümmetlere benzetmekten maksadın, vâcip oluşunun aslında, oruçun sıfatında veya sayısında veya vaktinde olması muhtemeldir.

Bir rivâyete göre Ramazan orucu ve aynı miktar oruç yahudilere ve hristiyanlara da farz kılınmıştı. Yahudiler, bunu terk etmişler ve yılda bir gün oruç tutmaya başlamışlar ve bu günün, Firavun'un suda boğulduğu gün olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Oysa bunda da yanılmışlardır. Çünkü Firavun'un boğulması, aşûre gününde olmuştu. Hristiyanlara gelince, onlar da Ramazan'da oruç tutarlarmış. Nihâyet pek şiddetli bir sıcağa tesadüf etmişler. Bunun üzerine yaz ile kış arasında mutedil, sabit bir mevsim tayin edilmesinde âlimlerinin görüşü toplanarak orucu bahara tahsis etmişlerdir. Bu değişikliğe keffâret olmak üzere de on gün daha ilave etmişler. Böylece oruçları kırk güne çıkmıştır. Sonra hükümdarları hastalanmış veya aralarında salgın ölüm olayı meydana gelmiş, bunun için de on gün daha ilave etmişler ve orucu elli güne çıkarmışlardır. Daha sonraları, şeklinde de değişiklik yaptılar ki, buna perhiz denir. İşte burada bu değişikliği dikkate almadan esas itibariyle, orucun sıfatında, veya sayısında yahut da vaktinde olmak üzere üç noktadan biriyle benzetme yapılmış ve bu kanunun eskiliği gösterilmiştir. Fakat bu benzetme, mücmel olduğundan açıklamaya muhtaçtır. İlerde geleceği şekilde sırasıyla açıklanacaktır.

İşte ey müminler! Size de oruç farz kılındı ki, korunabilesiniz. Oruç sayesinde nefsinize ve şehvetlerinize hakim olma alışkanlığını elde ederek günahlardan, tehlikelerden sakınıp takvâ mertebesine erebilesiniz. Çünkü oruç, şehveti kırar, nefsin heveslerini mağlub eder. Azgınlıktan, kötülükten meneder. Dünyanın âdi lezzetlerini, makam ve yükselme davalarını küçük gösterir, hayatın lezzetini tattırır, kalbin Allah'a bağlılığını artırır, ona bir meleklik zevki ve saflığı bahşeder. Çünkü, "Kişi, karnı ve tenâsül organı olmak üzere iki deliği için koşar." darb-ı meseli hükmünce insanları her yerde sokaş şehvetlerin esası, karın ve tenasül organı şehvetidir. İnsanın insanlığı da bunlara hâkim olmasındadır. Oruç ise ilk önce bu ikisini kırar, düzene koyar. Onların mecbur ettiği şeyleri, zarurilikten kurtarıp, isteğe bağlı bir hale çevirir. Öyle ki, oruç tutmayan insanlar, şehvetli arzularının önünde bir oyuncak gibi yuvarlanıp kıvrandıkları, akıl ve iradelerine sahip olmayarak geliş güzel günahlara sürüklendikleri halde, oruç tutanlar, tersine bunlara hakim olur. Kendini zaptetmesini ve nefsinin arzularını da ihtiyacına göre kullanmasını bilir. Bunun için Peygamber (s.a.s.) Efendimiz, nefisleri azgın olanlar hakkında *"Oruç tutsun, çünkü orucun güzel bir tesiri vardır"* buyurmuştur.

Oruç tutmayan, sabretmesini bilmez, nefsini normal şekilde kullanma yollarını gözetmez. Hele refah içinde yaşayanlar, hiç oruç tutmazlarsa, bütün hürriyetlerini şehvi arzularına kaptırırlar. Şunun bunun ırzına ve malına tecavüzden kendilerini alamazlar, haram helal seçmezler. Hatta vicdanları da istemeye istemeye, rezaletlere atılırlar. Nihâyet nefislerine de zulmederler, kendilerini akıl ve vicdanın, din ve

imanın aksine telef ederler."Kimi vicdana dokundu kimi cism ü cana / Zevk namına ne yaptımsa peşiman oldum" diyerek inlerler giderler. Böyle şehvet esiri olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gözlü olurlar ki, bir gün aç kalmakla hemen ölüvereceğiz zannederler. Bu zanla da orucu zararlıymış gibi kabul ederler. Halbuki oruç, gerek fert ve gerekse toplum açısından büyük bir ruh terbiyesini içerdiği gibi, aynı zamanda midenin ve bedenin dinlenmesiyle sıhhî ve tıbbî vücuda ait birtakım faydaları bulunan bir beden eğitimini de içine almaktadır.

Oruç, *"Çâresiz sizleri biraz korku ve biraz açlıkla imtihan edeceğiz."* (2/Bakara, 155) âyetinde işaret buyurulan "biraz açlık"tan bir hissedir ki, bu sayede uzun uzadıya ahiret açlıklarının önüne geçilecek ve büyük sabır müjdelerine erişilecektir. İnsanlık tarihinde öyle zamanlar olur ki, günlerce açlığa dayanmayı alışkanlık haline getirebilecek bir beden terbiyesinin, hayatın ayrılmaz parçalarından birisi olduğu takdir edilir.

Bu cümleden olarak, büyük savaş devirlerinde böyle bir melekenin gerekli olduğu daima hissedilegelmiştir. Bu bakımdan "Oruç, ateşten koruyan bir kalkandır." hadis-i şerifi ifade buyurulmuştur. Orucun bu şekilde bedene kuvvet, dayanıklılık nefsin arzularına ölçü bahşeden birtakım ruhî ve bedenî faydaları; hayatın ve insanlığın tadını tattıran ve fakirlerin hallerini hissettiren, sosyal ve ahlâkî yönden güzel menfaatleri bulunmakla beraber bunların hepsi birer fayda olup, vacib (farz) oluşunun sebebi ve hikmeti değildirler. Orucun vacib (farz) oluşunun asıl hikmeti, Allah'ın emrine boyun eğmekle kulluk zevkini tatmak; ruhu, riyâ eserlerinden temizleyerek kuvvet ve ihlası artırmak ve kendini bizzat Allah'ın korumasına teslim etmek için nefisle cihad etmektir. Nitekim Cenâb-ı Allah'ın, bir kudsî hadisteki *"Oruç, benim içindir. Onun mükafatını ancak ben veririm."* buyurmuştur. Böylece *"gerek ki sakınasınız"* ifâdesi, orucun hikmet ve menfaatlerini, faydalarını ve yararlarını, sebep ve maksatlarını bütün genişliğiyle ifade eden ilâhî bir beyandır ki hepsini maddî, manevî, din ve dünyaya ait maksatları içine alan "sakınma" özelliğinde toplamıştır.

Yüce Allah her yükümlülüğün insan nefsi tarafından benimsenip yerine getirilebilmesi için O'nun itici ve coşturucu desteğine gerek olduğunu, sözkonusu yükümlülük ne kadar hikmet ve yarar içerirse içersin onun insan psikolojisi tarafından hoşnutlukla ve yüksünmesiz bir onayla karşılanabilmesi için bu ilâhî özendirme ne kadar gerekli olduğunu kuşkusuz herkesten iyi bilir. Bundan dolayı oruç yükümlülüğü konusuna müminlere yönelik bu sevimli kendilerine aslî niteliklerini hatırlatıcı hitaplar giriyor. Bu müşfik seslenişten sonra, Allah'ın indirdiği bütün eski dinlerde de orucun farz kılındığı, bu farzın ilk ve asıl amacının mü'min kalpleri takvaya, duyarlılığa, Allah'tan korkmaya ve arınmışlığa hazırlamak olduğu anlatılıyor: *"Ey müminler, sizden önceki ümmetlere olduğu gibi, günahlardan arınasınız diye, size de oruç tutmak farz kılındı."*

Böylece orucun asıl büyük gayesi meydana çıkmış oluyor. Bu büyük amaç takvadır. Çünkü kalplerde uyanış meydana getirerek Allah'a itaat etmek ve O'nun rızasına, hoşnutluğuna öncelik tanımak üzere bu ibadetin yapılmasını sağlayan faktör, takvadır. Ayrıca günahların, hatta insanın içinden hızla gelip geçen kışkırtmalar biçimindeki günah meyilli duyguların, orucu bozmasını, zedelemesini önlemek amacıyla bu kalplerin koruculuğunu üstlenen faktör de takvadır. Bu ayetin seslendiği müminler, yüce Allah katında takvanın ne kadar önemli olduğunu, O'nun terazisinde ne kadar büyük bir ağırlığa sahip olduğunu iyi bilirler. Bu yüzden takva, onların ruhlarının göz diktiği, özlemle ulaşmak istediği bir amaçtır. İşte oruç, takva amacının bir aracı ve ona götüren bir yoldur. Böylece olduğu içindir ki, bu ayet, takvayı oruç yolu ile yönelebilecekleri aydınlık bir hedef halinde müminlerin gözleri önüne sermektedir. Son cümleciği tekrarlıyoruz: *"Ola ki, günahlardan arınırsınız (içinizdeki Allah korkusunu geliştirirsiniz.)"*

Oruç ve Zorlukların Kolaylaştırılması

"Oruç size sayılı günler olarak yazıldı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa, tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutar. İhtiyarlık veya şifâ umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mâzereti olup da oruç tutmağa güçleri yetmeyenlere fidye gerekir. Fidye, bir fakir doyumu miktarıdır. Bunun dışında kim gönüllü bir hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer gerçekleri anlıyorsanız, her güçlüğe rağmen oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." (2/Bakara, 184)

(Size farz kılınan oruç), sayılı günlerdedir. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

İşte güç gibi görünecek olan oruç, bu kadar güzel bir ibadettir. Hem bu, her zaman olmadığı gibi, çok bir müddet de değildir. Size farz kılınan oruç, sayılı günlerdedir. Yani senenin günlerine oranla az ve sınırlı günlerdedir. Hem de sizin sağlığını bozmayacak ve gücünüzü tüketmeyecek bir şekilde, mazeretlerinizi de gözeterek meşru kılınmıştır. Şimdi bu günlerde sizden herhangi biriniz, oruçtan zarar görecektense hasta olur, yahut bir yolculuk üzerinde bulunursa, bunların farzı, diğer günlerden, yani iyi olduğu ve yolculuktan geldiği günlerden, aynı miktardadır. Bu şekilde hastaya veya yolcuya eda farz değil, yemeye ruhsat vardır. Bunlar

yerlerse, iyileştikten veya ikamet ettikten sonra kaza ederler. Edanın vacib oluşu, sağlık ve ikamet üzerine gerekli olur.

Sefer/Yolculuk: Esâsen keşif, açmak mânâsı taşımaktadır. Bunun için "isfâr", yüzünü açmak ve parçalamak mânâsınadır. Uzak bir yere gitmek de yolcunun her türlü hal ve ahlâkını meydana çıkardığı için, ona da sefer denmiştir. Bu ise bir gün, iki gün gibi az bir zamanda ortaya çıkamaz. Gerçekten âdet olarak da yakın mesafeye sefer denmez. Ancak üç günlük yolun, şer'î bakımdan sahih sefer olduğunda ittifak edilmiştir. Her gün için normal bir yürüyüşle altı saatlik mesafe ölçü alınmıştır. Öyle i se bundan daha az yolculukta sefer ismi kesinlikle sabit değildir. Kara ve deniz binitleri gibi vasıta ile gidenler için de âdet olarak umumî ve orta halli olan vasıtaların tabîî ve normal seyri ölçüdür.

Çok süratli ve çok yavaş olan özel vasıtalarla itibar yoktur. Çünkü hüküm ve hikmet fertte değil, cinste muteber sayılır. Bunun için karada yaya veya deve yürüyüşü, denizde de mûtedil rüzgarla giden gemi yürüyüşü ölçü olmuştur. Bu sebeple sonradan tren ve vapur süratleri de çok süratli vasıtalardan sayılmıştır. Gerçekten eski atlar ve bugünkü uçaklar gibi bunların fevkalade vasıtalardan olduğu zamanlar olmuştur. Fakat zamanımızda birçok yerlerde bunlar çoğalıp yerleşerek toplum için normal vasıtalar haline gelmiş ve diğerlerini bastırmış olduğunda d a şüphe yoktur.

O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine trenle yolculuk, çoğunlukla ve alışılmış olan yerler için bunların ölçü alınmalarının, nassın sefer hakkındaki mânâsına daha uygun olduğu açıktır. Bu bakımdan trenle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini, vapur veya trenin orta ve normal yürüyüşü ile hesap etmek gerekecektir. Bunların, nassın mânâsı değişmeksizin, zamanların değişmesi ile değişen hükümlerden olduğu inkâr edilemez. Çünkü nassın hükmü "sefer" kelime sindeki alışılmış mânâ üzerine kurulmuştur. Şüphe yok ki asıl sorumlu, yolcunun kendisidir. Onun, kendi mazeretinin derecesini, kendisinin takdir etmesi lazım gelir. Ölçü göstermek ise, dinin ona tanıdığı bir kolaylıktır.

Tren ve vapurun alışılmış vasıtalar haline geldiğini inkâr etmek ise, bunları ve zamanını bilmemektir. Mesela Eskişehir ile İstanbul arasında gelip giden tren yolcularıyla, diğer yolcular mukayese edilirse, trenin ne kadar çoğunlukta ve alışılmış bir vasıta olduğu ortaya çıkar. Fakat uçak ve otomobil böyle değildir. otomobil, bugün geçmiş zamanın koşan atları mesabesindedir. Uçak da henüz umumi nakil vasıtalarından değildir. Böyle olmakla birlikte bunun, denizdeki eski gemiler gibi hava yolunda tek muteber bir vasıta sayılması da kıyas ve ihtiyata uygundur. Bunlarla beraber tren ve vapurun mûted (alışılmış) olduğu yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun durumu geçmişteki gibi kabul edilmekten düşürülmez. Çünkü bunlar, bir kere şeriatın itibar ettiği, gerçek olan tabîî ve normal ölçülerdir.

Diğerlerinin, normal vasıtalar hükmiyle, sözlük mânâsında çok kullanılmakla bunlara katılması, bunların asıl olmalarını iptal edemeyecektir.

Hasta ve yolcu gibi geçici özörlöler böyledir. Devamlı özörlö olan ikincisine gelince: gerek eda ve gerekse kaza olarak oruca zor dayanabilen, orucu güçsönen yani oruç, takatlerini tüketecek olanlar, mesela pek ihtiyarlamış veya iyileşme ümidi olmayan müzmin bir hastalığa yakalanmış bulunanlar üzerinde, yedikleri her oruç yerine bir fidye, yani bir yoksul yiyeceğı farzdır. Bir yoksul yiyeceğı şer'î bakımından sa' denilen ölçekle buğdaydan yarım ölçek; arpa, hurma, kuru üzüm ve benzerlerinden bir ölçektir. Bir sa', şer'î dirhemle bin seksen dirhemdir. Şer'î dirhem, onu yedi miskal gelen ve "yedi tartı" denen dirhemdir ki, bizim şimdiki dirhemlerimizden iki kırat kadar küçüktür. Buna göre yarım sa' buğday, on altı kıratlık örfî dirhemle bir okka, yetmiş iki buçuk dirhem demektir. Demek ki, İslâm şeriatı nazarında en fakir bir kimsenin iki öğün itibariyle bir günlük yemeğı budur.

Bu ölçü, fitır sadakası ve diğer bütün keffaretlerde esastır. Ancak bu hesap, fitır sadakası gibi fakirin eline aynen veya kıymet olarak teslim edilmesi takdirindedir. Çağıırıp fiilen mübah olmak üzere yedirilmek istendiğı zaman, bir fakirin iki öğünde doyabildiğı kadar yemesi muteberdir ki, adamına göre daha az veya daha çok olabilir. Bu fidyede ise ibaha caizdir. Fidyeye, bir şeyin yerini tutmak üzere verilen bedel demektir. Bu kelime ve mânâsındaki bedellik durumu olmasaydı bu yoksul yiyeceğinin fitır sadakası olması hemen akla gelirdi. Fakat fidye kelimesi, bunun fidyeden başka ve oruç yerine verilecek bir bedel olduğuna ve orucun asıl olduğuna delalet etmektedir. "Alâ" harfî de vücûb ifade eder. Demek burada oruç asıl, fidye onun tezahürü takdirinde vacib bir bedeldir. Yani hasta ve yolcunun, diğer günlerde orucu kaza etmesi gibi kaza mânâsında bir bedeldir. Bununla beraber fidyenin asıl vacibde bir ruhsat olması ve bundan dolayı oruç daha evla olmak üzere bir muhayyer vaciblik ifade etmesi de mümkündür. Birçok müfessir, bu muhayyer vücub şeklini kabul etmişler ve ileride gelecek olan: "*Sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun.*" (2/Bakara, 185) âyetinin mutlak oluşu ve neticesiyle bu muhayyer vücubun her halde neshedildiğini söylemişlerdir.

Her iki durumda da âyetin, hasta ve yolcu ifadesinde özür sahipleri için bir ruhsat olmak üzere sevk edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Hasta ve yolcudaki yalnız eda mazereti söz konusu iken bunda mutlak oluşuyla orucun hem eda, hem de kaza mazereti nazar-ı itibara alınmıştır. Çünkü fidye, mutlak oruç bedeli olunca, eda ve kazayı içine alan bir mazeret zamanında verilebilmesi lazım gelecek ve bununla beraber onda bir nevi eda mânâsı da bulunacaktır.

Bundan dolayı muhayyer vücub muhtemel olmakla birlikte, birinci şık tercih edilmektedir. Yani bu fidye durumu, bir mazeret dolayısıyla eda ve kazaya tam imkan bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda mânâsında olmak üzere meşru

kılınmıştır ki, "oruca dayanıp kalanlar" bu mazeretin daima sahibidir ve bunda nesih yoktur. Şimdi bunu izah edelim:

Yutîkûne: İf'âl bâbından ve "itâka" mânâsından muzârî bir fiildir. "İtâka", tâkat ve tavk kökündendir. Tavk, tâkat, boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demir mânâsınadır. Tâkat, kuvvet ve güç yetirme mânâsına bilenmekteyse de esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu', dediğimiz kuvvet, tâkatin üzerindedir. Çünkü vüsu', bir şeye kolaylıkla güç yetirmek, tâkat ise zorluk ve meşakkatle güç yetirmektir. Bundan dolayı "itâka", gücü yetmek, dayanmak mânâsına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hatta dayanamamak mânâsınadır. Bunlara Arapça olarak sırasıyla tatvîk, tatavvuk, tatayyuk ve ichâd denir.

Bu bakımdan "itâka", burada ya "istitâa: gücü yetmek" veya "tatvîk: güç tükenmek" mânâsına olacaktır. İstitâa mânâsına olursa gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fide versinler demek olur ki, muhayyer bir vücub ifade eder ve oruç tercih edilir. "İtâka"ya bu mânâ verilirse "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." emrinin mutlak olarak sonucu ile birlikte neshedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bunun için bu tefsiri yapanlar, bunun neshedilmiş olduğunda da ittifak etmişlerdir. Halbuki bu mânâ, zahir bile olsa, iradesine engel olacak karine vardır. Çünkü kelimesindeki "hû" zamiri, her halde "oruç" kelimesine aittir. Kendisinden sonra gelen fidyeye gönderilmesi caiz değildir. Gerçi bunda rütbe itibariyle zikredilmeden önce zamir getirme işi yoktur. Fidyeye, muahhar (geri bırakılan) mübtedâ olduğu için rütbe itibariyle mukaddem (önce getirilmiş)dir. Fakat "fidye" kelimesi müennes olduğundan buna müzekker zamiri gönderilemez. Ondan sonraki "yiyecek" kelimesine göndermek ise nazmın güzelliğini bozacak bir kusurdur. Kendisine uyulan şeyden uyana geçerek fidyenin bedellik mânâsını unutturmaktır ve zikredilmeden önce bir kelimeye zamir göndermek mânâsındadır. Zamirin, fidye ve taâma gönderilmesi câiz olmadığından mânâ: "Fidyeye gücü yetenlere fidye vâcibdir." demek olamaz. Zamirsiz: "Gücü yetenlere fidye vâcibdir." gibi anlaşılması ise hiç câiz olamaz. "O fidyeye gücü yetenler" buyurulmadığı gibi, sadece "gücü yetenlere..." de buyurulmamıştır. Eğer maksat bu olsaydı, bunlardan birinin söylenmesi gerekirdi ve zamirin hazfi daha veciz olurdu.

Bu kavramı anladıktan sonra şimdi de bunların konusunu, yani hasta ve yolcudan sonra bu çeşit özür sahiplerinin kimler olduğunu tetkik edelim:

1- "Asam" tefsirinde bunun da hasta ve yolcu hakkında olduğu gösterilmiştir. Çünkü denilmiş, hasta ve yolcu, başlıca iki kısımdır. Bir kısmı hastalık ve yolculuk halinde oruç tutabilir, bir kısmı tutamaz. Önce tutamayacak olanlar hakkında: "diğer günlerde tutamadığı günler sayısınca..." diye kaza farz kılınmış; sonra tutabilecek olanlara da muhayyer bir vacib olarak tutmak veya fidye vermek arasında bir ruhsat verilmiştir. Buna göre "size farz kılındı" ifadesi, sağlıklı ve mukim olanlara tam bir

vücûb ifade eder. de iki türlü hastalık ve yolculuk mazeretlerine aittir. Bunda "itâka" hali, mazerette edaya "istitâ" ile tefsir edilmiş, fakat zikredilen karineden dolayı bu mazeret hasta ve yolcuya tahsis edilmiştir. Bu görüş muteber değildir.

2- İmam Mâlik, bunun "Ramazan geldiği halde üzerinde geçen Ramazan'dan oruç borcu kalmış ve bu müddet içinde kazaya gücü yettiği halde kaza etmemiş bulunan kimseler" hakkında olduğunu söylemiş ve "Çok yaşlı olana fidye vacib değil, fakat verirse güzel görürüm." demiştir. Demek oluyor ki, İmam Mâlik, bunun mazeret olduğunu düşünmekle kelimesindeki zamiri yalnız kaza orucuna göndererek tevil etmiş ve bu sayede "itâka"yı "kazaya güç yetirme" mânâsına yorabilmiştir. Bunun zamanında ikinci Ramazan'ın gelişi ile sene içinde kazaya imkan kalmamış olduğunu da düşünmüş olma s 1 yönünden "itâka"nın güç yetirememeye mânâsını da göz önünde bulundurmuş demektir.

Böyle olunca da bu tahsisin hangi yönden yapıldığı açık olmaz. Bir de bunun mânâsı "Diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar." ifadesindeki mutlak olan "diğer günler"i, o senenin günleri diye sınırlayarak senesi içinde kazanın vacib olduğuna hükmetmiştir ki, bizce doğru değildir. Çünkü mutlak'ın hükmü, mutlak oluşu üzerine akıp gitmesidir. Kayıtlamak, ancak neshedici bir delil ile olabilir. Bu ise yoktur. Öyle ise kazanın vacib oluşu belirli bir vakitte sınırlı değildir.

3- Birçok tefsirciler burada oruca "itâka"nın, güç yetme mânâsıyla tefsirini ve muhayyer bir vücubla sağlıklı ve mukim olana yorulmasını, mümkün görmüşler, fakat bunun: "*Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun.*" âyetiyle tamamen neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, neshedildiği hususunda ittifak etmekle beraber nüzul sebebinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "*Oruç size farz kılındı.*" ifadesinin Ramazan hakkında olmayıp, sayılı günlerin hicretin başındaki aşûre günü ile "eyyâm-ı bîz" olduğu ve Ramazan ayı ile tamamen neshedilmiş bulunduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Çokları ise o günlerin, Peygamberin emri ile tutulduğuna ve "*size farz kılındı*" ifadesinin Ramazan orucu hakkında olduğuna, ancak Ramazan orucunun önce muhayyer olarak vacib kılınıp, sonra "*Sizden her kim o aya şahit olursa, onda oruç tutsun.*" âyetinin inişi ile muhayyerliğin ve fidyenin neshedilerek orucun genel olarak farz kılındığına ve buna göre "*Ona tâkat getirenlere bir fidye gerekir.*" ifadesinin, neshedilen muhayyerlik halini anlattığına hükmetmişlerdir.

Bu iki görüşte en açık görünen nokta, "itâka"nın muhayyer vacib üzerine güç yetirme mânâsıyla tefsirine bir imkan görülebilmiş olmasıdır. Fakat bu mânâ, diğer taraftan birçok yönden zahire aykırıdır. Şöyle ki:

a) Bu mânâda çok yaşlı kimsenin girme şekli açık olmaz. Halbuki çok yaşlı kimse hakkında fidyenin vacib oluşu, üzerinde icma edilmiş gibidir. "*Her kim şahit olursa*" ifadesindeki nesh bunu içine almadığında ittifak vardır.

b) *"Size oruç farz kılındı. Nitekim sizden öncekilere de farz kılınmıştı"* âyeti "mücmel" olmakla beraber orucun mutlak olarak kesin bir vacib oluşunda "zâhir"dir. Yine aynı şekilde *"Sizden her kim hasta olur veya yolculukta bulunursa diğer günlerde tutamadığı günler sayısınca tutar"* âyeti hasta ve yolcu olanlar hakkında yalnız orucu göstermiş ve ancak eda ve kazaya bir ruhsat vermiştir. Fidyeye cevaz bırakmamıştır. Buna karşı sağlıklı ve mukim olan güçlü kimselere fidye ile muhayyerlik, iki yönden çelişki ve imkansızlık ifade eder. Zamir fidyeye gönderilebilseydi, bu mânâ mümkün olurdu. Halbuki zamirin buna gönderilmesi câiz görülememiş ve ittifakla "oruç" kelimesine gönderilmiştir.

c) Bunun hasta ve yolcu gibi mâzeret makamında olduğu açık iken sağlıklı olma haline yorulması zahire aykırıdır.

Daha sonra nesih rivayetinin kaynağı şudur: İbnü Ebî Leylâ Muaz b. Cebel (r.a.)'den rivayet etmiştir ki: "Peygamber (s.a.s.) Efendimiz Medine'ye teşrif ettiği zaman aşûre günü ve bir de her aydan üç gün oruç tutmuştu. Sonra Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz kıldı, *"Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı."* âyetini indirdi. Râvi âyeti: *"ona dayanıp kalanlara bir yoksul yiyeceği fidye gerekir"* ifadesine kadar okudu. Bunun üzerine dileyen oruç tutuyor, dileyen bir yoksul doyuruyordu. Daha sonra sağlıklı ve mukim olanların hepsine oruç farz kılındı. Yoksul doyurmak ancak oruca gücü yetmeyen çok yaşlı kimseler hakkında sâbit kaldı da, Allah Teâlâ *"sizden her kim hasta olur veya yolculukta bulunursa..."* âyetini indirdi.

Yine İbnü Ebî Leylâ rivâyet etmiştir ki; "Rasûlullah (s.a.s.) Medine'ye teşrif buyurduğu zaman her aydan üç gün nâfile olarak ve farz olmayarak oruç tutmalarını emretmişti. Sonra Ramazan orucu nazil oldu. Halbuki o zaman toplum henüz oruca alışmamıştı. Oruç kendilerine pek zor ve pek güç geliyordu. Bu yüzden tutamayan, bir yoksul doyuruyordu. Bundan sonra *"Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun."* âyeti nazil oldu. Bundan dolayı ruhsat ancak hasta ve yolcu olanla sınırlı kaldı, hepimiz oruç tutmakla görevlendirildik."

Bunlarda bir nesih işareti vardır. Fakat bunun çok yaşlı kimseden başkasında olduğu birincisinde açıktır. Aynı zamanda bunlardan da: "oruç kendisine güç gelen, yani dayanamayanlar" demektir. Ancak bu güç gelmek, dayanamamak kavramı, hastalık, ihtiyarlık gibi bir özür ile eda ve kazaya gerçekten dayanamayanlara daima şâmil olduğu gibi, sağlıklı ve mukim oldukları halde sırf alışkın olmadıklarından dolayı halen dayanamayanlar veya pek çok zorlukla dayanabilenleri de geçici olarak kapsadığı gösterilmiştir.

Buna göre Cenab-ı Allah, sağlıklı ve mukim olanların, alışkın olmadıklarından dolayı dayanamamalarının, gerçek olmayıp, bir vehimden ibaret bulunduğunu, kısa

ve belirli bir müddet içinde herkese tecrübe ile ispat buyurduktan sonra: *"Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun"* âyetiyle farz oluşunu mutlak olarak genelleştirmiş, ancak hasta ve yolcu için yemeye, sonradan kaza etmeye ruhsat vermiştir. Çok yaşlı olup, normalde günden güne zayıflamakta olan erkek veya kadınlar ve bunlar hükmünde olan dertliler de *"ona dayanıp kalanlara bir fidye gerekir"* ifadesinin gerçek muhatapları olarak bâki kalmışlardır. Dolayısıyla, bunun mensuh olduğundan söz edildiği zaman, bu neshin çok yaşlı ve benzerinden başkası hakkında olduğunun unutulmaması ve bunun çok yaşlı kimselere ne kadar uygun olduğunun da düşünülmesi gerekir.

4- "Oruca dayanıp kalanlara" ifadesi, son derece ihtiyarlığa ulaşmış olan çok yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın hakkında nazil olmuştur. Bunlara fidyenin kaldırıldığı hakkında ashabdan hiçbir rivayet yoktur. Tersine bu âyetin neshedilmediği açıkça rivayet edilmiştir. Buhârî'nin de rivâyet ettiği şekilde İbn Abbas hazretleri: "Bu âyet, nesh edilmemiştir. Bu, oruca güç yetiremeyen yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın hakkındadır. Bunlar, her gün için bir yoksul doyururlar." diye açıkça beyan etmiştir. Bu, Hz. Ali'den, İbnü Ömer'den ve diğer sahabeden de rivayet edilmiştir. Ahkâmü'l-Kur'ân'da, Fahreddin Razî'nin tefsirinde ve İbnü Hümmam'ın Fethu'l-Kadir'inde zikredildiği üzere çok yaşlı olan kimse hakkında bu mânâ, ashabdan aksi rivayet edilmeyen bir icma olmuştur. Ashab-ı kiramdan Peygamberimizin hizmetçisi olan Hz. Enes de yüz yaşını aşan ömrünün son zamanlarında bununla amel eder, orucu tutamaz, yoksul doyururdu.

Kısaca bu âyetin iniş sebebi, çok yaşlanmış kimselerdir. Bu bakımdan "itâka"nın mânâsı güç yetmek değil, edâ ve kaza, her ikisi itibariyle oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır. Bu mânâ çok yaşlı erkek ve çok yaşlı kadın gibi zayıf ve müzmin hastaya da şâmilidir. Bu ikisinde zorluk ve dayanamama zannı, senede dayanmış olduğundan vehim değildir. Alışkın olmadığından dolayı dayanamama zannı ise vehimdir. Eda ve kaza itibariyle devamlı olan özür mânâsında dahil değildir. Bu mânâ üzerinde ittifak edilmiştir. İşte doğru görüş budur. Hanefî mezhebi de bunun üzerinedir. Bizim tercihimize göre burada ve özellikle bu noktada asla nesih yoktur.

İmam Şâfiî, daha da genişleterek, gebe ve emzikli olan kadınları da kendi hesaplarıyla değil, çocuklarının telef olmasından korkarak oruçlarını yedikleri zaman buraya dahil etmiş, fidyeye tabi tutmuştur. Hanefîlere göre ise bunlar, yaşlılara kıyas edilemez, hasta hükmüne tabidirler. Gerek kendileri ve gerekse çocukları korkusuyla oruçlarını yerlerse hasta gibi yalnız kaza lazım gelir. Keffaret ve fidye vacib olmaz. Çünkü fidye, misli gayri makul (dengi akılla belirlenemeyen)dur. Çok yaşlı ki m se, bu nass ile kıyasa aykırı olarak sabit olduğundan, kendisine başka bir şey kıyas edilemez ve aynı zamanda çocuk hesabına fidyenin mânâsı yoktur. Çünkü ihtiyarlar

esasen "Ey iman edenler!..." gibi genel ifade içinde oruç hitâbına dâhildir. Fakat çocuk, dâhil değildir.

Özetle, burada "itâka", "istitâat güç yetmek" ve "vüsu" kolayca yapabilmek" mânâsına değil, oruca zor dayanmak, yani hem eda ve hem de kaza durumuna göre devamlı bir mazeret sebebiyle dayanamamak mânâsıdır. Bunu, fidyeye gücü yetmek mânâsına yorumlamaya da imkan yoktur. Gerçi oruca zor dayanana fidyenin vacib olması için, fidyeye gücü yetmesi şart ise de bu şart, "ona dayanıp kalırlar" ifadesinin mânâsı değil, "bir yoksulun yiyeceği fidiye" ifadesinin malî sorumluluğunun gereği olarak sabittir. Âyetin mânâsı: *"Oruca, edâ ve kazâ bakımından zor dayananlara, eğer fidiye vermeye güçleri yeterse, bir yoksul yiyeceği fidiye gerekir"* meâlinedir. Sırf alışkın olmadıklarından dolayı oruca dayanamayacaklarını zannedenler, oruç farzından fidiye ile kurtulamazlar. Bunlar, bir azimle kendilerini oruca alıştıırıverdikleri halde göreceklardır ki, çocuklar için bile mümkün olan oruca pek alâ tahammülleri vardır. Gelecekte ümitsiz olmaya hakları yoktur. Bugün tutamadıklarını diğer gün kazay a güçleri yetmektedir.

İslâm'ın başlarında bunu Allah tarafından isbat için geçen geçici bir tecrübe devresini tekrar tekrar tecrübeye kalkışmaya hak yoktur. "Her kim tecrübe edilmiş bir şeyi tekrar tecrübeye kalkışırsa, ona pişmanlık gelir." "Ramazan ayı ki..." âyetinin inişinden sonra böyle bir düşünceye sahip olan müslüman yoktur ve olamaz. Ancak özür sahipleri başka. Cenab-ı Allah, bunları, bir kısmı hasta ve yolcu gibi geçici özür, bir kısmı da gücü tüketen devamlı özür sahibi olmak üzere iki sınıfa ayırmış; birine kaza, birine de fidiye ruhsatını göstermiştir. Bu bakımdan oruç mazereti, önemli hastalık, uzak yolculuk, devamlı bir zayıflıktır. Bu mazeretler içinde de orucun zarar vereceği zannedilen hastalıktan başkası, kıyasa aykırı bir izindir.

Önemli olmayan ve oruçla zarar değil, tersine menfaat görecektir olan hastalıklar kelimesinin tenvininden hâriçtirler. Oruca gerçekten zararlı olan hastalıklar ise esaslı bir mazeret ölçüsüdür. Bu bakımdan gebelik, emzirme gibi hastalık hükmünde bulunan özürler, hastalığa benzemektedir. Fakat yolculuk ve fidiye üzerine kıyas cereyan edemez. Bunlar benzersiz mazeretlerdir.

Sonra oruç yükümlülüğünün sayılı günler ile sınırlı olduğu, buna göre ömür boyu sürecektir bir farz ya da yılın bütün günlerini kapsayan korkulacak bir yükümlülük olmadığı belirtiliyor. Bunun yanı sıra, hastalar iyileşinceye kadar ve yolcular evlerine dönünceye kadar oruç yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır. Bu muafiyetin amacı insanlara kolaylık sağlamaktır. *"Oruç, sayılı günler olarak farz kılındı. İçinizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutar."*

Bu âyetin hastalık ve yolculukla ilgili hükmü mutlaktır, sınırlandırılmaz. Buna göre her tür hastalık ve her tür yolculuk oruç tutmamaya gerekçe olabilir. Yalnız hasta iyileşince ve yolcu evine dönünce tutamadığı günler yerine oruç tutmalıdır. Bu yorum hem bu mutlak ifadeli ayete uygun düşer ve hem de zorluğu ortadan kaldıran, zarara meydan vermeyen genel İslâmi yaklaşımla bağdaşır. Âyetin hükmü hastalığın ağırlığına ya da yolculuğun sıkıntısına bağlanmamıştır, mutlak anlamda hastalıktan ve yolculuktan sözedilmiş ve insanlar için zorluk değil, kolaylık istendiği gerekçesi vurgulanmıştır.

Biz, yüce Allah'ın, oruç tutmama muâfiyetini mutlak anlamda hastalığa ve yolculuğa bağlamasının bütün hikmetlerini bilemeyiz. Yolculukta ve hastalıkta sırf yüce Allah'ın bildiği ve insanların bilmediği, dikkate alınması gereken daha başka özellikler bulunabilir. Belki bu durumlarda hemen ortaya çıkmayan veya insanın dikkati dışında kalan başka sıkıntılar, zorluklar vardır. Eğer yüce Allah belirli bir hükmün gerekçesini açıklamadı ise biz ona aklımız sıra bazı sebepler yakıştırarak yorum getiremeyiz. Bunun yerine, hikmeti bizim için gizli kalsa da sözkonusu hükme noktası noktasına uyarız. Çünkü o hükmün arkasında mutlaka bir hikmet vardır. Bizim o hikmeti mutlaka kavramamız şart değildir.

Geride şu mesele kalıyor: Eğer muafiyetlerden noktası noktasına yararlanmayı savunursak, bu durumun kolaylık ve ruhsat düşkünlerini aşırı derecede kolaycılığa sürükleyeceği ve bunun sonucu olarak en ufak bir sebep yüzünden ibadetleri ihmal etmeye yolaçacağı ileri sürülebilir. Nitekim bu ihtimal fıkıh bilginlerini bu konuda işi sıkı tutmaya ve çeşitli şartlar ileri sürmeye sevk etmiştir. Fakat bu ihtimal, Kur'an-ı Kerim'in sınırlandırmadığı bir hükmü kayıtlara bağlamaya kalkışmayı haklı gösteremez. Çünkü din, insanları Allah'a itaat ettirmek için zincirlerle bağlayıp sürüklemeyi; benimsenen yol takvadır. Bu ibâdetlerin amacı özellikle ve yalnızca takvadır, Allah korkusudur. Buna göre dinin herhangi bir farzından, kolaylık ve ruhsat ilkesi perdesi arkasında, kaytaran kimsede zaten başlangıçta hayır yok demektir. Çünkü bu durumda farzı yerine getirmenin ilk amacı gerçekleşmez.

Ayrıca, bu din yüce Allah'ın dinidir, insanların dini değil... Yüce Allah bu dinin dengeli bir gelişimini sağlamak için nerede kolaylık tanıyıp hangi durumlarda zora başvurması gerektiğini herkesten daha iyi bilir. Bu açıdan bakıldığında, herhangi bir konuda kolaylık gösterilmişse, bu, kolaylık gösterilmeden bazı faydaların sağlanamayacağından dolayıdır. Bundan dolayı Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) ahabına yüce Allah'ın kendilerine tanıdığı kolaylıklardan yararlanmalarını emretmiştir.

Diyelim ki, insanların herhangi bir kuşağı bozuldu, yoldan çıktı. Bu insanların düzeltilmeleri, ıslâh edilmeleri, bazı dini hükümleri ağırlaştırarak olmaz; bu ancak onları doğru bir eğitimden geçirmek suretiyle kalplerini düzelterek ve ruhlarında

takva duygusunu canlandırarak mümkün olabilir. Diyelim ki, insanlararası ilişkileri düzenleyen hükümlerde (muamelâtta) sıkı bir tutum benimsemek, insanların bozuk dönemlerinde, caydırıcı ve bahanelerin yolunu tıkayıcı ve olumlu bir çözüm şeklidir. Fakat o alanda bu metod geçerli olsa bile ibadet amaçlı hareketlerde durum farklıdır. Çünkü ibadet amaçlı hareketler, hesabı Allah ile kul arasında kalan konulardır, bunlar insanlararası ilişkileri düzenleyen meseleler gibi doğrudan doğruya kamu yararını ilgilendirmezler. Kamu yararını yakından ilgilendiren hükümlerde dış görünüş gözönüne alındığı halde, ibadetlerde, bunlar takva temeline dayanmadıkça, dış görünüş hiçbir işe yaramaz. Kalplerde takva bulununca hiçkimse yerine getirmesi gereken farzdan kaçmaz, kolaylık ilkesini sadece gönül huzuru duyduğu, daha yararlı olduğunu düşündüğü durumlarda uygular, ancak bu yolla Allah'ın emrine uyacağı kanısına varırsa karşılaştığı görevin muafiyetli şikkından yararlanır.

Buna karşılık ibâdetler ile ilgili hükümlerde genel olarak ağırlaştırıcı bir tutum benimsemek ya da Kur'ân-ı Kerim'in tanıdığı kolaylıklardan bazı kısıntılar yapma eğilimine yönelmek, zaten dini görevlerini zora koşmaya meraklı olanlara yeni birtakım zorluklar getirebilir, fakat kaytarıcıları yola getirme konusunda önemli bir fayda sağlamaz. Durum ne olursa olsun, işin en doğrusu her konuyu, her meseleyi yüce Allah'ın iste:ine uygun olarak ele almamız, onu Allah'ın murad ettiği şekilde benimsememizdir. Çünkü O, gerek kolaylıkların gerekse zorlamaların arkasında bulunan kısa ve uzun vadeli yararları bizden daha iyi bilir ve daha isabetli biçimde belirler. Bu alandaki sözlerin özü budur.

Şimdi de yolculuk durumu konusundaki değişik örnekler ile ilgili birkaç hadisi ve Peygamberimizin uygulamasını gösteren bazı belgeleri inceleyelim. Bu durumların bazılarında Peygamberimizin, müslümanları oruç tutmamaya özendirdiğini, yönlendirdiğini, bazılarında da oruç tutmaya herhangi bir yasak getirmediğini göreceğiz. Bu örnekler, bir bütün halinde incelendiği takdirde, ilk müslümanların bu meseleyi nasıl algılamış olduklarını anlamamıza, son dönem fıkıh bilginlerinin elinde dini hükümler karmaşık bir niteliğe bürünmeden önce onların bu meseleye nasıl baktıklarını belirlememize yardım edecek özelliktedirler. Kuşkusuz, sözünü ettiğimiz ilk müslümanların uygulaması daha canlı, fıkıh araştırmalarına göre İslâm'ın özüne ve karakterine daha bağlı ve uyumludur. Bu inanç sistemi ve onun karakteri ile ne oranda iç içe yaşanır, onların havası ne kadar çok teneffüs edilirse kalplerimizde daha canlı bir haz duygusu meydana getirecekleri kuşkusuzdur:

1- Sahâbilerden Câbir (r. a.)'in bildirdiğine göre "Peygamber efendimiz Fetih yılının Ramazan ayında Mekke seferine çıkmıştı. 'Kura-ı Ganim' denilen yere kadar oruç tutmuştu, yanındakiler de oruçluydular. Burada bir maşraba su istedi ve su dolu maşrabayı herkesin göreceği biçimde havaya kaldırdıktan sonra içti. Bir süre sonra kendisine "Bazıları yine de oruç tutmaya devam ettiler" denildi. Bunun üzerine Peygamberimiz; *"Onlar asidirler, onlar asidirler"* buyurdu (Müslim, Tirmizi).

2- Sahâbîlerden Hz. Enes (Allah ondan razı olsun) diyor ki: "Bir defasında Peygamber efendimiz ile birlikte yolculuk yapıyorduk. Kimimiz oruçlu, kimimiz oruçsuz idi. Sıcak bir günde bir yerde konaklamıştık. Gölgeden en çok faydalanan, yanında cübbesi olanlarımızdı. Kimimiz de ellerimizi siper ederek güneşten korunuyorduk. Oruçlular halsiz düşmüştü. Bu yüzden bir süre sonra oruçsuzlar kalktılar, çadırları kurdular ve binek hayvanlarına su verdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz; *"Bugün sevabı, oruçsuzlar götürdü"* buyurdu." (Buhârî, Müslim, Nesâî)

3- Sahabilerden Hz. Cabir (Allah ondan razı olsun) diyor ki: "Bir defasında Peygamber efendimiz bir yolculukta idi. Bir ara yol arkadaşlarından birinin etrafında diğerlerinin toplandığını ve kendisini gölge altına aldıklarını gördü. Peygamberimiz; 'Nesi var?' diye sorunca arkadaşları 'Adam oruçlu' diye cevap verdiler. Bunun üzerine; *"Yolculukta oruç tutmak, birr'in (iyi müslüman olmanın) ve ihsânın gereklerinden değildir."* dedi. (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, Mâlik)

4- Sahabilerden Amr b. Umeyye Damerî (Allah ondan razı olsun) diyor ki: "Bir yolculuk sonrasında Peygamberimizin yanına gitmiştim. Bana 'Ya Ebu Umeyye, yemeğe kal' dedi. Ben de kendisine "Ya Resulallah, ben oruçluyum" diye cevap verdim. Bunun üzerine bana; *"O halde sana yolcunun durumu hakkında bilgi vereyim. Yüce Allah, yolcuyu oruç tutmaktan ve namazın yarısından muaf tutmuştur"* şeklinde buyurdu." (Nesâî)

5- Abdullah b. Kâ'b b. Mâlik oğullarından sahâbî Enes bin Mâlik'in (Allah ondan razı olsun) bildirdiğine göre Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor: *"Yüce Allah, yolcudan namazın yarısını düşürdü, onu oruç tutmaktan da muaf tuttu. Ayrıca çocuklarına zarar geleceğinden korkan emzikli ve hamile kadınları da oruçtan muaf tuttu."* (Ashâbu-s Sünen)

6- Peygamberimizin eşi Hz. Âişe (r.a.) diyor ki: "Çok oruç tutmakla tanınan (başka bir rivayete göre oruç tutmaya dayanıklı bir kimse olan) Hamza b. Amr Eslemî bir defasında Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) yolculuk sırasında oruç tutulup tutulmayacağını sordu. Peygamberimiz kendisine; *"İstersen tut, istersen tutma"* diye cevap verdi. (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Mâlik)

7- Sahâbîlerden Enes bin Mâlik (Allah ondan razı olsun) diyor ki: "Bir defasında Peygamberimiz ile birlikte (yolculukta) idik. Kimimiz oruçlu, kimimiz ise oruçsuzduk. Ne oruçlular oruçsuzları ayıplıyor ve ne de oruçsuzlar oruçluları ayıplıyordu." (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Mâlik)

8- Sahâbîlerden Ebû Derdâ (Allah ondan razı olsun) diyor ki: "Bir defasında Ramazan ayının çok sıcak bir günü Peygamberimiz ile birlikte yolculuğa çıkmıştık. Öyle sıcak var ki, her birimiz sıcaktan korunmak için elini başına kapatıyordu. Aramızda Peygamberimiz ile Abdullah b. Revaha'dan başka hiç oruçlu yoktu." (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud)

9- Muhammed b. Kâ'b diyor ki: "Bir Ramazan ayında Enes bin Mâlik'i ziyaret etmeye gitmiştim. Bir yolculuğa çıkmak üzereydi. Binek hayvanı hazırlanmış, kendisi de yolculuk kıyafetini giymişti. Bu sırada yemek getirdi ve yedi. Kendisine; "Bu yaptığın sünnet midir?" diye sordum. Bana; "Evet" cevabını verdi, arkasından binek hayvanının sırtına atladı." (Tirmizî)

10- Ubeyd bin Cübeyr diyor ki: "Bir defasında Ramazan'da Peygamberimizin sahabilerinden Ebu Basra Gıfarî ile birlikte Fustad limanında demirlemiş bir gemide bulunuyorduk. Bir arayanımdan ayrıldı, az sonra önüne yemeğini getirdiler. Bana da; 'yaklaş (buyur)' dedi. Kendisine; "(mutfaklarında yemek pişirilmediği için bacaları tütmeyen) evleri görmüyor musun?" dedim. Bana; "Yoksa sen Peygamberimizin sünnetine yan mı çiziyorsun?" diye cevap verdi. Arkasından yemek yemeye başladı, ben de onunla birlikte yedim." (Ebû Dâvud)

11- Mansur-ı Kelbî diyor ki: "Bir Ramazan ayında sahabilerden Dıhye b. Halife Dımeşk'e bağlı bir köyden Fustad'a bağlı Akabe köyü ile aynı uzaklıkta, yani üç mil mesafede bulunan bir köye doğru yola çıkmıştı. Yolda orucunu bozdu, kendisi ile birlikte bir çok yol arkadaşı da oruçlarını bozdu, fakat geride kalanlar bozmak istemediler. Dıhye, köyüne dönünce; "Vallahi, bugün öyle bir olay gördüm ki, öyle bir şey göreceğimi hiç sanmazdım. Bazı adamlar Peygamberimizin ve O'nun sahabilerinin yolundan saptılar. Ya Rabbi, artık canımı al da huzuruna geleyim diye duâ etti."

Bu hadisler tümü ile yolculukta hoşgörü ve kolaylık içinde oruç tutmama muafiyetinin benimsendiğine, bu muafiyete uymanın tercih edildiğine, özellikle son iki hadisin gösterdiği gibi bu kolaylıktan yararlanmak için yolculuğun sıkıntılı olmasının şart koşulmadığına işâret ediyorlar. Bu arada bu hadislerin sekizincisi, bir defasında sıkıntılı bir yolculukta sadece Peygamberimiz ile Abdullah b. Revaha'nın oruçlu olduklarını kanıtlıyor. Çünkü Peygamberimiz, zaman zaman bazı kendine özgü ibadetler yapardı ve bunlardan sahabileri muaf tutardı. Meselâ sürekli oruç tutmayı sahabilere yasakladığı halde kendisinin arasıra aralıksız oruç tuttuğu olmuştu. Sahabiler kendisine bunun sebebini sorduklarında şöyle buyurdu: "*Ben sizin gibi değilim. Ben sürekli oruçlu kalıyorum, ama Rabbim beni doyuruyor ve içiriyor.*" (Buhârî, Müslim)

Bu hadislerin birincisi, Peygamberimizin yolculukta orucunu bozduğunu ve oruçlarını bozmayan yol arkadaşlarından *"Onlar âsîdirler, onlar âsîdirler"* diye sözettiğini belgeliyor. Bu hadisın tarihi öbürlerinden daha sonradır, Mekke'nin fethedildiği yıl ile eş zamanlıdır. Buna göre bu hadis, öbürlerinden daha yeni olduğu gibi tercih edilen istikameti daha açık biçimde göstermektedir. Bu değişik durumlar toplu olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç şudur: Burada, herbiri belirli bir yönlendirme gerektiren değişik pratik durumlar gözönüne alınıyor. Tek bir genel konu ile ilgili oldukları halde farklı yönlendirmeler içerdiklerini gördüğümüz her hadiste bu kural geçerlidir. Demek ki, Peygamber efendimiz (salât ve selâm üzerine olsun) müslümanları eğitiyor, olayların gelişimine göre tavır belirliyor ve hiçbir zaman donmuş kalıplara hapsolmuyordu.

Yolculuk sırasındaki oruç meselesinde zihnımızde beliren nihâi eğilim bu durumda oruç tutmamanın daha uygun olduğu ve bu muafiyetin yolculuğun fiilen sıkıntılı olması şartı ile sınırlı olmadığı şeklindedir. Hastalık durumunda oruç tutmama meselesine gelince, bu konuda fıkıh alimlerinin görüşlerinin dışında bir delile rastlamadım. Öyle anlaşıyor ki, bu hüküm hastalık niteliğini taşıyan bütün durumlar için mutlak olarak geçerlidir; hastalığın türü, derecesi ve ağırlaşma tehlikesinin bulunup bulunmaması bu hükmü sınırlamaz. Yalnız, gerek yolculukta ve gerekse hastalık sırasında oruçsuz geçirilecek günlerin, daha sonra gününe gün kaza edilmeleri gerekir. İslâm alimleri arasında geçerli sayılan görüşe göre bu kaza oruçları kesintisiz olmak zorunda değildir, aralıklı olarak da tutulabilir.

Bu açıklamayı fıkıh tartışmalarının ayrıntılarına dalmak için yapmış değilim. Maksadım, ibadet amaçlı davranışlara yönelik bakış tarzı ile ilgili temel kuralı yerine oturtmak, bu davranışlar ile onlar tarafından uyandırılması gereken belirli bilinç hali arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulamaktır. İbadet amaçlı davranışların başta gelen amacı, bu bilinç hali olduğu gibi, ibadeti yapan kimsenin davranışını yönlendirecek olan, onun duygu ve vicdanının eğitiminde, ibadeti iyi bir şekilde yapmasında ve pratik hayattaki davranışlarının arzu edilen niteliği taşımasında birinci dereceli dayanak noktası da bu bilinç halidir.

Bunun yanısıra diğer bir amaç da şudur: Bizim bu dini yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda tam bir teslimiyet ve takva duygusu içinde hareket ederek, hükümlerin katî ya da ruhsatlı olup olmadığına bakmaksızın Allah'ın hikmetinden emin olmuş bir ruh hali ve sağlam bir bilincin kontrolünde benimsememiz gerektiğini vurgulamak istiyorum.

Şimdi yukardaki ayetin devamını okuyalım: *"Oruca dayanamayanların (ancak zorlukla oruç tutabilenlerin) bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir. Kim gönüllü olarak fazlasını verirse bu onun için daha hayırlıdır. Ayrıca eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* Başlangıçta oruç tutma

yükümlülüğü müslümanlara zor gelmişti. Oruç, Hicretin ikinci yılında ve cihadın farz kılınışından az önce farz kılınmıştı. Bunun için yüce Allah oruç tutamayanlara, ayetin ifadesi ile *"ancak zorlukla oruç tutabilenlere"* bu konuda kolaylık (ruhsat) tanımıştır. Bu kolaylık, tutamadığı günlere bedel olarak bir yoksulu doyurmak şartıyla tanınmıştır.

Arkasından böylelerini, yoksullara yemek verme konusunda bu zorunlu miktardan daha fazlasını yapmaya mutlak anlamlı bir ifade ile teşvik etmiştir. Yani bu fazladan yemek verme, hem fidye dışında tutulan bir bağış olarak hem de verilecek fidyenin miktarını fazla tutarak olabilir. Meselâ oruç tutulmayan her Ramazan günü karşılığında bir yoksul yerine iki, üç ya da daha çok sayıda yoksula yemek verilebilir. Ayetin o cümlecğini tekrarlıyoruz: *"Kim gönüllü olarak bundan daha fazlasını verirse bu onun için daha hayırlıdır."* Daha sonra yolculuk ve hastalık dışında kalan bu muafiyetli durumlarda sıkıntılarına rağmen oruç tutmanın tercih edilmesi özendirilmiştir. Âyetin o cümlecğini de tekrarlayalım: *"Ayrıca eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* Yani, *"Eğer bu durumda oruç tutmanın içerdiği hayrı, yararı bilerseniz, takdir edebilirsiniz..."*

Bu özendirici ifade orucun irade eğitimi sağlayıcı, dayanma gücünü geliştirici ve yüce Allah'a ibadet etmeyi şahsî rahata tercih ettirici fonksiyonuna dikkatimizi çekiyor ki, bunların hepsi İslâmî eğitimin müslümanlara kazandırmak istediği unsurlardır. Yine bu orucun, hastalar dışında kalan kimseler için taşıdığı sağlıkla ilgili avantajların oruç tutarken zorluk duyanlar için bile geçerli olduğuna da dikkatlerimizi çekmektedir.

Yorumu nasıl yapılırsa yapılsın, bu ilâhî direktif, sağlığı yerinde ve yolcu olmayan müslümanlardan oruç tutmayıp karşılığında fidye verme kolaylığının kaldırılmasına hazırlık ve mutlak anlamda oruç tutmanın farz olduğunu vurgulama özelliği taşır. Nitekim daha sonraki ayette bu husus belirtiliyor. Bu kolaylık hükmü, sadece orucun bitkin düşüreceği ve tutamadığı günleri ilerde kaza edebilecek bir duruma geleceği beklenmeyen aşırı yaşlılar için geçerli kalmıştır. Nitekim İmam Mâlik'in bildirdiğine göre, sahâbilerden Hz. Enes oruç tutamayacak derecede yaşlanınca oruç tutmayarak yerine fidye vermişti. Sahabilerden Abdullah b. Abbas (Allah onlardan razı olsun) bu konuda "Bu hüküm, yürürlükten kaldırılmadı (neshedilmedi). Oruç tutamayacak derecede yaşlanmış erkek ve kadınlar hakkında geçerlidir, böyleleri oruçsuz geçirdikleri her Ramazan günü yerine bir yoksulu doyururlar" diyor. İbn-i Ebu Leylâ da; "Bir Ramazan günü Atâ'yı ziyaret ettim, yanına girdiğimde yemek yiyordu" dedikten sonra sözlerine şunları ekliyor; "Abdullah b. Abbas, bir sonraki ayetin, bu ayetin hükmünü yürürlükten kaldırdığını, bu durumda bu kolaylığın sadece aşırı yaşlılar için geçerliliğini sürdürdüğünü, bu tür yaşlıların istedikleri takdirde oruçsuz geçecek her günleri için bir yoksul doyurarak farz orucu tutmayabileceklerini söylemişti". Şurası açıktır ki, *"İçinizden kim o aya*

erişirse onu oruçla geçirsin" şeklindeki bir sonraki âyet, sağlığı yerinde ve yolcu olmayan kimseler için kolaylık hükmünün yürürlükte olmadığını kanıtlamaktadır.

Sağlığı yerinde ve yolcu olmayan kimseleri, bu farzı yerine getirmeye özendiren bir başka gerekçe de şudur: Bu oruç, içinde Kur'an-ı Kerim'in indirildiği ay olan Ramazan ayında tutulacaktır. Kur'an-ı Kerim'in Ramazan ayında indirilmesi de ya bu kitabın bu ayda inmeye başlaması veya büyük bir çoğunluğunun bu ayda inmiş olması anlamındadır. Oysa Kur'an, bu ölümsüz ümmeti karanlıktan aydınlığa çıkaran, ona bu orjinal yapısını kazandırmış,olan, onun endişe dolu hayatını güvene dönüştüren, yeryüzüne egemen olmasını sağlayan, daha önce bir hiç olduğu halde kendisine ümmet olmanın temel dayanaklarını bağışlayan bir kitaptır. O temel dayanaklar ki, eğer ortadan kalkarlarsa bu ümmet ne ümmet olarak kalabilir, ne yeryüzünde yeri olabilir ve ne de göklerde adı geçebilir. Kur'an-ı Kerim'in sağladığı bu nimetin gerektirdiği şükrün asgarî derecesi, bu kitabın indiği ayda oruç tutmaktır: *"Ramazan ayı ki, o ayda Kur'an, insanlara yol gösterici, doğru yolu belirtici, eğri ile doğruyu birbirinden ayırdedici olarak indirildi. İçinizden kim bu aya erişirse onu oruçla geçirsin. Kim hasta ya da yolcu olursa tutmadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutsun."*

Az önce değindiğimiz gibi, aşırı yaşlı erkek ve kadınlar dışında kalan sağlıklı ve yolcu olmayan kimseler hakkında fidye vererek oruç tutmama kolaylığını yürürlükten kaldıran, emredici ayet, bu ayettir. Ayetin ilgili cümlesini tekrarlayalım: *"Kim bu aya erişirse onu oruçla geçirsin."* Yani, "Kim yolcu olmayarak bu aya erişirse..." ya da "Kim bu ayın Hilâl'ini görürse..." Ramazan Hilâl'inin görüldüğünden başka bir yolla emin olan kimse Ramazan süresince oruç tutma zorunluluğu açısından tıpkı bu Hilâl'i gözüyle görmüş kimse gibidir.

Bu hüküm genel olduğu için, arkadan gelen cümlede hasta ve yolcu olanların bu hükmün dışında tutulacağı, bu genel hükümden müstesna oldukları belirtiliyor: *"Kim hasta ya da yolcu olursa tutmadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutsun."* Âyetin devamında oruç farzını teşvik eden üçüncü bir gerekçe sunulmakta; bunun yansıra hem yükümlülüklerde ve hem de kolaylıklarda beliren ilâhî merhamet vurgulanmaktadır: *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*

Bu ilke, bu inanç sisteminin bütün yükümlülükleri için geçerli olan büyük bir kuraldır. Bu yükümlülükler kolaylık amacını gözetirler, zorluk taşımazlar. Bu inanç sistemi, kendisinden haz duyan kalplere hayatın tüm yönlerini kolay ve yumuşak tarafından almayı aşılır, müslümanın vicdanına zorlamaya ve karmaşıklığa yer vermeyen, kendine has bir sadelik, müsamahakârlık damgası basar. Bu sadelik ve kolaylık eşliğinde bütün yükümlülükler, bütün farzlar ve hayatın bütün yorucu faaliyetleri suyun akışı, ağaç fidanının büyümesi gibi rahatlık, güven ve hoşnutluk içinde yerine getirilir. Yine bu sadelik ve zorlamasızlık duygusu müslümanda, yüce

Allah'ın rahmeti ve mümin kulları için zorluk değil, kolaylık dilediği gerçeği üzerine sürekli bir bilinç geliştirir.

Yolcuya ve hastaya Ramazan'dan sonraki günlerde eksik kalan günlerin orucunu tutma imkanı tanındı. Böylece zor duruma düşen bu kimselere Ramazan günlerini tamamlama fırsatı verilmiş oldu. Bu durumda onlar için sevap kaybı da sözkonusu değildir. *"Bu sayılı günleri tamamlayasınız diye..."* Bu şekildeki oruç, yüce Allah'ı tekbir etmeyi (O'nun ululuğunu dile getirmeyi) ve şükretmeyi gerektiren bir nimettir. *"Sizi doğru yola ilettiğinden dolayı kendisini tekbir etmenizi (ululuğunu dile getirmenizi) ister. Ola ki, O'na şükredersiniz."*

Bu farzın gâyelerinden biri de budur. Yani müminlerin, yüce Allah tarafından kendilerine bağışlanmış olan hidayet (doğru yol bilincinin) değerini takdir etmeleri, bilmeleri. Müminler kalplerinin günah işleme düşüncesinden ve organlarının bu günahları işlemekten uzak tutulduğu, aynı zamanda somut, gözle görülür derecede hidayet bilinci ile donanmış bulundukları oruç döneminde, diğer herhangi bir dönemden daha güçlü bir şekilde bu duyguyu içlerinde hissederek bu hidayet bağışına karşılık Allah'ın ululuğunu dile getirme, O'nun bu nimetine karşılık şükretme, bu ibadet yolu ile kalplerini O'nun dergâhına sığdırma ihtiyacını duyarlar. Oruçtan bahseden daha önceki ayetin sonunda buyurulduğu gibi, *"Ola ki, Allah'tan sakınırlar, takva sahibi olurlar."*

İşte bedenlere ve ruhlara zor gibi gelen bu yükümlülüğün yansıttığı ilâhi nimet böylece meydana çıkıyor, onunla güdülen eğiticilik amacı, bu ümmetin gerçekleştirmek üzere ortaya çıkarıldığı büyük role hazırlama gayesi belirginleşiyor, bu büyük rolün takva güvencesi, ilâhî koruma ve vicdan duyarlılığı içinde yerine getirilmesinin yolu açılıyor.

Bu âyetler demetinin akışı içinde orucun süresi, yiyip içme ile yemekten ve içmekten kesilmenin başlangıç ve sonu ile ilgili hükümlerin ayrıntılarına geçilmeden önce insan psikolojisinin derinliklerine ve duygular aleminin gizliliklerine şaşırtıcı bir projektör yansıtıldığını görüyoruz. Oruç tutarken çekilen sıkıntının özlenen, sevimli ve eksiksiz karşılığını, yüce Allah tarafından hüsnü-kabul görmenin göstergesi olarak bekletilmeden gelen ödül ile karşılaşıyoruz. Sözkonusu karşılığı ve ödülü yüce Allah'ın yakınlığını kazanmakta, O'nun kulun duasını kabul edişinde buluyoruz. Bu karşılığın ve bu ödülün müjdesini aşağıdaki nerdeyse ışıltı saçacak derecede parlak ve müşfik kelimeler tasvir ediyor:

İşte zor gibi görünen oruç, insanların böyle gizli ve açık ciddi ve meşru mazeretleri gözetilerek farz kılınan; insanlara hayatın ve insanlığın lezzetini tattırarak onlara birçok faydalar temin edecek ve ebedi tehlikelerden, fenalıklardan koruyacak olan eski bir ilâhî farz, dinî bir esastır. Şimdi, her kim kendi gönlüyle

nâfile olarak herhangi bir hayır yaparsa ve bu cümleden olarak fidye vermek lazım geldiği halde fidyeyi yoksul yiyeceğinden daha fazla verirse yahut hem fidye verir, hem oruç tutarsa, bu kendisi için daha hayırlıdır. ve zor da olsa oruç tutmanız sizin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır. Eğer orucun faziletini bilerseniz böyle yaparsınız. Tutmamak câiz olan zamanlarda bile tutarsınız.

Şimdi bu sayılı günler hangi günlerdir?

Ramazan Ayı, Kur'an ve Oruç Ayıdır

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, hidâyetin/doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak kendisinde Kur'an indirilen aydır. Sizden her kim hilâli (Ramazan ayının ilk hilâlini) görürse oruç tutsun (oruca başlasın). Kim o anda hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk istemez. O, sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiği için Allah'ı ta'zim etmenizi ister. Umulur ki şükredersiniz.” (2/Bakara, 185)

Şehr: Esasen şöhret kökünden masdar olup bir şeyi açığa çıkarmak mânâsınadır. denir ki, kılıcı kınından çıkarıp gösterdi, demektir. Nitekim dilimizde de "silâh teşhir etmek" denir. Bu mânâdan alınarak: 1- Gökte görülen aya, 2- Bu ayın görünüp, ışık verir bir hale gelmesi ve nihayet kaybolup, tekrar doğması suretiyle bir devrinden ibaret olan zaman süresine şehr denmiştir ki, yirmi dokuzla otuz gün arasında dönüp dolaşır. Gök bilimcileri bunu, "ayın güneş ile iki kavuşumu arasında geçen süre" diye tarif ederler. Fakat bu tarif, ilimde ileri gelenlere mahsus olup, halk için şehr kelimesine uygun olan meşhur mânâ, hilalin iki görünüşü arasındaki süredir. Lügatın yapısı da budur. 3- Hilal nazar-ı itibara alınmayarak sırf gün hesabıyla otuz günlük süreye de adet olarak şehr denir. Güneş yılının bölümlerinden her birine ay, şehr, mâh denmesi de bu mânâdan alınmıştır.

Ramazan kelimesinde iki görüş vardır:

1- Mücahid'den rivayet edildiği üzere Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Ramazan ayı demek "Allah'ın ayı" demektir. Bir hadis-i Nebevî olmak üzere şöyle rivayet edilmiştir: "Ramazan geldi, Ramazan gitti, demeyiniz. Ramazan ayı geldi, Ramazan ayı gitti, deyiniz. Çünkü Ramazan Allah'ın isimlerinden bir isimdir." Bununla beraber Beyhakî, bu hadise zayıf demiştir.

2- Receb, Şaban gibi belirli bir ayın ismidir. Birincisine göre "şehir" dahil olmak üzere: "Ramazan ayı" terkininin tamamı bir özel isimdir. İkincisine göre isim yalnız Ramazan olup, "Şehrü Ramazan" genel olanın, özel olana izafeti cinsinden bir izafet-i beyânîyedir. Gerçekten Kamerî aylardan üçü: Şehr-i Ramazan (Ramazan ayı), Şehr-i Rebiu'l-evvel (Rebîu'l-evvel ayı), Şehr-i Rebîü'l-âhir (Rebîü'l-âhir ayı) şehir kelimesiyle beraber özel isimdir. Şu kadar ki, kolaylık için "şehir" kelimesinin söylenmediği zamanlar da vardır.

Ramazan'dan şehir kelimesinin hazfedilmesinin tenzihen mekruh olduğu İmam Muhammed'den rivâyet edilmiş ise de, kötü bir vehme sebep ve karışıklık olmayacak yerlerde kolaylık için sadece Ramazan demek mekruh değildir. Nitekim Hadis-i Nebvî'de de: "Her kim inanarak ve mükâfâtını Allah'tan bekleyerek Ramazan'da oruç tutarsa, onun geçmiş günahları bağışlanır." buyurulmuştur. Geri kalan dokuz ayın isimleri: Muharrem, Safer, Cumadelûlâ, Cumadelâhire, Receb, Şaban, Şevval, Zilkade, Zilhıcc, Şehr'siz olarak özel isimdir. Yalnız Receb ayının, Ramazan gibi olduğu da söylenmiştir.

Ramazan isminin türetilmesine gelince, bunda da dört yol zikredilmiştir.

1- İmam Halil'den nakledildiği üzere yaz sonunda güz mevsiminin başında yağıp yeryüzünü tozdan temizleyen yağmur mânâsına 'den alınmıştır. Bu yağmurun yeryüzünü yıkadığı gibi Ramazan ayı da iman edenleri günahlardan yıkayıp kalblerini temizlediği için bu adla anılmıştır.

2- Çoğunluğun görüşüne göre Ramazan 'dan alınmıştır. Ramaz; güneşin hararetinin şiddetinden taşların son derece kızmasıdır ki, böyle pek kızgın yere de Ramdâ denir. Bu bakımdan Ramazan, "Ramdâ"dan yanmak mânâsına fiilinin masdarıdır. Yani kızgın yerde yalın ayak yürümekle yanmak demektir. Bu mânâda "Kızgın yerde ayağı yandı." denir.

Baş tarafına "şehir" kelimesi eklenerek "şehrü Ramazan" bu mübarek aya özel isim yapılmıştır. Çünkü bu ayda açlık, susuzluk hararetinden ızdırab çekilir. Yahut orucun harreti ile günahlar yakılır. Bir de deniyor ki, Araplar ayların isimlerini, eski dillerinden değiştirdikleri zaman, her ayı rastladığı mevsime göre isimlendirmişlerdi. Eski dilde, "Nâtik" ismiyle anılan bu ay da o sene şiddetli bir sıcağa rastladığından buna "şehrü Ramazan" adını verdiler.

3- Ezherî'den nakledilen görüştür ki, Ramazan, fiilinden alınmıştır ki, kılıcın namlusunu veya ok demirini inceltip keskinletmek için iki kaygan taş arasına koyup döğmektir. Bu aya bu ismin verilmesi de Araplar'ın bu ayda silahlarını bileyip hazırladıklarından dolayıdır.

4- Ramazan isminin esmâ-i hüsnâ (Allah'ın güzel isimlerin)'dan olduğu sahih ise Ramazan ayı bizzat bununla isimlendirilmiş ve bunda özellikle Allah'ın rahmeti ile günahların yanması dikkat nazarına alınmıştır. Bu mânâ ile oruç ayı, "Allah'ın ayı" olmuştur.

Kısaca Ramazan'ın sözlük mânâsında temizlik, yanmak, keskinlik mânâları bulunduğu gibi, dinî bakımdan günahların yanması, Allah'a izafe mânâları etken olmuştur. Bir hadis-i Nebevî'de: *"Başı rahmet, ortası mağfiret, sonu ateşten kurtulmaktır."* diye anlatılan Ramazan ayının en mübârek gecesi, Kur'ân'ın inişine de başlangıç olmuştur. Bu âyette de özellikle bu sıfatla vasıflandırılmıştır.

el-Kur'ân: Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s.)'ya özel bir şekilde indirilip, bize tevâtürle nakledilen Allah kelamının adıdır ki, mushafların iki kapağı arasında yazılıdır. Bu isimde iki kırâet vardır. İbnü Kesir kırâetinde vakıf ve vasılda, Hamze kırâetinde yalnız vasılda hemzesiz olarak, diğer kırâetlerde hemze ile okunur. Hemzelisi, "kırâet"den, hemzesizi "karn" maddesindendir. Hemze ile yani tilavetle okunan; hemzesizi de parçaları ve mânâsı birbirine yakın, birbirini tasdik eden ve birbirine uygun olan demektir. İmam Şafîî hazretleri bunun hemzesiz olarak Tevrat, İncil gibi herhangi bir maddeden türemeyip Allah'ın kitabının ismi olduğunu söylemiştir.

Katâde ve Atâ yukardaki "sayılı günler"in Ramazan olmayıp, ilk oruç yani her aydan üç gün veya bunlarla beraber "Aşûre" gününden ibaret bulunduğu görüşüne sahip olmuş ve bunun başlangıçta nafile, sonra farz kılınmış olmasında ihtilaf etmekle beraber daha sonra bu âyetle Ramazan orucu farz kılınarak kendisinden öncesinin tamamen neshedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Hz. Muaz'ın görüşünün de bu olduğu söylenmiştir. Bunlara göre Ramazan orucunun farz oluşunun delili: *"Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı."* âyeti değil, *"O Ramazan ayı ki..."*, *"Her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun..."* ilâhî emri olmuş olur. Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre ilk oruç, sünnet ile sabit olmuş ve Ramazan orucunun farziyeti de yukardaki şekilde *"oruç size farz kılındı"* âyetiyle başlamıştır. *"sayılı günler"*den maksat da Ramazan'dır. *"O ramazan ayı ki..."* âyeti de bunu beyandır. O halde mânâ:

Size orucu farz kılınan sayılı günler, O mübarek Ramazan ayıdır ki, âyetleri, furkan ve hidâyetten ibaret deliller, tamamı bütün insanlara hidayet olmak üzere Kur'ân bu ayda indirildi.

İnzâl: Bir defada, **tenzîl** de parça parça indirmek demektir. Kur'ân yirmi üç senede parça parça indirilmiş olduğu halde burada Ramazan ayında inzalinin beyan buyurulması dikkate değer. Bunda üç mânâ vardır:

1- Tefsircilerin çoğundan vârid olan rivayetlere göre Kur'ân Ramazan ayının kadir gecesini denenen mübarek bir gecesinde dünya semasına, Beyt-i Mamur'a bir defada indirilmiş, sonra yirmi üç senede tedricen, parça parça yeryüzüne indirilmiştir. Demek ki Kur'ân'ın gerçekleri, yeryüzüne inişinden önce kâinat âleminde ve yeryüzüne en yakın olan gökte bir Ramazan gecesini toptan tecelli etmiş ve yeryüzüne inişini onu takib etmiştir.

2- Kur'ân bu ayda inmeye başladı, demektir. "Zikr-i küll, irâde-i cüz" cinsinden mecaz olmakla birlikte Muhammed b. İshak'tan rivayet edilmiş, zâhir gibidir. Bu durumda Hira mağarasında *"Rabbini adıyla oku!"* (96/Alak, 1) âyetinin inişi Ramazan-ı şerifin kadir gecesine tesadüf etmiştir. Hira mağarası, Ramazan'ın sıcaklığı, gecenin sıkıntısı, pek büyük bir ilâhî gelişmenin başlangıcı olmuş ve bundan itibaren Hz. Muhammed'in büyük kadir ve kıymeti, apaçık âyetler ve açık seçik hak mucizelerle bütün varlık âlemine açıklanıp ilan buyurulmuştur.

Bunda: "Mübtelâ-yı gâma sor kim geceler kaç saat?" diyecek gamlı kimselere: *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."* (2/Bakara, 153) mânâsı üzere ne büyük bir müjde vardır! Bu şekilde gönül ehline Allah'ın huzurunda kanlı göz yaşları döktüren nice ızdırab gecelerinin, pek büyük müjdelere, saadetlere başlangıç olduğu bir gerçektir. Ne ilâhî hikmettir ki saadet nurları, gündüzlerin ışıkları alnından çok, gecelerin hüznü yüzünden doğar. Çok gülenler ağlamaya namzed olurken, ağlayanlar hele hak yolunda ağlayanlar da gülmeye hak kazanırlar.

3- Hakkında bu şekilde Kur'ân indirilmiş bulunan Ramazan ayı demektir. Gerçekten Kur'ân-ı Kerim'de bu mübarek aydan başka Allah'ın övgüsüne mazhar olarak ismi açıkça söylenmiş bir ay yoktur. İşte Ramazan ayı, böyle mübarek bir aydır. Bunun için orucun farz oluşu da bu aya tahsis edilmiştir. Adı geçen sayılı ve sınırlı günler, işte bunun günleridir. Bu bakımdan siz müminlerden her kim bu mübarek ayda şahit ve hazır veya bu mübarek aya şahit olursa bunda oruç tutsun. Şühûd, esasen "gıyâb" karşılığı huzur demektir ki şehadet ve müşahade de bu huzur cümlesindendir. Şehrin, zaman süresi olarak bunun mefûlû fihi veya mefûlû bihi olması muhtemeldir. Birincisine göre, bu ayda bilfiil hazır olan yani vatanında mukim olup yolcu olmayan, demektir. İkincisi de şehri, açık ilim ile müşahade eden demektir. Zaman ise müşahade edilemeyeceğinden buna şühûd, aklî bakımdan hazır demek olan kesin bilgi veya hilalin görünmesi mânâlarından birini ifade eder. Bunun da iki mânâyı ihtimali vardır:

a) Her kim hilâli görürse tutsun, demektir. Bunda göremeyenler hakkında bir şey söylenmemiştir.

b) Herhangi biriniz hilali görürse her birin iz tutsun, demektir. Bunda da şühûd ve şehadet ilmin sebepleri olarak sâbit ve mûteber bir şâhit ile de Ramazan'ın tutulabilmesi câiz olur.

Buna göre, bu ifadenin şu mânâlara ihtimali vardır: 1- Sizden her kim Ramazan'da mukim ise onu tutsun, 2- Sizden her kim Ramazan'ı kesin olarak bilirse onu tutsun, 3- Sizden her kim Ramazan'ın hilâlini görürse onu tutsun. Birinci ve ikinci mânâyâ göre "şehr" hakikatiyle bütüne sarf edilecek olursa, vücut tamamında yöneleceğinden Ramazan'da oruç tutmak mümkün olmaz. Halbuki farz olan budur. Bundan dolayı aya şahit olmak, ayın bir kısmına şahit olmak mânâsınadır. Bu iki mânâyâ göre ilmin sebeplerinden söz edilmemiştir. İkinci ve üçüncüde gelecek yolcu bölümü tahsis edici, birincisinde ise adîl (denk)dir.

Fahreddin Râzî der ki: "Vâhidî ve Keşşâf sahibi gibi birçok muhakkikler (kritikçiler) birinci mânâyı almışlardır. Fakat bana göre ikincisi daha evlâdır. Çünkü haziften uzaktır.." Kısaca burada "hilâli görmek mânâsı" zaruri değil-dir. O halde ilmin sebepleri söylenmemiştir. Bunu araştırmak lazım gelecektir. Bu meselede ilmin sebepleri için ictihada cevaz (izin) var mıdır? Şühûd, (şahid olmak), hazar (mukîm, seferde olmamak) ile veya aklın huzuru demek olan kesin bilgi ile tefsir edildiği takdirde, araştırmadan sonra bu konuda başkaca bir nass (dinî delil) yoksa ilim sebepleri hakkında ictihada cevaz olması lazım gelir. Bunun için bazıları başka nass yok zannıyla gök bilimi hesaplarıyla da amel olunabileceğini söylemişlerdir. Fakat selef âlim l erinin çoğunluğuna göre başka nass mevcut olduğundan bu mesele ictihat konusu değildir. Çünkü bu âyet, bu tefsire göre herhangi bir şey söylememiş ise de bu konuda kitab ve sünnetten müteaddit nasslar vardır.

Önce Kitab'dan *"Ey Muhammed! Sana hilâlleri soruyorlar. De ki o insanlar için vakitlerdir."* (2/Bakara, 189) âyeti gelecektir. Bu bize kesinlikle gösterir ki, şer'an vakti tayin eden delil, hilaldir. Hilâl ise göreceğimiz üzere görünenin adıdır. Bundan başka hilâlin nasıl bilineceğini hadis-i şerifler göstermiştir.

1- *"Ay yirmi dokuzdur. Görmedikçe tutmayın ve görmedikçe yemeyin. Eğer üzeriniz bulutlanırsa miktarını hesap ediniz."* Acaba bu miktarı hesap ne demektir? Bunu da şu hadisler göstermiştir: 2- *"Hilâli görünceye kadar oruç tutmayın. Üzeriniz bulutlanırsa otuz günü ölçü yapınız."* 3- *"Hilâl görüldüğü için tutunuz ve görüldüğü için bozunuz. Eğer sizinle hilalin manzarası arasına bir bulut veya pus girerse otuzu sayınız."* 4- *"Ramazan'ı görüldüğü için tutunuz. Eğer aranızda bir bulut veya sis girerse, Şaban ayının sayısını otuza tamamlayınız. Ramazan'ı, Şaban'dan bir gün oruç tutmakla karşılamayınız."* 5- *"Yani ay kâh otuz ve kâh yirmi dokuz olur. Görürseniz tutunuz, görürseniz bozunuz. Eğer bulutlu olursa otuzu sayınız."*

İşte bunlar ve benzeri sahih hadisler, "*Ey Muhammed! Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar vakitlerdir...*" (2/Bakara, 189) âyetine uygun olarak "*Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun.*" âyetindeki aya şahit olmanın geçerli şer'î sebeplerini beyan etmişlerdir. Bundan dolayı bu meselede ictihada yer yoktur. Bu husus gösteriyor ki, şer'an bir hilalden itibaren ayın en yüksek ölçüsü otuz gündür. Otuzun tamam olduğu bilinince başkaca hiçbir delile ihtiyaç yoktur. Fakat ay b a zan yirmi dokuz da olur. O zaman delile ihtiyaç vardır. Bu delil, hilalin görülmesidir. Yani delil getirerek bilmek değil, görerek bilmektir. Görerek bilmek mümkün olan yerlerde ehlinde buna dayanan şahitliğin de genel olarak geçerli bir delil olduğunda şüphe yoktur. Nassların araştırılmasına göre, görmeyi duymakla amel etmek, görmeye dayanan bilgi ile ameldir.

Bundan başka "*Ey İman edenler!...*" , "*her kim...*" , "*sizden...*" ifâdeleriyle oruç hitabı, genel bir hitaptır. Bu gibi şer'î hükümlerde ve ilâhî hukukta fert üzerine hüküm, toplum üzerine hükümdür. "Bir kişi üzerine hükmüm, cemaat üzerine hükmümdür." Bunun için herhangi bir mümin üzerine hilalin görülmesiyle orucun vacib olduğu sabit olunca, delalet yoluyla diğerlerine de vacib olur. Bu vücûb ve s a bit olma durumu ise ancak o müminin görüp şahit olmasıyla olur. Bu şehadet, ferdî şekilde ise vücûb yalnız işitenlere sirayet eder. Yok eğer toplum halinde ise ve bir mahkeme huzurunda sâbit ise o zaman da umûma sirâyet eder. O halde sözü şâhit olmaktan şâhitliğe nakledelim:

Oruç, "sırf Allah'ın hakkı", iftar ve bayram, kulların hakkıdır. Şer'î kaideye göre kul hakkı ile ilgili hususlarda amel, en az iki adil şahide bağlıdır. Fakat kul hakkı bulunmayan ve yalnız Allah'ın hakkı olup, sırf dinî mahiyette bulunan hususlarda âdil ve şahidin tek olarak verdiği haberle de amel etmek caizdir. Buna göre bayram için bir kişinin şahitliği asla kafi gelmez ise de Ramazan için bunun cevaz ifade edebilmesi mümkündür. Ancak bunun açık bir durumla tekzib edilmemesi (yalanlanmaması) de şarttır. Açık bir halin tekzib edebileceği habere sahih haber gözüyle bakılmaz. Bu yüzden Hanefî imamları ittifakla demişlerdir ki, gökte bir illet bulunduğu, yani hava açık olmadığı zaman Şevval ve Zilhicce için en az iki âdil şahidi n, Ramazan için yalnız adil bir kişinin şahitliği kabul edilebilirse de, gökte illet bulunmadığı zamanlar, ihbarlar için, ilim ifade edebilecek kalabalık bir topluluğun şehâdeti lâzımdır. Bunun dışındakiler kabul edilmez. Çünkü ayın yirmi dokuzuncu günü hilâli araştırmak bütün mü'minlere farzdır. Bu bakımdan bunu birçok insanlar lâyıkiyla arayıp gözettiği ve gökte bir engel de bulunmadığı halde birkaç kimsenin görüp de diğerlerinin gözleri sağlam ve engelden uzak bulunmakla beraber görememiş olmaları âdet olarak mümkün olmaz. Bu yüzden, bu halin zahiri, "gördük" diyen birkaç kişinin şahitliğini yalanlar. Bunların hatasına veya bir hayal görüp, hilal sandığına yahut da aklî imkanlarına dayanarak yalan söylemiş olduklarına ihtimal verilir. "Ahkâmü'l-Kur'ân"da der ki: "Bu, sahih bir asıldır. Akıllar sahih olduğuna hükmeder, şeriatin emrinin kuruluşu da bunun üzerinedir. Bunda

hata, büyük zarara sebep olur. Bu yüzden halka şüpheler vererek dinlerini karmakarışık edebilirler. Bunun için Hanefî imamları, şer'î hükümlerden bütün insanların bilmeye ihtiyacı olan hususların sabit olmasının yolu, feyiz alma ve ilmin gereği olan haberler olabileceğini ve bu gibileri âhad haberle isbâtın câiz olmadığını söylemişlerdir."

Fakat gökte illet bulunduğu zaman böyle görünür halin yalanlanması olamayacağından Allah'ın hakkı olan Ramazanda bir, kulların hakkı olan bayramlarda iki âdil kimsenin şahitliğini yalanlamaya da kimsenin hakkı yoktur. Bundan şu da anlaşılır ki, görünür durumun yalanlanması, müminlerin farzı yerine getirmek için grup grup hilâli aramaya çıktıkları zamandır. Yoksa bu vazife ihmal edilir de araştırma tek tük birkaç kişiye kalırsa, gökte illet bulunmadığı halde vazifeyi yerine getirmeyenlerin, getirenleri yalanlamaya hakları kalmaz. Halin görünüşü, o bir kaç kişiyi yalanlayıcı olmaz. Müteahhir (sonraki) âlimler, bu dereceye düştükleri için büyük bir kalabalık şartından vazgeçerek diğer mezheplerde olduğu gibi mutlak olarak iki âdil şahit ile yetinmeye lüzum hissetmişlerdir.

Kısaca oruç, herkese farz-ı ayn olduğu için şer'an ayın sâbit olma sebebi de herkes için mümkün olan hilâli görmeye, olmadığı halde otuz gün ölçüsüne bağlanmıştı. Bu yüzden ayın yirmi dokuzunda hilâli aramak herkese en azından farz-ı kifâye olarak farzdır.

Gök bilimi hesaplarına gelince:

1- Bu hesap üzerine ay genel olarak ne yirmi dokuz, ne de otuzdur. İki kavuşum veya iki hilâl arasındaki gök bilimi ayı, yirmi dokuzla otuz arasında dâima kesirlidir. Ortalaması ise yirmi dokuz buçuk gün eder. Halbuki oruç, sâbit olması için gün ölçüsüne bağlıdır. Şu halde gök bilimi hesabı, esas ölçüden hâriçtir.

2- Gökbilimi hesabı ile hilâli bilmek, görmeye dayanan bir ilim değil, delil göstermeye dayanan bir ilimdir. Bu bakımdan delil gösterme yerlerinde geçerli olsa da, görme mevk iinde olamaz.

3- Bu delile dayanan ilim, fen ehli olan ileri gelenlere mahsustur. Bu esas alındığı takdirde halk taklide zorlanmış, oruç farzlarını eda için ibadetinde mutlaka ileri gelenlerin aracı olmasına mecbur kılınmış ve görerek bilme zevkinden mahrum edilmiş olur. Böyle olmaması içih hilâl hesabını anlayacak kadar gök bilimi tahsilinin de müslümanların hepsine farz-ı ayın kılınması lazım gelir ki, bu da umumi olan İslâm dininin kolaylık esasına aykırı bir teklif olur.

4- Ay ve güneşin bir araya gelmesi, gizli ve izafi işlerdendir. Bunun açık delili, ayın görülmesidir. Şer'an gizli işlerde bir şeyin delili, o şeyin yerine konulacağından, görmeye itibarın zarûri olması lâzım gelir. Halbuki hesap esas alındığı takdirde

ölçünün, hilalin görölmesine değil, kavuşumun meydana gelip, bitmesine bağlı olması lazım gelir. Bu bakımdan hesap açısından hilalin görölmesine itibar etmenin ne fen açısından, ne de din açısından bir mânâsı olmaz. Bu gibi hikmetlere dayanarak, gökbilimi hesabına itibar hakkında bir nass varid olmamıştır. Bu da fennin mutlak kıymetsizliğinden değil, belki oruç konusu nokta-i nazarından genel olamayacağı içindir. Gök bilimi tahsili, herkese farz kılınacak ilk derecedeki tahsillerden olamayacağı için buna karşılık senenin bazı mukaddes günlerinde müslümanlara hilâli aramayı öğretecek rasathaneler yaparak herkesin bu zevkleri tatması için teşviklerde bulunmak, elbette daha güzeldir.

Görülüyor ki muteber olan haber, görmeye dayanan bilgiyi nakil demek olan ve zahiren tek zib edilemeyecek bulunan adil kimsenin şahitliğidir. Yoksa hiç kimse şüphe etmez ki, para için din ve vicdanını satıp, yalan yere şahitlik edebilecek birkaç fasıkın ihbarına itimat etmektense hesapla amel etmek daha evladır.

Peygamberimiz, Şaban'ın son günü orucu ile Ramazan karşılamayı da yasakladığı için, Şaban olduğu bilinen bir günde yalan bir haber ile oruç tutmak veya Ramazan olan bir günde yalan bir haber ile bayram yapmak da günah olacağından bu konuda ihtiyat lazımdır. Bundan dolayı büyük bir çoğunluğun şahitliği bulunmadığı zaman dinlenecek şahitler hakkında gök bilimi hesabını, halin zahiri gibi muteber tutmak, zamanımızın durumuna uygun olacaktır. Müslümanlar, her halde hilâli arama farîzasını unutmamalıdır.

Özetle orucun vücubunun sebebi, hilâli görmektir. Daha doğrusu ayın bir bölümünü görmektir. Yirmi dokuzda hilali görmekle, bu olmadığı takdirde otuza tamamlamakla hazar halinde Ramazan ayına girmiş olan her mükellef mümine bu ayda oruç tutmak farzdır. Her kim mühimce hasta, yahut bir yolculuk üzerinde ise, bunların orucu da Ramazan'dan başka günlerden tutamadıkları günler sayısındadır. Yani bunlara Ramazan'da ruhsat vardır, tutmayabilirler. Tutmazlarsa diğer günler adedi adedine kaza etmeye borçludurlar. Kaza ettikleri takdirde günahkâr olmazlar. Fakat mukim ve sağlıklı olanlara bu ruhsat yoktur. Onlar kazaya bırakırlarsa, farzı terk etmekle günahkâr olurlar. Bilerek bozdukları takdirde kazadan başka keffaret de lazım gelir. İşte yazılmış orucun sayılı günleri, Ramazan ayı ile beyan ve farziyeti kesinlikle te'kid edildikten sonra mazeretlerin itibardan düştüğü zannedilmemesi için hastalık ve yolculuk mazeret ve ruhsatları da tekrar zikredilmiştir.

Bu tekrar dolayısıyla, yukardaki âyetlerin Ramazan orucu hakkında olmadığı ve olsa bile, ilk duruma ait olan muhayyer vücub hakkında olup bu kesin ifade ile neshedilmiş bulundukları ve bu yüzden, "Ona dayanıp kalanlara bir fidye gerekir." fıkrasının tekrar edilmediği cihetle tamamen neshedilmiş olduğu, "itâka" yı güç yetmek ile tefsir eden birçok müfessirler tarafından ortaya atılmıştır. Fakat burada "itâka"nın mânâsı, zor dayanmak olup, bunun neshedilmediği ve en azından çok yaşlı

ve iyileşme ümidi kalmayan hasta haklarında neshedilmediği sabittir. Şâfiî'ye göre gebe ve emzikli kadına da şamil ve hatta çok yaşlı olana fidyeyi vacib görmeyen İmam Mâlik'e göre bu nass, kaza borcu olup da gücü yeterken senesi içinde kaza etmeyenler hakkında sabit olduğu yukarda izah edilmişti. Burada tekrar edilmemesi, neshed i ldiğinden değil edaya mahsus geçici mazeret olan hastalık ve yolculuğun zikri ile eda ve kazayı içine alan, devamlı mazeret olan güç zayıflığının daha evla bir yolla sabit olduğunun anlaşılmasından dolayıdır.

Bu noktayı şu da kuvvetlendirir: Allah böyle orucu farz kılmakla sizi zora, sıkıntıya sokmak istemez, tersine size kolaylık vermek ister. Hastalık ve yolculukta ise bazen zorluk olabilir. Bunun kolaylığı da yemeye ruhsattır. Buna göre, zararı gerektiren ve zorluk olacak mazeretler hakkında ruhsatlar vermiştir. Bu hikmetten dolayıdır ki, oruca niyet edip de oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen veya karı koca ilişkisinde bulunan kimsenin orucunun bozulmayacağı nebevî hadiste beyan buyurulmuş ve buna "Allah'ın ziyafeti" denmiştir.

Yine bu kolaylık esasından dolayı bunama, delilik gibi teklife engel bir hali bulunmayan ve az çok genel hitapla mükellefler arasında dahil bulunan; aklı başında, fakat edâ olsun kaza olsun oruca zor dayanabilecek, oruç bütün gücünü tüketip zarar verecek olan ve normalde günden güne yıpranıp kötüye giden çok yaşlı erkekler ve kadınlar, aynı şekilde genç olduğu halde iyileşmesi ümitsiz bir müzmin hastalıktan dolayı ihtiyarlar gibi güçsüz bulunan zayıflar hakkında da malî kudretleri bulunmak şartıyla yukardaki fidyeye ruhsatı haydi haydi sabittir. Çünkü bunlar için kaza da bir zorluk alacağından kolaylık fidyeye şeklindedir.

Kısaca, Cenab-ı Allah, zor gibi görünen orucu farz kılmakla esasen mümin kullarını hayat mücadelesine, zorluktan kurtarıp, kolaylığa ve rahatlığa kavuşturmayı dilemiştir. Oruçla kolay kolay nefisle cihad etmeye alışılacak, lüzumunda sabır yolları öğrenilecek, hayatın zorlukları yenilecek, ahiret saadetine erişilecektir. Fakat böyle zorlukları, kolaylığa çevirecek olan oruç; hastalık, yolculuk ve ihtiyarlık gibi bazı durumlarda kolay olmaz da zor olabilir. İşte o zaman da kaza veya fidyeye kolaylığı ve ruhsatı meşru kılınmıştır. Hatta zahirîler, bu âyetlerin zahirine bakarak yolculukta dört rekatlı namazları iki rekat kılmak gibi, orucu yemen i n vacib olduğunu bile söylemişler, yolcu olana başka günlerde oruç tutmak farzdır, demişlerdir. *"Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir"* hadisini de delil getirmişlerdir. Ebû Hüreyre (r.a.) de buna dayanarak *"Yolculukta oruç tutana yine kazâ lâzım gelir."* demiştir. Fakat bundan başka bütün sahabe, tâbiîn ve fıkıh âlimleri yolculukta orucun namaz gibi olmayıp, caiz olduğunda ve tutarsa kaza lazım gelmeyeceğinde ittifak halindedirler. Bu konuda Ebû Hüreyre şâzıdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in yolculukta oruç tuttuğu, müstefiz haberle sabittir.

Ebu Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Ebu'd-Derdâ, Seleme b. Muhabbık ve İbnü Abbas (r. anhum) yolculukta Peygamberimiz'in oruç tuttuğunu rivayet etmişlerdir. Bundan başka Hamze b. Amr el-Eslemî (r.a.) Rasulullah'a: "Ben yolculukta oruç tutarım." dediği zaman Peygamber Efendimiz'in: "*Dilersen oruç tut, dilersen ye.*" buyurduğu da sâbittir. Adı geçen Hamze, Urve b. Zübeyr ve Ebu Meravih ikamet halinde ve yolculukta dehir (sene) orucu tutarlardı.

Bu âyetlerde ise hasta ve yolcuya orucu yemenin vacib olduğuna dair bir işaret yoktur. Bu bakımdan "*Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir.*" hadisi de bazı özel durumlara mahsustur. Nitekim Mekke'nin fethi yılında Peygamber'le ashab, Ramazan'da oruç tutmuşlardı. Sonra Rasûlullah (s.a.s.): "*Düşmanınıza yaklaştınız, yemek sizin için daha kuvvetlidir. O halde iftar ediniz*" buyurdu. Ebu Saîd el-Hudrî: "Vallahi ben bu emirden önce, Rasûlullah ile beraber oruç tutuyordum." demiştir.

Bu sefer, Ramazan'ın onu geçtikten sonra vâki olmuş ve yeme emri "Usfan" ile "Emec" arasında "Kadîd" denen yerde verilmiştir. Demek ki, "iyilikten değildir..." hadisi bu gibi özel sebeplere mahsustur. Bundan dolayı yolculukta oruç yasak değil, belki "*Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır*" mutlak ifâdesiyle daha faziletlidir bile. Hz. Enes de: "Biz "*her kim hasta veya yolculukta olursa...*" âyeti nâzil olduğu vakit yolculuklarımızda aç acına gider ve konakladığımız zaman da karnımız doymazdı. Fakat bugün tok olarak gidiyoruz ve tok olarak konaklıyoruz" demiş ve uşağına yolculukta orucu emretmişti.

Cenâb-ı Allah'ın bu ruhsatı, kolaylaştırmak içindir. Yolculuktaki namaz gibi azîmet mânâsında değildir. Hasta için yemenin vâcip olmadığı üzerinde ittifak edilmişken zâhirîlerin yolculukta yemeyi vâcip saymaları doğru olamaz. Zaman olur ki, hasta ve yolcu için, vaktinde herkesle beraber edâ olarak tutmak, daha sonra yalnız başına kazâ olarak tutmaktan daha zor olabilir. Bu da kolaylık dileğine aykırı olur. Kısaca, Allah, kolaylık ister. Bir de: Ayın günlerinin sayısına göre edâ veya kazâ olarak orucun sayısını tamam etmenizi, sayıyı tamamlamanızı, ve size hidâyet etmesine veya hidâyet ettiğine hamd ederek Allah'a tekbir ve ta'zîminizi, ve sizin gibi mü'inlerden beklenen şükrünüzü ister.

Kazâda sayıyı gözetmenin istenmiş olması, edâda sayıyı tamamlamanın istenmiş olmasından dolayıdır ve kazânın vücup sebebinin, edânın vücup sebebinden ibaret bulunmasından kaynaklanmaktadır. Sayı, her günün kendi orucuna sebep ve ölçü olduğunu gösterir. O halde ayın görülmesi, icmâlî sebep olmakla beraber tafsîlî sebep, günlerdir. Bunun için oruç, ilk önce sayılı günler olmak üzere farz kılınmış, ay, bunun beyânı olmuştur. "*sayıyı tamamlamanız için...*" sözü, 'ay'ı günlerin sayısına

bağlamıştır. Bundan dolayı Ramazan'da birkaç oruç yiyen kimsenin, bütün ayı kazâ etmesi gerekmez.

Yukarıda "*sayılı günler*", sonuçta "*sayıyı tamamlamanız için*" denilmeyip de sadece "*ayı tamamlamanız için...*" denilseydi böyle olması lâzım gelirdi. Hatta gecesiyle, gündüzüyle bütün ayın bir oruç olması gerekirdi. Demek ki, Ramazan'ın içinde mükellefiyetin değişmesi, mûteberdir. Ortasında bülûğa erenler sorumlu olduğu gibi, sorumluluk şartlarını kaybedenlerden de düşer. Yine aynı şekilde Ramazan'ın başında ikamet halinde olan bir kimse, Ramazan içinde yolculuğa çıkarsa yine ruhsata kavuşur. Ancak oruçlu olarak çıktığı günü, bu ruhsata dâhil olmaz. Çünkü "*veya bir yolculuk üzerinde olursa...*" buyrulmuştur. Sayı da gün üzerine kurulmuştur. Vücûp sebebi, yalnız başından ayın görülmesi olsaydı, bunlar câiz olmazdı. Bununla beraber başından tamamına bir niyetle de oruç sahih olabilir. Çünkü ayın görülmesi, icmâlî bir sebeptir.

Allah'ı Tekbîr: Esâsen Allah'ı ta'zîm ve saygı demektir ki, üç mânâ ile olur: a) Akd-i kalp (kalbin bağlanması), b) Söz, c) Amel.

Akd-i Kalp (kalbin bağlanması) Allah'ın birliğine, adaletine itikatla marifetin sağlamlığı ve şüphelerin yok oluşudur. Söz, Allah'ın yüce sıfatlarını ve güzel isimlerini ikrardır. Amel de namaz, oruç ve diğer farzlar ve şer'an câiz görülmüş şeyler gibi kulluk amelleriyle ibadet etmektir. Bu söz ve amelin makbul olması da, kalbin itikadına yani imana bağlıdır. Çünkü: "*Her kim mümin olarak âhireti ister ve onun için çalışmasını da yaparsa, işte onların çalışmaları makbul olur.*" (17/İsrâ, 19) âyetinde çalışmanın makbul oluşu, mü'min olmak durumuyla kayıtlanmıştır.

İtikat ve iman oruca mahsus olmayıp, her ibâdetde geçerli olduğu ve diğer ibâdetler, çeşitli sebeplere bağlı olup Ramazan orucuna dayalı bulunmadığı cihetle bu âyete uygun olan mânâ, bu tekbirin, Ramazan'ın sayısını tamamlamaya bağlı olarak bayrama işaret olması ve buna layık olan da tekbir lafzının açıkça söylenmesidir. Tekbir lafzı, "Allahü Ekber" demektir. Bunun en mükemmel bir şekli de tehlil ve hamdi de içine alan şeklidir ki "tekbir" adıyla bilinmektedir.

Bu tekbîrin, insanın Şevval hilâlini gördüğü zaman kendi içinden yapacağı tekbir olması caiz olduğu gibi, selef âlimlerinden birçoğunun anladığı şekilde bayram namazına çıkarken yapılan tekbir veyahut bayram namazının tekbirleri olması da caizdir. Yani her biri muhtemeldir. Bunlardan birine özel bir delâlet yoktur. Bu bakımdan bunların biri, âyet ile vâciptir, denilemez. Açık veya gizli olması vâciptir, hiç denilemez.

İbn Abbas hazretlerinden rivâyet ediliyor ki: "Müslümanlar, Şevval hilâline baktıklarında bayramlarını bitirinceye kadar tekbir almaları, üzerlerine haktır. Çünkü

"sayıyı tamamlamanız için ve size hidayet etmesi üzerine Allah'ı tekbir etmeniz için..." buyurulmuştur." Hz. Ali, Ebû Katâde, İbnü Ömer, Saîd b. Müseyyeb, Urve, Kasım, Harice b. Zeyd, Nâfi b. Cübeyr b. Mut'ım ve diğer ashâb-ı kiramdan rivâyet edilmiştir ki, bayram günü musallâya (bayram namazgahına) çıktıkları vakit tekbir alırlardı.

Ebu Bekr Râzî "Ahkâmü'l-Kur'â n"da bunları naklederken derki: "İbn Abbas'ın âzadlısı Şu'be şöyle demiştir: "Ben İbn Abbas'ı musallâya (cemaatle namaz kılınan yere) yedip götürürdüm. İnsanların tekbir aldığını işitir; "İnsanlara ne oluyor? İmam tekbir mi aldı?" derdi. Ben: "Hayır!" derdim. O da: "İnsanlar deli midirler?" derdi. Bundan anlaşılıyor ki, İbn Abbas musallâ yolunda tekbiri hoş görmemiştir. Bu, delâlet eder ki, O'na göre âyetteki tekbirden maksat, imamın hutbede aldığı o tekbirdir ki, insanlar da beraber alabilirler. Hilâl tekbiri rivâyetinde de açıkça söylemenin vâcip olduğuna dâir bir delâlet yoktur.

Bu delillerin özü olmak üzere Hanefî mezhebinde tercih edilen şudur ki, bu tekbirlerin hiç biri vâcip değildir. Bayram hilâlini görünce gizlice genel mânâsıyla tekbir müstehaptır. Peygamber (s.a.s.)'den ve sadr-ı evvelden (ilk asır müslümanlarından) rivâyet edildiği için bayramlarda musallâya giderken ise tekbir sünnettir. Ancak Ramazan bayramında gizlice ve kurban bayramında açıktan almak müstehabdır.

Âyetteki tekbir, mutlak olduğu için bütün bunları kapsamına alırsa da hepsinin vâcip olduğunu ifade etmez. Nihâyet bayramın gelişi ile mutlak bir tekbirin vâcip olduğunu ifade ederse, o da bayram namazı ve ondaki tekbirler olabilir. Şu halde mânânın özü: "Ramazan'ı tamamlayıp, tekbir alarak bayram namazını kılınız." demek olur. "*Gerek ki şükredersiniz*" ifâdesi de bayram sevincini ve bayramın bir şükran tarzı ile yapılması hususuna özel bir işareti içerir. Bu şekilde oruç farîzasının tâ yukarıdaki "*yyiniz.. ve şükrediniz*" (2/Bakara, 172) emirlerine uygunluğu ne kadar anlamlı olmuştur. Bu cümlelerle, bu âyetle Cebriye mezhebini iptal edecek deliller vardır.

Yolculuk sırasında oruç tutup tutmamak kişinin seçimine bırakılmıştır. Bir yolculuk sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbından bir bölümü oruç tutmuş, bir bölümü tutmamıştır ve Hz. Peygamber (s.a.s.) her iki gruba da karşı çıkmamıştır. Hz. Peygamber de yolculuk sırasında bazen oruç tutar, bazen tutmazdı. Bir keresinde Hz. Peygamber yere düşen bir adamın etrafına bir kalabalığın toplandığını gördü ve meselenin ne olduğunu sordu. Kendilerine, adamın çok oruç tuttuğu için güçsüz düştüğü cevabını verdiler. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle bir durumda oruç tutmanın fazilet olmadığını söyledi. Savaş zamanlarında da Hz. Peygamber (s.a.s.) oruçları erteleme emirleri verirdi. Hz. Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'le savaşa gittiklerinde, Bedir savaşı ve Mekke'nin fethine rastlayan Ramazan esnasında iki kez

orucu terk ettiklerini bildirmiştir. İbn Ömer, Mekke'nin fethinden hemen önce Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu bildiriyor: *"Düşmanla savaşa gittiğimize göre, savaşacak güce sahip olmanız için oruçlarınızı sonraya bırakmalısınız."*

Hz. Peygamber (s.a.s.) orucu terk etmek için ne kadar uzaklığa yolculuk yapılacağı konusunda bir belirlemede bulunmamıştır. O'nun sahâbeleri de bu konuda farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Genelde yolculuk sayılan ve kişinin kendisini yolculukta hissedeceği bir uzaklığa gittiği sırada orucu terk edebileceği söylenebilir. Kişi yolculuğa başlayacağı gün de orucu terk edebilir. Düşman saldırısına uğrayan bir beldenin halkının orucu terk etmesi hakkında değişik görüşler vardır. Fakat İmam İbn Teymiye böyle durumlarda, orucun terk edilebileceği konusunda güçlü iddiâlar öne sürmektedir.

Allah o kadar merhametlidir ki kullarını orucun fazilet ve ihsanlarından mahrum bırakmak istemez. Bu nedenle, herhangi mâkul bir sebeple Ramazan ayı içinde oruç tutamayanların, bunu başka aylarda tamamlamalarına izin verir. Ramazan ayında inen Kur'an vahyine karşı şükürlerini eda etmek için, bu ayda orucunu tutamayanlar başka aylarda bu eksikliği tamamlamalıdır.

Bu âyetten anlaşıldığına göre Ramazan'da oruç tutmak, sadece ibadet ve nefsi terbiye için değil, aynı zamanda Ramazan sırasında vahyedilen Kur'an nedeniyle Allah'a şükür etmek için farz kılınmıştır. Bir nimete şükrünü göstermenin en iyi yolu, o nimetin emrediliş amacını yerine getirmek ve mümkün olan en iyi şekilde gereğini ifâya çalışmaktır. Allah'ın bizlere Kur'an'ı bahşetmesi, bu nimetin gereklerini yerine getirmemiz ve bu gerekleri başkalarına da tebliğ etmemiz yönündeki ilâhî iradenin yürürlüğe girmesi amacını taşımaktadır. Oruç bu amacın yerine getirilmesini sağlayan en önemli eğitim aracıdır. Hem bir fedakârlık, hem de bahşedilen nimete şükretmenin göstergesidir.

Rivâyet edildiğine göre A'râbînin birisi, Rasûlullah (s.a.s.)'e: "Rabbimiz yakın mıdır, gizlece münâcât mı edelim? Yoksa uzak mıdır, bağıralım mı?" diye sormuştu. Bu sebeple Cenab-ı Allah, tekbir ve şükranla layık olan ilâhî zatını tarif edip vasıflandırarak, duanın oruçla kuvvetli ilgisini anlatmak ve hükümlerinin icrâsına riâyet edilmesini emretmek için, hitabı değiştirmekle Rasûlüne buyurmuştur ki:

Allah Kullarına Yakındır, Duâlarına İcâbet Eder

“Kullarım sana Beni sorduğu vakit de ki: ‘Ben yakınım. Duâ edenin duâsını Bana duâ ettiği anda işitir, ona karşılık veririm. O halde kullarım da Benim dâvetime uysunlar ve Bana iman etsinler, umulur ki doğru yolu bulurlar.” (2/Bakara, 186)

Kullarım, sana Benden sorduklarında cevabı şudur: Ben, gerçekten yakınım, yani Bana duâ ettiği vakit, duâ edenin duâsını kabul ederim, onu her durumda bir cevap ile karşılarım. Demek ki, Allah'ın yakınlığının mânâsı, bu şekilde çabucak kabul etmektir. Yer yakınlığı, cihet yakınlığı demek değildir. Allah'ın zâtının bu şekilde vasıflandırılmasında ve târifinde:

1- Kâinatın yaratıcısı olan Hak Teâlâ'yı bilmez, işitmez, kör, sağır bir kuvvet farz ederek namaz, oruç, duâ gibi ibâdetleri, mürâcaatları faydasız, lüzumsuz gibi zanneden câhil tabiatçıları, yine kaderin başlangıcı olan Allah'ın ilmini, kazânın başlangıcı olan Allah'ın irâdesini de bir kadere tabi tutarak Allah'ın seçip dilemesini inkâr eden icâbiye mezhebini şiddetli bir şekilde red vardır. Yaratıcı kudreti inkâr etmek, sırf câhillik olduğu gibi, Hakkın ilminin yaratıcılığını inkâr etmek de aynı şekilde sadece bilgisizliktir.

2- Allah'ı zor bilir, zor işitir gibi zannedip de duâ ve ibâdetinde bağırıp çağıranlara, gürültü, patırtı edenlere red vardır. Nitekim bu âyetin iniş sebepleri arasında rivâyet edilmiştir ki: Bir savaşta asâab-ı kiram, seslerini yükselterek tekbir, tehlil, duâ ediyorlardı. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz *"Siz sağıra veya gâibe duâ etmiyorsunuz. Her durumda işiten ve yakın olan birine duâ ediyorsunuz."* buyurmuştu. Yukarda zikredilen nüzul sebebinden de anlaşıldığı üzere bu âyet, Allah'ı uzak zannedip de duâlarında bağırانları ve icâbiyeyi reddetmesi, bunun gereği olarak haydi haydi sâbittir. Bunun için duânın şartlarından biri de alçak gönüllülük ve boyun eğmektir. Zira insanlar, Allah'tan uzak olsalar da *"Allah yakın"*dır. Bize şah damarımızdan daha yakındır. *"Biz o insana, şah damarından daha yakınız."* (50/Kaf, 16) âyeti bunu açıklamaktadır. Hatta bize, bizden çok yakındır.

İmam Fahreddin Râzî der ki: *"Bu "Ben yakınım" İlâhî sözünde aklî bir sır vardır. Şöyle ki: Mümkün olan şeylerin mahiyetlerinin, varlıklarıyla vasıflandırılması, ancak Allah'ın var etmesiyledir. Bundan dolayı Allah'ın icadı, mümkün olan şeylerin mahiyetleriyle varlıkları arasına girmiş gibidir. Bu yüzden Allah Teâlâ, her mümkünün mahiyetine o mahiyetin varlığından daha yakındır. Hatta bu konuda daha yüksek bir kelâm vardır: "Yaratıcı, o yüce zâttır ki, mümkün olan şeylerin mâhiyetlerinin mevcut olması O'nun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, karaltının karaltı, aklın akıl, nefsin nefis olması da O'nun içindir. Mâhiyetlerin var olması O'nun tesir ve yaratmasıyla olduğu gibi, her mahiyetin, o mahiyet olması da O'nun tesir ve yaratmasıyla. İşte bu bakımdan Allah Teâlâ her mâhiyete kendinden daha yakındır.."*

Râzî'nin birinci ifâdesi, mâhiyetlerin yaratılmamış olmasına, ikinci ifâdesi de yaratılmış olmasına göredir. Bunda varlıkla mâhiyetin farkı yoktur. Felsefeciler ve tasavvufçular, birincisini; kelâmcılar, ikincisini kabul etmektedirler. Birincisinde ilmin irâdeye; ikincisinde irâdenin ilme itibarla bir önceliği var demektir. Çünkü Allah'ın sıfatları zâtı ile beraber olmakla birlikte nisbî açıdan bir ilgi bulunabilir.

Önce zâtı için hakkın vacip oluşu düşünülmemiş olsaydı, "insan insandır" hükmü, zarûri olarak kabul edilemezdi. Bu şekilde her işin aslının tasdiki, vacibin tasdikine bağlıdır. Bundan dolayı bütün vâciplerin, zarûretlerin kaynağı Cenab-ı Hak'tır. Mümkün olan şeylerin varlıkları, vâcip olan varlıktan istifâde etmiş olduğu gibi, bütün işler ve mümkünlerin mâhiyetleri de Hakkın varlığından alınmıştır. Allah 'sız varlık olamayacağı gibi, Allah'sız mantık da olamaz.

Bu bakımdan Allah'ın, bu âyet gereğince yakın olduğunda şüphe olmadığı gibi "*Biz daha yakınız.*" (50/Kaf, 16) âyeti gereğince, bize bizden daha yakın olduğunda da aklen ve naklen tereddüt edilmemesi lazım gelir. Biz kendimizin ve başkalarının arzu ve temennilerini duyup, bilebiliyor ve onlara işittiğimiz zaman cevap da verebiliyorsak, bize bizden daha yakın olan Allah Teâlâ'nın duâlarımızı, yalvarmalarımızı daha önce işiteceğine iman etmek kaçınılmaz olur.

"Siz, Beni görüp hissedemeseniz de sizden çok uzak olduğumu sanmamalısınız. Hayır, bilâkis, Ben bir kuluma o denli yakınım ki, Beni çağırabilir ve nerede olursa olsun Ben'den dilekte bulunabilir. Hatta Ben, kelime olarak ifâde edilemeyen ve kalpte gizli olan istekleri dâhi duyarım. Cehâletiniz esnâsında ortaya çıkardığınız ilâhlara gelince, onların bulunduğu yerlere gitmeniz gerek; ayrıca o zaman bile, sizi duyup cevap veremezler. Fakat Ben, sınırsız evrenin Mâlik'i ve Hâkim'i, tüm güç ve otoritelerin sahibi, buradayım; size o denli yakınım ki, nerede ve ne zaman isterseniz, gizli ve açık tüm isteklerinizi duyarım. Bu nedenle, kapı kapı sahte ilâhlar peşinde koşmaktan vazgeçin ve Benim dâvetimi kabul edin. Bana dönün; Bana güvenin; itaat edin ve kullarım olun."

Duâ: Esâsen dâvet gibi, çağırma mânâsına masdardır. Sonra küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya meydana gelen talep ve niyaz mânâsına âdet olmuş ve isim olarak da kullanılmıştır ki dua dinledim, duâ okudum denir. Duânın hakikati, kulun, şanı yüce olan Rabbinden mütevâzî bir şekilde medet, ihtimam ve yardım dilemesidir. İlimden dem vuran bazı câhillere, duâyı faydasız bir şey zannetmişlerdir. Bunların başında yaratıcı kudreti, bir kör kuvvet zanneden kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka "icab" veya "cebir" nazariyelerine saplananlardan da bu konuda birtakım şüpheler ileri sürmeye kalkışanlar olmuştur. Şöyle ki:

1- Duâ ile istenen, Allah yanında ya olacağı bilinmektedir veya bilinmemektedir; olacağı bilinmekteyse, olması vâciptir, duâyâ hâcet yoktur. Olacağı bilinmemekteyse olması imkansızdır, yine duâyâ hâcet yoktur.

2) Bu âlemdeki bütün olayların, ezelî olan bir müessir (etken)e dayandığında şüphe yoktur. O halde bu ezelî etkenin, ezelde varlığını gerekli kıldığı şeyin olması vâciptir. Gerekli kılmadığının da olması imkansızdır. Bunlar ezelde sâbit ve takdir edilmiş olunca duanın da elbette tesiri olamaz. Bu nokta değişik deyişlerle de ifade edilir.

Derler ki kaderler, geçmiş; kazâlar yakındır. Duâlar bunu ne artırır, ne de eksiltir. O halde duânın faydası ne? Peygamber Efendimiz bile: *"Allah kaderleri, halkı yaratmadan şu kadar ve şu kadar sene önce takdir etti."* Yine: *"Olacak şeylerde kalem kurudu."* buyurmamış mıydı? *"Dört şeyden ferâgat hasıl olmuş, onlar bitirilmiştir; ömür, rızık, yaratma ve huy."* hadisi de rivâyet edilmiş değil midir? O halde duâdan fayda ne?

3- Allah, gaybleri bilmektedir. Gözlerin hain bakışını, kalblerin gizli tuttuğu niyetleri bilir. O halde duâyâ ne hâcet? Cebrâil (a.s.) bile bu meâldeki kelâm ile ihlâs ve kulluğun en yüksek derecesine ermiş, Hz. İbrahim ateşe atılırken: *"Bana o kimse yeter ki isteğim, O'nun, hâlimi bilmesidir."* demekle dostluk makamını kazanmıştır diyorlar. Aklî deliller ve sahih hadislerle sabit olduğuna göre, doğru kimselerin makamlarının en yükseği, Allah'ın kazasına razı olmak değil mi? Dua ise nefsin isteğini, Allah'ın isteğine tercih ve insanlık hissesini talep ve aramak demek olduğuna göre buna ters olmaz mı?

Fâtiha sûresinde açıklandığı üzere bir kudsî hadiste: *"Her kimi, benden istemekten benim zikrim meşgul ederse, ben ona, isteyenlere verdiğim şeyin en üstününü veririm."* buyrulmamış mıdır? Bundan dolayı duayı terk etmenin daha evla olduğu bu yönleriyle sabit olmaz mı demeye kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı aklı başında olanların ve âlimlerin büyük çoğunluğu, duanın, kulluk makamlarının en önemlisi olduğunda şüphe etmemişlerdir. Bu hususta aklî ve naklî pek çok deliller vardır:

1- Görülüyor ki yukarıdaki şüphelerin başı, kader meselesinden "cebir" ve "icab"a dayanmaktadır. Halbuki bununla duayı inkara kalkışmak çelişki olur. Çünkü bu durumda insanın duâ etmesi ve duâyâ iman etmesi, ezelde olacağı bilinen bir şey ise, o duâ her halde yapılacaktır. Buna şüphe atarak iptâle çalışmak, cebir ve kaderden bahsetmek mânâsızdır. Eğer olmayacağı biliniyorsa inkara kalkışmaya hâcet yoktur. Duâ zâten yapılmayacaktır. Ezelde duâyâ bağlı olarak takdir edilen taleplerin de her durumda duâ şartıyla olacağının bilinmiş olması lâzım gelir.

Meselâ yemek yemek şartıyla doyması takdir edilmiş olanın, istemek ve azmetmek şartıyla muvaffak olacağı takdir edilmiş olanın doyması, muvaffak olması, yemeye, istemeye ve azme bağlı olduğu gibi, duâ da öyledir. Bundan dolayı birinci ve ikinci şüphelerde mutlak olmak üzere yapılan tekrar etme eksiktir. Talep ile, duâ ile kayıtlı olarak, olacağı bilinen takdirler vardır.

2- Cenâb-ı Allah her şeyden öncedir. Bu mânâ iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkûm olan Allah değil, yaratıklardır. Kaderler önce ise, Cenâb-ı Allah da kazâ ve kaderden öncedir. Duâ, bu önceliği ikrar ve itiraf olduğu için kulluk makamlarının en önemlisidir. Bize gelince, Allah Teâlâ'nın ilmi, kaza ve kaderin niteliği, akıllarımızın dışındadır. Kaderin sırrı, meydana gelmesinden önce bilinemez. Bu şekilde Allah'ın hikmeti, kulun ümit ile korku arasında koşup korunmasını gerekli kılmıştır. Ümit ve arzu, başarının sebebi; korku ve çekinme, başarının düzenleyicisidir. Yaşamak, bu iki özelliğin dengesidir. Varlıkla yokluk arasında dönüp dolaşan mümkünin mâhiyeti de budur. Bunun için Allah'ın ilmi, hepsini kuşatmıştır. Allah'ın kazâ ve kaderi herkes için geçerli olmakla beraber sorumluluk da doğrudur. Biz, hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz; hem de iradenin ve azmin bir kanun olduğunu biliriz. Ümit ve korku, talep ve azim kanunlarının birisi de duâdır. Bütün olaylar sebeplere bağlı ise, duâ da o sebeplerden biridir.

3- Ashâb-ı Kiram, Rasûlullah'a cebir ve kader meselesini sormuşlar: "Ey Allah'ın Rasûlü nasıl görürsün? Bizim amellerimiz, bitirilmiş bir şey midir, yoksa yeni başlayan bir iş midir?" demişler. "*Bitirilmiş bir şeydir.*" buyurulunca: "O halde amel nerede kalır?" sorusunu sormuşlardı. Bunun üzerine: "*Çalışınız, herkes kendisi için yaratılmış olan şeye kolaylıkla ulaşır*" buyrulmuştu. Hem kaderin geçtiğini, hem de kolaylığa kavuşmuş olmak için çalışıp amel etmenin lüzumunu göstererek, işin ne cebir ve ne sırf icab, ne de mutlak hürriyet olmadığını; belki ikisi arasında orta bir yol ve icab ile seçimin toplamı "iki iş arasında bir iş" olduğunu göstermiş, boyun eğdirmemiş, kolaylığa erdirmiştir. Şaşırانlar, bu orta noktanın ya aşırısına veya ihmaline düşenlerdir.

4- Duâdan maksat bildirmek değil, kulluk göstermek; tevâzu ve alçak gönüllülük arz ederek mürâcaatta bulunmaktır. Maksat bu olunca, kazâ ve kaderine rızâ ile beraber Allah'a duâ etmek, insanlık hissesini tercih değil; Allah'ın kudretine her şeyden fazla saygı duymaktır. Bu da en büyük makamdır. Cebrail'in ve Hz. İbrahim'in zikredilen sözleri de yerine göre duânın en belîğ olanıdır. İstenenin açıkça ifâde edilmesi, duânın zarûretlerinden değildir. Zaman olur ki edep ve yerini bilen huzur ehli için hâl, sözden daha edepli olur. "Ey Rabbim huzurundayım, hâlim sana mâlum." demek, söyleyenin makamına, kalbinin doğruluk ve ihlâs derecesine göre, en belagatlı duâlardan daha belâgatlı olur. Daha doğrusu duâ açık olduğu gibi kinâye ve îmâ ile de olur. Bu bakımdandır ki ikram sahibi ve çok cömert olan Allah'a karşı

hamd ve övgü arz etmek, duâyı da içine alır. Bu sebeple: *"Duânın en üstünü, 'Allah'a hamdolsun' demektir."* buyrulmuştur.

5- Duâ hakkında naklî deliller o kadar çoktur ki, bunları ancak kâfirler inkar edebilirler. Bu cümleden olarak bu âyetten başka: *"Bana duâ ediniz ki size icâbet edeyim."* (40/Mlû'min, 60), *"Rabbimize yalvara yalvara ve için için duâ ediniz."* (7/A'râf, 55), *"Yoksa sıkıntıya düşen kimseye, kendisine duâ ettiği zaman icâbet eden mi?"* (27/Neml, 62), *"De ki: Duânız olmasa Rabbim size ne kıymet verir?"* (25/Furkan, 77), *"Hiç olmazsa böyle şiddetimiz geldiği zaman bari yalvarsaydılar. Fakat onların kalpleri katılaşmıştır."* (6/En'âm, 43) gibi nice âyetler vardır. Bunların sonuncusu gösteriyor ki Allah, duâ edip istemeyenlere gazab eder. Fâtîha sûresinin, Duâ ve Mesele Ta'lîmi Sûresi isimlerini de taşımakta olduğunu ve bununla duâ âdâbının öğretildiğini biliyoruz.

Duânın önemini anlamak için, yalnız konusu üzerinde bulunduğumuz âyeti düşünmek yeterli olacaktır. Çünkü Cenâb-ı Allah, kitabının on dört yerinde soru ve cevabı zikretmiştir ki bunların bazıları: *"Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki..."* (17/İsrâ, 85), *"Ey Muhammed! Sana dağların kıyâmetteki halini sorarlar. De ki..."* (20/Tâhâ, 105), *"Ey Muhammed! Sana kıyâmetten sorarlar, 'ne zaman kopacak?' diye. De ki..."* (7/A'râf, 187) gibi itikatla; bazıları da: *"Ey Muhammed! Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki..."* (2/Bakara, 215), *"Ey Muhammed! Sana içkiden ve kumardan soruyorlar. De ki..."* (2/Bakara, 215) gibi ibâdetle ilgilidir.

Bunların cevapları da üç şekilde gelmiştir: Çoğunda yerinde buyrulmuştur ki, bu da cevabın çabukluğuna ve hemen tebliğine tenbih vardır. Üçüncüsü de duâ hakkındaki bu âyettir ki burada: *"Kullarım sana Benden sordukları zaman..."* âyetinde veya diye açıkça söylenmeyerek cevabında doğrudan doğruya *"Ben yakınımdır."* buyrulmuş, vâsıta kaldırılmış, yakınlık da duâyı icabetle açıklanmıştır ki bunda büyük bir incelik vardır. Cenâb-ı Allah, duâda kulu ile kendisi arasına bir vâsıtanın girmesini istemiyor ve sanki diyor ki: *"Kulum, vâsıtaya duâ vaktinden başkasında muhtaç olabilirse de, duâ vaktinde Benimle onun arasında vâsıta yoktur."*

"Ben yakınımdır" buyrulup *"kullarım bana yakındır"* buyrulmaması da gâyet anlamlıdır. Çünkü kul, varlığı mümkün olduğundan, kul olması yönüyle yokluğun merkezinde ve fânîliğin en aşağı noktasındadır. Bunun Hak Teâlâ'ya bizzat yaklaşması mümkün değildir. Bu bakımdan yakınlık kul tarafından değil, Allah tarafından ve Şimdi bu iki nükte düşünülürse, şu gerçeğe erilir ki duâ eden kimsenin gönlü, Allah'tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe gerçekten duâ etmiş olmaz. Allah'tan başka şeylerin hepsinden uzak olduğu vakit de Hakk'ın birliğinin mârifetine dalar. Bu makamda kaldıkça kendi hakkını düşünme ve insanlık nasibini talepten kaçınır, bütün vâsıtalar kaldırılır ve o zaman Allah'ın yakınlığı hasıl olur. Çünkü kul, kendi arzusuna yönelik olduğu sürece Allah'a yaklaşamaz, o arzu engelleyici bir

vâsıta olur. Bu, kaldırıldığı zaman ise: *"Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz ki Allah kullarını görür."* (40/Mü'min, 44) âyetindeki havâle, tam bir samimiyetle ortaya çıkmış bulunur. Göz, Hakk'ın gözü olarak görür; kulak, Hakk'ın kulağı olarak işitir; kalp Hakk'ın aynası olarak bilir, duyar, ister. O zaman milyonlarca sebeplerin, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, Allah'ın dilemesi hükmüyle, "ol" demekle oluverir.

İşte duâ, böyle bir yakınlık vasıtasıdır ve dolayısıyla ibadetlerin en üstünüdür. Nitekim Peygamber Efendimiz: *"Duâ, ibâdetin iliğidir"* buyurmuştur. Diğer bir hadis-i şerifte ise: *"Duâ ibâdetten ibârettir"* diyerek, *"Bana duâ edin ki, size icâbet edeyim"* (40/Mü'min, 60) âyetini okumuştur. Dikkat edilirse görülür ki duâyı önemsemeyenler, ibâdeti önemsemeyenlerdir. Bunlar ise Allah'ın yakın olduğunu ve duâyı cevap verdiğini bilmeyen ve hatta Allah'a ortak kabul edenlerdir. Bunlar, Hakk'a yalvarmaktan kaçınırlar da yaratıkların takdirine kavuşmayı cana minnet bilirler.

İşte Cenâb-ı Allah bu konudaki bütün şüpheleri defetmek ve kullarını irşâd için duânın önemine ve oruç halinin, buna en uygun bir hal olduğuna işaret ederek oruç emrinden sonra Peygamberine buyuruyor ki: Kullarım sana Benden sorarlarsa Ben yakınlım, Bana duâ ettiği zaman, duâ edenin duâsına cevap veririm. Öyle ise onlar da Benim emirlerime candan icâbet edip, tutunsunlar. ve Bana inansınlar, orucun faziletleri hakkındaki açıklamalarımı tasdik etsinler ki rüşdlerine ersinler, doğruca arzularına kavuşabilsinler.

Bilinmektedir ki duâ ile emirler, aynı sîga (kip) ile yapılan birer taleptirler. Bir düşkünün: "Aman yetiş!" diye bağıışı, bir duâ; buna karşı yardım edecek birinin: "Haydi kalk!" demesi bir icâbet ve bir emirdir. Küçüklerin yardım istemesine yardımla cevap vermek, büyüklüğün alâmeti olduğu gibi; büyüğün emrine itaat de edep gereği olmasından başka, küçüklerin menfaatleri icabından, akıl ve hikmet gereğinden olan bir görevdir. Aklın gereği üzere harekete ise rüşd (erginlik) denir. Büyüklerin büyüğü, âmirlerin âmiri, hâkimlerin hâkimi olan Allah Teâlâ ise, ululanmaya ve şükredilmeye en lâıyk olan mutlak büyüktür. Bilinmekte olan deyiş ile (mekândan münezzeh olarak) her yerde hâzır ve nâzır, yaratıklarının her türlü ihtiyacını çabucak yerine getirmeye kaadir ve onlara, kendilerinden daha yakındır. *"Bana duâ ettiği vakit duâ edenin duâsına icâbet ederim."* diye ayrıca bir icâbet vaadinde de bulunmuştur.

İşte o Büyük Allah'tır ki kullarına ve sırf kullarının menfaati hesabına birtakım hükümler koymuş ve bu konuda oruçla ilgili emirler vermiştir. Allah, o yücelik ve büyüklüğü ile kendini kullarından uzak tutmaz ve taleplerine icâbet ederse, âcizlik ve yokluk içinde koşan kulların, O'nun emirlerine icabet ve candan sarılıp itaat etmelerinin lüzumu, edep ve ahlâk açısından öncelikle sabit olacak bir farz teşkil

eder. Hatta sadece ahlâk değil, akıl ve menfaatin gereği olan bir rüşd ve doğruluk olur.

Bu bakımdan ancak Allah'a ve hükümlerine iman ile icâbet ve itaat edenlerdir ki akıl ve rüşdlerini ispat etmiş olurlar ve arzularına doğruca erebilirler. Bu şekilde âyet, oruç hükümlerinin icrasına riayeti ilan için belâgatlı sebepleri ve hikmetleri kapsayan kuvvetli bir buyruk olmuştur. Bu kuvvetli buyruk, mutlak oluşu ile bütün emir ve hükümleri kapsamakta ise de özellikle oruç emrini takip etmesi dikkate değer. Oruç, nefsin arzularına aykırı bir yükümlülük olarak görüldüğü için diğerlerinden daha zor ve zahmetli kabul edileceğinden, bu özel pekiştirme ile, ihmal edilmesinden sakındırılmıştır.

"Ben onlara yakınım", "Bana duâ edenin duâsını, duâ edince kabul ederim." Ne büyük bir incelik, ne güçlü bir şefkat, ne büyük bir muhabbet ve ne şaşırtıcı bir cana yakınlık, değil mi? Gerek orucun ve gerekse diğer herhangi bir dinî yükümlülüğün meşakkati bu sevginin, bu yakınlığın ve sevecenliğin gölgesi altında nerede kalır, ne anlam taşır?! Âyetin her sözcüğünün anlatımına bu sevecen özveri egemendir: *"Eğer kullarım sana Benden sorarlarsa onlara de ki; Ben kendilerine yakınım, Bana duâ edenin duâsını, duâ edince, kabul ederim"*

Yüce Allah *"Kullarım"* diyerek onları kendine izâfe ediyor. Ayrıca sorularına aracısız biçimde doğrudan doğruya kendisi cevap veriyor. Yani *"onlara deki; Ben kendilerine yakınım"* demiyor. Bunun yerine soru gelir gelmez, ona cevap vermeyi bizzat üstleniyor ve *"yakınım"* buyuruyor. Bunların yanı sıra *"Onların duâsını işitirim"* demiyor, bunun yerine *"Bana duâ edenin duâsını duâ edince, kabul ederim"* diyerek duânın kabul edilmesi işlemini ön plâna geçiriyor.

Bu âyet, mü'minin kalbini tatlı bir özveri, cana yakın bir sevgi, huzur verici bir hoşnutluk ve kesin bir güvenle dolduran şaşırtıcı bir âyettir. Mü'min, bu duyguların etkisiyle hoşnutluğun yüceliğinde, özverili bir yakınlığın kucağında, güvenli bir sığınakta ve sarsılmaz bir huzur içinde yaşar. Bu sevecen dirliğin, bu sevgi dolu yakınlığın ve heyecan uyandırıcı hüsn-i kabulün gölgesi altında yüce Allah kullarını kendi çağrısına olumlu cevap vererek O'na iman etmeye çağırıyor. Ola ki, bu olumlu cevap ve bu iman, onları doğru yola, hidâyete ve iyiliğe iletir.

"O halde onlar da Benim çağrıma olumlu karşılık vererek Bana iman etsinler ki, doğru yolu bulsunlar." Demek ki, Yüce Allah'ın çağrısına olumlu karşılık vermenin ve iman etmenin nihâî meyvesi de yine kullara aittir. Bu nihâî meyve; doğru yola, hidâyete ve iyiliğe ermektir. Yoksa yüce Allah'ın, âlemdeki hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur; O, bunların tümünden müstağnidir.

Gerçek hidâyete erme ve olgunluk ancak yüce Allah'ın çağrısına uymakla ve ona iman etmekle mümkün olur. Yüce Allah'ın insanlar için seçtiği hayat tarzı, onları kurtaracak yegâne mükemmel hayat tarzıdır. Bunun dışındaki bütün yaşama tarzları, hiçbir olgun vicdanın hoşlanmayacağı ve hiçbir doğru yol yolcusunun yanına yanaşmayacağı bir câhiliye düzeni, birer akıl fukaralığıdır. Kullar Allah'ın çağrısına olumlu karşılık verince ve doğru yola kavuşunca, Yüce Allah'ın duâlarını kabul etmesini beklemeye hak kazanırlar. Allah'a duâ etmeliler, ama duâlarının hemencecik kabul edilmesini beklemeleri, bu konuda aceleci davranmaları da doğru değildir. Her şeyi en ince ayrıntısına kadar karara bağlamış olan Allah onların duâlarını kabul edeceği en uygun zamanı kendilerinden daha iyi bilir.

Nitekim İbn Meymun'un, sahâbîlerden Hz. Selmân-ı Fârisî'ye (Allah onlardan râzı olsun) dayanarak bildirdiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: *"Kul, iki elini açarak Allah'tan hayırlı bir şey dileyince yüce Allah bu iki açık eli boş olarak geri çevirmekten hayâ eder."* (Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce). Abdullah b. Abdurrahman Dârimî'nin sahâbîlerden Hz. Sevban'a, ve İmam Ahmed Hanbel'in yine sahâbîlerden Ubâde bin Sâmit'e (Allah hepsinden râzı olsun) dayanarak bildirdiğine göre Peygamber efendimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor: *"Yeryüzünde hiçbir müslüman kişi yoktur ki, yüce Allah'tan bir şey istesin de Allah onun isteğini karşılamasın, ya da onu dileği kadar olan bir kötülükten, terslikten uzak tutmasın. Yalnız bu duânın günah ya da akrabalık ilişkisini kesme anlamına gelmemesi gerekir."* (Tirmizî)

Öte yandan yine Peygamberimiz şöyle buyuruyor: *"İçinizden biri 'Duâ ettim, fakat kabul olmadı' diyerek acele etmediği sürece yaptığı dua mutlaka kabul edilir."* (Buhârî, Müslim). Yine Peygamberimiz şöyle buyuruyor: *"Kul, günah ya da akrabalık ilişkisini kesme anlamına gelen bir dilekte bulunmadıkça ve acele etmedikçe mutlaka duâsı kabul edilir."* Sahâbîlerden birinin; "Ya Rasûlallah, duâ edenin acele etmesi ne demektir?" diye sorması üzerine de Peygamberimiz sözlerini şöyle bağladı: *"Adam 'duâ ettim, duâ ettim, fakat ettiğim duâların kabul edildiğini görmedim' der ve bu durum karşısında hayal kırıklığına düşerek duâ etmeyi bırakır."* (Müslim)

Oruçlunun duâsı, kabul edilme ihtimali en yüksek duâlar arasındadır. Nitekim İmam Ebû Dâvud Tayalisi'nin "Müsned" adlı hadis derlemesinde yer aldığına göre, sahâbîlerden Hz. Abdullah bin Ömer (Allah her ikisinden de râzı olsun) Peygamberimiz; *"Oruçlunun iftar açarken yaptığı dua kesinlikle kabul edilir"* demiştir. Zâten Abdullah bin Ömer iftar ederken ailesini ve çocuklarını yanına çağırır ve onlar ile birlikte duâ ederdi. İbn Mâce'nin "Sünen" adlı hadis kitabında yine Abdullah bin Ömer'e dayanarak naklettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyuruyor: *"Oruçlunun iftar açarken yapacağı duâ asla reddedilmez."*

Bunların yanı sıra sahâbilerden Hz. Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: *"Şu üç grup kimsenin duası asla reddedilmez: 1- Adâletli hükümdar (imam), 2- Oruçlu kimse, iftar edinceye kadar, 3- Mazlumun, haksızlığa uğrayanın bedduâsı. Yüce Allah Kıyâmet günü bu bedduâyı bulutların üzerinden aşırarak ona bütün gök kapılarını açar, ayrıca zulme uğrayana: 'Ululuğum hakkı için bir süre sonra olsa da sana kesinlikle yardım edeceğim' diye buyurur."* İşte bunlardan dolayıdır ki, oruçtan söz eden âyetlerin arasında duâ konusuna yer verilmektedir. (Duâ konusunda geniş bilgi almak için "İstiâne/Duâ" kavramına mürâcaat edilebilir.)

Kur'an'ın bu bölümünde müslümanlara orucun bazı hükümleri hakkında bilgi veriliyor, onlara güneş batımı ile tanyerinin ağarması (fetr) arasında eşlerine yanaşmanın helâl olduğu, bu süre içinde yemelerinin ve içmelerinin de serbest olduğu anlatılıyor. Bunun yanı sıra gündelik oruç süresinin tanyerinin ağardığı andan başlayıp güneşin batması ile bittiği, ayrıca mescidlerde geçirecekleri itikâf döneminde kadınlara yanaşmanın hükmü anlatılıyor.

Rivâyet ediliyor ki başlangıçta müslümanlar oruç tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılincaya veya uyuyuncaya kadar yiyip içebilirler ve karı koca ilişkisinde bulunabilirlerdi. Yani imsak, yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gün Hz. Ömer yatsıdan sonra hanımıyla ilişkide bulundu ve hemen pişmanlık duyup Peygamber'in huzuruna geldi, özür beyan etti. Derken orada hazır bulunanlardan bir takım kimseler de yatsıdan sonra aynı şeyi yaptıklarını aynı şekilde itiraf ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

Hanımlarla Berâberlik, Siz Birbiriniz için Elbisesiniz!

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için; sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde ibâdete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki ittika ederler/korunurlar." (2/Bakara, 187)

Ey müminler Oruç gecesini kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı. Gecenin hangi saatinde olursa olsun herkes eşiyle karı koca ilişkisinde bulunabilir. Önceden

olduğu gibi yatsıdan veya uykudan sonra geceleyin cinsî temas oruca engel olmaz. Buna aykırı olarak *"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi."* (2/Bakara, 183) ifâdesinden çıkarılan geçmiş şeriatlerin hükmü, yine ilk oruçta Peygamberin sünnetinden alınmış olan eski hüküm bundan sonra kaldırılmıştır. Böylece Ramazan orucu, önceki oruçları kaldırmıştır ki bundan kitabın, sünnetin hükmünü kaldırmasının câiz olduğu da anlaşılır.

Rafes: Çirkin söz, yani kinaye olarak söylenmesi gereken şeyi açık söylemektir ki kinâye olarak cinsî birleşmeye de denir. Burada bu mânâda olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Yani sözlü rafes değil, fiilî rafestir. Cenab-ı Allah, Muhammed ümmetine kolaylık dilediğinden orucun vaktini kısaltmış, geceleri neshetmiş, cinsi birleşmeyi helâl kılmıştır. Çünkü onlar sizin elbiseniz, örtünüz, siz de onların elbisesi, örtüsüsünüz. Bu açık bir istiâredir. Açıklanacak olursa mânâ şu olur. İki noktadan böyle birbirinizin elbisesi durumundasınız: a) Bir taraftan elbise gibi birbirinize sarılır, sarmalaşırsınız, b) Diğer taraftan elbisenin ayıpları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi, her biriniz, diğerinin hâlini gizleyip örter, namusunu muhafaza edip, günahlardan korur. Aranızda böyle bir beraberlik ve ilişki vardır. Allah bilmektedir ki, bundan önce muhakkak siz, kendinize hıyânet ediyordunuz. O beraberlik dolayısıyla sabredemiyor, nefislerinizi, sevâbın eksiltilmesine ve azâba mâruz kılarak kendinize haksızlık ediyordunuz. Bundan dolayı Allah, sizin yüzünüze baktı, tevbenizi kabul ve sizden oruç gecesini cinsî münasebet günahını af edip sildi. şimdi onlara yaklaşın, ve Allah'ın sizin için ezelde yazdığı, takdir ettiği, Levh-i Mahfuz'a nakşettiği nesli isteyin. Diğer bir mânâ ile Allah'ın meşru kıldığı üreme yolunu arayın. Üçüncü bir mânâ ile Kadir gecesini arayın.

Mübâşeret: Beşere, beşereye gelmek, yani çıplak deri, deriye dokunmaktır. Bu münasebetle cinsî ilişkide mübâşeret denir ki burada maksadın bu olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Bu *"Mübâşeret ediniz, yaklaşınız!"* emrinin, *"yiyiniz"* gibi ibâha (mübahlık bildirmek) üzerinde de ittifak edilmiştir. Yani, *"Mübâşerette bulununuz."* demek, "Cinsî münasebette bulunabilirsiniz, yasak değildir" demektir. Bunun arkasında *"Allah 'ın sizin için yazdığı nesli isteyin"* ifadesi, şunu gösteriyor ki birleşmeden maksat çocuk olmalı, yalnızca şehvî arzuyu tatmin peşine düşülmemelidir. Çünkü şehvetin yaratılmasının ve nikahın meşru kılınmasının hikmeti, üreme ve cinsin devamıdır. Sadece şehveti tatmin değildir. Bu *"isteyin"* emrinin, azli yasaklamak olduğu da söylenmiş ise de, "ibtîğâ" fiilinin mef'ûlü olan açık olmadığından kesin değildir. Ancak hadislerden de anlaşıldığı üzere mekruh olduğuna işareten de uzak kalamaz.

Kısaca oruç gecesini, o şekilde cinsî münasebette bulunun, ve yiyin, için ta siyah iplikten beyaz iplik size seçilinceye kadar bunlar helâl ve mubahtır. Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz iplik bilir misiniz? Fecirden olan, fecr-i sâdıktan bir parça bulunan beyaz iplik. Yani sabahleyin şafak söküne, tan yeri iplik gibi ağarınca

kadar, bütün gece bunlara izin vardır. İmsak vakti, sabahın bu beyaz ipliğin ortaya çıkacağı andır. Burada kelimesinin sonrası, öncesine; ıstılahî tâbiri ile gâye muğayyâda dahil olmadığı için, beyaz iplik seçildiği zaman imsakın da başlamış bulunması farzdır. Şüpheli olursa yememek müstehabdır. Yenirse kazâ lâzım gelmez. Çünkü seçilip ortaya çıkmak kesin bilgi demektir.

Bu "fecirden ibâret" kaydının, sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Bundan önce bazı kimseler biri beyaz, biri siyah iki iplik alır; bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış. Bu hâdise üzerine "fecirden ibâret" açıklaması nâzil olarak, kastedilen mânâ açıklanmış; beyaz iplik hakikat olmayıp, bilinen bir mecaz olan fecrin başlangıcı olduğu ve şer'î günün buradan başladığı anlaşılmıştır. Bunun için usûl ilminde bu beyânın, ihtiyaç vaktinden sonra olup olmadığı münakaşa edilir ki doğrusu değiştirme beyânının, ihtiyaç vaktinden geri bırakılması câiz değildir. Bu rivâyete göre ihtimalin kalkması, değişme beyânı değil; tebdil beyânı, yani nesih sayılması gerekir. İmsâkın hakikati, fecr-i sâdık (doğru fecir)tır. Fecr-i kâzibe ancak "kâzib, yalancı" kaydıyla fecir denir. Bunun için günün başlangıcının ve imsâkın vâcip oluşunun, fecr-i sâdıkın başından başladığına dâir icmâ (ittifak) vardır. Böyle olmakla birlikte buna şöyle bir soru yönetilmiştir: Beyaz ipliğe benzeyen sabah beyazlığı, fecr-i kâzibin beyazlığı olmalıdır. Çünkü bu, dik ve uzun olduğundan ipliğe benzer. Fecr-i sâdıkın beyazı ise ufukta daire şeklinde olur. Bu yüzden imsâkın, fecr-i kâzibden başlaması lâzım gelmez mi? Cevap: Lâzım gelmez. Çünkü yemenin haramlığını gösterecek olan beyazlık miktarı, fecr-i sâdıkın başlangıcı ve ilk ânıdır. Fecr-i sâdık, ilkin yayılmadan önce küçük ve ince olur. Ufukta daire şeklinde olması, ipliğe benzetilmesine engel değildir. Hatta fecr-i kâzib ile fecr-i sâdık arasında şöyle bir fark vardır: Fecr-i kâzib incecik doğar, fecr-i sâdık önce incecik görülür ve uzayarak yükselir. Beyaz iplik burada bilinmektedir. Bundan dolayı öyle bir soruya asla yer yoktur.

Ebu Hüreyre (r.a.) ile Hasan b. Sâlih b. Cinnî, cünüp olup da gusletmeden sabahlayanın orucunun sahih olmayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Fakat bu âyette fecrin açılmasına kadar cinsî münasebet caiz kılınmış olunca, guslün sabaha ertelenmesi de zaruri olarak caiz kılınmış olacağından âlimlerin çoğunluğuna göre vaktinde imsak eden kimsenin cünüp de olsa orucu sahih olur. İşte bu izin içinde fecrin, beyaz iplik gibi doğu ufukunda görülmeye başladığı ânı aşmamak şartıyla gecenin sonuna kadar yiyip içiniz, cinsî münasebette bulununuz, sonra o andan itibaren tutup, ertesi geceye kadar orucu tamamlayınız, orucu tam olarak tutmuş bulununuz. Yani yalnız yiyip içmekten ve cinsî münasebetten değil, bunlara ilâve olmak üzere, bedeninizin iç kısmına herhangi bir şeyin girmesinden oruç niyetiyle kendinizi menediniz. İşte meşrû olan oruç, böyle niyetle fecrin başlangıcından günün sonuna kadar, tam olarak kendini oruca mâni olacak şeylerden alıkoymaktan ibârettir. Orucun şer'î mânâsı, bu tafsilat ve buna bağlı açıklamalar çerçevesinde sözlük mânâsına ilâve edilen kayıtlar ve şer'î sınırlarla sözlükteki imsaktan, özel bir

türdür. Bu kayıtlar da imsak vaktinin ölçüleridir. "*Orucu tamamlayın*" sözü, oruç niyetini gerektirdiği gibi "*sonra*" sözü de bu niyetin, gündüzün de olabileceğini gösterir. İbâdetler, isteğe bağlı birer fiil olmaları bakımından istemek demek olan niyetle beraber olmaları, mâhiyetlerinin gereğinden bulunduğu gibi, "*Ameller ancak niyetlere göredir*" hadis-i şerifi gereğince, şeriatın genel kaidelerinden olduğu da bilinmektedir.

Bu bakımdan orucun farzları üçtür: a) vakit, b) niyet, c) imsak. Bu âyet gereğince orucun vakti, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan şer'î gündür. Güneşin doğuşundan batışına kadar olan örfî veya astronomik gün değildir. Niyetin de, günün çoğuna eklenmiş olması gerekir. Fakat kendini oruca mânî şeylerden çekme işinin, günün başından sonuna kadar bütün günde tamamen bulunması farzdır.

Beyaz ipliğin görülmesinden itibaren tutulmazsa oruç sahih olmaz. Gecenin başından sonuna kadar hiçbir bölümü, orucun vakti değildir. Bunda orucu bozan şeylerin hepsi mübahtır. Bazı kimseler, fecirden güneşin doğuşuna kadar sabah vaktinin, şer'î güne dahil olmasına dayanarak, güneşin batışından kızılığa kadar, yani akşam vaktinin de kıyâsen gündüzden sayılması lazım geleceği ve hatta yıldızlar doğuncaya kadar orucun devam etmesi gerekeceği görüşüne sahip olmuşlarsa da bu kıyas fâsiddir. Çünkü günün başında "fecirden" buyrulmuş, sonra tamamlamaya: "*Geceye kadar*" ile son verilmiştir. Güneşin batmasından sonra, doğu tarafından karanlık ortaya çıkar çıkmaz da akşam olmuş, örfî gece girmiştir. Burada gâyenin mugayyâyâ dâhil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı değiştirmek demektir. Zâten nüzul sebebinden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar olan zaman, gecelerin oruca dâhil olduğu geçmiş zamanda bile dâhil değildi.

Bununla beraber Câferiye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı görmeden iftar etmezler. "*Sonra orucu geceye kadar tamamlayınız*" emrine dikkat edilir ve orucun sözlük mânâsının da kendini çekip tutmak demek olduğu düşünülürse; şer'î orucun, sözlükteki tutmak mânâsından hiçbir eksiği olmaması, sırt ve karın bütün organların oruç üzere bulunmasının gereği anlaşılır. Meselâ, dilin orucu, yalandan, dedikodudan, gereksiz sözlerden onu tutmak; gözün orucu, şüpheli yerlere bakmaktan onu alıkoymak; kulağın orucu, haram sözleri dinlemekten uzak durmak olduğu gibi; nefsin orucu, şehvet ve arzulara karşı kendini tutmak; kalbin orucu, dünya sevgisinden uzak durmak; ruhun orucu, nimetlerden ve âhîret lezzetlerinden kendini tutmak; sırrın orucu, Allah'tan başkasını görmekten kendini uzak tutmaktır. Tamamlama emri, bütün bunlara delalet ederse de hepsinin vücup yoluyla olduğu iddiâ edilemez. Öncesinde özellikle yeme, içme ve cinsî münasebetten söz edilmiş olması karinesiyle farz olan imsak, bunlardan ve bunlara ait olan şeylerden bedeninin içi hükmünü taşıyan iç kısmını tutup alıkoymaktır ki bu da gusûlde yıkanmayan yerlerdir. Bunun dışındakiler mendup ve fazilet cinsindendir, orucun adabındandır. Bu şekilde İslâmî oruçta geceler, vakitten hâriç tutulmuş ve başka zaman helâl ve

mubah olan şeyler, oruç gecelerinde de helâl kılınmış olduğundan, ey müslümanlar! Gündüzleri oruç tutmakla beraber, geceleri bunları yapabilirsiniz. Fakat siz mescitlerde itikaf halindeyken ne gece, ne de gündüz kadınlarınızla asla cinsî temasta bulunmayınız.

Karı ile koca arasındaki ilişki, elbiselerle beden arasındaki ilişki gibidir. Nasıl bu ikisi birbirine çok yakın, uygun ve aralarında hiçbir şey yoksa, aynı şekilde karı ve koca birbirleriyle çok yakın ilişki içindedirler ve birbirleri için karşılıklı birer sükûnet ve mutluluk kaynağıdır.

Daha önceden Ramazan gecelerinde karı ile koca arasındaki cinsel ilişkiyi yasaklayan açık bir emir olmamasına rağmen, müslümanlar arasında bunun helâl olmadığı konusunda belirsiz bir inanç vardı ve bazıları hanımlarının yanına vicdânen tedirginlik içinde yatıyorlardı. Bu devam ederse, suç ve günah teşkil eden zihnî bir tavrın gelişme tehlikesi vardı. Bu nedenle Allah, onları, vicdanlarına karşı kötü davranmamaları konusunda uyardı ve vicdanları rahat olarak bu fiili işleyebilmeleri için onu helâl kıldı.

Ramazan'da yeme ve içme zamanı ile ilgili de bir yanlış anlama vardı. Bazıları yatsı namazından, ertesi gün güneş batıncaya dek yeme ve içmenin haram olduğu görüşündeydi. Bazıları yatsı namazından sonra uyanık kalındığı sürece yenilip içilebileceğini, fakat uyunursa, yenilip içilmeyeceğini savunuyorlardı. Bu kendi uydurdukları fikirler nedeniyle, çoğu zaman kendileri zahmet çekiyorlardı. Bu âyette onların yanlış anlamaları ortadan kaldırılıyor ve yeme-içme yasağının günün ilk şafağından güneşin batışına; yeme, içme ve cinsel ilişki serbestisinin de güneşin batışından, günün ilk şafağına dek olacağı belirleniyor. Hz. Peygamber (s.a.s.) oruca hazırlık olarak imsak vaktinde bir şeyler yemeyi bizzat emretmiştir.

İslâm, ibâdetler için her medeniyet çağında ve dünyanın her tarafındaki insanlarca uygulanabilecek zamanlar belirlemiştir. Bu nedenle ibâdetlerin zamanını saat birimleri şeklinde değil de, gökteki apaçık alâmetlerle tâyin etmiştir. Bu, her çağ ve ülke insanına uyabilecek bir ölçüttür ve bilinen sınırlar içinde şartlarına uygun olarak saatle de ifade edilebilir. Fakat bunun hikmetini anlamayan kişiler saçma fikirler öne sürerler. Örneğin, bu ölçütün kutuplarda işlemeyeceğini, çünkü oralarda gün ve gecenin aylarca sürdüğünü söylerler. Fakat onlar, kutup bölgelerinde bile sabah, akşam, gün ortası ve gece yarısı alâmetlerinin, aynen diğer yerlerdeki gibi ortaya çıktığını ve oralarda yaşayanların çalışma, uyuma, dinlenme gibi faâliyetlerini bu belirtilere göre düzenlediklerini unutmaktadırlar. Saat ve zaman bildiren diğer âletler yokken, Atlantik çevresinde yaşayanlar zamanı bu işaretlere göre belirliyorlardı.

Gecenin, güneşin batışıyla başladığı ise açıktır. O halde oruç, doğu ufkunda gözleyeceğimiz güneşin batış zamanı ile sona erer. Oradan yükselen bir karanlık gördüğümüzde, bu orucu açmamız için bir işarettir. Aynı şekilde doğu ufkunda sabahın ilk şafağının görülmesi, oruca başlama işaretidir.

İslâm fıkhında orucun süresi konusunda dakika ve saniye gibi kesin ölçütler olmadığına dikkat edilmelidir. İki sınırdan da geniş bir serbestlik vardır. Bir saniye veya bir dakikalık farklar orucu bozmaz. Doğuda akşamın karanlığı yükselmeye başlar başlamaz oruç tamam olur. O halde güneş battığında iftar edilmelidir. Aynı şekilde, doğu ufkunda sabahın ilk şafağı görüldüğünde, oruç başlar, yeme ve içme kesilir. Fakat kişi eğer zamanında uyanamamışsa, sabahın ilk şafağı görüldüğü halde başlamış olduğu yemeği bitirebilir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir hadisi vardır: *"Eğer bir kimse yemeğini yerken orucun başladığını bildiren sabah ezanını duyarsa, yemeğini bitirsin."* Hz. Peygamber (s.a.s.) akşamın ilk karanlığı görüldüğünde, orucu açmakta acele edilmesini de emretmiştir.

"Bunlar Allah'ın yasak sınırlarıdır. Bu sınırları aşmayın." Uç sınırlarla ilgili bu emrin ifâde tarzı çok dikkat çekicidir. Bu emir sadece bu sınırları aşmayı değil, bu sınırlara yaklaşmayı da yasaklar. Yasak bir bölgenin sınırları etrafında dolaşmak çok tehlikelidir; çünkü, yanlışlıkla bu sınırları aşmak muhtemeldir. Bu nedenle bu sınırlara yaklaşmak da yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de aynı noktayı vurgulayarak şöyle buyurmuştur: "Her mâlikin sınırlı bir bölgesi vardır. Allah'ın 'sınırlı' bölgesi ise haram, helâl, iyi ve kötü diye belirlenen sınırlardır. Bu 'sınırlı' bölgenin yakınlarında otlayan bir hayvan, bir gün o bölgeye girebilir." Ne yazık ki bu apaçık uyarıya rağmen, İslâm Hukuku'nu bilmeyen bazı kimseler aşırı uçlara gidip, sınırlara yaklaşma üzerinde ısrarla durmakta ve "âlimler", bu sınırlara yaklaşmanın yasak olduğunu bildiren aynı İslâm Hukuku'ndan bu konuda fetvâ bulmaya çalışmaktadırlar. İşte bu nedenle birçok kimse doğru yoldan sapmaktadır. Bu sınırlar etrafında dolaşıldığında, ince sınırları belirlemek ve onları aşmamak çok zor bir durumdur.

İtikâf: Sözlükte itikaf, bir yerde kendini hapsederek durup beklemektir. Dinî açıdan bir mescitte itikâf niyetiyle durmaktır. Buradaki mescit kaydı, işte bu dinî mânâyı tayin eder. Başka bir kayıt bulunmadığı için bu bekleyiş, bir saat bile olsa, şer'î itikaf bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammed'in zâhir rivâyeti de böyledir. Bu durumda itikâfta orucun şart olmaması lazım gelir. Buna nâfile itikâf denir ki oruçlu oruçsuz sahih olur. Fakat âyetin gelişine bakılırsa itikâfın, orucu gerektirdiği anlaşılır. Zira, *"Onlarla cinsi münasebette bulunmayınız"* yasağı, oruç gecelerindeki cinsî münâsebetin mubah olduğu hükmünü tahsis yerinde olmakla, itikâfta orucun şart olduğuna ve bundan dolayı itikâf müddetinin bir günden daha az olamayacağına delâlet eder ki, bu da asıl şer'î itikâftır. *"Oruç olmadıkça itikâf yoktur"* hadisi de bunu te'yid eder.

İtikâf. Ramazan'ın son on gününde yapılan özel bir nâfile ibâdettir. İtikâfta olan kişi bir mescide kapanır ve farz ibâdetlerin yanı sıra, tüm vaktini duâ, tefekkür gibi başka ibâdetlerle geçirir. Tüm dünyevî arzu, istek ve şehvetlerden uzak olması ve tabîî ihtiyaçlarını karşılama dışında mescidden dışarı çıkmaması gerekir.

İmam Âzam'dan bunun ancak büyük bir câmide olabileceği ve en azından beş vakit namaz kılınan bir mescitten başkasında sahih olamayacağı rivayet edilmiştir. "*Câmi bir mescitten başkasında itikâf olmaz*" hadis-i şerifi gereğince mescit, mükemmeline yorumlanmış demektir. Ancak kadınlar için evlerindeki mescitten başkasında itikâf caiz olmaz. Peygamber (s.a.s.) bunu yasaklamıştır. İtikâf, şarta bağlı veya kesin adakla vâcip olur. Ramazanın son on günü içinde, yani yirmisinden sonraki günlerde müekked sünnet, diğerleri müstehabdır. Çünkü Buhârî ve Müslim'de de rivâyet edildiği üzere Peygamber Efendimiz (s.a.s.), Medine'yi teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın son on gününde itikâfa devam etmiştir. Ancak bir defasında temiz eşlerinden Hz. Aişe, Hz. Hafsa ve Hz. Zeyneb'in de sonradan gelip Mescid-i Şerif'te birer çadır kurarak itikâfa girmeleri üzerine bunları menetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda itikâfı terk edip ta Şevval'ın ilk on gününde itikâfa girmiştir. Bu ise hiç terk etmemeye denktir. Bunun için Zührî demiştir ki: "Acaba insanlar itikâfı nasıl terk ediyorlar? Halbuki Rasûlullah, bazı şeyleri yapar, terk ederdi. İtikâfı ise vefâtına kadar terk etmedi." Bu kadar devamın, vâcip olduğuna delil olması lâzım gelirdi. Fakat ashâbdan itikâf yapmayanlar da bulunuyordu ve Rasûlullah, bunlara bir şey demiyordu. Onların bu hâlini reddetmemekle beraber devam etmek ise vücup delili değil, sünnet delili olur. Bununla beraber bir Ramazanda bırakmış olması da vâcip olmadığına delâlet edebilir. Fakat Şevvalde yine yapmış olması da itikâfsız hiçbir sene geçirmediğini ispat eder. Bundan dolayı yapmayanları hoş görmesi yönü olmasaydı, hiç olmazsa senede bir itikâf vâcip olurdu. (İtikâf konusunda geniş bilgi için bkz. "İtikâf" kavramı)

İtikâf, eski şeriatlerdendir. Katâde'den rivâyet edilmiştir ki önceleri bir adam itikâfa girerdi ve arada çıkar, eşiyle yatar, yine dönerdi. Bu nass ile, bu durum yasaklanmıştır. Bu yüzden İslâm şeriatinde kadınlarla cinsî münâsebette bulunmak itikâfı bozar. Önceki gibi burada geçen "mübâşeret" kelimesinden maksat da cinsî münasebettir. Fakat İmam Şâfiî'den bir rivâyette bu ikincisi, cinsî münâsebetten daha geneldir ve iki cildin birleşmesi mânâsınadır ki buna göre şehvetle kadına dokunmak da itikâfı bozar. İşte anılan hükümler, Allah'ın koyduğu kanunlardır, yahut yasak sınırlardır. Bu yüzden onları aşmak öyle dursun, onlara yaklaşmayın bile. Nitekim bir hadis-i şerifte de: "*Her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da yasakladığı, haram kıldığı şeylerdir. Koru etrafında otlayanlar da içine düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.*" Buy rulmuştur. Böylece haram ve yasaklara yaklaşımdan sakındırılmıştır ki fıkıh ilminde bundan sedd-i zerîa (zararı önleme)

kaideleri çıkarılmıştır. Görüyorsunuz ya Allah insanlara, koyduğu hükümleri gösterecek âyetlerini böyle edebî bir beyan ile açıklıyor. Ki korunabilsinler, emir ve yasaklarına aykırı davranmaktan sakınıp, Allah'ın korumasına kavuşmuş olsunlar.

Orucun farz olduğu ilk yıllarda iftardan sonra uyuyunca artık kadına yanaşma, yeme ve içme yasağı başlardı. Bu durum eğer oruç tutmuş olan kimse bir süre sonra uyansa -Bu uyanışı tanyeri ağarmadan önce bile olsa- ne eşine yanaşabiliyor, ne yiyip içebiliyordu. Kimi zaman öyle oluyordu ki, adam iftar vaktinde yiyecek bir şey bulamıyor, bu arada uykuya dalıveriyordu. Sonra uyanıyor, fakat yiyip içmesi helâl olmadığı için hiçbir şey yiyip içmeden oruca devanı ediyor, ama ertesi günü bitkin düşüyordu. Bu durum Peygamberimizin kulağına gitmişti.

Kimi zaman da öyle oluyordu ki, iftardan sonra kadın ya da erkekten biri uyuyordu; fakat bir süre sonra uyandıklarında eşlerden birinin canı karşı tarafa yanaşmayı istiyor ve bu arzusunu gerçekleştiriyordu. Böyle durumlar da Peygamberimizin kulağına varmıştı. Böyle olunca oruç yükümlülüğünü yerine getirmek müslümanlara zor gelmeye başladı. Bunun üzerine Yüce Allah bu zorluğu kolaylaştırdı, onlara kendi nefisleri üzerinde somut bir deney yaptırarak kolaylığın değerini, yüce Allah'ın rahmetinin ve duaları kabul ediciliğinin derecesini anlamalarını sağladı. Arkasından bu ayet inerek oruç tutanlara akşam ile tanyeri ağarması arasında kalan sürede eşlerine yanaşmayı, cinsel ilişkide bulunmayı helâl kıldı: *"Oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı."*

Âyette kullanılan *"rafes"* sözcüğü hem cinsel ilişki öncesi oynaşmalar ve hem de bizzat cinsel ilişki anlamlarına gelir. Burada bu anlamların her ikisi de kast edilmiş ve serbest bırakılmıştır. Fakat Kur'ân-ı Kerim, eşler arasındaki cinsel ilişki konusunu her zaman yumuşak ve nazik bir üslup ile alır, böylece karı-koca ilişkisine incelik, pırıltı ve cana yakınlık yansıtır; bu ilişkiyi hayvanlara özgü kabalığından ve arsızlığından uzaklaştırır; aynı zamanda bu ilişkilerin sağlıklı yürümesi açısından gizliliğin ve örtülmüşlüğü taşıdığı önemi vurgular: *"Onlar size örtüdür, elbisedir; siz de onlara örtü, elbisesiniz."* Elbise, örtünme ve korunma aracıdır. Karı-koca arasındaki ilişki de tıpkı böyledir. Her biri, karşı tarafın üzerine örtü çeker, onu korur. İslâm, insan denen şu varlığı bütünü ile ve olduğu gibi ele alır, onun yapısını ve fitrî karakterini aslına uygun biçimde kabul eder ve bu realist yaklaşım içinde elinden tutarak onu bütünü ile yüceliklerin zirvesine tırmandırmaya çalışır. İşte bu bakış açısı ile insana yaklaşan İslâm, kanın ve etin atılımını anlayışla karşılayarak üzerine bu tatlı soluğu üfler ve bu nâzik örtüyü örter.

Âyetin devamında, müslümanların içlerinde gizledikleri duyguları bildiği için yüce Allah'ın kendilerine yönelik rahmetinin sonucu olarak fitrî içgüdülerinin arzularını tatmin etmelerine izin verdiği belirtiliyor: *"Allah, sizin nefisleriniz tarafından aldatıldığınızı biliyordu, bunun için tevbelerinizi kabul ederek sizleri*

affetti." Burada sözü geçen müslümanların nefislerine karşı işledikleri hıyânet, gizli duygular ve bastırılmış arzular biçiminde olabileceği gibi doğrudan doğruya cinsel ilişki eylemi biçiminde gerçekleşmiş olabilir. Zâten bazılarının bu eylemi gerçekleştirdiklerini yansıtan rivâyetlere rastlanmaktadır. Her iki durumda da müslümanların zayıflığı ortaya çıkınca Yüce Allah onların tevbelerini kabul ederek günahlarını bağışladı ve kendi kendilerine ihanet etmiş oldukları konuda onlara hareket serbestliği tanıdı: *"Şimdi artık eşlerinize serbestçe yaklaşın"*

Fakat bu serbestlik, bu sakıncasızlık; yüce Allah'a bağlılık tazelenmeden, bu eylemde de vicdanları yüce Allah'a yöneltmeden yürürlüğe girmiyor: *"Allah'ın size yazmış olduğunu arayın, kovalayın."* Yani "Yüce Allah'ın size yazmış olduğu kadından yararlanmayı, çoluk-çocuk edinerek soyunuzu sürdürme nimetini, cinsel ilişkinin bu ürününü arayın, kovalayın. Bunların her ikisi de yüce Allah'ın buyrukları arasındadır, O'nun tarafından size bağışlanmış olan nimetlerdendir. O, bunları size mubah kıldığı, size sunduğu için onları aramak ve kovalamak sizin için mubahtır. Fakat bilmelisiniz ki, bu nimet ile yüce Allah arasında sıkı bir bağ vardır, onu bağışlayan O'dur ve arkasında bir hikmet vardır, O'nun hesabına göre bu nimetin bir amacı vardır. Buna göre bu eylem, her faâliyetin yönelik olduğu o yüce ufuktan kopuk, ona yabancı, sırf organizmaya yapışık bir hayvanî boşalmadan ibaret bir içgüdüsel faâliyet değildir."

Bu anlayış sâyesinde karı-koca arasındaki cinsel ilişki, bu ilişkiden daha büyük, toprak düzeyinden ve ilişki anının sağladığı hazdan daha yüksek olan bir amaca bağlanır. Yine bu anlayış sayesinde bu ilişki, arınmışlık, incelik ve yücelik kazanır. Gerek Kur'an'ın yönlendirme sürecinde ve gerekse İslâmî düşünce sisteminde yer alan bu tür telkinleri gözden geçirdikçe şu insanlığın, fitratının, yeteneklerinin ve yapısal karakterinin sınırları içinde ilerleyip gelişmesi için İslâm tarafından harcanan hikmetli ve verimli çabaların değerini daha iyi anlıyoruz. İşte Allah'ın insanlığa sunduğu İslam'ın eğitim, yüceltme ve geliştirme metodu. O Allah ki, yarattıklarını herkesten iyi tanır; O, kullarına karşı engin bir lütuf sahibidir ve her şeyin içyüzünden haberdardır.

Yüce Allah Ramazan gecelerinin söz konusu süresi zarfında cinsel ilişkiyi mubah kıldığı gibi yemeyi ve içmeyi de mubah kılmıştır. *"Tanyeri ağarıp siyah ipliği beyaz iplikten ayırt edinceye dek yiyin, için."* Yani "Ufukta ve dağ doruklarında aydınlık belirinceye kadar..." Bu aydınlıktan kasdedilen şey, "yalancı şafak (feci-kâzib)" diye anılan gökte beyaz ipliğin belirmesi durumu değildir. İmsak vaktinin belirlenmesi ile ilgili bize ulaşan rivâyetlere dayanarak diyebiliriz ki, imsak vakti güneşin doğuşundan az önceki vakittir. Biz şimdi, ülkemizdeki geleneksel ibâdet takvimi uyarınca şer'î vaktinden biraz daha önce imsâka giriyoruz. Bu durum, belki de daha ihtiyatlı olma endişesinden kaynaklanıyor.

Nitekim İbn Cerir'in sahâbilerden Semûre bin Cündüb'e (Allah onlardan râzı olsun) dayanarak bildirdiğine göre Peygamber Efendimiz bu konuda şöyle buyuruyor: *"Tanyeri ağarınca (ya da fecir doğuncaya) kadar ne Bilâl'in ezan sesi ve ne de şu ufukta beliren beyazlık sizi aldatmasın."* Yine İbn Cerir'in, Sevad b. Hanzele yolu ile yine Semûre bin Cündüb'e (Allah onlardan razı olsun) dayandırarak bildirdiğine göre Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor: *"Ne Bilâl'in ezanı ve ne de şerit biçimindeki tanyeri ağarması, sizi sahur yemeği yemekten alıkoymasın. Sahur yasağı, ufukta belirecek yuvarlak ağartı ile başlar."*

Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) burada sözünü ettiği "Ufukta beliren yuvarlak ağartı" güneşin doğuşundan az önceki bir vakti gösterir. Hz. Bilâl, uyuyan sahâbileri uyarmak için sabah ezanını vaktinden önce okurdu. oysa Peygamberimizin bir başka müezzini olan İbn Umm-ı Mektûm (Allah her ikisinden de razı olsun) bu ezanı imsak vaktinden sonra okurdu. Peygamberimiz bu yüzden Hz. Bilâl'in ezanına işaret ediyor.

Daha sonra mescidlerde (camilerde) girilecek itikâf; yüce Allah ile başbaşa kalmak üzere camilere kapanmak ve abdest bozma, yeme, içme gereği olmadıkça eve girmemek demektir. Ramazan'ın son günlerinde müstehaptır. Peygamberimiz, Ramazan'ın son on günü itikâfa girerdi. İtikâf, dünyadan koparak sırf yüce Allah ile baş başa kalma dönemidir. Bundan dolayı duygu dünyasının her şeyden sıyrılmasını ve kalbin her türlü dünya meşguliyetinden uzak kalmasını sağlayacak bu sürekli Allah'a yönelmeyi, sırf O'nunla baş başa kalma amacını gerçekleştirebilmek için bu süre içinde cinsel ilişki yasağı getirilmiştir.

"Mescidlerde itikâfa girdiğinizde eşlerinize yaklaşmayın." İtikâf dönemindeki cinsel ilişki yasağı, günün hem oruçla geçirilmesi gereken dönemi ve hem de oruçsuz kalınacak devresi için geçerlidir. Bu âyetin sonunda bütün faâliyetlerin, bütün yasakların, bütün emirlerin, bütün sakındırmaların, bütün hareketlerin ve durgunluğun Kur'anî metot gereği yüce Allah'a yöneltilmesi onun adına yapılması gerektiği vurgulanıyor: *"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onlara yaklaşmayın."*

Burada sınırlara "yaklaşmak" yasaklanıyor ve böylece helâller alanı ile yasaklar alanı arasında bir güvenlik kuşağı oluşturuluyor. Çünkü yasak bölge çevresinde dolaşan kimse her an bu bölgeye girme tehlikesi ile karşı karşıyadır. İnsan her zaman nefesine hakim olamaz. Bu yüzden nefsinin arzuladığı yasaklara yaklaşarak iradesini sınava sokmaktan kaçınması, yasaklara dalmak üzere olan nefsin engel olabileceğine fazla güven bağlamaması daha tedbirli ve yerinde bir tutumdur. Ayrıca burada söz konusu olan alan, cinsel hazların ve şehvi isteklerin sınırlarının alanı olduğu için ayetteki yasak "yaklaşmayın" biçiminde karşımıza çıkıyor. Gerçi maksat yasağa yaklaşmak değil, bilfiil yasağa dalmaktır. Fakat bu şekilde dile getirilen bu

uyarı, daha sakındırıcı ve takvâya yöneltici bir telkin içeriyor. Şimdi de âyetin son cümlesini okuyalım: *"Allah âyetlerini insanlara böyle açıklıyor ki, yasaklardan sakınabilsinler."* Görüldüğü gibi takvâ, Yüce Allah'ın âyetlerini insanlara açıklamasının gayesi olarak karşımıza dikiliyor. Zâten takvâ, bu Kur'ân-ı Kerim'in her dönemdeki değişmez muhâtapları olan mü'minlerin değerini takdir etmekte gecikmeyecekleri en büyük amaçtır.

Şimdi ey mü'minler! Bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal edip tamamladıktan ve Allah'ın yasak sınırlarına yaklaşmama terbiyesini aldıktan sonra siz yine, "yiyiniz" iznine dönerek, bayram yaparak yiyip içeceksiniz. Yiyin, fakat:

Rüşvet ve Hak Edilmeyeni Yemek

"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını, yalan yemin ve şehâdet ile yemeniz için o malları hâkimlere (reislere, yetkili idârecilere veya mahkeme hâkimlerine el altından) vermeyin." (2/Bakara, 188)

Bu âyet, çok büyük bir hukukî ve sosyal esa sı içine almaktadır. Bu öyle bir sosyal hayat tesisinin başlangıcıdır ki buna riâyet eden insanlar, mahkûmluk bağından kendilerini kurtararak mutlulukla yaşarlar, zâlimlerin zulüm pençesine düşmezler. Ancak bunu hakkıyla tatbik edebilmek, oruç gibi nefsî terbiye ettirecek ibâdetlerin kıymetini bilmek ve onu güzel bir şekilde edâ etmekle mümkün olur. Buna işaret için bu âyet, oruç âyetlerini tâkip etmiştir. Şöyle ki: Ey müminler! Yiyin, fakat birbirinizin mallarını aranızda batıl bir şekilde (meşrû bir sebep olmaksızın) yemeyin.

Bir malın haram olması, ya kendisindeki bir mânâdan veya kazanma şeklinden dolayıdır. Birinci kısım: Malların aslı, ya madenlerden, ya bitkilerden veya hayvanlardandır. Madenler yerin parçalarıdır. Bu yüzden zehir gibi, yiyenlere zararlı olma yönünden başka bir şekilde haram olmazlar. Bitkilerin de hayatı, sağlığı veya aklı yok edenlerden başkası haram olmaz. Hayatı yok edici olanlar, zehirler; sağlığı ortadan kaldırııcı olanlar, tedâvi dışında kullanılan ilaçlar; aklı yok edici olanlar da sarhoşluk verenlerdir. Hayvanlara gelince, bunlar yenen ve yenmeyen kısımlarına ayrılır. Yenmesi helâl olan da şer'î usûl ile kesilmedikçe helâl olmaz. Kesilenin de bütün parçaları helâl değildir. Hayvanın içkembesinde bulunan yem kalıntısı ve kan haramdır ki tafsilatı fıkıh kitaplarındadır.

İkinci kısım: Elde edilmesi yönündeki bozukluktan dolayı haram olanlardır. Şimdi bir malı almak ya irade dışı bir sebeple olur, miras gibi. Yahut da alanın isteğiyle olur. Bu da ya sahibinden alınmış olmaz, kazanıp elde etme gibi. Yahut da sahibinden alınmış olur. Bu da ya zorla alınır, veya karşılıklı rıza ile. Zorla alınan, ya mülkiyetin masumluluğu düştüğünden dolayı alınır, ganimetler gibi. Yahut da alanın, o şeyi hak etmiş olmasından dolayı alınır, zekâ vermekten kaçınanların zekatı ve vâcip olan nafaka gibi. Karşılıklı rızâ ile alınan da ya bir karşılıkla alınır, alış-veriş, mehir ve ücret gibi. Yahut da karşılıksız olarak alınır, hibe ve vasiyet gibi. Böylece kazanma ve elde etme için altı kısım ortaya çıkar ki, tafsilatı, fıkıh kitaplarındadır.

Düşününüz, Ramazan günleri, lezzetlerinden ve kendi öz malını bile yemekten Allah'ın emrine uyarak nefsinin yasaklayan insanlar, sonra başkalarının malını haksız olarak nasıl yerler? Elin malına nasıl göz dikerler? Elbette bunlara yaraşan daima helâl yemektir. Sakın haksız mal yemeyin. Yiyip de insanların mallarından bir kısmını günahla, günahkârlıkla yiyebilirsiniz diye, mallarınızla hâkimlere, hükümetlere düşmeyin. Halkın mallarından yemek için hâkimlere, hükümetlere bağlanmayın, rüşvet vermeyin, yani bunları bile bile yapmayın.

Muâmelelerinizde birbirinizin malına ve hukukuna iyi riâyet ederseniz, yaptığınız anlaşma ve sözleşmelerde haksızlıktan, tartışmaya sebep olacak ve işi mahkemelere düşürecek bozuk şartlardan sakınırsanız; hâkimlere, hükümetlere boyun eğmekten kurtulursunuz. Her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman, gerek hâkimi ve gerek birbirinizi yalan dolan, şarlatanlık ve rüşvet gibi bâtil sebeplerle ikna ve bağlamaya uğraşmazsanız; hâkimlerinizi bozmamış, zulme meydan vermemiş, haksız yere birbirinizin malını yememiş, yedirmemiş olursunuz. Hatta İslâm'la hükmedilen mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile sırf bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısınız, hakkın aslını gözetmelisiniz. Nihâyet hüküm ve hükümeti, yeme yeri sayarak halkın malını yemek için hükümeti vâsıta edip bağlanmaktan sakınırsanız, hâkimiyetiniz artar, vazifeler hakkıyla görülür. Allah'ın kullarının işi hakkiyle düzeltilir, haksızlığa sed çekilir, bunun sonucunda siz mutlu bir hayat yaşarsınız.

Gasb: Şimdi de orucun, başka bir deyimle yeme içme yasağının ışığı altında başka tür bir yeme yasağı ile, yani "başkalarının malını haksızlıkla yeme" yasağı ile karşılaşıyoruz. Bu haksız mal yeme türü şöyle oluyor: Bir adam düşünelim ki, aslında kendisinin hakkı olmayan bir mal konusunda elindeki belgelerin ve ipuçlarının demagojik yorumuna, güzel konuşma ve etkili savunma yeteneğine dayanarak dava açıyor. Hâkim de önüne getirilen sözde delilleri ve gerekçeleri göz önüne alarak haksız taraf lehine karar veriyor. Oysa gerçek, kendisine gösterildiği gibi değildir. Bu uyarı, yüce Allah'ın "koyduğu sınırlar"a değinildikten ve takvâ çağrısından hemen sonra geliyor. Böylece yüce Allah'ın yasaklarından alıkoyucu olan korku havasının etkisi altında kalması sağlanıyor insanın.

Bâtıl: Sözlükte zâil, yani varlıkta durmayan, yok olan demektir. Bundan dolayı *"bâtıl sebeplerle"* yok yere, haksız, gerçek sebep olmaksızın, itibâra değer meşrû bir sebep olmaksızın demek olur. Haksız yere mal yemeye kalkışmak bütün kötülüklerin başıdır. Bundan sakınmanın, dinî terbiyenin istenen en büyük neticesi olduğu, bu âyetin, oruç âyetlerini tâkip etmesinden anlaşılır.

Rivâyet edilmiştir ki Abdân el-Hadremî, İmrü'l-Kays el-Kindî'den bir parça yer dâvâ etmişti ve delili yoktu. Bundan dolayı Rasûlullah İmrü'l-Kays'a yemin ettirmeye karar verdi. O da yemin etmek istedi. Hemen Peygamber (s.a.s.): *"Gerçek şu ki, Allah'a olan ahidlerini ve yaptıkları yeminlerini az bir para karşılığı satanlar..."* (3/Âl-i İmrân, 77) âyetini okudu. Okuyunca İmrü'l-Kays yeminden çekindi ve adı geçen araziyi Abdan'a teslim etti. Bunun üzerine, işte bu, *"yemeyin"* âyeti nâzil oldu.

Bir de iki hasım, Peygamberimizin huzuruna muhâkeme olmaya gelmişlerdi. "Rasûlullah buyurdu ki: *"Ben de sizin gibi bir insanım, siz ise bana muhâkeme için geliyorsunuz. Olabilir ki bir kısmınız delilini diğerinden eksik ifâde eder. Ben de dinlediğime göre hüküm veririm. Bundan dolayı her kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şeye hüküm veririm, ona bir ateş parçasını hüküm vermiş olurum."* Bunun üzerine taraflardan ikisi de ağladılar ve her biri: "Benim hakkım arkadaşımın olsun" dedi. Rasûlullah da: *"Haydi bakınız, araştırınız, sonra kur'a atınız. Ondan sonra da birbirinizle helâlleşiniz"* buyurdu.

Yukarıda kible meselesi münâsebetiyle hac ile ilgili söz geçmiş ve tavaftan bahsedilmişti. Fakat henüz müminler için engeller ortadan kalkmamış bulunduğundan haccın hükümlerinin açıklanmasına sıra gelmemişti. Şimdi orucun farzından sonra İslâm binasının beşincisi olan haccın hükümlerine geçme sırası gelmiş ise de, bu hususta daha bazı hazırlıklara ihtiyaç bulunması ve bunların vakit ve zaman ile de ilgili olması sebebiyle şer'î bakımdan bir zaman ö lçüsü tayini, hikmet ve menfaat gereği olduğundan; oruç ve yeme için ayın görülmesi meselesi münasebetiyle bir yönden eksigi tamamlama, diğer yönden hazırlık olmak ve aynı zamanda başlı başına bir terbiye kânunu olacak pek mühim öğütleri de içinde taşımak üzere buyruluyor ki: *"Birbirinizin mallarını haksız yollardan yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını günah olacak biçimde bile bile yemek için hâkimlere peşkeş çekmeyin."*

Ünlü müfessir İbn Kesir, bu âyet hakkında şu açıklamayı yapıyor: Ali bin Talha şöyle diyor: "Abdullah b. Abbas'dan gelen bir rivâyet de aynı niteliktedir: Bu âyet, başkasının hakkı olan bir malı zimmetine geçiren bir adam ile ilgilidir. Adam, bu mal konusunda aleyhinde delil olmadığı için borcunu inkâr ediyor ve bu iddiâ ile mahkemeye başvuruyor. Oysa haksız olduğunu, günahkâr olduğunu, yediği malın haram olduğunu biliyor."

Nitekim Mücâhid, Said bin Cübeyr, İkrime, Hasan, Katade, Sedi, Mukatil b. Hayyan, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den rivâyet edildiğine göre adı geçen zatlar bu konuda "Haksız olduğunu bile bile dâva açma" demişlerdir. Öte yandan Buhârî ile Müslim'in, Ümmü Seleme'ye dayanarak naklettikleri bir hadise göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor: *"Hiç kuşkusuz ben de bir insanım. Zaman zaman bana da dâvâcı başvurur. İçinizden biri, bir başkasına göre dâvâsını daha etkileyici bir dil ile savunabilir ve ben de onun lehine hüküm verebilirim. Bu şekilde kimin lehine hüküm verir de başkasının hakkını zimmetine geçirirsem bilsin ki, bu haksız mal, bir ateş parçasıdır. Buna göre ister onu taşıyın, isterse bıraksın."*

Görülüyor ki, Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) böylelerini içyüzünü bildikleri dâvâları ile baş başa bırakıyor. Zira hâkimin kararı ne herhangi bir haramı helâl ve ne de herhangi bir helâli haram haline getirebilir. O sadece göz önündeki delillere göre bağlayıcılık ifâde eder. Günahı, sorumluluğu o konuda hile yapan, yanıltmaya başvuran tarafın omuzlarındadır.

Böylece kısısta, vasiyette ve oruçta olduğu gibi mahkeme önüne çıkmakta ve malda da İslâm meseleyi takvaya, Allah korkusuna bağlıyor. Bunların tümü İlâhî sistemin birbirini tamamlayan, uyumlu ve organik bölümleridir; hepsi de bu sistemin bütün parçalarını birbirine bağlayan ilâhi kulpa, halkaya bağlıdırlar. Böylece bu İlâhî sistem bölünmez, parçalanmaz bir bütün, organik bir ünite oluşturur. Bu durumda bir tarafını bırakıp başka bir tarafını benimsemek ve uygulamak, yüce Allah'ın kitabının bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek anlamına gelir ki, böyle bir tutum, Allah korusun son çözümde kâfirliktir.

Bu âyetin iki yönü vardır: Hiç kimse hâkimlere rüşvet vererek başkalarının malını ele geçirmeye çalışmamalı ve başkalarının malını ele geçirmek için yalan iddialarla mahkemeye başvurmamalıdır. Var olan delillere göre hâkimin, haksız kimse lehine hüküm vermesi mümkündür. Fakat bu, o malın haksız kişiye helâl olduğu anlamına gelmez. Hz. Peygamber (s.a) böyle kimseleri şu şekilde uyarmıştır: *"Her şeyin ötesinde ben de bir insanım. Benim önüme getirilen bir davada, karşıındakinden daha iyi konuşanın lehine hüküm vermek mümkündür. Fakat bilin ki ben onun lehine hüküm vermiş olsam da, bu şekilde bir şeyler kazanan kişi, aslında kendisine Cehennem'den bir yer kazanmaktadır."*

Hilâller (Yeni Doğan Aylar) Vakıt Ölçüleridir

“Sana, yeni doğan hilâl şeklindeki ayları sorarlar. De ki: ‘Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan ve ölçülü giden kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun; umulur ki kurtuluşa erersiniz.” (2/Bakara, 189)

Ehille: Ehille kelimesi, hilâl’in çoğuludur. Hilâl: "Aydın insanlara ilk görüldüğü sıradaki hâlidir." Bu tariftan anlaşılır ki hilâl kelimesi, görme mânâsını taşımaktadır. Hatta görülmesi üzerine haykırıldığından dolayı, bu isimle adlandırıldığı beyan olunuyor. Zira bu maddenin mânâsının esası, sesi yükseltmektir ki dilimizdeki “ay!...” sesi de buna uygundur. Bundan dolayı henüz görünmesi mümkün olmayana gerçek olarak hilâl denmez. Aydın başından iki g ece hilâl adını alır. Çünkü ilk görünüşü bunlardan birinde olur. Sonra ay adını alır. Ebu'l-Heysem demiştir ki: "Kamere, ayın başından iki gece, yine ayın sonundan da iki gece hilâl denir. Arasında da "kamer (ay)" adı verilir."

Mevâkât kelimesi, vakit maddesinden "mikat"ın çoğuludur. Va'd, miad gibi vakit, bir iş için farz kılınan zamandır. Zaman geçmişe, hâle, geleceğe ayrılan müddettir. Mutlak müddet de bütün hareketin uzamasıdır. Mikat, belirli bir yer mânâsına da gelir ki Mekke'ye dışardan gelen l erin ihramsız geçmesi caiz olmayan yerler demek olan ihram mîkatları bu mânâdadır. Buna göre mîkat müşterek bir lafızdır. Bununla beraber ihram mîkatları, mekânlardan olmakla beraber; bunlara ulaşma, ihramın vâcip olduğu zamanı göstermesi itibarıyla bir vakit alâmeti sayılabilirler. Mîkat, vakit nişanesi diye târif edilirse mânevî müşterek olması da mümkündür.

Ey Muhammed! Ramazan ayı dolayısıyla sana hilâllerden sorarlar, yahut soruyorlar. İbn Abbas, Katâde, Rebi' ve diğerlerinin nakline göre müslümanlardan bazıları: "Hilâlin eksilmesinin, tamamlanmasının, güneşe aykırı oluşunun faydası ne?" diye sormuşlar ve rivâyet edilmiştir ki bunu Ensardan Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ğunm: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu ne hâldir? Hilâl, iplik gibi incecik beliriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile önceki hâline dönüyor." diye sormuşlardı.

Bundan başka yine rivâyet olunuyor ki:

1- Câhiliye devrinde bir erkek bir şeye niyet eder de zor gelirse, evine kapısından girmez, arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalırmış.

2- Ensardan bir kısmı umre yaptıkları vakit gökle aralarına bir engel sokmazlar, bundan sakınıp zahmete girerlermiş. Bu yüzden ihrama girdiklerinde eğer âcıl bir ihtiyaçları varsa eve, bağa, çadıra kapılarından girmezlermiş. Bina sahibi olan mahalle halkı evin arkasından bir delik deler, oradan girer çıkar veya arkadan bir

merdiven atar, damdan aşarlar; çadır halkı olan göçebeler ise çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu câhiliye âdetini "iyilik" sayarlarmış.

3- Câhiliye halkı ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler, oradan girer çıkarlarmış. Ancak dinî gayretlerinden dolayı "humûs/kahramanlar" denilen kabileler, yani Kureyş, Kinâne, Huzâa, Sakîf, Haysem, Amir ibn Sa'saa oğulları, Nasr ibn Muâviye oğulları ihramlı oldukları zaman dinî işlerde kuvvetlilik davasıyla evlerine girmezler, çadırdaki gölgelenmezler, tere yağı ve keş yemezlermiş.

Bir gün Rasûlullah ihrama girmiş. Bir de ihramlı birisi varmış. Rasûlullah ihramla harap bir bağın kapısından girmiş. O adam da görüp arkasına düşmüş. Ona "Çekil!" denmiş. O da "Niçin?" diye sormuş. *"Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin."* buyurmuşlar. O adam durmuş da "Ey Allah'ın Resûlü! Ben senin sünnet ve irşâdına râzıyım. Sen girdin, ben de girdim." demiş. İşte zikredilen soru ile beraber, bu hadiselerden biri bu âyetin inmesine sebep olmuş; bu adetler, bu şiddetler, bu aksilikler de kaldırılmıştır. Bu soruya cevap olarak de ki : O hilaller, insanlar için ve hac için mîkatlardır, vakit işaretleridir. İnsanlar, vakte ihtiyacı olan işlerinin ve özellikle haccın vakitlerini bunlarla tâyin ederler ki bu mânâ: *"Allah aya menziller tâyin etti ki yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz."* (10/Yûnus, 5), *"Biz, geceyi ve gündüzü iki alâmet yaptık. Sonra gece alâmetini giderip gündüz alâmetini gösterici kıldık ki Rabbinizden lütuf talep edesiniz, yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz."* (17/İsrâ, 12) âyetlerinde de ayrıca açıklanmıştır.

Açıklaması: Aylarla zaman takdirinde, yani ayın bir zaman ölçüsü kabul edilmesinde insanlara birtakım faydalar vardır ki bunların bir kısmı dine, bir kısmı da dünyaya aittir.

Dinî olanlar:

- 1- *"O Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indirildi."* (2/Bakara, 185),
- 2- Hac: *"Hac, belirli aylardadır."* (2/Bakara, 197),
- 3- a) Ölüm iddeti: *"Kocaları ölen kadınlar, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."* (2/Bakara, 234),
b) Âdetten kesilmiş olan kadınların iddeti: *"Onların iddeti üç aydır."* (65/Talâ k, 4),
- 4- Vakitlere bağlı adaklar ve hilâl ile bilinebilecek mendup bir oruç.

Dünyaya âit olanlar da ödünç alıp verme, kiralar, vaadler, hâmilelik ve emzirme müddeti ve bunlara benzer şeyler olmak üzere pek çoktur. Günler ve günlerin bölümleri olan saatler için, namaz vakitlerinde olduğu gibi, günün de bir mîkat olduğunda şüphe yoksa da pek çok işler için ay hesabı daha lüzumludur. Ayın değişiklikleri, yaratılış itibariyle bu hususta güneşin durumundan vakit hesabına daha

çok elverişli ve halk için kolaydır. Ay yaratılış itibariyle başlı başına bir ölçü olmalıdır. Güneşin hacminde bir değişme görülmediğinden dolayı yeryüzüne göre doğuş yerlerindeki değişiklikleri ve burçlar üzerindeki hareketleri gizli işlerden olmakla ay denmesine münasip olmayacağı gibi, güneş yılında ay, açık bir ölçü değil; nihayet dört mevsime veya seneye göre itibarî ve gizli bir ölçü bölümüdür. Halbuki ay, dörtlükleriyle, haftaların da gerçekten ölçüsüdür. Dünyanın her tarafında hafta hesabının birliği de bu ölçünün yaratılışa uygunluğundan dolayıdır. Nihâyet ay, geceleri itibarıyla gün hesaplarına da açık bir alâkaya sahiptir. Buna göre günlerin isimleri genellikle buna tatbik edilerek yedi olmuştur.

İşte insanların faydası açısından ayın değişmesinin açık hikmeti, vakit hesabı için böyle bir ölçü olmasıdır. Bunun için güneş yılı hesabında uydurma suretiyle de olsa bir ay hesabına mecburiyet vardır ki buna tabi olmak, insanlara gerçekten çok, kuruntu ve varsayımlara sapma alışkanlığı verir. Bunlardan başka ayın cisminde her gün görülmekte olan bu değişiklik, gök cisimlerinin de değişikliğe uğramakla karşı karşıya bulunduğu ve yok olmasının mümkün olacağına açık bir misal teşkil eder. Bu itibarla Allah'ın kudret ve birliğinin büyük alâmetlerinden olan göklerin yaratılışı içinde ayın, düşünürlerden başka en basit insanlara bile âlemlerin Rabbi olan Allah'ın iradesini anlatan seçkin bir mucize ve O'na kulluk etmek için vakit tayinine delâlet edecek İlâhî bir işaret olduğunda da şüphe yoktur. *"Gökte burçlar yara t an, orada bir kandil ve aydınlatıcı bir ay yapan Allah'ın şanı ne yücedir."* (25/Furkan, 61). Bütün bu mânâlar *"O hilâller, insanlar için vakit ölçüleridir."* cevabında toplanmış ve oruçtan sonra söz konusu olan hacca dikkat çekmek için özellikle "Hac" kaydı da zikredilmiş, anılan soruya böylece bir hikmet cevabı verilmesi emredilmiştir.

Bu soru ile, âdi sebepleri, gök bilimi gereğince astronomik sebeplerin açıklanmasını isteyenler de bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle, şunu da ilâve et: Bununla beraber, iyilik ve hayır denilen özellik, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir. Bu ifâdenin bir gerçek mânâsı, bir de kinâye mânâsı vardır. Gerçek oluşu itibariyle, câhiliye halkının ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibâdet olmadığı gibi; kinâye mânâsı itibariyle de Resulullah'a gök bilimi sorusu sormak, hikmeti ve Allah'ın hükümlerini açıklayıp tebliğ etmek için gönderilmiş olan Peygamberi -hâşâ- bir gök bilimci ve Kur'ân'ı bir astronomi kitabı yerine koymak ve normal bilgilerin maksatlarıyla peygamberlik ilminin istediği şeyleri birbirinden ayıramamak, işe tersinden başlamak demektir. İşlere böyle tersinden başlamakla hayra erişilemez, iyilik ve hayır, böyle aksilikle değildir. İyilik sahibi, ancak Allah'tan korkup, korunandır. Yani Yukarıda: *"Yüzünüzü... çevirmeniz iyilik değildir"* âyetinde: *"Fakat hayır ve iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman edenlerin davranışlarıdır"* ifâdesinden *"İşte takvâ sahipleri onlardır."* (2/Bakara, 177) ifâdesine kadar vasıfları anlatılan kimselerdir. Bu cümleden olarak peygamberin arkasına düşerek bağın kapısından girip gölgelenen kimsedir. Bunu bilin. Ve evlere kapılarından gelin. İşlere doğru yoluyla, uygun

şekilde girişin, eksiklik etmeyin, bir soru sor a rken de halinizi bilin, gereksiz şeylerle uğraşmayın. Bu cevap ve bu emir, çok anlamlı bir darb-ı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da peygambere hilâlin değişmesinin astronomik sebebinin sormaktan şimdi vazgeçin. Önce kavminizin câhiliye âdeti olan şu aksiliğin ortadan kaldırılmasıyla kurtuluşunuzu düşünün ve onun sebeplerini sorun. Kurtuluşa ermeniz için de Allah'tan korkun ve yukarıdaki takvâ özelliklerini kazanarak Allah'ın koruması altına girin.

Ay'ın görünüşü her çağdaki insanların dikkatini çekmiş ve bunlarla ilgili her toplulukta çeşitli bâtil inanç ve gelenekler türemiştir. Araplar da bununla ilgili birçok bâtil inançlara sahiptirler. Ay'ın konak yerlerinin kendi geleceklerini etkilediğine inandıkları için, yolculuk, evlilik ve iş gibi konularda Ay'ın konaklarını delil olarak alırlar ve birçok bâtil törenler düzenlerlerdi. Bu nedenle, aynı konuda Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.s.) de sorular sordular. Hz. Peygamber (s.a.s.) de onlara, bu konuların tabîî bir takvimden ibaret olduğu cevabını verdi. Araplar için dinî, kültürel ve ekonomik önem taşıyan hac burada özellikle anılmıştır. Dört ay, hac ve umre için belirlenmiştir ve bu aylarda savaş ertelenir, yollar güvenilir olur ve barış nedeniyle ticaret gelişirdi.

“...İyi davranış, asla evlere arkalarında gelip girmeniz değildir...” Bu, onların bâtil geleneklerinden biri idi. Araplar İhram (hac için belirlenen kıyâfet) giydiklerinde, evlerine ön kapılarından girmezler, arka pencerelerden eve atarlardı. Bu âyetle Allah, onları bu bâtil gelenek

körüne takip etmenin doğru olmadığı konusunda uyarıyor.

Bir önceki bölümde olduğu gibi bu bölümdeki âyetlerde de bu ümmete emredilen farzların ve yükümlülüklerin, onun hayatını düzenleyen prensiplerin, gerek kendi bireyleri arasındaki ve gerekse çevresindeki diğer milletler ile olan ilişkilerini yönlendiren şariat hükümlerinin, yasal esaslarının anlatımına devam ediliyor.

Giriş bölümünde hilâller, yani aylar ile ilgili bir açıklama yer alıyor. Bunu, câhiliyeden kalma bir âdeti düzeltme amacı güden bir açıklama izliyor. Söz konusu câhiliye âdetine göre belirli bir vesile ile herhangi bir eve girmek gerektiğinde normal olan kapısından değil de arka tarafından giriliyordu. Daha sonra genel olarak savaşla ilgili hükümler ve özel olarak haram aylarda ve Mescid-i Haram sınırları içinde savaşmaya ilişkin esaslar anlatılıyor. Bölümün sonunda ise İslâm'ın belirlediği, arındırdığı ve câhiliye düşünceleri ile ilişkili tüm unsurlardan ayıkladığı şekliyle hac ve umre ibâdetlerinin ayrıntıları açıklanıyor.

Yine bu âyetlerde -daha önceki bölümde olduğu gibi- bir yandan inanç ve düşünce sistemine ilişkin hükümler, bir yandan ibâdet amacı taşıyan davranışlara

ilişkin hükümler ve bir yandan da savaşa ilişkin hükümler karşımıza çıkıyor. Bu hükümlerin hepsi aynı nokta etrafında bütünleşiyor, hepsinin sonu yüce Allah'ı ve Allah korkusunu hatırlatan uyarılar ile noktalaniyor. Meselâ evlere arka taraflarından girme konusunu işleyen âyetin sonunda iyilik kavramına doğru bir anlam kazandıran, iyiliğin görünürdeki davranışlarla değil, takva derecesi ile ölçüleceğini vurgulayan bir uyarı ile karşılaşılıyor: *"Evlere arka taraflarından girmeniz iyiliğe uygun bir davranış değildir. İyiliğe uygun davranış, kötülükten sakınarak, Allah'tan korkarak evlere kapılarından girenlerin davranışdır. Allah'tan korkun ki, kurtuluşa, umduğunuza eresiniz."* Genel anlamda savaş konusunda ise müslümanlar ölçüyü aşmamaya, saldırgan olmamaya çağrılmakta ve bu mesele ile yüce Allah'ın sevgisi ve nefreti arasında bağ kurulmaktadır: *"Çünkü Allah ölçüyü elden bırakanları, saldırganları sevmez."*

Haram aylarda savaşmanın hükmünü açıklayan âyet de müslümanları Allah'tan korkmaya çağıran şu uyarı ile sona eriyor: *"Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah kendisinden korkanlar ile beraberdir."* Öte yandan, Allah yolunda mal infak etmeyi emreden ayetin son cümlecğinde de yüce Allah'ın iyilik yapanları sevdiği vurgulanmaktadır: *"İyilik yapın hiç kuşkusuz Allah iyilik yapanları sever."* Bunların yanı sıra hac ibâdetinin bazı hareketlerini anlatan ayet de şu yorum cümlecği ile noktalaniyor: *"Allah'tan korkun ve bilin ki, O'nun azabı ağırdır."*

Aynı şekilde, haccın ne zaman yapılacağını, hac sırasında kadına yaklaşmanın, diğer hacı adayları ile küfürleşmenin ve kavga etmenin yasak olduğunu belirten âyet de şu uyarı cümlecği ile bağlanıyor: *"Yanınıza yol azığı alın. Hiç şüphesiz en hayırlı yol azığı takvâdır; Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri benden korkun."* Hatta müslümanları, Hac ibâdetinin bitiminden sonra yüce Allah'ın adını anmaya çağıran âyetin sonunda bile yukarıdakiler ile aynı içeriği taşıyan şu yorum cümlecği yer alıyor: *"Allah'tan korkun ve bilin ki, hepiniz O'nun huzurunda bir araya getirileceksiniz."*

Böylece bu değişik konuların birbirleriyle sıkı bir ilişki halinde ve birbirine kenetlenmiş olduğunu görüyoruz. Bu sıkı ilişki, bu dinin karakterinden kaynaklanır. Bu dinin karakterinde ibadet amaçlı hareketler, kalpteki duygulardan ve bunların her ikisi sosyal hayata yön veren yasal düzenlemelerden ayrılmaz. Bu din, ancak hem dünya işlerini hem âhîret işlerini, hem kalple ilgili gelişmeleri, hem sosyal ve devletlerarası ilişkileri hep birlikte kapsadığı; hayatı tümü ile denetimi altına alarak onu, üniteleri birbirini tamamlayan tek bir düşünce sistemi, uyumlu tek bir metot, yaygın tek bir sosyal düzen ve tek bir araç uyarınca yönlendirdiği takdirde rayına oturabilir. Burada sözü geçen tek uygulama aracı, hayatın bütün faaliyet kesimlerinde yüce Allah'ın şeriatına dayanan kendine özgü, orijinal hayat sistemidir.

Kur'an'da Sorulara Verilen Cevaplar

Bu sûrenin incelemekte olduğumuz bölümünden itibaren Kur'ân-ı Kerim'in değişik bir anlatım tarzı ile karşılaşılıyor. Bu yeni anlatım tarzı, birtakım merak edilen meselelere cevap biçiminde karşımıza çıkıyor. Müslümanlar bu durumlarda Peygamberlerine (salât ve selâm üzerine olsun) çeşitli meseleler hakkında sorular soruyorlardı. Sordukları bu meseleler hayatlarının yeni döneminde karşılaştıkları problemlerle ilgiliydi. Bu meselelerde yeni düşünce sistemleri, yeni yaşama düzenleri uyarınca nasıl hareket edeceklerini öğrenmek istiyorlar; ayrıca içinde yaşadıkları evren karşısında uyanıklık kazânan duyu organlarının dikkatini çeken bazı evrensel realiteler de zaman zaman bu sorularının gündemini oluşturuyordu.

Meselâ hilâller, yeni aylar hakkında soru soruyorlar. Acaba bunların mahiyeti nedir? Ayın görüntüsü niçin önce hilâl biçiminde beliriyor, sonra gitgide büyüyerek yuvarlak bir dolunay halini alıyor, arkasından da yavaş yavaş eksilerek yine hilâl şekline giriyor; sonra da yeniden hilâl biçiminde ortaya çıkmak üzere gözlerden kayboluyor? Bir başka zaman Allah yolunda nasıl harcama yapacaklarını, hangi tür mallardan harcama yapacaklarını, sahip oldukları servetin ne kadarını ve ne orandaki bölümünü vereceklerini soruyorlar. Başka bir zaman da haram aylarda ve Mescid-i Haram civarında savaşmanın hükmünü soruyorlar: "Acaba bu savaş câiz midir, değil midir?" diyorlardı. Bir başka gün, alkollü içkinin ve kumarın hükmünün ne olduğunu öğrenmek istiyorlar. Bilindiği gibi câhiliye döneminde içki ve kumar Araplar arasında çok yaygındı. Bir başka gün ise kadınların aybaşı kanamaları hakkında soru soruyorlar. Kadınların bu dönemlerinde onlarla aralarındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini öğrenmek istiyorlar. Başka bir zaman da eşleri ile aralarındaki en mahrem meseleler hakkında sorular soruyorlar. Kimi zaman da bu tür sorular kadınların kendileri tarafından gündeme getiriliyordu.

Kur'ân-ı Kerim'in diğer sûrelerinde yer alan, çok daha değişik konularla ilgili sorular da vardı bunların arasında. Bu sorular çeşitli açılardan anlamlı, önemli birkaç realitenin somut göstergesidir:

1- Bu sorular, her şeyden önce müslümanların yaşama tarzında ve sosyal ilişkilerinde belirgin bir açılmanın, canlanmanın ve gelişmenin meydana geldiğini, yavaş yavaş orijinal kişiliğini bulmaya başlayan İslâm toplumunda yeni toplumsal şartlar belirdiğini, müslümanların bu topluma güçlü bağlarla bağlandıklarını, artık onların eski başıboş fertler ya da dağınık kabileler olmadıklarını; kendine özgü bir yapısı, bir düzeni, herkesin bağlı olduğu bir fonksiyonu olan yeni bir ümmet haline geldiklerini gösterir. Bu ümmetin her ferdi toplumdaki davranışlarının biçimi ve sosyal ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ile ciddi biçimde ilgileniyor. Bu durum

İslâm düşünce sisteminin, düzeninin ve yönetim mekanizmasının ortak katkısı ile meydana getirdiği yeni bir durumdur. Genel anlamda sosyal, fikrî, duygusal ve insanî düzeylerde beliren somut bir gelişme ile karşı karşıyayız.

2- Bu soruların diğer bir anlamı, ikinci bir göstergesi de şudur: Bu ümmette son derece uyanık bir dinî bilinç, güçlü ve vicdanlara egemen bir inanç gelişmiştir. Bu yüzden herkes gündelik hayatında yeni inanç sisteminin görüşünün ne olduğundan emin olmaksızın herhangi bir hareket yapmaktan çekiniyor. Artık eski hayatlarından kalma ve böyle durumlarda başvurabilecekleri hükümler ve bilgi birikimleri de yok. Çünkü bütün câhiliye dönemi alışkanlıklarını kalplerinden söküp attılar, onlara güvenlerini yitirdiler ve bunun sonucu olarak hayatlarının her alanında yeni direktifler beklemeye koyuldular. Bu duygusal durum, gerçek imanın meydana getirdiği bir durumdur.

Böyle bir durumda daha önce yürürlükte bulunan bütün hükümlerden, bütün geçmiş alışkanlıklarından sıyrılır, câhiliye döneminde yaptığı eylem karşısında çekingen bir tutum takınır; her konuda yeni inanç sistemi tarafından yönlendirilmeye yatkın bir beklentiye girer; yeni hayatını geçmişin tüm gölgelendirici etkisinden uzak kalarak bu yeni inanç sistemine uyarlama konusunda titiz bir çaba gösterir. Bu arada eğer yeni inanç sisteminden, eski alışkanlıklarının şu ya da bu ayrıntısını onaylayan bir direktif alırsa bunu yeni düşünce sistemine bağlı, yepyeni bir unsur olarak algılar. Çünkü yeni düzenin, eski düzenin bütün ayrıntılarını ortadan kaldırması gerekli ve kaçınılmaz değildir. Fakat önemli olan, bu ayrıntıların, yeni düşüncenin özü ile irtibatlandırılmasıdır. O zaman bu ayrıntılar, bu düşünce sisteminin ayrılmaz parçası, yapısının öz unsurları ve diğer parçaları ile uyuşan öğeleri olurlar. Tıpkı İslâm'ın Hac ibâdeti içinde benimsediği eski ziyaret gelenekleri gibi. Bu durumda bu gelenekler İslâm düşüncesinden kaynaklanmış, onun ilkelerine dayalı, câhiliye düşüncesi ile hiçbir ilişkisi kalmamış geleneklere ve hükümlere dönüşürler.

3- Bu sorulardan çıkan üçüncü bir anlam da bu dönemin tarihinden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi bu dönemde Medineli yahûdiler ve Mekkeli müşrikler zaman zaman İslâm'ın yeni düzenlemelerinin değeri konusunda zihinleri bulandırma kampanyaları açıyor, kimi olaylar ve uygulamalar ile ilgili olarak yanıltma kampanyaları başlatabilmek için önlerine çıkan her fırsattan yararlanıyorlardı. Meselâ Abdurrahman bin Cahş'ın komutasındaki bir askeri müfrezenin haram aylarda müşrikler ile çatışmaya girdiği biçimindeki söylentiler ve dedikodular bu amaca yönelikti. Bu maksatlı kampanyalar zihinlerde şüphe belirmesine yol açıyor ve bu soruların cevaplandırılması gerekiyordu. Ancak bu yolla bu zehirli kampanyaların önüne geçilebilir, mü'minlerin kalplerine güven ve huzur aşılanabilirdi.

Söz konusu sorularından çıkarılacak önemli sonuç Kur'ân-ı Kerim'in sürekli bir savaşın ortasında olması idi. Bu savaş ister kalplerde yapılan câhiliye düşünceleri ile İslâm düşüncesi arasındaki iç savaşta olsun, ister müslüman cemaat ile çevresinde pusuya yatmış, fırsat kollayan düşmanları arasında cereyan eden dış savaşta olsun, Kur'ân-ı Kerim etkin bir faktör olarak devrede idi.

Bu savaşların her iki türü de hâlâ devam ediyor. Zira, insan nefsi, yine o eski nefis olduğu gibi müslüman ümmetin düşmanları da yine o günkü düşmanlardır ve Kur'an'da gözlerimizin önünde, elimizin altındadır. İnsan vicdanının ve müslüman ümmetin, bu Kur'an'ı savaşa sokmaktan, ona o ilk dönemde olduğu gibi canlı ve tam tekmilli bir faktör olarak bu mücadeleye katılma fırsatı vermekten başka hiçbir kurtuluş yolu yoktur. Müslümanlar bu gerçeğin kesinlikle bilincine varmadıkça ne kendilerini kurtarabilirler ve ne de herhangi bir başarı elde edebilirler.

Bu gerçeğin insan vicdanında meydana getireceği asgarî etki, Kur'an'a bu anlayışla, bu idrakte ve bu düşünce ile yaklaşmak; onu hareketli, etkili, düşünce üretici, câhiliye zihniyetine karşı direnen, bu ümmeti savunucu ve onu tökezlemelerden koruyucu bir kaynak olarak algılamaktır; buna karşılık onu bu günkü insanlar gibi sırf ahenkle okunacak tatlı nağmeler bütünü ve güzel sözler serisi şeklinde algılayan ve onun fonksiyonunu bundan ibaret sanan düşünceden uzak durmaktır.

Halbuki Yüce Allah Kur'an'ı bundan başka bir fonksiyon icra etmek için indirmiştir. Yüce Allah Kur'an'ı eksiksiz bir hayat tarzı meydana getirmek ve bu hayat tarzını harekete geçirerek dikenler, uçurumlarla dolu, çeşitli arzu ve ihtirasların cirit attığı, her adım başında engellerin kol gezdiği sıkıntılarla dolu yolda ilerlemeye çalışan insanlığı güvenli bir kapıya ulaştırmak amacıyla indirmiştir.

Şimdi bu bölümün âyetlerini ayrıntılı biçimde incelemeye geçelim: *“Ey Muhammed, sana hilâl aşamasındaki aylar hakkında soru soruyorlar. De ki; ‘Onlar insanlar ve Hac için zaman ölçüsüdürler.’ Evlere arka taraflarından girmeniz iyiliğe uygun bir davranış değildir. İyiliğe uygun davranış, kötülükten sakınarak evlere kapılarından girenlerin tutumudur. Allah'tan korkunuz ki, kurtuluşa, umduğunuza eresiniz.”*

Hilâller: Bazı rivâyetlere göre yukarıda değindiğimiz gibi müslümanlar, Peygamberimize (s.a.s.) hilâllerin belirme, gelişme ve tekrar eksilme sebebinin ne olduğunu sormuşlardı. Diğer bazı rivâyetlere göre müslümanlar, Peygamberimize "Ya Rasûlallah, hilâller niçin yaratıldı?" sorusunu sormuşlardı. Sorunun bu ikinci şekli, soruya verilen cevabın karakterine daha uygun düşer. Çünkü yüce Allah Peygamberimize *"De ki; onlar insanlar ve Hac için zaman ölçüsüdürler"* buyurmuştur. Evet, hilâller, insanlar için gerek Hac yolculuğuna çıkmaları ve ihrama

girmeleri, gerek oruca başlamaları ve oruç bozmaları, gerek evlenmeleri, boşanmaları ve boşanma sonrasındaki bekleme süreleri, gerek alış-verişleri, ticaretleri ve borç vâdeleri, kısaca hem ibâdet ve hem de diğer dünya işleri konusunda birer zaman ölçüsüdürler.

Bu cevap ister muhtemel sorunun birinci şekline ister ikinci biçimine karşılık olsun her iki durumda da soyut teorik bilime değil, müslümanların gündelik pratik hayatlarına yönelik bir açıklamadır. Bu açıklama, müslümanlara hilâllerin pratik hayatlarındaki fonksiyonunu anlatıyor; onlara Ay'ın astronomik rolünden ve bu rolünü nasıl yerine getirdiğinden söz etmiyor. Oysa böyle bir açıklama "Ay, niçin hilâl biçiminde görünüyor?" sorusunun kapsamına dâhildir. Bunun yanı sıra bu cevapta Ayın, güneş sistemindeki fonksiyonunu ya da uzayda bulunan gezegenlerin hareket dengesi bakımından yüklendiği rolü de anlatmıyor, ki, böyle bir açıklama "Yüce Allah Ayı niçin yarattı?" sorusunun kapsamına girer. Peki, o halde cevap verirken benimsenen bu doğrultunun ortaya koyduğu düşünce yaklaşımı nedir?

Belirli bir düşünce, belirli bir sosyal düzen, belirli bir toplum kurmayı amaçlayan Kur'ân-ı Kerim, yeryüzünde insanlığın önderliği hususunda özel bir rol oynayacak olan yeni bir ümmet ortaya çıkarmak istiyordu. Bu ümmet, daha önceki toplumlar arasında eşi bulunmayan orijinal bir örnek oluşturacak, daha önce eşi görülmemiş, orijinal bir hayat yaşatacak, bu hayatın dünyada temel kurallarını yerleştirecek ve insanlığı bu hayat tarzı doğrultusunda yönetecekti. Bu soruya "bilimsel" bir cevap verilmiş olsaydı soruyu soranlara astronomi alanında teorik bir bilgi sağlayabilirdi. Yalnız bu da o günün insanların bu daldaki bilgi birikimleri kıt olduğu için verilecek bilgiyi kavrayabilmelerine bağlı idi. Öte yandan o günkü insanların böyle bir bilgiyi kavrayabilecekleri çok şüpheliydi. Çünkü bu türden bir teorik bilgi uzun ön açıklamalar gerektirirdi ki, bunlar o çağın mantık düzeyine göre hayli karmaşık sayılırdı.

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim, insanlığın henüz algılamaya hazır olmadığı ve birinci derecedeki fonksiyonu bakımından fazla bir fayda sağlamayacak olan böyle bir cevap vermeyi uygun bulmadı. Zaten Kur'an, şartlar ne olursa olsun, hiçbir zaman bu tür bir cevabın alanı değildir. Çünkü Kur'an, bu tür ayrıntılı bilgilerden çok daha önemli bir görevi yerine getirmek için gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim ne bazı saf bağlılarının sayfaları arasında aramaya kalkıştıkları ve ne de onun pozitif bilimlere karşı olduğunu ileri süren bazı düşmanlarının, âyetleri arasında maksatlı iddialarını belgeleyecek bir ipucu yakalamaya uğraştıkları bir astronomi, bir kimya ya da bir tıp bilimi kitabı olsun diye gelmiş değildir.

Sözünü ettiğimiz her iki zıt girişim de bu kutsal kitabın karakteri, görevi ve bilgi alanı konusundaki bir yanlış anlamamanın göstergesidir. Onun ilgi ve bilgi alanı insan psikolojisi ve insan hayatıdır. Kur'ân-ı Kerim'in görevi; varlık alemi ve bu

alemlle yaratıcısı arasındaki ilişki hakkında, insanın bu varlık alemi için : deki konumu ve yaratıcısı ile arasındaki ilişki konusunda zihinlerde genel bir düşünce oluşturmak; bu düşünceye dayanan ve insana akıl yeteneği dahil olmak üzere bütün yeteneklerini ve enerji birikimlerini kullanma imkânı sağlayacak bir hayat düzeni kurmaktır. Kurulan bu hayat düzeni doğrultusunda gelişme imkânı bulan insan akli, insanoğluna bağışlanan imkânların sınırları içinde bilimsel araştırmalara, deneylere ve uygulamalara girişmek üzere serbest bırakılacak, akıl da bu yollardan giderek ulaşabileceği sonuçlara ulaşacak, fakat bu sonuçlar doğal olarak ne nihaî ve ne de mutlak nitelikte olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in çalışma konusu ve ilgi alanı insanın kendisidir; insanın düşüncesi, inancı, duyguları, kavramları, davranışları, tutumları, ilişkileri ve bağlantılarıdır. Maddi bilimlere, bütün araç ve bölümleri ile maddi alemde gerçekleştirilecek bilimsel keşiflere ve icaplara gelince, bu görev; insan aklına, insan tecrübesine, insan buluşuna, insanın varsayım ve teori geliştirme yeteneklerine havale edilmiştir. Çünkü insanın yeryüzündeki halifeliğinin temeli bu olduğu gibi yapısının karakteri de bu fonksiyona yatkındır.

Kur'ân-ı Kerim insanın fitrî orijinalliğini sapmalar ve yozlaşmalar karşısında korur, içinde yaşayacağı düzenin sağlıklı olmasını sağlar, böylece yüce Allah'ın bağışladığı yetenekleri serbestçe kullanmasını mümkün hale getirir; ona evrenin mahiyeti, yaratıcısı ile ilişkisi, yaratılışındaki koordinasyon, oluşmasında kendisinin de katkısı olan çeşitli birimler arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında genel bir düşünce edindirir. Arkasından ayrıntıları anlamak ve hilâfet görevinde bunlardan yararlanmak üzere yapacağı çalışmalarla kendisini baş başa bırakır, ona tafsîlâtla ilgili bilgi vermez. Çünkü, tafsîlat hakkında bilgi edinmek, insan çaba ve uğraşına bağlanmış bir sonuçtur.

Ben, Kur'ân-ı Kerim'e, O'nun içinde bulunmayan bilgileri eklemeye koyulan, fonksiyonu dışında işlevler gördürmeye kalkışan; tıp, kimya, astronomi gibi bilim dalları ile diğer ilim dallarının birikimlerinden yola çıkarak zoraki yorumlarla Kur'an'ın da bunları içerdiği şeklindeki iddiaları ileri sürüp, güya bununla Kur'an'a saygınlık kazandırdıklarını sanan budalalara hayret ediyorum. Kur'ân-ı Kerim, konusunda eksiksiz tek kitaptır. Onun konusu bütün bu ilim dallarının konularından daha önemli ve daha büyüktür. Çünkü bu konu, sözü edilen bu bilgileri keşfeden ve onlarda-n yararlanan insanın kendisidir. Bilimsel araştırma, deney ve uygulama yapmak insan aklının yeteneklerinden biridir. Kur'an ise işte bu insanın psikolojik yapısını, kişiliğini, vicdanını, aklını ve düşüncesini yapılandırmaya çalışır. Bunun yanı sıra insanın bu potansiyel yeteneklerini iyi bir şekilde kullanmasına uygun ortam sağlayacak olan sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmaya gayret eder. Düşünce ve duygu bakımından sağlıklı insanlar ve bu insanlara çeşitli alanlarda atılım yapmaya elverişli bir toplumsal ortam meydana geldikten sonra Kur'ân-ı Kerim, insanı

bilimsel araştırma, bilimsel deney yapmak üzere serbest bırakır, onu bilimsel araştırma, bilimsel deney ve bilimsel uygulama alanlarında yanılma ve gerçeği bulma şıkları ile baş başa bırakır. Çünkü insan düşünme, inceleme ve akıl yürütmenin sağlıklı ölçüleri ile donatılmıştır.

Bir de şu mesele var: Kur'ân-ı Kerim, varlık âleminin karakteri, bu âlemle yaratıcısı arasındaki ilişki ve bu âlemin birimleri arasındaki uyumun tabiatı konusunda doğru düşünceyi geliştirmeye çalışırken zaman zaman evrenin bazı kesin gerçeklerini anlatır. İşte Kur'ân-ı Kerim'in anlattığı bu nihaî gerçekleri insan aklının varsayımlarına, teorilerine ve bilimin kendi ölçüleri ile kesin saydığı, deney metodu aracılığı ile elde ederek "bilimsel gerçekler" diye adlandırdığı bulgulara bağlamak doğru değildir. Kur'an'ın anlattığı gerçekler nihaî, kesin ve mutlak gerçeklerdir. Oysa insan tarafından gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların bulguları, yararlandığı araştırma araçları ne olursa olsun, nihaî ve kesin olmayan gerçeklerdir. Bu gerçekler, araştırmacının yaptığı deneyler, bu deneylerin yapıldığı ortamın özel şartları ve deneylerde kullanılan araçların imkânları ile sınırlıdır. Buna göre, Kur'ân-ı Kerim'in anlattığı nihaî gerçekleri, bu kesin olmayan bilimsel verilere bağlamak, sözünü ettiğimiz insan kaynaklı bilim metotunun kendisine göre, bir yöntem hatasıdır. Oysa insan bilgisinin bütün elde edebildiği bilgi birikimi Kur'ânî hakikatlerin çok az bir kısmını oluşturmaktadır.

Bizim söylediğimiz, "bilimsel gerçekler" için söz konusudur. Oysa "bilimsel" diye nitelenen teoriler ve varsayımlar söz konusu olunca yukarıdaki hükmümüz daha yüksek oranlı bir geçerlilik kazânır. "Teoriler ve varsayımlar" derken evrenin oluşumu ile ilgili bütün kozmik teorileri, insanın ortaya çıkışı ve evrim aşamaları ile ilgili bütün teorileri, insan psikolojisini ve davranışlarını açıklamaya çalışan bütün teorileri, bunların yanı sıra insan toplumlarının doğuşunu ve gelişim aşamalarını irdeleyen sosyolojik teorilerin tümünü bu kategori içinde değerlendiriyoruz.

Bunların tümü insan kaynaklı bilimin ölçülerine göre bile "bilimsel gerçekler" değil, sadece birtakım teoriler, varsayımlardır. Bütün bilimsel değerler evrensel, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olayların nisbeten daha büyük bir kesimini yorumlamaya, açıklamaya elverişlidir. Bu elverişlilik avantajı, daha büyük bir olaylar kesimini açıklayabilecek ya da problemlere daha ayrıntılı açıklamalar getirebilecek başka ve daha yararlı hipotezler, varsayımlar ortaya çıkana kadar geçerlidir. Bundan dolayı bu teoriler, bu varsayımlar değişmeye, başkalaşmaya, iptale ve eklemelere açıktır. Hatta, eğer yeni bir keşif ve icat aracı bulunur ya da eski bilgi birikimini yeni bir açıdan yorumlayan değişik bir yaklaşım tarzı benimsenirse bu teori ve varsayımlar alt-üst olmaya bile açıktır.

Kur'an'ın genel işaretlerini, pozitif bilimlerin ortaya koyduğumuz her an değişebilecek ya da az önce belirttiğimiz gibi bilimsel ölçütlerine göre bile mutlak

olmayan teorilerine, bağlamak isteyen her girişim, her şeyden önce bilimsel metot açısından temel bir hatadır. Ayrıca böyle bir girişim, hiçbir Kur'ân-ı Kerim'in kutsallığı ve saygınlığı ile bağdaşmayan üç değişik anlam taşır:

1- Bu düşünceyi benimseyen kişiler bilimsel verilerin gerçek doğrular olduğuna inandıkları için Kur'an'ın ona bağımlı olduğu sonucuna varırlar ki Kur'an'a inanan bu insanlar için yenilgiyi baştan kabullenmedir bu tavır. Bu psikolojik bozgunun etkisinde kalan bazı kimseler Kur'ân-ı Kerim'i pozitif bilim aracılığı ile ispatlamaya, ona pozitif bilim kaynaklı kanıtlarla destek sağlamaya kalkışırlar. Oysa Kur'ân-ı Kerim, konusunda eksiksiz ve gerçekleri kesin bir kitaptır. Pozitif bilim ise dün ispatladığını bugün bozuyor. Elde ettiği hiçbir bulgu ne nihaidir ve ne de mutlaktır. Çünkü bu bilimler insan aracılığı ile, insan aklı ve insan kaynaklı bilgi edinme araçları ile, sınırlı ve kayıtladırlar. Bunların hiçbirisi tek, nihaî mutlak gerçeği sunacak nitelikte değildir.

2- Bu anlamların ve sakıncaların ikincisi, Kur'an'ın niteliğine ve fonksiyonuna ilişkin yanlış anlamadır. Bu niteliğe ve fonksiyona göre Kur'an'ın hedefi; şu varlık bütünü'nün karakteri ve ilâhî kanunlar sistemi ile bağdaşacak yapıda bir insan yetiştirmektir. Yalnız bu çaba, insanın mutlak olmayan, göreceli karakterinin elverdiği oranda sonuca varabilir. Eğer varlık bütünü ile insan arasında böyle bir uyum sağlanabilirse, insan çevresindeki evrenle çatışmaz, bilakis onunla dost olur ve bu dostluk sâyesinde onun bazı sırlarını öğrenir, yeryüzü halifelîği sırasında kendisine gerekli olan kanunlarından; gözlem, araştırma, deney ve uygulama yolları ile keşfedeceği bir kısım kanunlarından yararlanır. Bu yöntemleri kullanarak gerçekleştireceği bilimsel buluşlar sırasındaki kılavuzu, kendisine bağışlanan aklı olacaktır. Bu akıl, kendisine bilgi üretmek için verilmiştir, yoksa bilimin verilerini önceden hazırlanmış olarak teslim alsın diye verilmemiştir.

3- Bu anlamların diğer bir sakıncası da Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri karşısında takınılacak sürekli ve zorlamalı yorumlama çabası, böylece Kur'ân-i Kerim'i değişken, istikrarsız, her güne başka bir yenilikle giren, varsayımların ve teorilerin peşinden koşturma ve onlarla at başı gitmesini sağlamaya çalışma girişimidir.

Bu üç anlamın hiçbirisi, daha önce belirttiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'in kutsallığı ve saygınlığı ile bağdaşmadığı gibi ayrıca birer bilimsel metot hatası içerirler. Fakat bu demek değildir ki, Kur'an'ı anlarken pozitif bilimlerin evren, hayat, insan hakkında bulduğu teorilerden ve bilimsel gerçeklerden yararlanmayacağız. Asla! Yaptığımız açıklamalardan kasdettiğimiz şey bu değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kur'an'ın gerçek olduğu onlar tarafından anlaşılincaya kadar varlığımızın belgelerini, âyetlerimizi onlara hem dış dünyada ve hem de kendi iç alemlerinde göstereceğiz."* (41/Fussilet, 53)

Pozitif bilimlerin keşfettiği gerek dış dünya ve gerekse insanın kendisi ile ilgili İlâhî gerçekler hakkında sürekli olarak kafa yormamız, pozitif bilimin buluşları aracılığı ile Kur'ân-ı Kerim'in anlattıkları konusundaki ufkumuzun sınırlarını genişletmemiz, bu âyetteki işaretin bir gereğidir. Fakat Kur'an âyetlerinin nihaî ve mutlak gerçeklerini, pozitif bilimlerin nihaî ve kesin olmayan bulgularına bağlamadan bu işi nasıl yapacağız? Burada bir örnek vermek yararlı olur. Meselâ Kur'ân-ı Kerim şöyle diyor: *"O ki, her şeyi yarattı ve belirli bir ölçüye göre düzenledi"* (25/Furkan, 2). Bu âyeti okuduktan sonra bir de pozitif bilimin bulgularına bakınca şu evrene birtakım hassas dengelerin ve hemen dikkatimizi çeken bir uyumun egemen olduğunu görüyoruz. Meselâ içinde yaşadığımız yerküreyi göz önüne aldığımızda; kendi iç yapısı, güneş ve ay ile arasındaki mesafe, yine bu ikisine nazaran büyüklüğü, kendi eksenile ekvator çizgisi arasındaki eğimi ve nihâyet dış yüzeyinin oluşum biçimi ile ve daha binlerce özelliği sayesinde yerküremiz, hayat olayının doğuşuna ve uyumlu sürekliliğine elverişli olmaktadır. Bu özelliklerden hiçbiri, değişmeye elverişli geçici bir kural ya da amaçsız bir tesadüf değildir. İşte bu düşünceler az önce okuduğumuz *"O ki, her şeyi yarattı ve belirli bir ölçüye göre düzenledi"* âyetinin anlamını daha geniş biçimde anlamamıza, bu anlamın zihnimizde daha derin bir biçimde yer etmesine yararlı olurlar. Buna göre, Kur'an âyetlerinin anlamını genişletip derinleştirmeye yarayan bu tür düşünceleri irdelemenin hiçbir sakıncası yoktur.

Bu irdeleme ve pozitif bilimlerden yararlanma biçimi hem câizdir, hem de aranan bir şeydir. Fakat bu konuda ne câiz ve ne de bilimsel bakımdan doğru olmayan tutumu, şu örneklerle göstermeye çalışalım: Kur'ân-ı Kerim "İnsanın süzme çamurdan yaratıldığını" söylüyor (23/Mü'minûn, 112). Buna karşın bir de A.R. Wallace ile C. Darwin tarafından geliştirilen evrim teorisi ile karşılaşıyoruz. Bu teoriye göre hayat tek hücreden başlamış, bu hücre suda oluşmuş ve bu hücrenin gelişiminin en son aşamasında insan meydana gelmiş. Bu teoriyi okuduktan sonra Kur'ân-ı Kerim'in yukarıdaki nassını elimize alıyor ve bu teorinin peşinden koşarak "Kur'ân-ı Kerim de bunu demek istiyor" diyoruz.

Hayır, işte bu olmaz. Her şeyden önce bu teori nihaî değildir. Çünkü bir yüzyıldan daha kısa bir süre içinde neredeyse kökten değiştiğini söyletecek çapta büyük değişikliklere uğradı. Özellikle her canlı türünün özelliklerini koruyarak onun başka türlere dönüşmesine karşı duran genler ile ilgili bilimsel gerçekler açıklandığında neredeyse geçersiz sayılmasına yol açacak derecede yetersiz olduğu belirlendi. Bu teori yarın da başka açılardan yetersiz görülmeye, hatta geçersiz sayılmaya açıktır. Oysa Kur'an'ın dile getirdiği gerçek nihaidir ve söz konusu teori ile aynı anlama gelmesi de gerekli değildir. Kur'ân-ı Kerim'in bu konudaki hükmü sadece insanın meydana gelişinin aslını ortaya koyuyor, bu meydana gelişin ayrıntılı anlatımına girmiyor. Bu açıklama, onun anlatmayı amaçladığı, insanın meydana gelişinin hammaddesi bakımından nihaidir. O kadar, daha fazla bir şey yok.

Yine Kur'ân-ı Kerim şöyle diyor: "*Güneş de yörüngesinde akıyor (dönüyor)*" (36/Yâsin, 38). Bu âyet, güneş ile ilgili nihaî, değişmez bir gerçeği belirliyor. Bu gerçek güneşin döndüğüdür. Pozitif bilim de diyor ki; "Güneş, çevresinde dönen gezegenlere oranla saniyede yaklaşık on iki millik bir hızla dönüyor. Ayrıca kümesinde yer aldığı galaksinin diğer yıldızları ile birlikte saniyede yaklaşık yüz yetmiş mil hızla dönüyor." Fakat astronomi biliminin bu bulguları, yukarıdaki Kur'an âyetinin anlamının aynısı değildir. Astronominin bulguları bize nihaî olmayan, değişmeye ve geçersiz sayılmaya açık, göreceli bir gerçek sunuyor. Oysa yukarıdaki Kur'an âyeti bize sadece güneşin döndüğünden ibâret olan nihaî bir gerçeği haber vermekle yetiniyor. Bu değişmez, mutlak gerçeği, o her an değişebilir, göreceli gerçeğe asla bağlayamayız.

Kur'ân-ı Kerim, başka bir âyetinde de şöyle diyor: "*Kâfirler, gökler ile yer yapışırken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi görmüyorlar mı?*" (21/Enbiyâ, 30). Bu âyeti okuduktan sonra, yerküremizin önceleri güneşin bir parçası iken sonradan ondan ayrıldığını ileri süren kozmik bir teori akla geliyor. Bunun üzerine yukarıdaki âyeti hemen kapıyor ve söz konusu ilmi teorinin peşinden koşarak "işte Kur'an da bunu kastediyor" diye bağırıyoruz.

Hayır, öyle değil! Kur'ân-ı Kerim'in kastedtiği bu değildir! Bu okuduğumuz şey, nihaî olmayan, değişmeye açık bir teoridir. Yerkürenin meydana geliş konusunda kanıtlanmışlık düzeyi bunun kadar olan birkaç teori daha vardır. Oysa Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiği gerçek, nihaî, tek ve mutlak. Bu gerçek, sadece yerkürenin gökten ayrıldığını belirtmekle yetiniyor. Ama nasıl? Yerkürenin kendisinden kopmuş olduğu "gök" acaba nedir? Bu âyet bu meseleye değinmiyor. Bundan dolayı bu konudaki bilimsel teorilerden herhangi birine dayanarak "Bu açıklama, yukarıdaki âyetle uyumlu nihaî bir gerçektir" demek doğru değildir.

Bu münâsebetle yaptığımız bu ara açıklama yeterlidir sanırım. Bu açıklama aracılığı ile Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinin anlamlarını genişletip derinleştirme alanında bilimsel buluşlardan yararlanmanın sağlıklı metodunun ne olduğunu anlatmak istedik. Yalnız bu yararı sağlarken Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini ne uyumluluk ve ne de onaylama anlamında belirli bir teoriye ya da belirli bir bilimsel gerçeğe bağlamamalıyız. O başka bir şeydir, bu başka bir şey.

Genel Anlamda Birr/İyilik: "*Evlere arka taraflarından girmeniz iyiliğe uygun bir davranış değildir. İyiliğe uygun davranış kötülükten sakınarak evlere kapılarından girenlerin davranışlarıdır. Allah'tan korkunuz ki, kurtuluşa, umduğunuza eresiniz.*" Bu âyetin iki bölümü arasında şöyle bir ilişkinin olduğu anlaşılıyor. Âyetin birinci bölümünde hilâllerin, insanlar ve Hac için zaman ölçüsü birimleri olduğu belirtilirken, ikinci bölümünde Hac ile ilgili bir câhiliyye âdetine işaret ediliyor.

Nitekim Buhârî ile Müslim'de güvenilir rivâyet zincirine dayanılarak kaydedildiğine göre sahâbîlerden Berâe bin Âzib (Allah ondan razı olsun) bu konuda şunları söylüyor: "Ensar (Medineli) müslümanları Hac ibâdetini yerine getirip döndüklerinde evlerine kapılarından girmezlerdi. Fakat günlerden bir gün onlardan biri Hac dönüşünde evine kapısından girdi. Ama bu hareketi yüzünden sanki kınamaya uğramış gibi oldu. Bunun üzerine *"Evlere arka taraflarından girmeniz iyiliğe uygun bir davranış değildir. İyiliğe uygun davranış, kötülükten sakınarak evlere kapılarından girenlerin davranışdır. Allah'tan korkunuz ki, kurtuluşa, umduğunuza eresiniz"* âyeti indi." Öte yandan Ebû Dâvud'un Şa'be'ye, onun da İshak'a dayanarak bildirdiğine göre Berâe bin Âzib'in bu açıklaması şöyledir: "Ensar müslümanları herhangi bir yolculuktan döndüklerinde erkekler eve kapı tarafından girmezlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi."

İster bu uygulama, Ensar müslümanlarının genel olarak her yolculukla ilgili bir adetleri olsun, isterse âyetin akışına daha uygun düşen sırf Hac dönüşü ile ilgili bir gelenekleri olsun, onlar bu davranışın iyilik -yani hayır ya da iman gereği olduğuna inanıyorlardı. İşte Kur'ân-ı Kerim'in bu âyeti bu asılsız düşünceyi, hiçbir temele dayanmayan ve hiçbir yarar sağlamayan bu gereksiz, zoraki davranışı ortadan kaldırmak için geldi. Bunun yanı sıra iyilik (birr) ile ilgili imana dayalı düşünce tarzını düzeltmeyi de ihmal etmedi. Buna göre iyilik; takvâ demektir; Allah'ın (c.c) varlığının bilincinde olmak, gizli-açık her harekette O'nun gözetimini hissetmek demektir. Yoksa iyilik; imanın özünden herhangi bir işaret taşımayan ve herhangi bir câhiliyye âdeti olmak dışında bir anlamı olmayan, basit bir şekilcilik değildi.

Ayrıca müslümanlara evlere kapılarından girmeleri emrediliyor ve kurtuluş yolu olarak takvâyâ bir kere daha işaret ediliyor: *"İyilik, evlere kapılardan girenlerin davranışdır. Allah'tan korkunuz ki, kurtuluşa, umduğunuza eresiniz."* Böylece kalpler, köklü bir iman göstergesi olan takvâyâ bu takvâ da mutlak anlamlı dünya ve âhîret kurtuluşu ümidine bağlanıyor; iman birikiminden yoksun bir câhiliyye âdeti ortadan kaldırılıyor; Hac zamanı ve insanlar için zaman ölçüsü birimi kılınan hilaller ile ilgili ilâhî nimeti kavramaları için müslümanların dikkatleri çekiliyor. Bütün bunlar tek ve kısa bir âyetin içine sığdırılmış oluyor.

Daha sonra genel anlamda savaş konusunun, özellikle de Mescid-i Haram çevresi ile haram aylarda savaşma konusunun açıklamasına geçiliyor, bunun yanı sıra cihadla sıkı bir ilişkisi olan Allah yolunda mal harcama konusu ele alınıyor:

Size Savaş Açanlara Karşı Allah Yolunda Savaşın!

“Size karşı savaş açanlara, Allah yolunda olarak savaşın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları (haddi aşanları) sevmez.” (2/Bakara, 190)

Yani, "Sizi Allah yolundan alıkoyan, hayatı Allah'ın hidâyeti üzere düzenlemeye çalıştığınız için size düşman olan ve görevinizi yapmamanız için ellerinden geleni yapanlarla savaşın." Bundan önce, müslümanlar zayıf ve dağınık iken, onlara, İslâm'ı tebliğ etmeleri ve bütün zulümlere sabırla dayanmaları emredilmişti. Fakat müslümanlar Medine'de küçük bir devlet kurduklarında, ilk kez, İslâm'a karşı çıkanlarla savaşmalarına izin veriliyor. Bedir ve onu izleyen bir dizi savaş bu emirden sonra vukû bulmuştur.

Müslümanlar, savaşmalarının sebebinin şahsî çıkar, maddî kazânç veya intikam olmaması gerektiği konusunda uyarılıyorlar. Bu nedenle müslümanlar, kendilerine saldırmayan ve işlerini engellemeyenlerle savaşmamalıdır. Bundan Allah Hz. Peygamber'e (s.a.s.) savaşın insanî boyutlarda sürdürülmesi için gerekli birçok talimatlar da vermiştir. Savaşta barbarca metotlar kullanmaktan sakınılmasını istemiş, kadın, çocuk, yaşlıların ve yaralıların öldürülmesini yasaklamıştır. Bunların yanı sıra cesetlerin hırpalanmasını, tarlaların, ağaçların ve hayvanların tahrip edilmesini ve buna benzer her tür barbarlık ve vahşiliği yasaklamıştır. Müslümanların, sadece kaçınılmaz durumda ve gerekli olduğu kadar kaba kuvvet kullanmalarına izin verilmiştir.

Baştaki olduğu ve Rasûlullah'ın, o zaman savaşanla savaşır, elini çekenden de el çeker bulunduğu ve Berâe (Tevbe) Sûresindeki: *"Müşriklerle topyekûn savaşın."* (9/Tevbe, 36) diye genel olarak savaş emredilinceye kadar böyle yaptığı, Rebî' bin Enes (r.a.)'den rivâyet edilmiştir. Müslümanlar, önce müdâfaa şeklinde de olsa savaştan menedilmişler ve her ne olursa olsun sabır ve anlaşılmaya memur kılınmışlar, daha sonra savaş âyetleriyle bu yasaklama kaldırılmıştır. Fakat savaş âyetleri iki çeşittir: Bir kısmı sadece izin ve cevaz ifâde eder; bir kısmı da savaş ve cihadı emrederek vücup ifâde eder. Bu âyet ise sadece savaş âyeti değil, savaşmayı emreden âyettir.

Hiz. Ebû Bekr es-Sıddîk, Zührî ve Saîd bin Cübeyr gibi birçok kimselerden savaş hakkında nâzil olan ilk âyetin Hac Sûresindeki: *"Kendilerine savaş açılan müminlere savaş için izin verildi. Çünkü onlara zulmediliyordu."* (22/Hac, 39) âyeti olduğu da rivâyet edilmiştir. Bu bakımdan Rebî' rivâyetinin mânâsına göre, bu *"savaşınız"* âyetinin, ilk savaş emri âyeti olması gerekir. Tefsir âlimlerinin çoğunun görüşü de budur.

İslâm'da Savaş: Bize ulaşan bu rivâyetlerin bildirdiklerine göre bu âyetler savaş hakkında inen ilk âyetlerdir. Daha önce kâfirlerin saldırısına uğrayan müminlere, zulme uğradıkları gerekçesiyle savaşıma izni veren âyet inmişti. O zaman müslümanlar bu iznin, cihadın üzerlerine farz kılınmasına zihinleri hazırlamayı amaçlayan ve Hac sûresinin aşağıdaki âyetlerindeki İlâhî vaad uyarınca müslümanların yeryüzünde egemen olmalarını sağlama gayesi güden bir başlangıç olduğunu hissetmişlerdi: *"Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselerin karşı koyup savaşmalarına izin verilmiştir. Hiç kuşkusuz Allah onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar sırf "Rabbimiz Allah'tır" dediler diye haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir bölümü aracılığıyla savmasaydı nice manastır, kilise, havra ve içlerinde Allah'ın adı çokça anılan cami yıkılıp giderdi. Kim Allah'a yardım ederse bilsin ki, Allah da mutlaka yardım edecektir. Hiç şüphesiz Allah kuvvetli ve üstün iradelidir. Onlar ki, eğer biz kendilerini yeryüzünde egemen kılsak namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederek kötülükten sakındırırlar. Her şeyin akıbeti Allah'a aittir."* (22/Hac, 39-41)

Bundan dolayı müminler, kendilerine zulme uğramaları durumunda niçin savaşıma izni verildiğini biliyorlardı. Onlara uğradıkları zulmün intikamını alma işareti veriliyordu. Oysa Mekke'deyken bu zulme karşı koymaktan alıkonulmuşlardı. O zaman kendilerine şöyle buyurulmuştu: *"Kendilerine "Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın zekâtı verin" denilenleri görmedin mi?"* (4/Nisâ, 77). Müslümanlar Mekke'de Allah'ın (c.c) takdir ettiği hikmete bağlı olarak savaştan alıkonulmuşlardı. Biz bu hikmetin aslında hesapsız ve sayısız sebeplerinin bazılarını sınırlı insani ölçülerimizle kavrayabiliyoruz.

Bu alıkoymanın bizim görebildiğimiz ilk sebebi, müslümanları sabırlı olmaya, emir dinlemeye, başa bağlılığa ve izin çıkmasını beklemeye alıştırmaya amacı idi. Çünkü Araplar câhiliyye dönemlerinde çok heyecanlı ve duygusal insanlardı. İlk savaş çağrısına hemen karşılık verirler, haksızlığa karşı hiç sabretmezlerdi. Oysa şimdi omuzlarına büyük bir görev yüklenecek olan bir ümmet oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu büyük görev söz konusu psikolojik eğilimlerin denetim altına alınmasını; bu davranışların, ilerisi için plânlar hazırlayan ve önlemler alan, plânlarına ve önlemlerine uyulan bir liderlik mekanizmasına boyun eğmelerini; hatta bu plânlar ve önlemler, yaygaralı bir savaş çağrısı karşısında hemen parlamaya, ateşlenmeye ve heyecana kapılmaya alışkın olan sinir sisteminin eğilimlerine ters düşse bile disipline uymalarını gerektiriyordu.

Nitekim bu hazırlık eğitimi sayesinde Hz. Ömer gibi ateşli, Hz. Hamza bin Abdülmuttalib gibi delikanlı ve bu ikisi gibi daha nice sert mizaçlı ilk müminler, küçücük müslüman toplumun uğramış olduğu zulümler karşısında sabredebilmişler, sınırlarına hakim olarak Peygamberimizden (salât ve selâm üzerine olsun) emir beklemeyi içlerine sindirebilmişler ve kendilerine *"Ellerinizi savaştan çekiniz,*

namazı kılınız, oruç tutunuz" direktifini veren yüce komutanlığın emrine uyabilmişlerdi. Böylece büyük bir misyonu üstlenmeye hazırlanan bu insanların vicdanlarında çabuk parlama ile soğukkanlılık, ateşli atılganlık ile tedbirlilik, gözü karalık ile itaatkârlık eğilimleri arasında denge kurulmuş oluyordu.

Mekke döneminde müslümanların savaştan alıkonulmalarına bizim gözlemlerimize göre gerekçe olan ikinci sebep de şudur: Arap toplumu onurlu ve gururuna düşkün bir toplum idi. Bundan dolayı aralarında uğradıkları baskılara kendilerine yapılanın iki misliyle karşılık verebilecek kimseler olduğu halde, müslümanların maruz kaldıkları eziyetlere karşı sabretmeleri, henüz müslüman olmamış olan Arapların kalplerindeki onur ve haysiyet duygusunu uyandırıcı, onları İslâm'a yaklaştıracı bir faktör oluşturuyordu. Nitekim Kureyşliler tarafından Hâşimoğulları'nın Ebû Talip kolu hakkında, Peygamberimizi (s.a.s.) korumaktan vazgeçsinler diye boykot kararı alındığında bu faktör fiilen etkili oldu, Hâşimoğulları'na uygulanan baskı ağırlaşınca Arapların vicdanlarındaki onur ve zayıftan yana olma duygusu uyanıverdi. Bunun üzerine boykot kararını öngören antlaşma belgesi yırtıldı ve sözünü ettiğimiz duygunun etkisiyle Ebû Talip ile çevresine yönelik boykot eylemi sona erdi. Zaten İslâm cemaatinin lider kadrosu uğranılan zulümlere karşı koymaktan kaçınma plânı ile bu sonucu gözetiyordu. Bunun böyle olduğunu İslâm tarihinin o dönemdeki olaylar zincirini hareketli bir sosyal akım olarak incelediğimiz zaman anlayabiliriz.

Mekke döneminde müslümanları savaştan sakındırmanın bir başka gerekçesi de şudur: İslâm, her evi birer kanlı savaş alanına çevirmek istemiyordu. Çünkü o günkü müslümanların her biri Mekkeli müşrik ailelerin birer üyesiydi. Müslüman olan çocuklarına eziyet edenler, onları dinlerinden döndürmeye çalışanlar da içinde müslüman fertler bulunan müşrik ailelerdi. Henüz ortada bu eziyetleri genel plânda koordine edecek ortak bir otorite yoktu. Buna göre eğer o gün müslümanlara kendilerini savunma izni verilmiş olsaydı, bu iznin anlamı her evin bir savaş alanına dönüşmesi, her ailede kan dökülmesi demek olurdu. Bu da o günkü Arap toplumunun, İslâm'ı aileleri parçalayan ve onları içinden kundaklayan bir çağrı olarak algılamalarına yol açardı. Hicretten sonrasına gelince müslüman cemaat bu dönemde Mekke'de kendisine karşı ordu hazırlayıp saldırı düzenleyen başka bir otorite ile karşı karşıya gelmiş bağımsız bir güç birimine dönüşmüştü. Bu da Mekke'de geçerli olan her müslümanın ailesi içindeki bireysel konumundan farklı bir konumdu.

İşte Mekke döneminde müslümanları kendilerine yönelik eziyetlere ve baskılara karşı koymaktan alıkoymanın hikmetinin ardında saklı duran ve ilk akla gelen bazı sebepler bunlardı. Bir de şunu ekleyebiliriz: O zaman müslümanlar zayıf bir azınlık olarak Mekke'de kuşatma altında yaşıyorlardı. Eğer belli bir askeri karargâhın komutası altında toplu olarak müşriklerle savaşa girselerdi, toplu kıyıma

uğrayabilirlerdi. Bu yüzden yüce Allah onların çoğalmalarını ve güvenli bir üsse yerleşmelerini sağladı ve kendilerine savaşma iznini bundan sonra verdi.

Bu sebeplerin hangisi geçerli ve ağırlıklı olursa olsun, savaş hükümleri, o günden sonra İslâmî hareketin önce Arap yarımadasındaki şartları uyarınca, daha sonra da yarımada dışındaki şartlara paralel olarak gitgide tırmanan tedrici bir gelişim çizgisi izlemiştir. Okuduğumuz bu ilk inen âyetler, iki ana kamp arasındaki, yani İslâm kampı ile müşrik kamp arasındaki çatışmanın ilk günlerdeki durumuna uygun bazı hükümleri içeriyordu. Bu âyetler aynı zamanda genel anlamda savaşla ilgili bazı değişmez hükümleri de yansıtıyordu. Çünkü söz konusu hükümler ilke olarak sadece Berâe sûresinde bazı ufak değişikliklere uğramışlardı.

Bu âyetin sonunda cihad ve Allah yolunda mal harcama düzeyinden "ihsân (iyilik)" mertebesine çıkılarak şöyle buyruluyor: *"İyilik yapın. Hiç kuşkusuz Allah iyilik yapanları sever."* "İhsân (iyilik)" mertebesi, İslâm'da en yüksek mertebeyi oluşturur. Peygamberimizin bir hadisine göre "ihsân"ın anlamı *"Allah'a, O'nu görüyormuşsun gibi, kulluk etmendir. Zira eğer sen O'nu görmüyorsan da O, seni görüyor"* (Buhârî; Müslim) şeklindedir. İnsan nefsi bu düzeye erişince bütün ibâdetleri yerine getirir, bütün günahlardan sakınır; küçük-büyük, gizli-aşikâr her işte yüce Allah'ın rızâsını gözetir. Savaşa ve savaş masraflarına katılmayı emreden âyetler bu şekilde, yani insan nefsinin imanının en yüce aşaması olan "ihsân (iyilik)" derecesiyle yüz yüze getirerek noktalanıyor.

Fitne Çıkaranları Yakaladığınız Yerde Öldürün!

"Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram'da siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar (orada) size karşı savaş açarlarsa, derhal onları öldürün. Böyledir kâfirlerin cezâsı." (2/Bakara, 191)

Allah yolunda savaş da edin, o kimselerle ki, sizinle fiilen savaşıyor veya savaşacaktır. Allah Allah yolunda savaşın ve onları nerede yakalarsanız öldürün. Hıll (harem dışı) ve harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, böyle yapın ve sizi çıkardıkları yerden, yani Mekke'den onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın. Burada bu çıkarma emri, temkinle ilgili bir emirdir. Bu vaad Mekke'nin fethi ile yerine getirilmiştir. Gerçi öldürme, aslında fena bir şeydir. Fakat fitne de öldürmeden daha şiddetlidir, daha ağırdır. Çünkü öldürmenin zahmet olması çabuk geçer, fitneninki devam eder. Öldürme, insanı yalnız dünyadan çıkarır. Fitne ise hem

dinden, hem dünyadan eder. Bunun için fitneye tutulmaktan ise o fitneyi çıkaranları öldürmek veya ölmek, yahut da çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette daha iyidir. "Ehven-i şerreyn" (iki şerrin en zararsızı) tercih edilir." kaidesi de bu gibi naslardan çıkarılmıştır.

Fitne: Aslı, sözlükte, karışığını almak için altını ateşe koymaktır. Bundan sıkıntı ve belaya sokmak mânâsında kullanılmıştır ki burada bu mânâyadır. Yani vatandan çıkarmak gibi, insanları azaba uğratacak bela ve sıkıntı öldürmekten daha ağırdır. Ölümden daha ağır ne vardır, demeyiniz. Çünkü ölümü temenni ettiren durum, ölümden daha ağırdır. Bu sözün gelişinde insanı vatanından çıkarmanın da ona, ölümü temenni ettirecek fitne ve sıkıntı cümlesinden olduğuna işaret vardır. Şirk küfrü yaymak, dinden dönmek, Allah'ın yasaklarını çiğnemek, genel sükuneti bozmak, vatandan çıkarmak hep birer fitnedirler. Müminin -Allah korusun- dönüp kâfir olması, öldürülmesinden ağırdır. Doğru yola girmiş olan müminlerden bazı kimseler, Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürülmek için azaba uğratılıyor, onlar da, *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır onlar diridirler."* (2/Bakara, 154) ilâhî emri gereğince ölmeyi göze alıp Allah'ın izni ile dayanıyorlardı. Bu şekilde haram ayda ashâbdan bazılarını müşrikler öldürmüşler, bu da müslümanların gücüne gitmişti. İşte bütün bunlar *"Fitne öldürmeden daha ağırdır"* prensibinde özetlenerek harp ilânının sebebi kısaca ifâde buyurulmuş ve müslümanlar fitneyi ortadan kaldırmak için Allah yolunda ya gazi veya şehid olmaya teşvik edilmiştir. Nüzul sebebi özel ise de söz, fitnenin mâhiyetinin, öldürmenin mahiyeti ile karşılaştırılmasını ifâde ettiğinden hüküm geneldir.

Bu âyette kullanıldığı şekliyle, Arapça *"fitne"* kelimesinin tam karşılığı "Şiddete başvurarak bir fikri bastırmak ve ortadan kaldırmak"tır. Bu âyette, o gün yaygın olanlara ters düşen inanç ve teorileri savunan kişi veya grupları baskı ve şiddetle cezalandırmanın çok kötü bir hareket olduğu ve toplumdaki durumu düzeltmeye yarayan fikir ve teorileri yayan ve savunan kimseleri işkence ve kaba kuvvetle bundan vazgeçirmeye çalışmanın zulüm olduğu anlatılmak istenmektedir. Kan dökmek çok kötü bir şey olmasına rağmen insanları kendi inanç ve ilkelerine bağlayan kimseleri bastırıp ezmek ve onları baskı gruplarının inançlarını benimsemeye zorlamak bundan da kötüdür. Bu nedenle tartışıp anlaşma yerine, vahşi gücü seçen bu insanlara karşı zor kullanmak helâldir ve haklı bir sebebe dayanmaktadır.

Bununla beraber, Mescid-i Haram yanında, Mekke içinde önce onlar sizinle savaşa başlamadıkça, siz de onlarla savaş etmeyiniz. Fakat, Onlar sizinle savaşır da sizleri öldürürlerse, siz de onları öldürünüz. Kâfirlerin cezâsı böyledir. Bundan anlaşılır ki Kâbe haremî ve Mekke-i Mükەرreme içinde taarruz sûretiyle öldürmek câiz değildir. İlk vazife, yalnız çıkarmaktır. Fakat orada öldüren, öldürülür. Hatta Mekke içinde bir öldürme yapan kimse Kâbe haremine sığınırsa orada yine öldürmek

câiz değildir. Çıkarılır da kısas yapılır. "*Hani Biz Kâbe'yi, insanlar için sevap yeri ve her türlü düşman taarruzundan emin bir sığınak yapmıştık.*" (2/Bakara, 125), "*Ona giren her türlü tecavüzden emin olur.*" (3/Âl-i İmrân, 97). Fakat Harem-i Şerif içinde öldürme yapan orada öldürülür. Bu emir, kendinden önceki kısmı tahsis etmektedir.

Ahkâm-ı Kur'ân'da denilir ki: '*Onları nerede bulursanız öldürün*' ifâdesi kendinden önceki kısmın hükmünü kaldırıcı olmayıp açıklayıcı olduğu gibi bu nehiy (yasaklama) de '*Onları öldürün*' emrinin tamamını tahsis edici olur. Sonra bu nehiy de hiçbir emirle neshedilmiş değildir, muhkemdir. Gerçi, '*Müşrikleri nerede bulursanız öldürün.*' (9/Tevbe, 5) emrinin sonra nâzil olduğunda ihtilaf yoksa da bunun, 'Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın,' yasağına bağlı olarak amel ettirilmesi mümkün olduğuna göre neshe delâleti yoktur. İbn Abbas, Ebû Şüreyh, Huzâî ve Ebû Hüreyre hazretlerinden rivâyet olunduğu üzere Mekke'nin fethi günü Peygamber (s.a.s.) îrâd buyurduğu hutbede: "*Ey insanlar! Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı gün, Mekke'yi hürmetli kıldı ve o benden önce kimseye helâl kılınmadı. Benden sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde helâl kılındı ve yine kıyâmet gününe kadar hürmetli oldu.*" buyurmuştur ki bu bir saat de müşrikler tarafından orada öldürme olayının meydana getirildiği saat demektir. Bu hadis-i şerif, bu âyetteki mukayyed (şartlı) yasaklamanın muhkem olduğuna delâlet eder.

Savaşmayanlara Karşı Savaşılmaz!

"*Eğer onlar (savaştan) vazgeçerlerse (şunu iyi bilin ki) Allah ğafûr ve rahîmdir.*" (2/Bakara, 192)

Eğer onlar küfürden vazgeçerlerse, Allah da çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. "Sizi çıkardıkları yerden, onları çıkarın." kaydının delâletiyle, bu âyetin, Kitab ehli hakkında olmayıp, Arap müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır. Kitab ehlinin vergi ile boyun eğmesi de makbul olabildiği halde, Arap müşrikleri ya İslâm'a girmeye veya kılıca mahkumdurlar. Bu nokta şu âyetle delillendiriliyor:

Yani, "siz kendinizle, Allah'ta varolan sıfatlara benzer nitelikler geliştirmeye çalışmalısınız. O, en azılı günahkârları ve suçluları bile bağışlar ve onlara merhamet eder. Siz de kendinizi bu modele göre biçimlendirmeye çalışmalısınız. Yaptığınız savaş kana susamışlığınızdan değil, Allah rızâsından kaynaklanmalı. Onlar, Allah'ın yoluna engel oldukları müddetçe onlarla savaşın. Fakat onlar savaşı bırakıp, düşmanca tutumlarından vazgeçer vazgeçmez, siz de savaşı bırakın."

Fitne Yok Edilinceye ve Din Allah İçin Tatbik Edilinceye Kadar Zâlimlerle Savaş

“Fitne tamâmen yok oluncaya ve din de Allah için tatbik edilinceye kadar onlarla savaşın. Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zâlimler (ve aşırıları hâric hiç kimseye) düşmanlık ve saldırı yoktur.” (2/Bakara, 193)

Bu âyetteki fitne kelimesi 191. âyetten farklı bir anlamda kullanılmıştır. Burada kelime, Allah yoluna tâbi olmak için gerekli olan özgürlük ve güven gibi şartlara sahip olunamayan bir toplum durumunu anlatmaktadır. Bu nedenle, müslümanlara bu durumu düzeltmeleri, tekrar Allah yolunda barış ve özgürlüğü sağlamaları için savaşa devam etmeleri emredilmektedir. Arapça din kelimesinin orijinal anlamının "teslimiyet" olduğuna ve teknik olarak bir kimsenin emir ve düzenlemelerinin geçerli olduğu hayat tarzını anlatmak için kullandığına dikkat edilmelidir. Bu nedenle, insanın insana hükmettiği ve Allah yoluna tâbi olmanın imkânsız olduğu bir toplumda, fitne hüküm sürüyor demektir. İslâm'ın savaştan amacı, fitneyi ortadan kaldırmak ve insanları İlâhî tebliğe uygun bir şekilde Allah'ın kulları olarak yaşayabilmeleri için, Allah'ın yolunu tesis etmektir.

Bu, İslâm'ın müminlere kâfirleri kılıç zoruyla küfür ve şirkten vazgeçirip, bunun yerine Allah'a ibâdete yönelmek için savaşmalarını emrettiği anlamına gelmez. Savaşın amacı, sadece, onları fitneden vazgeçirmektir. Gerçekte İslâm, tüm gayri müslimlere inanç özgürlüğü verir. Kişi istediği yaşama tarzını seçebilir ve istediği şeye tapıp tapmamakta özgürdür. İslâm müminlere, kâfir ve müşrikleri yanlış inanç ve alışkanlıklarından ikna yoluyla vazgeçirmeye çalışmalarını tavsiye eder; fakat, bu amaçla savaş yapmaya izin vermez. Diğer taraftan kimseye, insanları Allah'a kulluktan vazgeçirip başka bir şeye kul etme hakkı da vermez. Böyle adalete aykırı bir durumu ortadan kaldırmak için, şartların gerektirdiği şekilde tebliğe ve savaşa izin verir. Bu nedenle fitne, yani kâfirlerin hakimiyeti ve politik üstünlükleri ortadan kaldırılmadıkça ve Allah'ın dini için gerekli özgürlük sağlanmadıkça müminlere dinlenme yoktur.

"Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur" âyetinden çıkarılan anlam şudur: İslâm yönetimi küfür yönetiminin yerine geçerse, Hakk'a karşı çıkma konusunda zulüm işleyenden başkaları için genel bir af ilân edilmelidir. Bu âyet, zafer anında müminlerin merhamet göstermesine izin vermesine rağmen, İslâm'a düşmanlıkta tüm sınırları aşan zâlimleri cezalandırmasını da yasaklamaz.

Çok merhamet ve af taraftarı olan Hz. Peygamber (s.a.s.) bile bu haktan yararlanmış ve Bedir'de savaş esiri olarak alınan iki kâfiri ölüm cezasına çarptırmıştı. Bu bağlamda, Mekke'nin fethinden sonra genel bir af ilân edilmesine rağmen, İslâm düşmanlarından on yedisi bu aftan hariç tutulmuş ve dördü ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Barişta da Savaşta da Karşılık Esastır

“Haram aya karşılık, haram aydır. İşlenen suçlara karşılık da kısas vardır. Kim size saldırırsa siz de ona mukabele bilmişil olacak kadar saldırın (ileri gitmeyin). Allah'tan korkun. Bilin ki Allah muttakîlerle beraberdir.” (2/Bakara, 194)

İyi ama bu savaş, âdete göre muharebenin yasak olduğu haram aya tesadüf ederse ne olacak? Haram ay, haram aya; hürmetler, hürmetlere kısastır. Burada hürmet, muhafaza ve saygı gösterilmesi vâcib olan, el uzatılması câiz olmayan şey demektir ki malları da i çerir. Bu atıfta tahsisten sonra genelleştirme vardır. Bu bakımdan: Her kim size saldırır, hürmet ve masumluğunuzdan bir şey bozarsa, onun size saldırdığı kadar, yani aynısı olmak şartıyla siz de ona, karşılık olarak saldırınız. Çünkü, *"Bir kötülüğün cezâsı, ona denk bir kötülüktür."* (42/Şûrâ, 40). Bir tecâvüze karşı aynıyle karşılık vermek tecâvüz değil; tecâvüzün cezâsıdır. *"Kötülüğe ilk başlayan daha zâlimdir."* Buna tecâvüz ve sınırı aşma denilmesi, fiilin kendisindeki benzerlik dolayısıyla bir müşâkeledir.

Aslında çirkin olan bir şey, böyle bazı şartlar altında itibarî bir güzellik kazânır. Bundan dolayı ilk başlayanın fiili, gerçekten ve hükmen çirkin ve sırf zarar olduğu halde, onun tepkisi demek olan karşısındakine bir hak vermiş olur. Böyle olabilmesi ise benzeri olma şartına bağlıdır. Benzerine riâyet mümkün olmayan hususlarda kısas yapılmaz. Kıymetli şeyler birbirine takas edilmez. Hukukun derecelerine uymak gerekir. Mesela: gasbedilen bir şey mevcut ise aynen alınır. Misliyyattân/aynı şeylerden ise, aynı cinsten misli ile; değil ise malî misli olan kıymeti ile ödettirilir.

Kısaca meşrû olan, kayıtsız şartsız karşılık vermek değil, aynıyle karşılık vermektir. Misle riâyet edilmeyince, doğrudan bir zarar meydana getirilmiş ve zarara zarar ile karşılık verilmiş olur. Halbuki İslâm'da, *"Doğrudan zarar vermek câiz değil, zarara zararlar karşılık vermek de câiz değildir."* Fakat zararı ortadan kaldırmak lâzımdır. Zarar ise zarurî olarak misli ile takas edilerek ortadan kaldırılabilir. Yoksa diğer bir zarar ortaya atılmış olur. Takas demek olan kısas kelimesi, bu aynı olma mânâsını taşıdığı halde yanlışlık yapılmaması ve hükümde asıl maksat olduğu gösterilmemesi için sonuç olarak ayrıca da delil getirilmiştir.

İşte aynı ile olması şart koşulan, "*Hürmetler, hürmetlere kısastır.*" genel kaidesi gereğince, haram ay da aynı haram aya takas edilir. Düşmanlar, geçen Hudeybiye senesi Zilkâde ayında müslümanlara taş ve ok atarak savaşa kalkışmakla bu haram ayın hürmetini çiğnediler. Bu senede bunu bahane ederek antlaşma hükmünün yürütülmesine engel olacakları zannında bulunuyorlar. Siz de buna aynıyla karşılık vererek aynı Zilkâde ayında savaştan sakınmazsınız. Hasen'den rivâyet edildiğine göre, Arap müşrikleri Hz. Peygamber'e: "Haram ayda savaşı yasaklasan!" demişler. "Pek iyi!" buyurmuş. Müşrikler, bunu fırsat bilip, haram ay içinde sözleşmeyi değiştirmeyi kurmuşlar. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.

Fakat İbn Abbas, Rebî' bin Enes, Katâde ve Dahhâk'ten rivâyet edildiğine göre Kureyş, Hudeybiye senesi Rasûlullah'ı ihramlı olarak haram ay olan Zilkâde ayında, haram belde olan Mekke'den geri çevirmişlerdi. Cenâb-ı Allah da ertesi yıl yine Zilkade'de Resulünü Mekke'ye soktu da umresini kazâ ettirdi. Bunu, geçen Hudeybiye senesi meydana gelen men ve engellemeye takas etti. Nüzul sebebi de bu oldu ki birincisine göre âyet, Mekke'ye girmeden önce inmiş olup görünürde emir ve inşa ve zımnen (kapalı şekilde) geleceğe ait vaad ve haberdur. İkinciye göre de girdikten sonra inmiş ve müşriklere: "İş t e bu geçen senekine kısastır." diye açıkça ihbarı (haber vermeyi) ve bununla beraber haram ayda doğrudan başlama şeklinde olmaması şartıyla savaşı mubah kılma emrini içine almış bulunmaktadır. Âyetin gelişi birincisine daha uygundur. Her halde bu âyetler, "kazâ umresi yılı" diye söylenen hicretin yedinci yılında Kâbe ziyareti esnasında inmiştir. Ancak daha sonra "haram ay âdeti" mutlak olarak neshedilmiş olduğundan, bu âyetin, haram ayda doğrudan ve ilk olarak harp ilanına izin vermeyen hükmü, Berâe" âyetleriyle kaldırılmıştır. Bunda ittifak vardır. Bundan başka aynıyla karşılık verme hakkındaki genel hükümleri ise ittifakla bakîdir.

Bunları yapınız, kendinizi koruyunuz, ve biliniz ki, her halde Allah, korunanlarla beraberdir. Aynıyla karşılık vermek câiz ise de kayıtsız olarak korunmanın gereklerinden değildir. Tatbikinde aynını geçmemek için iyi dikkat ediniz, Allah'tan korkunuz ve en iyi şekil hangisi ise onu yapınız ve her halde korununuz, müttakî olunuz, korunma âyetlerini unutmayınız. Bundan anlaşılıyor ki: "*Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir.*" (2/Bakara, 153) âyeti mutlak değildir. Sabır, sakınma şartına bağlıdır ve yerine göre dereceleri vardır. Meydana gelmiş musibetlerle henüz olmamış musibetlere karşı sabrın farkı vardır. Defedilip kaldırılmasında mümkün olduğu kadar sürat gösterilecek hususlar vardır. Korunurken de korunma âyetlerinde: "*Sıkıntılı ve geniş zamanlarında ve savaş anında sabrederler.*" (2/Bakara, 177) ifâdesinin kapsamı unutulmamalıdır. Evlere kapılarından girilmelidir. Şu da hatırdan tutulmalıdır ki, harp ve çarpışma denilen şey, parasız ve malsız olmaz, masraf da ister.

Bu âyet, ay takvimine göre haram aylar olan Zilka'de, Zilhicce, Muharrem (hac ayları) ve Recep (umre ayı) aylarında savaşmakla ilgili soruya bir cevap niteliğindedir. Bu aylar haram aylar olarak adlandırılmıştır; çünkü Hz. İbrahim'in (a.s) zamanından beri, hacıların Kâbe'ye barış ve güven içinde gidip gelebilmeleri için bu aylarda cinâyet, hırsızlık ve her türlü kanuna karşı davranış şekli yasaklanmıştır.

Fakat zamanla Araplar, hile ile bu yasağı çiğnemeye başladılar. Kendi isteklerine uydurmak için ayların normal sırasını değiştirdiler. Eğer hırsızlık yapmak veya kan dökmek isterlerse haram bir ayı çiğniyorlar ve onun yerine başka bir haram ay tayin ediyorlardı. Bu nedenle müslümanlar, bu hileyi kullanarak kendilerine haram bir ayda saldırımları mümkün olan müşriklere karşı savunmasız durumdaydılar.

Bu âyet, onlara eğer kâfirler haram ayda saldırırlarsa, kendilerini savunabileceklerini söyleyerek bu zorluğu ortadan kaldırmaktadır. Fakat mü'minler kendileri hiçbir şekilde kutsal aylara tecâvüz etmemelidirler. Eğer kâfirler haram ayların kudsiyetine saygı gösterir ve saldırmazlarsa, müminler de aynısını yapmalıdırlar. Fakat kâfirler haram aylara tecavüz eder ve müminlere saldırırlarsa, müminler de onlara karşılık vermelidir.

Cihadı ve İnfakı Terkeden İnsan, Kendini Eliyle Tehlikeye Atmaktadır

“Allah yolunda infak edin/harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareket ve davranışınızda dürüst olun (güzel davranın), çünkü Allah muhsinleri/dürüstleri sever.” (2/Bakara, 195)

Bunun için: Allah yolunda infak da yapın. Mal hazırlayıp harp ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vergi, yardım verin. Fakat yalnız mal kazânma sevdasına düşüp de, Kendi kendinizi tehlikeye de bırakmayın. Sadece para kazânma ve istirahat etme sevdasının, insanları, esirlik istilas ve mahkûmluk gibi büyük tehlikelere düşüreceğini, bu tehlikenin önüne geçmenin ancak Allah yolunda harbetmek ve harbe alışmakla mümkün olacağını unutmayın.

Bu âyetin gelişi ve nüzul sebebi, Allah yolunda harp ve çarpışmadan ve o uğurda mal harcamadan kaçınmanın bir tehlike olduğunu hatırlatmak içindir. Tirmizî ve Ebû Dâvud'da da tahrir olunduğu üzere rivâyet ediliyor ki: "Emevîler devrinde Abdurrahman bin Velid kumandasında bir İslâm ordusu, Kostantiniye yani İstanbul

şehrine gaza etmişti. Ebû Eyyub el-Ensârî hazretleri de bu askerler arasındaydı. Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı. O sırada müslümanlardan bir zat, kaledeki düşman üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören İslâm cemaati: 'Bırak, bırak! Lâ ilahe illallah, kendi kendini tehlikeye atıyor.' demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî: 'Ey müslümanlar! Bu âyet biz Ensâr topluluğu hakkında nâzil oldu. O vakit ki Allah Peygamberine yardım etti ve dini olan İslâm'ı galibiyete mazhar kıldı. O zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı? demiştik. Allah Teâlâ: *"Allah yolunda sarfediniz. Kendi kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayınız."* (2/Bakara, 195) âyetini indirdi. Bundan dolayı kendini tehlikeye atmak, mallarımızın başında durup, onları ıslah ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir.' demiştir. Bunun üzerine hiç durmayıp Allah yolunda cihada girmiş ve nihâyet şehid olup, İstanbul'da defnolunmuştur."

Ebû Eyyub el-Ensârî böylece kendini tehlikeye atmanın, Allah yolunda cihadı terketmek demek olduğunu ve âyetin bu hususta nâzil olduğunu haber vermiştir. İbn Abbas'tan, Huzeyfe'den, Hasen, Katâde, Mücâhid, Dahhak'tan da böyle rivâyet edilmiştir. Berâ' bin Âzib ve Ubeyde es-Selmânî hazretlerinden, "Elleriyle kendini tehlikeye atmak, günah işlemekle mağfiretten ümidi kesmek" demek olduğu da rivâyet edilmiştir. Bunun, infak karinesiyle: "Harcamada israf edip, yiyecek, içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak" mânâsına olduğu da söylenmiş, "Düşmana tesir etmeyecek bir şekilde harbe atılmak" demek olduğu da belirtilmiştir ki Ebû Eyyub'un itiraz ettiği ve nüzul sebebini söylediği cemaatin görüşü de bu idi.

"Sebebin özel oluşu, hükmün genel oluşuna engel olmayacağından" ve bu mânâların toplanmasında da çelişki ve terslik bulunmadığından âyetin tamamına şamil olması da câizdir. Bunun için İmam Muhammed, "Siyer-i Kebir"inde der ki: "Tek başına bir adam, bin kişiye hücum edecek olsa, eğer kurtulma veya düşmanı kırma ve tesir etme ümidi varsa, sakınca yoktur. Kurtulma veya düşmanı kırma ümidi yoksa mekruhtur. Çünkü müslümanlara bir faydası olmaksızın kendini ölüme atmış olur. Bunu yapacak olan kimse, ya kurtulmak veya müslümanlara bir faydası bulunmak ümidi olursa yapmalıdır. Kurtulma ve düşmanı kırma ümidi olmadığı halde diğer müslümanlara cesaret versin ve böylece düşmanı tepelesinler diye misal gösterilecek bir örnek olmak üzere yaparsa sakınca yoktur..."

Bu yasaklama sahihtir. Bundan dolayı dine veya müminlere hiçbir menfaati olmaksızın kendini öldürmek uygun değildir. Fakat kendini öldürmede dine ait bir menfaat varsa; o zaman da bunu yapmak, pek şerefli bir makam olur ki Cenab-ı Allah, Rasûlullah'ın ashâbını bununla övmüştür: *"Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını kendilerine cennet vermek üzere satın aldı. Onlar Allah yolunda savaşır ve öldürürler ve öldürülürler."* (9/Tevbe, 111). Yine; *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma. Bilakis onlar diridirler. Rableri yanında rızıklandırılır."* (3/Âl-i İmrân, 169) buyurmuştur. Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri de bu makamı göstermiştir.

Bundan dolayı sırf huzura düşkünlükte tehlike bulunduğu gibi, harp bakımından da tehlike bulunabilir. O da düşmana tesir icra etmeyecek, boş yere bir müslümanı yok edecek olan husustur.

Müslümanlara faydası olmadığı gibi aksine zararı bilinirse, o zaman harbe atılmak ve kendini öldürmek hiç câiz olmaz. Fakat insanlık gafleti, harbi, mutlak bir tehlike zannedebileceği için; bu âyet mal kazânacağız, rahat edeceğiz diye dalıp, cihadı terketmenin tehlike olduğunu hatırlatma hususunda nâzil olmuş ve o şerefli makamı göstermiştir. Demek ki barış tehlikesi, ibare ile; savaş tehlikesi de işaret ile hatırlatılmıştır.

Ey müminler! Bunlara dikkat edin, ve her hususta iyilikle muamele edin, yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl istenen, iyiliktir. Çünkü, Allah hep iyilik edenleri sever. Bunun için harcamayı da en güzel şekilde yapın ve herhangi bir kötülüğü, en güzel biçimde ortadan kaldırın. Aynı ile karşılık vermeyi, daha güzeli mümkün olmadığı zaman yapın. Kötülüğün cezası kötülük ise de, *"Sen kötülüğü en güzel iyilikle bertaraf et."* (23/Müminûn, 96) emri gereğince kötülüğü de en güzel şekilde s a vın. Harbi de en güzel sebep, en güzel vasıta kabul edip en güzel şekilde yapın ve ancak Allah yolunda yapın.

"Allah yolunda infak etmek", Allah tarafından emredilen hayat nizamını kurmak için malî fedâkârlıkta bulunmaktır. Âyet şu anlama gelir: "Eğer bencil davranır ve Allah yolunda harcamada bulunmazsanız, bu dünyada aşağılık bir hayat sürer ve âhirette de en büyük azâba uğrarsınız. Bunun sonucunda Allah, bu dünyada kâfirleri size hâkim kılar ve âhirette de O'nun verdiği serveti yine O'nun yolunda harcamadığınız için sizi cezâlandırır."

Gerçek bir müslüman Allah sevgisi ile çalışır. Eğer bir kimse Allah'ı gerçekten samimiyetle severse, bütün kalbini, aklını, nefsini, bedenini ve her şeyini O'nun yolunda çalıştırır. Böyle bir kimse, sadece, Allah korkusu nedeniyle yapılan bir ibâdetle yetinmez; fakat, Allah yolunda çalışmak için tüm gücünü sarfeder.

Hac ve Umre

"Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (elde olmayan bir sebeple) bunlardan alıkonursanız, kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından gelen bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye vermesi gerekir. Emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile

faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban kesemeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman da yedi olmak üzere oruç tutar ki hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, âilesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği cezâ ağırdır.” (2/Bakara, 196)

Hac ve umreyi de Allah için tamam yapın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka yahut da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim Hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayana ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir.

Bu âyet de kendisinden önceki kısım gibi kazâ umresi yılı denilen, hicretin yedinci yılında nâzil olmuştur.

Hac: Hac kelimesi, sözlükte kasdetmek anlamındadır. Fakat bu, mutlak kasıt değil, büyük ve önemli bir şeyi kastetmektir. İslâmî ıstılahta: Tahsis edilen bir zamanda, tahsis edilen bir yeri özel bir şekilde ziyârettir ki hac niyetiyle, tahsis edilen yer ve zamanda ihrama girip, Arafat'ta vakfe, sonra Kâbe'yi ziyâret tavafından ibaret olan mahsus (özel) fiillerdir. İhram, vakfe, tavaf, bu üç fiil, gerek farz ve gerek nafile Hacın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Tahsis edilen yer ve zaman da şartın şartı olan şartlar cümlesindendir.

Haccın hikmetine gelince, bunun, dinî ve dünyevî birçok faydayı kapsadığı her türlü şüpheden uzaktır. Bu cümleden olarak kible işinde açıklanan, "Nerede bulunursanız bulunun, Allah hepinizi bir araya getirecektir." (Bakara, 2/148) ifâdesinin yüce kapsamındaki sosyal birliği fiilen tecelli ettirecek olan en büyük ve en geniş bir kulluk nişanesidir ki bunun şümûlünün genişliğini, yer küresi üzerindeki hiçbir yerde bulmak mümkün değildir. Zira Kâbe-i muazzama kadar kutsallığı eski olan hiçbir tevhid mabedi yoktur. Kâbe'nin, İbrahim milletiyle ilgisi, bütün semavî dinlerce kabul edilmiş; hatta Hz. Âdem'e kadar ulaştığı da rivâyet edilegelmiştir.

Mekke'nin hürmeti, (saygınlığı) ta yeryüzünün yaratılmasıyla mevcuttur. Kâbe'yi Haccetmek, insanlığı bütün esas kökeninden birleştirmeye yönelik ve buna yardımcı olduğu halde; ondan sonra ortaya konan mâbedler ve yerler nispeten özel oluşlarından dolayı böyle herkesi birleştirmeye uygun değildir. Hatta bizzat Peygamber'in kabrinin toprağı Kâbe'den efdal olduğu halde, Kâbe için mevcut olan Hacın sebepleri ve özellikleri bunda bile tasavvur olunamaz. Şu halde Allah nezdinde

Hacca en lâıyk olan birlik kıblesinin, herhalde "Eski Ev" yani Kâbe olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan başka Kâbe arayanlar, tevhide değil; şirk ve ayrılığa çalışmış olurlar.

Sonra hac, bir taraftan namaz gibi bedenî, diğer taraftan zekat gibi malî yönleri içeren toplayıcı bir ibâdettir. Aynı zamanda cihad mânâsını da taşımaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte vârid olduğuna göre: "Hac, bir cihaddır, umre tatavvu (nafile)dur." Yine bu münasebetledir ki burada hac meseleleri, cihad emirleriyle beraber nâzil olmuştur.

Umre: Umre kelimesi, sözlükte ziyâret mânâsınadır. Dinî bakımdan ihram, tavaf, sa'y, sonra da tıraş olmak veya saçları kısaltmaktan ibaret olan özel bir ziyaretir. Umre, küçük bir hac demektir ki ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, tıraş olmak veya saçları kısaltmak vâciptir. Demek ki bunun hacdan mahiyet itibariyle farkı; vakfe rüknünün bulunmaması, sa'yin rükün olmasıdır. Hüküm itibariyle farkı da hac farzdır; umre ise farz değil, nâfile bir ibâdettir.

Yukarıdaki emirleri yerine getirin. Allah için hac ve umreyi de tamamlayın. Yani isterse nâfile olsun, hac ve umreden birine veya ikisine başladınız mı tamamlayın, eksik bırakmayın. Yahut da tamam olarak icra edin. Ne başından, ne de sonundan hiçbir eksik bulunmasın. Geçen Hudeybiye senesi umreye başlanmış, fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine tamamlanamamıştı. Onun için bu sene hem onun tamamlanmasıyla kazâsı emredilmiş, hem de bu münâsebetle inkişafa hazır bulunan Hacin meşru kısımlarına da işaret buyurulmuştur. "*Amellerinizi iptal etmeyin!*" (47/Muhammed, 33) yasağında da açıklanacağı üzere genel olarak nâfileler bile başlamakla farz olur ve eksik bırakılırsa kazâsı lâzım gelir.

Hız. Ali'den, Said bin Cübeyr'den ve Tâvus'tan rivâyet edilmiştir ki: "Tamamlanmaları, ehlinin evinden bunlar için ihram etmektir." demişlerdir. Mücâhid: "Tamamlanmaları, bunlara girdikten sonra sonlarına ermektir" demiştir. Said bin Cübeyr ile Atâ: "Tamamlanmaları, bunları sonlarına kadar Allah için yerine getirmektir. Çünkü ikisi de vâciptir." demişlerdir. İbn Ömer ile Tâvus'tan: "Tamamlanmaları, ifradlarıdır" diye rivâyet edilmiş, Katâde: "Umreyi tamamlamak, umreyi hac aylarının dışında yapmaktır" demiştir.

Görölüyor ki, bunların aslı ilk plânda iki mânâyâ yöneliyor: Birinde "Başladığınızı tamamlayın." demek, diğerinde de gerek başından ve gerekse sonundan tam yapın demek oluyor. Bir de tam yapmanın şeklinde ihtilaf edilmiş bulunuyor. Birinci mânâda doğrudan vücûp ihtimali yoktur. Fakat ikinci de vâcip olması da olmaması da muhtemeldir. Halbuki farziyet yani kesin vücup, ihtimal ile sâbit olamayacağından, bu âyetten hac ve umrenin farz olduğunu anlamak mümkün

olamaz. Bunun için Hanefî mezhebinde umre ayrıca farz olan bir ibâdet değildir. Hac da dahil, hayır ve nâfile kabilinden bir ibâdetdir. Her nâfile gibi başlamakla vâcib olup tamamlanması lazım gelir. Gerçekte umreye "Hacc-ı asğar" (küçük hac) denir. Böyle olduğu halde büyük hacda dahil olmayan müstakil bir hac farz olsaydı iki hac farz olması gerekirdi. Halbuki Akra bin Habis: "Hac her sene midir, yoksa bir kere midir, ey Allah'ın Resulü?" sorusuna cevâben Rasûlullah'ın: "*Bir keredir, fazlası nâfiledir*" buyurduğu sâbittir. Yine Câbir hadisinde: "*Umre, kıyâmet gününe kadar hacda dâhildir*" ve "*hac cihad; umre nâfiledir*" diye rivâyet edilmiştir. Bundan dolayı umrenin doğrudan vücûbuna kesin delil bulunmamakla beraber, vâcib olmadığına dair sahih haber de vardır.

Fakat gerek hac ve gerekse umreye nâfile olarak da başlanmış olsa, bütün nâfilelerde olduğu gibi başlamak ve gerekli kılmakla vâcib olacaklarından tamamlanmalarının farz olduğunda da şüphe yoktur. Bu bakımdan: İhramdan sonra ihsar meydana gelir, zorlayıcı bir engele tutulup, hacdan veya umreden kalırsanız , kurban cinsinden kolayınıza gelen bir şey lazımdır.

Hedy: Hedy; deve, sığır, davar cinsinden Beytullah'a hediye edilen kurbanlıkların ismidir ki en azı bir koyun veya keçidir. "Büyük baş hayvan"ın yedide biri de yeterli olur" Tekiline de "hedy" denir.

İhsâr: İhsar, sözlükte mutlak men (yasaklama) mânâsınadır. Dini bakımdan, ihramdan sonra şer'î bir özürle Hacın vakfe ve tavaf iki rüknünü de yerine getirmekten veya umreden menedilmiş olmaktır. Âyette ihsar, mutlakdır. Bundan dolayı gerek düşmanın engellemesi, gerekse kırıklık gibi bir hastalık ve topallık gibi bir sakatlık veya harcanacak malın kayboluşu yahut da kadın hakkında mahreminin bulunmaması engellerinin alıkoyması da ihsardır.

Bu âyetin yapısında dikkatimizi çeken ilk özellik hüküm koyarken gözetilen ifâde titizliği, âyetin amaçladığı hükmü içerecek bağımsız fıkralara ayrılması, her hükmün sonunun bir sonraki hükme uygun çağrışımları ile bağlanması ve sonunda âyetteki bütün hükümlerin takvâyâ, Allah korkusuna raptedilmesidir. Âyetin ilk fıkrası Telbiye getirerek Hacca ve Umreye ya da her ikisine bir arada başlayan kimsenin mutlak anlamda bu Hacı ve Umreyi tamamlaması emrini ve bu ibâdetleri sırf Allah'a yöneltmesi gerektiğini içerir: "*Allah için Haccı ve Umreyi tamamlayın*"

Bazı tefsir alimleri bu emrin, Hacın farz oluşunu bildiren bir emir olduğunu söylerken diğer bazıları ise başlanmış bir Hac görevini tamamlamakla ilgili olduğunu ileri sürerler. Bu ikinci yorum bizce daha yerindedir. Çünkü bütün alimlerce kabul ediliyor ki Umre ibâdetinin farz olmadığı halde burada tıpkı Hac ibâdeti gibi bitirilmesi emrediliyor. Bu da gösterir ki, burada emrin amacı "tamamlama" eylemidir, yoksa farz oluşu ilân etmek değildir. Ayrıca bu emirden anlaşıyor ki,

Umre ibâdeti, başlangıçta farz olmamakla birlikte, bir defa Telbiye getirilerek bu ibâdete başlanınca artık tamamlanması farz haline gelir.

Umre, ayrıntıları bakımından Hac gibidir. Yalnız bunun için Arafat'ta Vakfeye durulmaz. Ayrıca en geçerli görüşe göre bu ibâdet bütün yıl boyunca yerine getirilebilir, Hac gibi belirli aylarla sınırlı değildir:

Bu genel emirden anlaşıldığına göre Hac ve Umre ibâdetlerinin "yoldan alıkonulma" durumunda tamamlanması zorunludur. Bu "yoldan alıkonulma" Hac ve Umre ibâdetlerine başlayan kimseyi bu ibâdetin görevlerini yapmaktan alıkoyan bir düşmandan kaynaklanabileceği gibi hastalık gibi görevi tamamlamayı önleyen şahsi mazeretlerden de kaynaklanabilir. Düşman kaynaklı engellemelerin "yoldan alıkonulma" sayılmasında alimler arasında görüş birliği vardır. Yalnız hastalık kaynaklı engellemenin "yoldan alıkonulma" sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Fakat böyle sayılması gerektiği görüşü daha ağır basmaktadır. *"Eğer yoldan alıkonulursanız kolayınıza gelen kurbanı kesin"*

Bu durumda Hacca ya da Umreye başlamış olan kimse kolayına gelen kurbanı keserek varabildiği yerde ihramdan çıkar. İsterse henüz Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) varamamış ve Hac ile Umre ibâdetinin gereklerinden sadece Mikat'ta ihrama girmeyi gerçekleştirmiş olsun. Mikat; Hac ya da Umre ibâdeti yapmak isteyen kimsenin Hac ve Umre için ya da her ikisini birlikte yerine getirmek amacı ile Tehlil getirdiği, dikişli elbise giymeye son verdiği yerdir. Bu noktadan itibaren hacı adayının başını traş etmesi, saçlarını kısaltması, tırnaklarını kesmesi, kara hayvanı avlaması ve bu av hayvanlarının etinden yemesi yasaktır.

İşte Hicrî altıncı yılda Mekke'li müşrikler Hudeybiye'de Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) ile beraberindeki müslümanların yolunu kestikleri ve kendisi ile ancak bir sonraki yıl Umre yapmasına imkân veren Hudeybiye antlaşmasını imzaladıklarında bu olay fiilen yaşanmıştı. Hatta elimizdeki bazı bilgilere göre Peygamberimiz, müşrikler tarafından yolu kesilince yanındaki müslümanlara ulaşabildikleri bu son noktada kurbanlarını keserek ihramdan çıkmalarını ve daha sonra ne yapacakları hususunda emir beklemelerini buyurdu. Fakat kurbanlık hayvanları normal kesim yerlerine varmadan önce ihramdan çıkmak müslümanların ağırlarına gitmiş, onları tereddüde düşürmüştü. Bunun üzerine Peygamberimiz arkadaşlarının gözleri önünde kurbanını keserek ihramdan çıktı. Arkasından da müslümanlar aynı şeyi yaptılar. İşte bunun üzerine yukarıdaki âyet indi.

"Hedy", yani "kurbanlık" deve, sığır, koyun, keçi gibi büyük ya da küçük baş hayvanlara denir. Birkaç hacı adayı bir araya gelerek bir deve ya da bir sığır kesebilirler. Nitekim Hudeybiye Umresi sırasında müslümanlar yedişer kişilik gruplar halinde bir araya gelerek birer büyükbaş hayvan kesmişlerdi. O zaman bu

"kolaya gelen" kurban olur. Bunun yanında her hacı adayı ayrı ayrı birer koyun veya keçi de kesebilir.

Hudeybiye yılında olduğu gibi düşman tarafından ya da hastalık aracılığı ile "yoldan alıkonulma" durumunda önerilen bu telâfi etme yolunun hikmeti; kolaylıktır. Zira Hacı rükünlerinin birinci derecedeki amacı takvâ duygularını coşturmak, yüce Allah'a yaklaşmak ve farz kılınan ibâdetleri yerine getirmeye çalışmaktır. Eğer bu amaç gerçekleşir de arkasından ya düşman ya hastalık veya bunlara benzer bir başka engel hacı adayının yoluna dikilirse bu kimse Hac ya da Umre sevabından mahrum kalmaz. Tersine Hac ya da Umre ibâdetini tamamlamış sayılarak yanında bulunan kurbanlık hayvanı kesmekle ihramdan çıkar. Bu kolaylık İslâm'ın özü ile, Hacdaki hareketlerin amacı ve genel anlamda ibâdetin fonksiyonu ile uyumlu bir hükümdür.

İlk ve genel emre getirilen bu telâfi edici kolaylıktan sonra âyetlerin devamında Hac ve Umre ile ilgili yeni bir genel hüküm ortaya konuluyor: *"Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin."* Bu hüküm yolda herhangi bir engelleme ile karşılaşmaksızın Hac görevini tamamlama durumunda geçerlidir. Bu durumda Arafat vakfesini yerine getirip oradan ayrıldıktan sonra kurbanlık hayvan yerine varmadıkça başı tıraş etmek câiz değildir. Çünkü traş olmak, Hac ya da Umre için yahut her ikisine birlikte niyetlenerek giyilen ihramdan çıkmanın işareti, göstergesidir. Kurban, Zilhicce ayının onuncu günü Mina'da kesilir. O zaman Hac görevi sona ermiş olur ve hacı ihramdan çıkar. Fakat kurbanlık hayvan yerine varmadan önce ne tıraş olunabilir ne saçlar kısaltılabilir ve ne de ihramdan çıkılabilir.

Fakat bu genel hükme istisna olarak şöyle bir telâfi edici sınırlama getiriliyor: *"Fakat içinizden kim hasta ya da başından rahatsız olur da bu yüzden daha önce tıraş olursa fidye olarak ya oruç tutmak ya sadaka vermek veya kurban kesmek zorundadır."* Hacı adayı, başını traş etmeyi gerektiren bir hastalığa yakalanabilir ya da saçlarının uzamasından ve taranamamaktan dolayı başında birtakım pis böcekler yuvalanabilir. Aslında kolaylık ve pratiklik dini olan İslâm, böylesi durumlarda hacı adayının ihramlı iken kesim yerine göndermiş olduğu kurbanlık hayvan boğazlanacağı yere varmadan ve Hac görevlerini tamamlamadan önce tıraş olmasını mubah saymıştır. Buna karşılık hacı adayı fidye olarak ya üç gün oruç tutar ya sadaka olarak altmış yoksulun karnını doyurur ya bir koyun keserek etini dağıtır. Bu fidye ile ilgili sınırlama Peygamberimizin şu hadisine dayanıyor. Sahâbîlerden Kâ'b bin Ucre diyor ki:

Arkasından yine Hac ve Umre ile ilgili yeni bir genel hüküm geliyor: *"Eğer güven içinde iseniz, Hac zamanına kadar Umreden yararlanmak isteyen kimse kolayına gelen kurbanı keser."* Yâni "Eğer yolda engelleme ile karşılaşmaz ve ziyâret görevlerini rahat rahat yapma imkânı bulursanız, bu durumda Umreyi de içeren Temettü Hacı yapmak isteyen kimse kolayına gelen kurbanı kessin." Bu hükmün

ayrıntılı açıklaması şöyledir: Müslüman, önce Umreye çıkabilir. Bunun için Mîkat'ta Tehlil getirerek ihrama girer. Beytullah'ı tavaf ederek ve Safa ile Merve arasında say yaparak Umre görevini tamamladıktan sonra Mikat'a dönerek Hac için ihrama girer ve bu görevin günlerinin gelmesini bekle-meye koyulur. Bu durum Hac ayları sırasında geçerlidir. Hac ayları Şevval, Zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on gününden oluşur.

Bu anlattığımız şekil, Temettü Hacının birinci usulüdür. ikinci usulü de şöyledir: Mîkat'ta hem Hac ve hem de Umre için birlikte ihrama girilir. Umre görevleri yapıldıktan sonra Hac zamanı gelinceye kadar beklemeye geçilir. İşte Temettü Hacının ikinci yolu böyledir. Hacı adayı bu iki usulden hangisi ile Temettü Hacı yaparsa yapsın Umreyi tamamladıktan sonra ihramdan çıkabilmek için kolayına gelen bir kurban kesmelidir. Hacı adayı Umre görevinin bitişi ile Hac görevinin başlaması arasındaki süreyi ihramsız olarak geçirir. Hacı adayının "kolayına gelen" kurbanlık; kesebileceği her türlü hayvanı içerir. Yani bu kurbanlık deve de, sığır da koyun da keçi de olabilir. Eğer bu durumdaki hacı adayı "kolayına gelen" kurbanlık hayvan bulamıyorsa yerine fide verir: *"Kesecek kurban bulamayan kimse üç gün Hacda ve yedi gün de evinize döndüğünüz zaman olmak üzere toplam olarak on gün oruç tutar."* Bu durumda hacı adayı için en uygun olanı, ilk üç günlük orucu Zilhicce ayının dokuzuncu günündeki Arafat vakfesinden önce tutmaktır. Kalan yedi günlük orucu da Hac dönüşü evinde tutar. Âyette bu orucun *"toplam on gün"* olduğu, iyi anlaşılın diye vurgulanmıştır.

Belki de bu kurban kesmenin ya da oruç tutmanın hikmeti, Umre ile Hac görevi arasında kalbin yüce Allah'a bağlı olmasını devam ettirmektir, Umre ile Hac görevi arasındaki ihramsız dönemin hacı adayını Hacın havasından, Hacın disiplinli atmosferinden ve bu farızâ süresince kalbi sürekli etkisi altında bulunduran çekingenlik ortamından çıkarmamasıdır. Harem-i şerifte oturanlar buranın sürekli ziyâretçileri oldukları ve yurtları burası olduğu için onlara Umre düşmez. Onlar sadece Hac ibâdeti yapmakla görevlidirler. Onlar için Temettü Hacı ve Umre ile Hac arasında ihramsız kalınacak bir geçiş süresi de söz konusu değildir. Öyle olunca tabii ki, fide vermeleri ve oruç tutmaları da söz konusu değildir. *"Bu, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar için böyledir."*

Hac ve Umre hükümlerinin bu noktasında kalpleri yüce Allah'a ve takvâya sınıksız bağlamayı amaçlayan iki ara cümlecik ile karşılaşırız: *"Allah'tan korkun ve bilin ki, O'nun azabı ağırdır."* Okuduğumuz hac hükümlerinin yerine getirilmelerini garantiye bağlayacak biricik faktör iste bu takvâdır. Takvâ; Allah korkusu, Allah'ın azabından çekinme duygusudur. İhrama belirli bir çekingenlik duygusu eşlik eder. Fakat ham adaylarının bir süre ihramsız kalmaları serbest olduğunda bu süre içinde takvâ ve Allah korkusu bu çekingenlik duygusunu vicdanda canlı tutar, orada bekçiliğe devam eder.

“Kurban, yerine ulaşınca kadar başınızı tıraş etmeyin...” Burada *“(kurbanın) yeri”* ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Hanefi mezhebine göre bununla Mescid-i Haram'ın çevresi, Allah'ın evi anlatılmak istenilmektedir. Eğer bir kimse yola devam edemeyecekse, oraya kendi adına kurban edilecek bir hayvan veya bedeli olan parayı göndermelidir. İmam Malik ve İmam Şafii'ye göre kişi, yolda devam edemeyip kaldığı yerde kurban kesmelidir. Tıraş olmak ile, kurbandan sonra saçların kestirilmesi kast olunuyor.

“Emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse...” Burada, emin olmak, güvene kavuşmaktan kasıt, düşman saldırısı dahil, o zaman hacdan alıkoyan asıl sebep her ne ise, onun ortadan kalkmasıdır. Nasıl "engel" ile hac yolculuğunu engelleyen tüm sebepler kastedilmekteyse, güven ile de tüm bu sebeplerin ortadan kalkma durumu anlatılmak istenmektedir.

“Bu âilesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir...” İslâm'dan önce Araplar aynı seferde hem hac, hem de umre yapmayı büyük bir günah olarak kabul ederlerdi. Onların kendi uydurdıkları kanunlarca hac ve umre için ayrı ayrı yolculuklar yapılmalıydı. Bu âyette, Mescid-i Haram içinde yaşayanlardan başkası için bu sınırlama kaldırılmaktadır. Mescid-i Haram'da yaşayanların ayrı yolculuk yapmaları zor olmadığı için hac ve umreyi ayrı ayrı yapmaları gerekmektedir. Onların umreyi yaptıktan sonra ihramdan çıkmaları ve gerekli yasaklardan kurtulmaları ve aynı ibâdetleri hac için tekrardan yapmaları yeterlidir.

Bundan sonraki âyetlerde sık sık değinilecek olan hac ile ilgili vecîbeleri tam anlamıyla kavrayabilmek için şunlara kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır. Hacılar mîkatlardan birine, yani Mekke'ye ulaşan bütün yollardan belirlenmiş olan noktalardan birine vardıklarında ihram giymelidirler. Bundan sonra hac için belirlenmiş olan kurallara uymalıdır. Eğer bir hacı Mekke'ye vardığında umre yapmak isterse, o zaman Zilhicce'nin 7'sine kadar ihramdan çıkmalı ve onun gerektirdiği yasaklardan da kurtulmalıdır. Zilhicce'nin 8'inde Mekke'de tekrar ihram giymeli ve yaklaşık altı mil uzaklıktaki Mina vâdisine gitmelidir. 9'uncu gün Mina'dan beş mil uzaklıktaki Arafat'a gitmeli ve o gün akşama kadar orada kalmalıdır. Daha sonra Arafat ile Mina arasında yer alan Meş'ar-i Haram'a (Müzdelife) gitmeli ve Zilhicce'nin dokuzunu onuna bağlayan geceyi orada namaz, dua, tefekkür gibi ibâdetlerle geçirmelidir. Onuncu günün sabahı tekrar Mina'ya gelmeli ve orada kurban kesmelidir. Bundan sonra İhram'dan çıkmalı ve Mekke'ye dönerek Tavâf-ı Ziyâret (Kâbe'nin etrafında yedi kez dönmek) yapılmalıdır. Daha sonra Mina'ya gitmeli ve orada iki üç gün kalmalıdır. Bu üç güne (Zilhicce'nin 11 ile 13'ü arası) Teşrik günleri adı verilir. Gelelim Hacın vaktine:

Hacda Günahlardan Daha Fazla Sakınmak Esastır

“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda Hacca niyet ederse (ihram giyerse), hac esnâsında kadına yaklaşmak, fisklara/günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Hayır işlerden neyi yaparsanız, Allah onu bilir. (Ey mü'minler!) Âhiret için azık toplayın. Bilin ki, azığın en hayırlısı takvâdır (Allah korkusudur). Ey akıl sahipleri! Yalnız Benden korkun.” (2/Bakara, 197)

Hac bilinen aylardır. Yani Hacın vakti öteden beri insanlar arasında belli olan aylardır. İslâm şeriatı, bu belli ayları değiştirmemiş, fakat câhiliyye devri Arapları "Nesî" dedikleri usûl ile bazen hac mevsimlerini değiştirdiklerinden dolayı, bilinen vaktin aslını tesbit edip iyice yerleştirmiştir. Bu bilinen aylar, Şevval ve Zilkâde ayları ile Zilhicce ayının onuna kadar olan süredir. İbn Abbas, İbn Ömer, Nehâî, Şa'bî, Mücâhid ve Hasenü'l-Basrî hazretleri, onuncu gününün de dahil olduğunu açıklamışlardır ki Hanefî mezhebinin görüşü de budur. Hacın son bir rûknü olan ziyaret tavafı bu gün yapılır. Bununla beraber İmam Şâfiî, Zilhiccenin ancak dokuzunu saymış; Arafat'ta vakfeye yetişemeyenin, kurban kesme günü olan onuncu günü, imsak vaktinin girişi ile, Hacının geçmiş olacağını düşünerek bu günü hac vaktinden saymamıştır.

İmam Mâlik de cem'in (çoğulun) en az miktarı üçtür diye Zilhiccenin hepsinin, hac aylarına dahil olduğunu söylemiştir ki Urve bin Zübeyr'in görüşüdür. Fakat gerek bu ve gerekse Şâfiî'nin görüşü, örf ve adete aykırıdır. Şu hâlde Hacın vakti, bilinen bu iki ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının hac vaktinde dâhil olması, cem'i killet ile "eşhür aylar" denmesine yeterli görülmüştür. Hac fiilleri, bir taraftan namaz vakitleri gibi zarfa, bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi ölçüye benzeyen bu vakit içinde yapılır. Câhiliye devri Araplarının yaptığı gibi bu va k ti değiştirmek câiz olamaz. Acaba Hacın önceki şartlarından birine, yani ihrama da bu vakitten önce başlanamaz mı? Şâfiî: "Hayır, böyle bir ihram, ancak umre olur." demiştir. Fakat bütün Hanefiler, İmam Mâlik, Sevrî ve Leys bin Sa'd, hac vaktinden önce gerek umre ve gerekse hac için ihramın câiz olduğu ve ancak gerek ifrad, gerek temettu' ve gerekse kıran şekillerinde geri kalan fiillerin, bu aylar içinde yapılmasının lazım geldiği görüşündedirler. Yani hac vaktinden önce hac ihramı, haram değil; sünnete aykırı olduğundan mekruhtur. *"Ey Muhammed! Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanların vakitle ilgili işleri ve hac için zaman ölçüleridir."* (2/Bakara, 89) âyetinde bu izne işaret vardır ki geniş açıklaması, "Ahkâm'ül-Kur'ân"da ve fıkı h kitaplarındadır.

Şimdi hac vakti, bu bilinen ve kararlaştırılmış olan aylar olunca, Her kim bu aylarda Hacı farz kılar; yani ihram, telbiye veya kurbanlık göndermekle kendine gerekli kılsa, artık hac günlerinde ne cinsel ilişki veya cinsel ilişki ile ilgili sözler, ne yasak şeyleri işlemekle şer'î sınırlardan çıkmak, ne de hizmetçileri veya arkadaşları ile mücadele ve tartışma, hiç biri yoktur. Sadece aslında yasak ve çirkin olan şeylerden başka normal durumlarda mubah olan şeylerin bir kısmı da hacda yasaktır. Hac böyle tam bir temizlik, tam bir bağlılık ve eşitlik üzere bir uyum ve düzen içinde yapılmalıdır. Burada Hacı ahlâkî gereklerine kapsamlı bir tenbih vardır ki geniş açıklaması, fıkıh ve hac ibâdeti ile ilgili kitaplarda aranmalıdır. Böylece hacda namaz, oruç ve zekatta bile bulunmayan ferdî (bireysel) ve sosyal bir nefis terbiyesi, bir ahlâkî alıştıırma hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır.

Bu temizliklerle beraber, gücünüzün yetebildiği herhangi bir hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Yani ecrini ihsan eder. Fakat hiçbir kötülüğünüzü görmek istemez. O halde, bütün hazırlığınızı görün. Azığınızı, yol ihtiyaçlarınızı iyice hazırlamış bulunun da takvâ sahibi olun. Çünkü en hayırlı azık takvâdan ibarettir. *“Bilin ki, azığın en hayırlısı takvâdır (Allah korkusudur). Ey akıl sahipleri! Yalnız Benden korkun.”* Bu âyet yanlış bir takvâ kavramını izale etmektedir. İslâm'dan önce hac yolculuğuna çıkarken erzak almak dünyevî bir tutum olarak nitelenir ve gerçek muttaki bir insanın Allah'ın evine giderken yanına hiçbir dünyevî eşya almaması beklenirdi. Burada yanına hiç erzak almaksızın Mekke'ye hacca gitmenin bir meziyet olmadığı bildirilmektedir. Gerçek meziyet kişinin Allah'tan korkması, O'na itaat etmesi ve hayatını günahlardan temizlemesidir. Eğer bir hacı Allah'tan korkmaksızın günah işliyorsa, hacca giderken yanına hiçbir dünya malı almasa da aslında anlamsız bir takvâ gösterisi yapmaktadır. Böyle bir kimse hem Allah'ın, hem de insanların gözünde kendisi ve yaptığı haccı küçük düşürmektedir. Diğer taraftan eğer bir kimse Allah'tan gerçekten korkuyor ve ahlâken temizliğini koruyorsa, hacca giderken birçok dünya malı götürse de hem Allah katında, hem de diğer insanlar katında şeref kazânır.

Âyette geçen *"zâd"* kelimesi, yiyecek, içecek, giyecek, binecek ve diğer ihtiyaçlara harcanacak mal demektir ki dilimizde *"levâzım"* denir. Bunun azık diye tercümesi bilinmektedir. Gerçi azık daha çok yiyecek ve içeceğe denmektedir. Fakat *"zâd"* da bu şekilde kullanılmaktadır. Çünkü bunlar en zorunlu olanlarıdır. Deniliyor ki Yemenliler Haca azıksız olarak gelirler ve *"Biz Allah'a tevekkül ediyoruz, O'na güveniyoruz."* derler, neticede halka yük olurlardı. Bu bölüm onlar hakkında inmiş, dilencilikten ve halka yük olma k tan korunup sakınmaları için azık edinme emri verilmiştir. Bu şekilde bu âyet-i celile gösteriyor ki takvâ, istenilen şeylerin en özelidir. Her fenalıktan korunup takvâ mertebesine ermek için de azığını ve gerekli şeylerini hazırlamak lazımdır. Bunu hazırlamayan ve hazırlamak için çalışmayanlar, ihtiyacın sevki ile kötülüğe düşebilirler. Aynı zamanda insanların diğer azıkları ne kadar bol olsa, takvâ hisleri bulunmadıkça yine mutlu olamazlar, kötülükten

korunamazlar, helak edici şehvetlere bir ihtiyaç gibi atılırlar. Şu halde azık hazırlamak, takvâya sebep olacağı gibi, takvâ hissi de azık hazırlamak için en büyük bir etkindir. Buna göre hayırlı azık takvâ ve takvâ en hayırlı azık demektir. Bu âyet-i celile, bu şekilde şunu da anlatıyor ki insan için iki yolculuk kararlaştırılmıştır. Birisi dünyada yolculuk, birisi de dünyadan yolculuktur. Dünyada yolculuk için yiyecek, içecek, binecek ve gerektiğinde harcayacak azık ve yiyecek lâzım olduğu gibi, dünyadan yolculuk için de azık lazımdır. Bu da Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmekle Allah'ın koruması altına girmek ve Allah'tan başkasından yüz çevirmekle, Allah'tan başkasına ihtiyaç arz etmemektedir ki bu takvâ azığı, öbüründen daha hayırlıdır.

“*Bunu bilip her iki yolculuk için hazırlığınızı iyi görün, ve benim emirlerime aykırı davranmaktan sakınıp, Benden korkun. Ey temiz ve tam akıllılar!*” Âyetin açık anlamına göre Hacı belirli bir vakti vardır ve bu vakit belirli aylardır. Bu aylar Şevval ve Zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on gününden oluşur. Buna göre, sadece bu aylar süresince Hacı için ihrama girilebilir. Gerçi bazı mezhepler bütün yıl boyunca Hacı için ihrama girmeyi geçerli sayarlar ve bu belirli ayları Hacı gereklerini bilinen zamanlarında yerine getirmek için ayrılmış bir zaman parçası kabul ederler. İmam Malik, imam Ebû Hanife ve İmam-ı Ahmed bin Hanbel bu görüştedirler. İbrahim Nehâî, Sevrî ve Leys bin Sa'd gibi mezhep imamlarının da bu görüşte oldukları rivâyet edilmiştir. imam Şafiî ise birinci görüşü savunuyor. Abdullah bin Abbas, Câbir, Atâ, Tâvus ve Mücâhid gibi önderlerin de Şafiî gibi düşündükleri nakledilmiştir ki, geçerli tutulan görüş de budur.

Bu belirli aylarda kim Hacı kendine farz kılsa, yani kim ihrama girerek bu aylarda Hacı tamamlama yükümlülüğü altına girerse bilmelidir ki, âyetin dili ile söylersek Hacı sırasında *"Rafes, füsûk ve cidâl yoktur"*. Burada geçen *"Rafes"* kelimesi "ya rastgele veya kadınların yanında cinsel ilişkiden ve cinsel ilişkiyi çağrıştıracak açık-saçık konulardan söz etmek" demektir. *"Cidâl"* kelimesi, "bir kimsenin arkadaşını öfkeli edilecek şekilde onunla tartışması, münakaşa etmesi" demektir. *"Füsûk"* kelimesi ise "irili-ufaklı kötülükler" anlamına gelir.

Bu yasaklar, insanı sonuç olarak bu dönemindeki çekingenlik ve sırf Allah ile başbaşa olma halı ile çelişen her şeyden kaçınmaya, toprak ve dünya kaynaklı güdülerin üzerine çıkmaya, her şeyi bir yana atarak sırf Allah'a bağlanma yolundaki rûhî eğitime ve Allah'ın evine doğru yola çıkan kimsenin dikişli elbiseye varıncaya kadar her şeyden arınması anlayışına uygun edep halini gerekli biçimde takınmasına götürür. Kötülük yapma yasağının arkasından iyi davranışları özendiren, sevdiren bir ifâde ile karşılaşırız: *"Ne iyilik işlerseniz Allah onu bilir."* Bir müminin, yaptığı iyiliğin yüce Allah tarafından bilindiğini, o sırada yüce gözetim altında olduğunu hatırlaması iyilik işlemesi için yeterli bir teşvik, itici bir faktördür. Demek ki, yüce

Allah onun yaptığı iyiliği görüyor ve biliyor. Sırf bu faktör, iyiliğin normal ödülünden önde gelen başlı başına bir ödüldür.

Âyette daha sonra hacı adayları Hac yolculuğu için azıkla donanmaya, yanlarında hem beden ve hem de ruh azığı bulundurmaya çağrılıyorlar. Bu emrin gerekçesi ile ilgili şöyle bir rivâyet anlatılıyor: Bir grup Yemenli hacı adayı, yanlarına azık almadan Hac yolculuğuna çıkarlar ve bu tutumlarında haklı olduklarını göstermek üzere de “Allah'ın evini ziyaret edeceğiz de O bizim karnımızı doyurmayacak mı?” diye konuşurlar. Bu söz her şeyden önce kalbi tümü ile Allah'a yöneltmenin ve O'na tam anlamı ile güvenmenin yanında tüm pratik hazırlıkları yapmayı, mümkün olan bütün etkili önlemleri almayı emreden İslâm'ın karakterine ters düşer. Ayrıca bu söz yüce Allah'tan lâubalî ve pervasız biçimde söz etme, "mâdem ki, O'nun evini ziyâret etmeye gidiliyor, o halde Allah da ziyâretçilerinin karnını doyurmakla görevlidir" gibi bir anlayış yüce Allah'ı minnet borcu altında sayma kokusu taşır. Bundan dolayı hem maddi ve hem de manevi olarak azık hazırlama direktifi gelmiştir. Bu direktife, genel ifâdeli ve süreklilik mesajı veren bir takvâ duyurusu eklenmiştir: *"Yanınıza yol azığı alın. Hiç şüphesiz en hayırlı azık takvâdır, Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri, benden korkun."* Takvâ kalplerin, gönüllerin azığıdır. Kalpler, gönüller bununla beslenir, bununla güçlenir, bununla aydınlanır. Hedefe varma ve kurtuluş dayanağı yalnız budur. "Akıl sahipleri" ise takvâ direktifini ilk kavrayanlar ve bu besin kaynağından en iyi biçimde yararlananlardır.

Hacda ve Her Zaman Allah'ı, Size Gösterdiği Şekilde Zikredin

"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lutuf ve keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'taki vakfeden ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın akın ettiğinizde Meş'ar-i Harem'de zikir ile Allah'ı anın. Her ne kadar O'nun hidâyetinden/yol göstermesinden önce yanlış gidenlerden idiyse de (zararı yok)." (2/Bakara, 198)

Böyle takvâ hissi ile ihtiyaçlarınızı iyi hazırlamak, İlâhî emir ve tam akıl gereği olduğu için, Rabbinizin herhangi bir lütuf ve ihsanını istemenizde size hiçbir vebal ve günah yoktur. Yani isterse hac aylarında olsun, kazânç ve ticaretle rızıklarınızı, ihtiyaçlarınızı kazânılmaktan yasaklanmış değilsiniz. Geçen emirlere uymak şartıyla hac ticarete, kazânca engel değildir.

Deniliyor ki Araplar câhiliye devrinde hac mevsimlerinde Ukaz, Mecenne, Zülmecaz gibi pazar ve panayırları açarlar ve onlardan geçimlerini sağlarlardı. İslâm

dini gelince hacda bunlardan sakınmaya başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında inmiştir.

Sonra, Arafat'tan akıp gittiğinizde, yani arefe günü Arafat dağında cemaatle birlikte vakfeden boşanıp aktığınızda, Meş'ar-i Haram yanında yani Müzdelife'de Allah'ı zikredin ki bu gece, akşam ve yatsı namazlarının burada birlikte kılınması, bu zikir emrinin yerine getirilmesidir. Çünkü namaz en büyük zikirdir. Bundan başka, ve Allah size böyle güzel hidâyetler bahsettiği gibi, siz de orada vakfe yapıp, telbiye, tehlil ve dualarla, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle O'nu anın. Bilirsiniz ya siz bundan önce sapıklıklar içindeydiniz. İman ve ibâdetten haberiniz yok, ne yaptığını bilmez şaşkınlara topluluğundandınız.

Arafat: Arefe günü hacıların vakfeye durdukları dağın adıdır ki Mekke'ye on iki mil mesâfededir ve oradaki dağların en yükseğidir. Zilhiccenin sekizinci gününe "terviye günü" dendiği gibi, dokuzuncu gününe de "arefe günü" denir ve bu gün Arafat'ta vakfeye çıkılır. Esas itibariyle "arefe" kelimesinin çoğulu veya çoğulu gibi olan "Arafat" isminin, bu dağa ne sebeple özel isim olduğu ve bunun doğrudan konulmuş bir isim mi, türetilmiş veya nakledilmiş mi olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Türetilmiş olduğu görüşünde bulunanlar da tanımak mânâsına "ma'rifet"ten veya "itiraf"tan, yahut da güzel koku mânâsına "arf"tan türetilmiş olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar sebebiyle isimlendirilme şekli kesin olarak tesbit edilmiş değilse de her biri Arafat dağının bir özelliğini göstermiş olması itibariyle isimden çok o ismin sahibinin anlatılmasına yararlı olmuştur.

Hız. Âdem ile Havvâ'nın burada karşılaşp birbirlerini tanımış olmaları; Hız. İbrahim'in, burayı görünce geçmiş vasıflarla tanınması, yine onun, Cibrail'in hitabı ile hac ibâdetini burada tanımış olması; Hız. İsmail'in, annesinden bir müddet ayrılıp sonra burada karşılaşarak tanışmış olmaları; hacıların bur a da birbirleriyle güzel bir şekilde tanışmaları; burada vakfeye duranların, Hak Teâlâ'nın, Rabliğini ve yüceliğini, herkesin O'na muhtaç oluşunu ve O'nun hiçbir şeye muhtaç olmayışını ve insanlığın miskinlik ve ihtiyacını itiraf etmeleri; nihâyet hacıların, günah pisliklerinden temizlenerek Allah katında cennetlere layık olan güzel manevi bir koku kazânmaları gerçekten Arafat dağının özelliklerindendir. Arefe ve Arafat, ikisi de bu dağın adıdır. "Arefe günü" buna bağlıdır, bunun günüdür. "Kâfirleri ümitsizliğe düşürme günü", "dini tamamlama günü", "nimeti tamamlama günü", "Rıdvan -rızâ-günü" isimleri de Arefe gününün özel isimlerindendir.

Meş'ar-i Harâm: En sahih rivâyete göre Müzdelife'de "Kuzah dağı" adı da verilen ve üzerinde "Mîkâde" denen, "hürmet edilen alamet" demek olan silindir şeklinde bir taş bulunan tepedir. Önceleri odunlarla ocaklar, Harun Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı. Nihâyet üzerine bina yapılmıştır. Asıl Meş'ar-i Haram bu, Meş'ar-i Haram'ın yanı da Müzdelife'dir.

Arafat'ın "Urene" vadisinin içinden başka her tarafı vakfe yeri olduğu gibi Müzdelife'nin de "Muhassir" vadisinden başka her tarafı vakfe yeridir. "Meş'ar-i Haram'ın yanında" buyrulması, Muhassir vâdisinin istisnasıyla Müzdelife'ye ve Meş'arin yakınında zikrin daha faziletli olduğuna işarettir. Gerek Arafat ve gerekse Müzdelife vakfeleri hakkında birçok hadis-i şerifler vardır. Bu cümleden olarak, Rasûlullah: *"Hac, Arefe demektir; Arefe'ye yetişen, Hacca yetişmiş olur."* Yine aynı şekilde Müzdelife'de: *"Bizimle beraber bu namazı kılan ve bizimle beraber şu vakfe yerine duran ve ondan önce gece veya gündüz Arefe'de vakfe yapmış olan kimsenin Hacı tamam olur ve tavaf yapıp ihramdan çıkması zamanı gelir"* buyurmuştur.

Buhârî'nin kaydettiğine göre bu konuda Abdullah bin Abbas (Allah onlardan râzı olsun) şöyle diyor: "Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz; câhiliyye döneminin çarşıları, alış-veriş merkezleri idi. Bu yüzden müslümanlar Hac mevsiminde ticaret yapmanın günah olabileceği endişesine kapıldılar. Bunun üzerine yüce Allah *"Rabbinizin lütuf ve bağışını istemenizin, bunun peşinden koşmanızın hiçbir sakıncası yoktur"* âyetini indirdi. Aynı konuda Ebû Dâvud'un başka bir yoldan naklettiğine göre yine Abdullah bin Abbas şöyle diyor: "Müslümanlar Hac mevsiminde ticaretle uğraşmaktan, alış-veriş yapmaktan çekiniyorlar; 'Bu günler, Allah'ı zikretme günleridir' diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah; *"Rabbinizin lütuf ve bağışını istemenizin, bunun peşinden koşmanızın hiçbir sakıncası yoktur"* âyetini indirdi." Başka bir rivâyete göre Ebû Ümâme Teymî bir defasında Abdullah bin Ömer'e "Biz para karşılığında hacı adayı taşıyoruz. Acaba yaptığımız Hac geçerli midir?" diye sordu. Abdullah bin Ömer de ona "Siz Beytullah'ı tavaf etmiyor musunuz, meşru görevlerinizi yapmıyor musunuz, şeytanı taşlamıyor musunuz, başınızı tıraş etmiyor musunuz?" diye sordu. Adamın "Evet, bunları yapıyoruz" demesi üzerine Abdullah bin Ömer sözlerini şöyle bağladı: "Vaktiyle adamın biri Peygamberimize gelerek kendisine şimdi senin bana sorduğun soruyu sormuştu. Peygamberimiz adama henüz cevap vermeye fırsat bulamadan Cibrail (selâm üzerine olsun) *"Rabbinizin lütuf ve bağışını istemenizin, bunun peşinden koşmanızın hiçbir sakıncası yoktur"* âyetini getirdi." Bu arada İbn Cerir'in bildirdiğine göre Hz. Ömer'in âzadlısı Ebû Sâlih aynı konuda şöyle diyor: "Bir defasında Hz. Ömer'e 'Ey müminlerin emîri, sizler Hac sırasında ticaret yapıyor muydunuz?' diye sordum. Bana 'O zamanlar müslümanların Hacdan başka bir geçim kaynağı var mıydı ki?' diye cevap verdi.

Gerek ilk iki rivâyetin anlattığı Hacdaki ticaret çekingenliği ve gerekse üçüncü rivâyetin içerdiği yine Hac dönemindeki ücret karşılığında hizmet verme çekingenliği, İslâm'ın vicdanlarda meydana getirdiği câhiliyye döneminde geçerli olan her şey karşısında çekingenlik duyma hassasiyetinin ve bu konularda girişime geçmeden önce İslâm'ın görüşünü bekleme titizliğinin bir parçasıdır.

Kısacası Hac sırasında alış-veriş yapmanın ve ücret karşılığında hizmet vermenin serbest olduğunu bildiren âyet indi ve bu âyet bu tür çalışmaları *"Allah'ın*

lütuf ve bağışını arama" olarak niteledi: "Rabbinizin lütuf ve bağışını istemenizin, bunun peşinden koşmanızın hiçbir sakıncası yoktur." Böylece müslümanın kafasına şu ilke yerleştirilmek istenmiştir. O, ticaret yaparken, ücretli bir iş gerçekleştirirken ya da başka bir yoldan geçimini sağlamaya çalışırken rızkını kendi çalışmasının sonucu olarak sağlamıyor, o sadece yüce Allah'ın lütuf ve bağışını arıyor, Allah da ona veriyor. Müslüman, bu gerçeği aklından hiç çıkarmamalıdır. Yani kendisi yüce Allah'ın lütuf ve bağışını arıyorken ve kazânırken, meslek edindiği geçim sağlama yolları peşinden koşarak rızkını elde ederken elde ettiği şey, aslında yüce Allah'ın lütufu ve bağışındır. Geçimini sağlama peşinde koşan müslümanın kalbine bu bilinç yerleşince o, artık ibâdet halindedir. Buna göre bu uğraşları Allah'a yönelme açısından Hac ibâdeti ile çelişmez. İslâm, müminin kalbinde bu duyguların kökleştiğinden emin olunca onu istediği gibi çalışmak ve faaliyette bulunmak üzere serbest bırakır. Çünkü böyle bir kulun bu bilinçten kaynaklanan her hareketi ibâdettir.

Bundan dolayı aslında Arafat'tan dağılma ve Meş'ar-i Haram'da Allah'ın adını anma gibi diğer Hac görevlerini konu edinmiş olan bu âyet, bir bölümünü geçim imkânlarını arama konusuna ayırıyor: *"Arafat'tan dağıldığımızda Meşar-ı Haram'da Allah'ı anın. O sizi nasıl doğru yola iletti ise siz de O'nun adını anın. Zira O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz, sapıklardan idiniz."*

Arafat'ta durmak, vakfe yapmak, Hacı'nın temel rükûnudur. Nitekim Bükeyr'in, Atâ aracılığı ile Abdurrahman bin Muammer Deylemî'ye dayanarak bildirdiğine göre Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle diyor: *"Hac, Arafat demektir. Hac Arafat demektir. Hac Arafat demektir. Kim Kurban bayramı günü tanyeri ağarmadan önce Arafat'a erişirse Hacı erişmiş olur. Mina günleri üçtür. Kim iki günün sonunda Mekke'ye dönerse hiçbir günah işlemiş olmaz. Kim üçüncü günün sonuna kadar kalırsa o da günaha girmez."* (Ashâbu-s Sünen). Arafat'ta durmak (vakfe) Zilhicce ayının onuncu günü olan Arefe günü Zeval (öğle) vaktinden başlayarak Kurban bayramı günü tanyeri ağarınca kadar yapılabilir. Bu konuda vakfe süresinin Arefe gününün ilk anlarından itibaren başladığını ileri süren ve İmam-ı Ahmed bin Hanbel tarafından savunulan bir görüş daha vardır. Bu görüş; Şa'bî'nin, Urve bin Müdarris bin Hârise bin Lâh Taî'den rivâyet ettiği bir hadise dayanır. Bu hadise göre Harise bin Müdarris şöyle diyor: "Bir defasında Müzdelife'de namaza çıktığı sırada Peygamberimize geldim ve kendisine dedim ki; "Ya Rasûlallah, Tay dağından geliyorum. Hem binek hayvanımı bitkin düşürdüm hem de kendimi yordum. Vallahi üzerinde durmadığım hiçbir dağ kalmadı. Acaba Hacı geçerli mi?" Bunun üzerine Peygamberimiz bana şu cevabı verdi: *"Kim bizim şu namazımıza yetişir ve bizimle birlikte buradan dağılıncaya kadar burada kalırsa ve daha önce geceleyin ya da gündüzleyin Arafat'ta bir süre durmuş olursa Hacı tamam olur, bu kimse yıkanıp elbiselerini giyebilir."* (Ahmed bin Hanbel, Ashâbu-s Sünen, Tirmizî)

Peygamberimizin bu iki görüşte ileri sürülen zaman diliminde Arafat'ta durmayı emretmesinin, başka bir deyimle bu vakfe süresini Arefe gününden Zilhicce'nin onuncu gününe rastlayan Kurban bayramı gününün sabahına kadar uzatmasının gerekçesi müşriklerin, putperestlerin buradaki vakfe geleneklerine ters düşmektir. Nitekim İbn-i Merdûye'nin ve Hâkim'in Abdurrahman bin Mübârek el-Ayşî'ye dayanarak kaydettiklerine göre sahâbîlerden Misver bin Mahrime (Allah ondan razı olsun) şöyle diyor: “Peygamberimiz, bir defasında Arafat'ta bize bitap etmişti. Önce Allah'a hamdetti, O'nu övdü. Sonra “Şimdi...” diye söze girdi. O her zaman bir konuşma yaparken “şimdi (bundan sonra)” diye söze girerdi. Sonra şöyle buyurdu: *"Bugün, Hacc-ı Ekber (En büyük Hac) günüdür. dikkat edin ki, müşrikler, puta tapanlar bugün güneş batmadan önce buradan dağılırlardı. Onlar buradan ayrılırken güneş, dağların başında insanların baslarındaki sarık gibi dururdu. Biz ise güneş doğmadan önce buradan dağılıyor, böylece müşriklerin geleneklerine ters düşüyoruz."*

Peygamberimizin Arefe günü güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrılması ile ilgili uygulamasına gelince bu konuda Müslim'in kaydettiğine göre sahâbîlerden Câbir bin Abdullah şöyle diyor: “Peygamberimiz güneş batıncaya kadar Arafat'ta durdu. Bu arada güneş yuvarlağının çevresinde hafif bir sarılık meydana geldi, arkasından da güneş yuvarlağı bütünüyle gözden kayboldu. İşte bu sırada Peygamberimiz, Üsâme'yi devesinin arkasına bindirerek Arafat'tan ayrıldı. Devesinin yularım öylesine germiştir ki, nerede ise hayvanın başı özengiye degecekti. Peygamberimiz bu sırada sağ eliyle işaret ederek *"Ey insanlar, sakın olunuz, sakın olunuz"* diyordu. Herhangi bir dağın eteğine yaklaştığında yokuşu çıkıncaya kadar hayvanın yularını gevşetiyordu. Böylece Müzdelife'ye vardı. Orada tek ezan ve iki kametle akşam ve yatsı namazını bir arada kıldı. İki namaz arasında tesbih yapmadı. Sonra sabaha kadar yattı. Sabah olunca tek ezan ve tek kamette sabah namazını kıldı. Arkasından devesine binerek Meş'ar-i Haram'a vardı. Burada kibleye durarak Allah'a dua etti, O'na tekbir ve tehlil getirdi, O'nun birliğini dile getirdi. Ortalık iyice ağarana dek burada ayakta durdu. Sonra güneş doğmadan önce buradan ayrıldı.”

Peygamberimizin bu uygulaması ile aşağıdaki âyetin işaret ettiği aynıdır: *"Arafat'tan dağıldığınız zaman Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın. O sizi nasıl doğru yola iletti ise siz de O'nu anın. Zira O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz, sapıklardan idiniz."* Âyette geçen "Meş'ar-i Haram"dan maksat Müzdelife'dir. Kur'ân-ı Kerim Arafat'tan dağıldıktan sonra burada Allah'ın adının anılmasını emrediyor. Aynı zamanda müslümanlara hatırlatıyor ki, bu zikir, yüce Allah'ın kendilerine yönelik bir hidâyetidir ve buna göre, bu, hidâyetin şükrünün göstergesidir. Yine Kur'ân-ı Kerim, onlara bu hidâyete erdirilmeden önceki durumlarını hatırlatarak şöyle diyor: *"Zira O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz, sapıklardan idiniz."*

İlk müslüman cemaat, bu realitenin hayatlarındaki derin ve geniş çaplı etkisini gerçek anlamda kavrayabiliyordu. Çünkü Arapların pençesinde kıvrandıkları sapıklık dönemi pek yakın geçmişlerini oluşturuyordu. Bu sapıklık her şeyden önce düşüncelere egemendi. Putlara, cinlere, meleklerle tapmak, melekleri Allah'ın kızları saymak, Allah ile cinler arasında akrabalık ilişkisi olduğunu ileri sürmek ve daha birçok saçma sapan, gülünç ve karmaşık inançlar, düşüncelere egemen olan bu sapıklığın göstergeleri idi. Bu çarpık inançlar, mahiyetlerinin doğal sonucu olarak tapınmalarda, dini törenler ve davranışlarda da kargaşa meydana getiriyorlardı. Meselâ bu kimseler bazı hayvanların gücünden ve etinden yararlanmayı sebepsiz yere yasak sayıyorlardı. Dayandıkları tek gerekçe söz konusu hayvanlar ile ilâhları arasında ilişki olduğu inancı idi. Yine bu ilâhlara evlâtlarının bazılarını adıyor ve bu kanlı adaklara cinleri de ortak ediyorlardı. O sapık ortamda geçerli olan daha birçok dayanaksız câhiliyye âdeti vardı. Bu saçma adetlerin, karmaşık inanç ve düşünce bulutlarının koyu karanlığından başka hiçbir gerekçesi yoktu.

Bu dönemin sosyal hayatında ve ahlâkında da sapıklık egemendi. Az sonra inceleyeceğimiz *"Sonra insanların dağıldıkları yerden siz de dağılın"* âyetinin, giderilmesini işaret ettiği sınıflar arası farklılıklar bu sapıklığın bir göstergesi idi. Arapların hesaba katılır devletlerarası bir güç olmasına engel olan sürekli kabile savaşları ve sürtüşmeleri bu sapıklığın bir başka göstergesiydi. Cinsel ilişkilerine, karı-koca ilişkilerine ve genel olarak aile-içi ilişkilere çirkin bir damga vuran ahlâk anarşisi bu sapıklığın bir diğer göstergesi idi. Toplumda güçlülerin zayıflara reva gördükleri, herkesin başvurabileceği değişmez değer ölçülerinin yokluğundan kaynaklanan zulümler ve haksızlıklar bu sosyal sapıklığın bir başka göstergesiydi. Genel olarak Arapların sosyal hayatı ve insanî aydan geri kalmışlıkları bu sapıklığın bir diğer göstergesiydi ki, Arapları bu geri kalmışlıktan sadece İslâm kurtarabilmişti. Bütün bunlardan dolayı ilk müslümanlar şu İlâhî buyruğu herkesten farklı bir dikkatle dinliyorlardı: *"O sizi nasıl doğru yola iletti ise siz de O'nu anın. Zira O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz, sapıklardan idiniz."*

İlk müslümanlar bu İlâhî cümleleri okurken, hiç kuşkusuz, bütün tarihlerine damgasını basmış olan eski sapık, acıklı, perişan ve geri kalmış hayatlarının görüntüleri, hayallerinin, belleklerinin ve duygularının önünden bir sinema şeridi gibi akıyordu. Sonra dönüp hallerine bakınca İslâm'ın kendilerini yükselttiği, yüce Allah'ın bu din aracılığı ile kendilerini erdirdiği yeni konumlarını görüyor ve o zaman bu gerçeğin bütün derinlik ve köklülüğünü tartışmasız olarak varlıklarından somut bir biçimde algılıyorlardı.

Bu realite, her milletten ve her kuşaktan bütün müslümanlar için günümüzde de geçerliliğini sürdürüyor. Bu milletler ve bu kuşakların İslâm'a kavuşmadan önceki durumu neydi? Onlar bu inançtan yoksun olarak nedirler? Onlar İslâm'ın gösterdiği yola girdiklerinde, İslâm'ın yaşama tarzını hayatlarına yansımış bir gerçeğe

dönüştürdükleri zaman geri kalmış, basit, sapık ve karmaşık bir konumdan kurtulup gelişmiş, önemli,yönü ve hedefi belli bir düzeye geçerler. Üstelik bu geçişi, bu düzey yükselişini gerçek anlamda müslüman olmadan, yani hayatlarını tümü ile İslâmî yaşam tarzına uyarlamadan fark edemezler.

İnsanlığın tümü bu doğru istikametli hayat yoluna girmedikçe koyu bir câhiliyyenin bataklığında debelenmeye mahkumdur. Daha önce yeryüzünün her tarafını baskısı altında inleyen bu câhiliyyenin pençesinde kıvrandıktan sonra İslâm'ın üstün yaşama düşüncesi sayesinde yeniden hayat bulanlar dışında hiç kimse bu gerçeği tam anlamı ile kavrayamaz. Ancak böyleleri çevrelerini kuşatmış olan iğrençlikler, kokuşmuş bataklıklar ve mikrop yatakları karşısında İslâm'ın yüce hayat sisteminin gerçek mahiyetini anlayabilirler.

İnsanlık uzun tarihi boyunca birçok düşünce sistemi, birçok sosyal düzen ve çok sayıda hayat tarzı görüp geçirdi. Bunların içinde eski-yeni en büyük filozofların felsefi sistemleri, yine eski-yeni en büyük düşünürlerin düşünceleri de vardı . İnsan, İslâm düşüncesinin ve İslâmî hayat tarzının zirvesinde durup bu serüvenin evrelerine bakınca insanlığın bu kadar boş, bu kadar çıkmaz, bu kadar trajik, bu kadar anlamsız ve karmaşık sistemler ile oyalanması karşısında hayrete düşüyor. Hiçbir akli başında insan bu zulmü kendine reva görmemelidir. O insan ki, artık hiçbir ilâha ihtiyacı kalmadığını, en azından artık yüce Allah'tan gelen bir şeriate, İlâhî kaynaklı bir yaşam sistemine uymasına gerek kalmadığını iddia ediyor!

İşte yüce Allah'ın burada müslümanlara hatırlattığı ve minnettarlığını hatırlarından hiç çıkarmamalarını istediği büyük nimet budur: *"O sizi nasıl doğru yola iletti ise siz de O'nu anın. Zira O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz,sapıklardan idiniz."* Hac, müslümanların evrensel kongresidir. Müslümanlar bu kongrede kendilerini bir araya getiren İslâm bağından başka bütün ilişkilerden arınmış, İslâm karakteristiğinin dışında kalan bütün karakteristiklerden ve özelliklerden sıyrılmış, ayıp yerlerini örten dikişsiz bir örtü dışında kalan bütün elbise ve kılıklardan soyunmuş olarak bir araya gelirler. Bu kongrede herhangi bir fert ile başka bir fert arasında, herhangi bir kabile ile başka bir kabile arasında, herhangi bir ırk ile başka bir ırk arasında ayırım yapılmaz. Burada toplananlar arasında tek inanç; İslâm inancı, tek akrabalık bağı; İslâm akrabalığı ve tek renk; İslâm'ın rengidir.

Araplar, hac hakkında yanlış bir görüşe daha sahiptirler. Hac döneminde ticaret yapmayı da kötü görüyorlardı. Kur'an bu yanlış anlamayı da ortadan kaldırır ve Allah'tan korkan ve geçimini kazânmak için ticaret yapan kimsenin Allah'ın fazlından bir şeyler kazânmaya çalıştığını bildirir. Allah'ın rızâsı ile birlikte, O'nun nimetini de kazânmayı istemenin yanlış bir tarafı yoktur.

"O'nun yol göstermesinden önce, kuşkusuz,sapıklardan idiniz." Yani, "Allah'a ortak koştuğunuz tüm putlardan ve tüm câhiliye âdetlerinden vazgeçmelisiniz. Şimdi Allah'ın size vahyettiği hidâyet'e uygun olarak sadece ve sadece Allah'a kulluk edin."

Allah'ın Mağfiretini İstemek

"Sonra insanların sel gibi akın ettiği yerden siz de akın edin. İstiğfâr edin/Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedendir, merhamet edendir." (2/Bakara, 199)

Herkes Arafat'ta vakfe yaparken Kureyş ve onların dindaşları olanlar, yani yukarılarda açıklandığı üzere dinî kahramanlık iddiasıyla "humûs" adıyla anılanlar, Arafat'a çıkmazlar da cemaatleriyle Müzdelife'de dururlar ve: "Biz Allah'ın dostlarıyız, Haremin hizmetçileriyiz." diye diğer insanlardan öne geçmek ve üstün olmak isterler, onlarla vakfe yerinde eşitliğe razı olmazlardı. Bu sebeple şu âyet inmiş ve Arafat'ta bulunmanın vâcip olduğuna işaret için buyrulmuştur ki: Bundan sonra insanların öteden beri akıp geldiği yerden, yani Arafat'tan akıp geliniz, yalnız Müzdelife ile yetinip eşitliği bozmayınız. ve şimdiye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allah'tan bağışlanma dileyiniz. Şüphe yok ki Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Siz bağışlan m a dilerseniz, rahmetiyle O, günahlarınızı bağışlar da muhaliflere mahsus olan azabından korur. Şüphe yok ki, genel olarak akıp gelmenin Arafat'tan yapılmasının lüzumlu oluşu, hacda herkesin Arafat'ta bulunmasına bağlıdır ve Arafat'a yetişmeyen, hacca yetişmemiş olur.

Kureyşliler câhiliye döneminde kendilerini "yiğitler (Hums, tekili: Ehmes)" diye adlandırırlar ve özlerine diğer Araplardan ayırıcı birtakım imtiyazlar, üstünlükler tanırırlardı. Bu imtiyazlardan biri olarak onlar kendileri dışındaki Arap halkı gibi Arafat dağında vakfeye durmazlar ve bu duruşun bitiminde halkın dağıldığı yerden dağılıp geri dönmezlerdi. İşte âyetteki emir bunun için geldi. Yüce Allah bu emirle insanları, İslâm'ın amaçladığı eşitliğe döndürmekte, onları insanlar arasındaki uydurma farklılıkları ortadan kaldırarak bütünleşmeye çağırmaktadır: *"Sonra insanların dağıldığı yerden siz de dağılın ve Allah'tan mağfiret dileyin. Hiç şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."*

Nitekim Buharî'nin Hişam'a ve onun da babasına dayanarak naklettiğine göre bu konuda Hz. Âişe (Allah ondan razı olsun) şöyle diyor: "Kureyşliler ile onların dinlerine bağlı olanlar Müzdelife'de duruş yaparlar ve kendilerini 'yiğitler (Hums)' unvânı ile anarlardı. Geride kalan Araplar ise Arafat'ta duruş yaparlardı. İslâm gelince yüce Allah Peygamberine Arafat'a giderek orada duruş yapmasını ve oradan

halkla birlikte ayrılmasını emretti. İşte “*İnsanların dağıldığı yerden siz de dağılın*” âyeti buna işaret ediyor." Yani "Halkın duruş yaptığı yerde duruş yapın ve halkla birlikte, onların dağıldığı yerden dağılın." İslâm soy ve sınıf ayrımı tanımaz. onun gözünde bütün insanlar tek bir ümmettir. Tarağın dişleri gibi fertleri birbirine eşittir. Hiç kimsenin başkasına karşı takvâ dışında üstünlüğü yoktur. İslâm, Hac kongresinde müslümanları, kendilerine seçkinlik sağlayan bütün kılıklardan soyunmakla ve böylece yüce Allah'ın evinde birbirlerine eşit kardeşler konumunda bir araya gelmekle yükümlü tutmuştur. Müslümanlar burada soy zırhına bürünüp bu yoldan birbirlerine karşı üstünlük taslamamak için elbiselerinden, kıyafetlerinden soyunuyorlar.

Yüce Allah onlara demek istiyor ki; Câhiliye taassubunu içinizden söküp atarak hep birlikte İslâm'ın rengine bürünün. Allah'tan af dileyin. Şu câhiliyye gururundan dolayı O'ndan af dileyin. Yaptığınız Hac görevine gölge düşüren her türlü ters ve aykırı eyleminizden dolayı O'ndan af dileyin. Bu kusurunuz çok küçük de olsa, sadece içinizden geçen basit bir kötü duygudan ibaret olsa bile yahut cinsel açık-saçık sözler, kırıcı tartışmalar ve başka kötülükler gibi ağzınızdan kaçan günahlar biçiminde de olsa Hac sırasındaki bütün hatalarınızdan dolayı O'ndan af dileyin.

Hiz. İbrahim (a.s) ve Hiz. İsmail (a.s) zamanından beri bütün hacılar, Zilhicce'nin dokuzuncu günü Mina'dan Arafat'a giderler ve aynı günün akşamı oradan Müzdelife'ye dönerlerdi. Fakat sonraları Kureyşliler kendi kendilerine bir kural koydular ve: "Diğerleriyle birlikte Arafat'a gitmek bizim şerefimize leke sürer; çünkü biz, Allah'ın evinde yaşayan halkız" dediler. Buna uygun olarak o gün, diğerleri Arafat'a giderlerken kendileri Mina'da kalmaya başladılar. Daha sonra bu ayrıcalık Kureyş'in müttelikleri ve akrabalarına da tanındı ve onlar da Arafat'a gitmemeye başladılar. Bu âyette bu ayrıcalık hakkı ortadan kaldırılmakta, Kureyş'in bu kibri kırılmakta ve bütün insanların Mekke'ye dönmeden önce aynı ibâdetleri yapması gerektiği bildirilmektedir. Aynı zamanda onlara, Hiz. İbrahim'in (a.s) yaptığı hac ibâdetine aykırı olan eski âdetler için bağışlanma dilemleri söylenmektedir.

Sadece Dünyalık İsteyene Âhiretten Hiç Nasip Yoktur!

“Hac ibâdetlerinizi bitirince, babalarınıza seslendiğiniz gibi yahut ondan daha yüksek bir sesle Allah'ı zikredin/anın (O'na yalvarın). İnsanlardan öyleleri var ki; ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver’ derler. Böyle isteyenlerin âhiretten hiç nasibi yoktur.” (2/Bakara, 200)

Nihâyet hac ibâdetlerinizi bitirdiğiniz zaman, önceleri babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anısla Allah'ı anın. İnsanlardan kimisi: "Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver!" der. Onun için âhirette hiçbir kısmet yoktur. Görüldüğü gibi İslâm, müslümanların Hac kongresi sırasındaki bütün davranış ve tutumlarını, tüm insanlığı benimsemeye çağırdığı düşünce sistemi temeline oturtuyor. Bu temel, eşitliktir; toplumda sınıf farkı gözetmeyen, ırk ayrımı tanımayan, dil farkı gözetmeyen, yeryüzünde görülen hiçbir üstünlük ve imtiyaz sebebinin onaylamayan bir düşünce temelidir. Yine görüldüğü gibi İslâm, müslümanları bu temiz ve yüce düşünce temeli ile çelişen bütün yanlışlıklarından dolayı yüce Allah'tan af dilemeye çağırıyor.

Hac ibâdetlerini bitirdikten sonra Araplar, Mina'da toplanıp kendilerinin ve atalarının başarılarıyla övünüp sohbet etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Burada, onlara bu kötü alışkanlıktan vazgeçmeleri ve atalarının adını anmak yerine, vakitlerini Allah'ı anmak ve tefekkür etmekle geçirmeleri bildirilmektedir. Sonra hacla ilgili ibâdetlerinizi bitirdiğinizde, önceden atalarınızı anıp, zikrettiğiniz gibi şimdi de öyle ve hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikrediniz. Bu zikir emri de Hacın arkasından Mina günlerine işaretir. İslâm'dan önce Araplar, âdetleri üzerine hac ibâdetlerini bitirdikten sonra Mina'da mescid ile dağ arasındaki yerde dururlar, atalarının övgülerini ve özel günlerini anıp hatırlarlardı. Bunun yerine şimdi Mina'da Allah'ın zikri ile meşgul olmak emredilerek o âdetin kaldırılmasına ve bundan başka hacdan alınan kutsal uyanışın devamının gerektiğine işaret buyruluyor ki şeytan taşlamak ve tekbirler almak, bunun son ve seçkin bir hatırasıdır ve bu şekilde kelime-i tevhiddeki şirki kaldırma mânâsı, bütün amelî gerekleriyle yapılarak gösterilmiş olmaktadır.

Bu âyetle gösteriliyor ki Hacın elde edilen sonuçları, yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada durarak onları hatırlama hayaliyle gururlanmak değildir. Aile ve yakınlarından, vatanından ayrılıp mallar harcayarak, sıkıntılara katlanarak hac yolculuğuna dayanan, gurbetin, ihram ve vakfenin ruha ve bedene ait tesirleri altında bütün bir sosyal denize dalıp, eski ve mukaddes bir tarihin yüce prensipleri arasında insan hayatının uğradığı değişiklikleri, â lemin ince safhalarını seyreden, fanilerin acizliklerini, bakî olanın, ebedîlik sırrını sezen akıllı ve olgun insanların, bu ibâdetten alacakları ruhî uyanış, her türlü şirk eserlerini atıp tam birliğe doğru yürümek, nefsin şahsî, ailevî ve kavmî gururunu, tabiatın şehvî arzularını, ruh levhasının batıl ve yok olucu nakışlarını silip Allah'a dua ve yalvarış ve istiğfarla ve başka şeylerden ilgiyi kesmekle daimî zikir içinde duyguları arz etmek ve kalplerde tek olan Allah'ın nurunun tecellisini (ortaya çıkışını) görmek gibi güzel bir sonuç ile sonuçlanmalıdır.

Böyle ama, insanların hepsi, bu gâyeye ermek için zikir ve dua eder mi dersiniz? Hayır, Şu insanların bir kısmı vardır ki, Ey Rabbimiz! Bize vereceğini dünyada ver, der, ve bunun âhirette hiçbir nasibi veya isteyeceği bir payı olmaz.

Göreceği bütün yardım ve lütuf dünyaya mahsustur. Fahreddin Râzî, tefsirinde der ki: "Mutlulukların mertebeleri üçtür: Ruha ait, bedene ait ve dışarıya ait. Ruha ait mutluluk ikidir. Birisi ilimle görüş kuvvetinin tamamlanması, biri de üstün ahlâk ile amel kuvvetinin tamamlanmasıdır. Bedene ait mutluluk da ikidir. Sağlık, güzellik. Dış mutluluk da ikidir. Mal, makam. 'Bize dünyada ver.' talebi de bu kısımlardan her birini içine alır." Çünkü ilim, d ü nyada süslenmek ve emsalinden öne geçmek için istenirse dünyadan olur. Yine aynı şekilde üstün ahlâk da dünyada başa geçmek ve dünya menfaatlerini zapt ve idare etmek için istenirse bu da dünyadan olur. Öldükten sonra dirilmeye ve kâinatın sonuna imanı ol mayanlar da gerek ruha ve gerekse bedene ait herhangi bir fazileti isterlerse ancak dünya için isterler.

Daha önce söylediğimiz gibi Araplar câhiliye döneminde Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz çarşılarında buluşurlardı. Bu çarşılar sadece birer alış-veriş merkezi değildi. Buralar aynı zamanda şiir yarışmaları düzenlenen, ataların ve soy üstünlüğünün iftihar vesilesi yapıldığı yerlerdi. Çünkü o dönemde Araplar, kendilerini bu tür övünme ve böbürlenmelerden alıkoyacak büyük amaçlardan ve önemli uğraşlardan yoksundular. O zaman henüz söz ve çalışma enerjilerini uğrunda harcayacakları tüm insanlığa dönük bir misyonları yoktu. Onların insanlığa yönelik tek misyonu, İslâm'ın omuzlarına yüklediği cihanşümül görev oldu. İslâm'dan önce ve İslâm'dan koptukları zamanlarda Arapların ne yeryüzünde bir misyonları ve ne de gökte anılan bir hatıraları vardı.

Bundan dolayı Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz şenliklerinde günlerini bu boş amaçlar uğrunda, yani soya dayalı böbürlenmeler ile atalarla övünme yarışlarında harcıyorlardı. Fakat İslâm'ı benimsemekle çok önemli bir misyona kavuşmuşlardı. İslâm onları yeniden dünyaya getirdikten sonra kafalarında yepyeni bir düşünce sistemi oluşturmuştu. Şimdi Kur'ân-ı Kerim onları iyiye ve yararlıya yöneltiyordu. Hac görevlerini sona erdirdikten sonra atalarını anmaya değil kendilerini yüce Allah'ı anmaya çağırıyordu: "*Hac ibâdetini bitirdiğinizde atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha ısrarlı bir dille Allah'ı anın.*" Yüce Allah'ın onlara "*atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha ısrarlı bir dille Allah'ı anın*" diye buyurması, atalarını yüce Allah ile birlikte anabilecekleri anlamına gelmez. Tersine bu ifâde kınama niteliği taşır. Bunun yanı sıra daha lââyık olana, daha öncelikliğe yönelmeyi telkin eder. Bu âyet ilk müslümanlara diyor ki; "Sizler yalnızca Allah'ı anmanız câiz olduğu halde tutup atalarınızı anıyorsunuz. Bu alışkanlığınızı Allah'ı anma alışkanlığına dönüştürün. Hatta Allah'ı daha ısrarlı bir dille anın. Elbiselerinizden soyunarak O'na doğru yola çıktığınıza göre soy ilişkilerinden de sıyrılın.

Allah'ı anmak, kulları gerçek anlamda yükselten tek faktördür, atalarla övünmek insanlara hiçbir şey kazandırmaz, onların düzeyini yükseğe çıkarmaz. İnsani değerlerin yeni kriteri, takvâ kriteridir; Allah ile ilişki kurma, O'nu anma ve O'ndan çekinme ölçüsüdür.

Daha sonraki âyetler insanları bu ölçü ile tartmakta, onlara bu ölçüye göre insanların değerlerini ve karşılaştıkları akıbetleri göstermektedir: *"Kimi insanlar 'Ey Rabbimiz, bize dünyada güzellik ver' derler. Böylelerinin âhirette hiçbir payları olmaz. Kimi insanlar da 'Ey Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver ve bizi Cehennem ateşinin azâbından koru' derler. İşte böylelerinin kazandıklarından payları vardır. Allah'ın hesaplaşması çok çabuktur."* Ortada iki grup insan var. Bir grubun bütün istediği dünyadır, ona tutkundur, bütün meşguliyeti sırf ona yöneliktir. Nitekim Araplardan bir grup Hacca gidip vakfe yerinde durunca "Ya Rabbi, bu yılı bol yağmur yılı, bereketli ürün yılı ve hayırlı evlât yılı yap" diye dua ederler, dualarında âhiretle ilgili hiçbir şeyi anmazlardı. Sahâbîlerden Abdullah bin Abbas'ın (Allah her ikisinden de razı olsun) belirttiğine göre bu âyet, o grup hakkında inmiştir. Fakat âyetin anlamı bundan daha kapsamlı ve daha sürekli. Bu âyet bize çeşitli kuşaklarda ve yeryüzünün değişik bölgelerinde bulunan bir insan örneğini tanıtıyor. Bu insan örneğinin tek arzusu, tek amacı sadece dünyadır. Allah'a yönelerek dua ettiği zaman bile aklında yalnız o vardır. Çünkü onu meşgul eden tek şey, gönlünü oyalayan, dünyasını çepeçevre kuşatan ve sımsıkı bağlandığı biricik amaç sadece dünyadır. Yüce Allah böylelerine takdir ettiği ölçüde dünyadan paylarını verebilir, fakat bunların âhirette mutlak anlamda hiçbir payları olmaz. Diğer bir grup insan var ki, bunlar birincilerden daha geniş ufuklu, amaçları daha soyludur. Çünkü bunlar yüce Allah ile sürekli ilişkideler. Bunların vasıfları ve Allah'tan istekleri bundan sonraki âyette açıklanmaktadır.

"Rabbimiz! Bize Dünya da Güzellik, Âhirette de Güzellik Ver."

"Onlardan bir kısmı da; 'Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir hasene/iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azâbından koru' derler." (2/Bakara, 201)

Hasene: İnsanın nefsinde, bedeninde, durumlarında kavuşmakla sevineceği her nimettir ki isim mânâsıyla güzel ve güzellik demektir. Esasen hasen yani güzel, sevince sebep olan ve arzu edilen herhangi bir şey demektir ki hüsün, güzellik onun nefsinde etkili olan özel bir hâldir. Buna göre hüsün (güzellik), aslında ortada bulunan bir iş olmakla beraber, kıymeti sübjektif tesirleri itibariyledir. Yani hüsün, istihsan (güzel saymak)dan önce gelir. Fakat ortaya çıkışı o n unladır. Bunun için güzel üç çeşittir: Ya akıl ve basiret yönünden güzel bulunmuş, veya heves yönünden güzel bulunmuş, yahut da hüsün yönünden güzel bulunmuş olur. Halk güzelliği hissiyle ve genellikle gözüyle arar. Kur'ân'da bulunan hüsünler (güzellikler) ise genellikle basiret yönünden güzel bulunmuş olanlardır.

Hasen, hasene ve hüsnâ arasında fark şöyledir: Hasen, hem zatlara hem mânâlara söylenir. Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca manevi şeylerde bilinmektedir. Hüsnâ ise ancak manevi şeylerde söylenir. Kavuşulması, başlangıçta sevince sebep olan hasenelerin bir çoğu, sonu ve neticesi itibariyle felakete de sebep olabilir. Bu bakımdan asıl hasene, akıl ve basiret açısından güzel olan, sonucu iyi hasenelerdir (iyiliklerdir). Bunu n için yalnız başlangıcı dikkate alarak dünya hasenesi (iyiliği) istemek, akıl işi değildir. Bunu isteyenler, o güzellik sevincinin her hâlde rahatsızlığını, belasını görürler. Önceki kısımdan olan insanlar, istediklerinin başlangıçta olsun bir hasene olup olmadığını da hesaba katmayarak sadece "ver ve dünyada ver" diyorlardı. Buna karşılık olan basiret sahipleri ise başı ve sonu gözeterek "Ey Rabbimiz! Hem dünyada hasene, hem âhirette hasene ver!" derler. Hatta bu kadarla da yetinmeyip, ateş azabından mutl ak bir korunma da talep ve duâ ederler.

“Ehl-i Hakk'ın hâli lezzet, kâli lezzettir bütün. / Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmûm (kederli) olma hiç.” O halde böyle dünya ve âhiret haseneleri nelerdir? Tefsirciler diyorlar ki: Dünyada sağlık, geçinecek rızık, hayırda başarılı olmak, âhirette de sevabdır. Hz. Ali'den bir rivâyette: "Dünya hasenesi, sâliha bir kadın, âhiret hasenesi hûridir; ateş azabı da kötü karıdır." diye vârid olmuştur ki misal ile açıklamadır.

Bu iki dünyalı insanlar/mü'minler; dünyada iyilik, güzellik isterler, fakat âhiretteki paylarını unutmazlar, duâ ederken şöyle derler: *"Ey Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi Cehennem ateşinin azabından koru."* Görüldüğü gibi bunlar yüce Allah'tan her iki dünyada da iyilik, güzellik isterler. Ayrıca istedikleri güzelliğin, iyiliğin türünü belirlemezler□ onun seçimini Allah'a bırakırlar. Allah onlar için iyi ve güzel gördüğünü seçer, onlar da yüce Allah'ın kendileriyle ilgili seçimini hoşnutlukla karşılarlar. Böylelerinin âhirette kesinlikle ve gecikmeden ellerine geçecek bir payları vardır. Çünkü yüce Allah hesaplaşma işlemlerini çok çabuk bitirir.

Bu âyette dile gelen İlâhî öğreticilik, insanın kime yönelmesi gerektiğini anlatıyor. Bunun yanı sıra yüce Allah'a yönelerek her işini O'na havale edenin, iyilik seçme yetkisini Allah'a bırakarak O'nun kendisi ile ilgili seçimini hoşnutlukla karşılayanın ne dünya iyiliklerinden ve ne de âhiret iyiliklerinden yoksun kalmayacağını belirtiyor. Buna karşılık dünyayı biricik amaç sayan kimse âhirette alabileceği bütün payları peşinen yitirmiş olur. Demek ki, birinci grupta yer alan insanlar, dış görünüş ölçülerine göre bile kazançlıdırlar. Bunlar yüce Allah'ın terazisinde ise daha kazâncılı ve daha baskın çıkacaklardır. Çünkü bunların, İslâm tarafından meydana getirilen ölçülü ve ileri görüşlü düşünceye dayalı istikametli ve dengeli duaları her iki dünyanın iyiliğini kendi hesaplarına kaydetmiş olur.

İslâm, müslümanlardan dünyayı elden bırakmalarını istemiyor. Çünkü onlar bu dünyada yeryüzünün halifesi olma amacıyla yaratılmışlardır. İslâm'ın, müslümanlardan bu konuda istediği tek şey dünya işlerinde yüce Allah'a yönelmeleri, dar görüşlülük yaparak dünyayı kendileri için duvarları tarafından kuşatma altına alınacakları bir hisar haline getirmemeleridir. İslâm, "insan"ın şu basit yeryüzünün hisarlarından, kuşatmalarından kurtulmuş olmasını, dünyada onurlu bir varlık sıfatı ile orada çalışmalar yapmasını ve yüce ufuklar ile ilişkili olarak halifelik görevini yürütmesini istiyor. Bundan dolayı olaylara ve gelişmelere İslâm düşüncesinin zirvesinden bakan kimselere yeryüzüne egemen olan kısır amaçlar tek başına son derece basit ve gülünç görünür.

Allah'ın Hesaba Çekmesi, Çok Çetin ve Sür'atlidir

“İşte onlar için, kazândıklarından (âhirette) büyük bir nasip (hisse) vardır. Şüphesiz Allah'ın hesaba çekmesi sür'atlidir.” (2/Bakara, 202)

Kısaca insanların bir kısmı yalnız dünyayı, bir kısmı da hem dünya ve hem âhiret güzelliğini ister, işte bu iki kısım insanlar yok mu? bunların ikisinin de istek ve dua şekillerine göre kazânçlarından bir nasibi vardır. Öncekiler yalnız dünyada bir nasip alır, âhiretten mahrum kalır. Berikiler de hem dünyadan hem âhiretten nasip alırlar. Allah da hesabı çabuk görendir, bütün bunların hesabını bir anda görebilir. Tefsircilerin çoğu "onlar" ism-i işaretinin ikinci kısma ait ve nasîbin onlara mahsus olduğunu göstermişlerse de Ebû Hayyan'ın açıkladığı üzere her iki kısmı içine alması, "Her kim âhiret kazâncını isterse, onun kazâncını artırırız. Her kim de dünya kazâncını isterse ona da ondan veririz. Ama onun için âhirette hiçbir nasip yoktur." (Şûrâ, 42/20) âyetine pek uygundur.

İki Tip İnsan: Kur'ân-ı Kerim'in direktifleri ve yasal düzenlemelerini dikkatli bir incelemeye tabi tutan bir gözlemci, insanlık için eksiksiz bir hayat düzeni meydana getiren bu yükümlülüklerin aynı zamanda kendine özgü bir eğitim sistemi de içerdiğini görecektir, gözünden kaçmayacaktır. Bu eğitim sistemi insan psikolojisinin uzmanlık çapına ulaşmış derin bilgisine, onun gizli-açık sızma kanallarının kesin tanınmasına dayanır. Bu metot, söz konusu psikolojik yapıyı her yönüyle ele alır. Ayrıca çeşitli insan karakterlerinin canlı tasvirlerini verir. Bu tasvirlerde özellikler o kadar açık, karakteristikler o kadar belirlidir ki, insan bunları incelerken bu karakteristikleri ve özellikleri üzerinde taşıyan kişilerin kendilerini meydana gezerken ve insanlar arasında dolaşırken görür gibi olur ve nerede ise elini bu kişilerin omuzlarına koyarak "işte Kur'ân-ı Kerim'in kastedtiği insan tipinin tıpkısı" diye bağıracağı gelir.

Bu bölümde de iki değişik insan tipinin belirgin karakteristiklerini buluyoruz. Birinci insan tipi karakter bakımından ikiyüzlü, şirret, tatlı dilli, benliğini hayatın eksenini sayan, görünüşü alımlı fakat içi canlar yakan bir tiptir. Bu kimse nefsini ıslah etmeye, kendine çekidüzen vermeye ve Allah'tan korkmaya çağrıldığı zaman hakka dönmez, nefsini ıslah etmeye girişmez. Bunun tersine günahları ile gururlanma damarı kabarır, gerçeğe ve iyiye yönelmeyi reddeder, âyetin deyişi ile "ekini ve nesli" yani bitki, hayvan insan ve bütün canlıları mahvetmeye devam eder.

İkinci insan örneği ise mümin ve samimi bir tiptir. Varlığını tümü ile yüce Allah'ın rızâsı uğruna kullanır, hiçbir şeyini geriye bırakmak istemez. İşinde ve çalışmasında şahsını asla hesaba almaz. Çünkü Allah'ta yok olmuştur, bütünü ile O'na yönelmiştir. Bu iki insan örneği tanıtıldıktan hemen sonra müminlere yönelik bir seslenme işitiyoruz. Bu ses müminleri bütün varlıkları ile, hiçbir tereddüde kapılmaksızın, hiçbir zikzak çizmeksizin ve vaktiyle Allah'ın nimetini değiştirerek nankörlüğe yönelen yahûdilerin yaptıkları gibi hiçbir olağanüstülük veya mucize isteyip yüce Allah'ın gücünü denemeye kalkışmadan Allah'a teslim olmaya çağırıyor. Bu kesin teslim oluş "İslâm'a ve barışa giriş" deyişi ile ifâde ediliyor; bu deyimle yüce Allah'ın dinine inanmanın ve O'nun önerdiği hayat sistemi uyarınca yaşamının özü hakkındaki eksiksiz ve gerçek düşünce önünde geniş bir kapı açılıyor.

Büyük iman nimeti ve müminleri koruyucu gölgesi altına alan İslâm gerçeği ile yüz yüze gelirken kâfirlerin işin içyüzü ile ilgili yanlış düşünceleri ve bu sapık düşüncenin sonucu olarak müminleri alaya almaları sunuluyor ve bunun yanı sıra yüce Allah'ın terazisinde ağır basan değerler şöyle belirleniyor; *"Oysa Allah'ın azabından sakınanlar, Kıyamet günü, kâfirlerden daha üstün konumdadırlar."*

Bunun arkasından özet halinde insanlar arasındaki anlaşmazlık meselesine değinilerek insanların anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm versin diye başvurmaları gereken ölçü açıklanıyor ve yüce Allah tarafından anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için indirilen hak içerikli kitabın fonksiyonu belirleniyor.

Bu noktadan sonra bu ölçüye uyanları, yolları boyunca bekleyen zorlukların tanıtımına geçiliyor. Bu konuda müslüman cemaate seslenilerek dikenliklerle kaplı yolculukları sırasında karşılaşacakları ve daha önce bu emâneti taşımış olan bütün cemaatlerin yüz yüze gelmiş oldukları sıkıntılar, meşakkatler ve baskılar anlatılıyor. Böylece müslüman cemaatin bu emanetin kaçınılmaz ve yan çizilmez yükümlülüklerine kendini hazırlaması, bu güçlerin üzerine gönüllü olarak iç huzuru içinde atılması, ufukları bulutların kapladığı ve sabah aydınlığının uzak görüldüğü her kötümserlik anında yüce Allah'ın yardımını beklemesi amaç ediniliyor.

Böylece müslüman cemaati eğitmeye ve göreve hazırlamaya yönelik İlâhî metodun çeşitli yönlerini görüyoruz. Bu eğitim ve göreve hazırlama metodu çeşitli etkin telkin yollarından yararlanıyor ve bu etkili telkinlerini toplam olarak bildiğimiz eksiksiz hayat tarzını oluşturan çeşitli direktiflerin ve yasal düzenlemesinin arasına serpiştiriyor.

Allah'ı Zikredin, O'ndan Korkun; O'na Döneceksiniz!

“Sayılı günlerde (eyyâm-ı teşrikte) Allah'ı zikredin/anın (Telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, üzerine günah yoktur. Kim geri kalırsa, o zaman da kötülükten sakınan için günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzuruna toplanacaksınız.” (2/Bakara, 203)

Ve özellikle sayılı günlerde Allah'ı tekbirle zikredin. Ki, bu günlere teşrik günleri denir. Hacla ilgili âyetlerde bir *"sayılı günler"*, bir de *"bilinen günler"* vardır. *"Bilinen günler"* Zilhiccenin ilk on günü veya *"eyyâm-ı nahir"* (yani Zilhiccenin on, on bir ve on ikinci günleri), *"sayılı günler"* de ittifakla *"Eyyâm-ı teşrîk"* (yani Zilhiccenin on bir, on iki ve on üçüncü günleri) ile tefsir edilmiştir. Teşrîk, yüksek sesle tekbir almaktır. Hz. İbrahim'e nisbet edilen ve yüksek sesle alınan ve bilinmekte olan hususî tekbire teşrîk tekbiri denir. Arefe günü sabahından kurban bayramının dördüncü günü akşamına kadar tekbir ve zikir günleridir ve *"sayılı günler"* bunun beşine de muhtemeldir. Böyle olmakla birlikte birincisi arefe, üçü eyyam-ı nahir, beşincisi yalnız teşrîk günüdür. Fakat *"teşrîk günleri"* deyişi, özellikle Zilhiccenin on birinci, on ikinci, on üçüncü, yani Kurban bayramının ikinci, üçüncü, dördüncü günlerine denir ki bu günler Mina'da tekbir alıp taş atma günleridir. Aynı zamanda bu günler, kurban etlerini serme günleridir ki teşrîkin bir mânâsı da budur. Şu halde tekbir günleri, beşe kadar ulaşıyorsa da, arefe ve bayram günü zikir ve tekbiri *"eyyâm-ı mâlûmâta"* yani bilinen günlere dâhil olduğundan hac ibâdetlerinin yapılmasından sonrası ile ilgili olan *"eyyâm-ı ma'dûdât"* yani sayılı günlerin zikredilmesi, özellikle *"teşrîk günleri"* denen bu üç gün demek olur. "Kim dönmek için acele ederse" ifâdesinin g elişi de bunu teyit etmektedir. Hacdən sonra şeytan taşlamak, Kur'ân'da açıkça anlatılmamış, fakat bunun ayrıca Allah'ı tekbir etmeye (Allah'ı büyükmeye) bir sebep olduğuna işaret buyrulmuştur. Rivâyet edildiğine göre bu günler, Hz. Ömer (r.a.) çadırın d a tekbir alır ve etrafındakiler de alır, hatta yolda ve tavafta bulunan bütün halk tekbir alırlardı. Kısaca yukarıdaki, *"Atalarınızı andığınız gibi, şimdi de Allah'ı anın."* (2/Bakara, 200) âyeti, mutlak zikri; ona atfedilen, *"Sayılı günlerde Allah'ı zikredin"* ifâdesi ise teşrik tekbiri ile özel zikri emretmektedir ki özetle mânâ şudur:

Arefe ve nahir (Kurban bayramı günün)de bilinen zikirlerden başka, hac ibâdetinin bitişiyle hacıların dönmesi için sayılı olan üç teşrik günleri içinde de, namazların arkasında ve taş atmak gibi diğer sebeplerle açıktan tekbirler alarak Allah'ı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. Şu halde bu arada her kim iki gün içinde işini bitirip yani vatanına hareket için acele ederse onun üzerine günah yoktur. Fakat bir gün içinde değil. Bu sebeple, bu iki günün birincisine yani "karar günü" denir ki bu günde Mina'da bulunulur. İkincisine de "birinci hareket günü" denir ki hacıların bazıları bu gün Mina'dan hareket eder. Bu iki gün, bayramın ikinci ve üçüncü günleri olup hem eyyâm-ı nahirden, hem eyyâm-ı teşrîktendirler. Ve Her kim geri kalıp da şeytan taşlamasını "ikinci hareket günü" denilen ve son teşrik günü olan üçüncü güne bırakırsa ona da günah yoktur. Acele etmek ve geri kalmak muhayyerdir. Fakat bu muhayyerlik ve günah olmayışı, mutlak değil, takvâ sahibi olan hacı içindir ve onun kalbine heyecan düşürmemek, ilâhî bir taleptir. Çünkü takvâ sahipleri, en küçük bir kusurdan sakınır ve aslında Allah katında hacı, böyle takvâ sahipleri olanlardır. Bu sebeple, hepiniz de Allah'tan korkunuz. ve biliniz ki, siz ancak O'nun huzuruna toplanacaksınız.

Âlimler tarafından en çok benimsenen görüşe göre âyette sözü edilen "*Allah'ı anma (zikir) günleri*"; Arefe, Kurban bayramının ilk günü ile bu günü izleyen üç gündür (teşrik günleri). Nitekim sahâbîlerden Abdullah bin Abbas'a göre "sayılı günler"den maksat teşrik günleri (Kurban bayramının dört günüdür. Yine sahâbîlerden İkrime'ye göre "sayılı günlerde Allah'ın adını anın" âyetindeki "*Allah'ı anma*"nın anlamı sözünü ettiğimiz teşrik (Kurban bayramı) günlerinin farz namazlarının arkasından "Allahu ekber, Allahu ekber" diyerek tekbir getirmektir. Öte yandan Abdurrahman bin Muammer Deylemî "*Kim iki gün içinde hemen dönerse hiçbir günahı yoktur. Kim geri kalırsa da günahı yoktur*" âyetinin yorumu ile ilgili olarak "Mina günleri üç gündür. Arefe, Kurban bayramı günü ile teşrik günlerinin tümü, yani bunların hem ilk ikisi ve hem son ikisi Allah'ı anmaya elverişli günlerdir. Yalnız bu Allah'ı anmanın takvâ ile birlikte olması şarttır" diyor.

Yani, "Teşrik günlerinde Mina'dan Mekke'ye Zilhicce'nin 12'sinde veya 13'ünde dönmenizde bir beis yoktur. Önemli olan, Mina'da geçirdiğiniz günlerin sayısı değil, oradaki günlerinizi Allah'a yaklaştıracı şeylerle mi, yoksa eğlence ile mi geçirdiğinizdir."

Çünkü âyette "*günahtan korunanlar için, takvâ sahipleri için*" kaydı vardır. Bu âyetin sonunda Hac kongresinin oluşturduğu kalabalık tablosu vesile edilerek müslümanlara Mahşer toplantısının tablosu hatırlatılıyor. Bu hatırlatma o korkunç tablo karşısında müslümanların kalplerinde takvâ duyguları canlandırıyor: "*Allah'tan korkun ve bilin ki, hepiniz O'nun huzurunda bir araya getirileceksiniz.*"

Bu âyetlerde İslâm'ın, Hac ziyaretini nasıl bir İslâmî farz haline getirdiğini, onu câhiliyye köklerinden nasıl arındırarak İslâm kulpuna bağladığını, İslâm eksenine düğümlediğini, İslâm düşüncesinin egemenliğine verdiğini, geçmişin tortularından ve lekelerinden temizlediğini açıkça görüyoruz. İşte İslâm'ın yürürlükte bırakmayı uygun gördüğü bütün eski gelenek ve ibâdet amaçlı törenler karşısındaki metodu budur. Bu ziyaret artık câhiliyye dönemindeki eski gelenek değildir. O artık yeni bir elbisenin uyumlu bir parçası olmuştur. O artık eski bir Arap âdeti değildir. O, artık bir İslâm âdeti, daha doğrusu bir İslâm ibâdetidir. Başka bir deyimle sürekli varolacak olan ve her zaman korunacak olan değer, İslâm'dır... Sadece İslâm!..

Hoşa Giden Sözlerle İnsanları Kandıranlar...

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri hoşuna gider. Hatta böyleleri, söylediklerinin kalpten geldiğine (samimi olduğuna) Allah'ı şâhit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır.” (2/Bakara, 204)

Böyle iken, insanlardan bazısı vardır ki, onun dünya hayatı hakkındaki sözleri, senin hayretini celbeder ve çok beğenecek olursun. O, kalbindekine Allah'ı şahit de tutar, kalbime, vicdanıma Allah şahittir ki bu böyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı tatlı diller dökerek seni kandırmak için parlak parlak sözler söyler. Halbuki, gerçekte onun düşmanlığı yamandır ve aslında murdar olan kimselerin düşmanlığı pek yaman, pek gaddar olur.

Bu dünya hayatına bağlı insan tipi, herkese bir nasihatçi olduğunu göstermeye çalışır. Tekrar tekrar insanları iknâ etmeye çalışarak şöyle der: "Benim iyilikten başka bir şey dilemediğime Allah şâhittir. Ben şahsî çıkar için değil hak, doğruluk ve insanların kurtuluşu için çabalıyorum." Ama dünyaya bağlı bu tip adamın, tüm bu güzel sözleri yalandır ve iki yüzlülükten kaynaklanır. O "Hakk'ın en büyük düşmanı"dır. Çünkü o, düşmanlığında, akıcı konuşmasına, ikna edici sözlerine ve Allah'a ettiği yeminlere rağmen Hak aleyhine her tür kötü, hilekâr girişimlerde bulunmaktan çekinmez.

İnsan psikolojisinin çeşitli karakteristiklerini canlandıran bu sanatkârane fırçanın şaşırtıcı darbeleri, dokunuşları, bu olağanüstü veciz sözlerin asla insan kaynaklı olamayacağı gerçeğini doğrudan doğruya ilân eder. Zira insandan kaynaklanan fırça darbeleri, bu kadar hızlı dokunuşlar aracılığı ile çeşitli insan tiplerinin en derin özelliklerini bu kadar belirgin ve bu kadar kapsamlı bir şekilde canlandıramaz. Bu âyetin her kelimesi kelimeden çok insan karakteristiklerini canlandıran ve insan özelliklerini belirleyen birer fırça darbesine benziyor. Bu

darbeler ard arda sıralanır sıralanmaz canlandırılan insan tipi canlı bir varlık halinde ve kişiliği belirginleşmiş olarak doğrulup ayağa kalkıveriyor. Öyle ki, nerede ise parmağını ona doğru dikecek ve milyonlarca kişi içinden kendisini seçerek "işte Kur'ân-ı Kerim'in anlatmak istediği insan tipi budur" diyeceksin. Bu işlem, canlılar dünyasında her an yüce Allah'ın elinden çıkan yaratma ameliyelerinin tipik bir benzeridir!

Sözünü ettiğimiz canlı yaratık konuşuyor ve kendisini iyiliğin, samimiyetin, bağlılığın, sevginin, fedâkârlığın, insanlara iyilik, yarar, mutluluk ve dürüstlük sunma arzusunun sembolü olarak tanıtıyor. Konuşurken sözleri hoşunuza gidiyor, tatlı dili sizi büyülüyor, sesinin ahengine bayılıyorsunuz; iyilikten, iyilikseverlikten ve yapıcılıktan söz ederken ağzından bal akıyor. Sözlerinin etkisini ve inandırıcılığını daha da arttırmak, bağlılık ve samimiyetini vurgulamak, kendini takvâlı ve Allah'tan korkan bir kişi gibi gösterebilmek için *"kalbindeki duygularının içtenliğine Allah'ı şâhit gösteriyor."* Oysa O, aslında *"en amansız bir düşmandır."* Kalbinde kin ve düşmanlık kaynıyor. Gönlünde sevginin ve hoşgörünün kırıntısı bile yoktur. Orada ne sevgiye ve yararlılığa ve ne de özveriye ve fedâkârlığa en ufak bir yer bulamazsınız.

İçyüzü ile dış görünüşü çelişik, görüntüsü ile içyüzü taban tabana zıt, yalancılığı, kandırmacılığı ve yağcılığı özenli bir meslek haline getirmiş olan bu tip, günün birinde iş başına geçince, sorumlu bir mevkîye gelince gerçek yüzü meydana çıkar, maharetle gözlerden sakladığı iç âlemi açıklığa kavuşur; kötülükten, azgınlıktan, kinden ve bozgunculuktan ibaret olan özü gözler önüne serilir: *"İş başına geçince yeryüzünde kargaşa ve bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli mahvetmeye çalışır. Oysa Allah, kargaşa ve bozgunculuk çıkarmayı kesinlikle sevmez."*

Bu insan tipi görev başına geçince bütün katılığı, kırıcılığı ve inatçılığı ile kötülüğe ve bozgunculuğa yönelir. Bu yönelişi, her türlü canlının kökünü kurutma eyleminde somutlaşır. Bu mahvetme eyleminden ne bitki, ürün ve meyve alanı olan tarım alanları ve ne de hayatın sürekliliğini sağlayan insan nesli kurtulabilir. Bu ölçüdeki bir hayat düşmanlığı ifâdesi, bu yıkıcı yaratığın yapısına için için işlemiş olan kini, kötülüğü, gaddarlığı ve bozgunculuğu sembolize etmektedir. Onun yapısına işleyen bu yıkıcılığı dilinin tatlılığı, yağcılığının göz boyacılığı; yararlı, iyiliksever, hoşgörülü ve yapıcıymış izlenimini uyandıran sahte dış görünüşü örtüyor, gözlerden saklıyordu. Oysa *"Allah, kargaşa ve bozgunculuk çıkarmayı kesinlikle sevmez:"* Yeryüzünde bozgunculuk çıkaran bozguncuları da sevmez. Sözünü ettiğimiz insan tipinin gerçek mahiyeti yüce Allah'tan saklanamaz. Dünya hayatında ikiyüzlülük ve sahtekârlıkla insanlar aldatılabilir, ama Allah asla! Bu yıkıcı ve hayatın özünü kurutucu insan tipinin görünüşüne aldanmaya ve kalplerdeki duygulardan habersiz olmaya mahkûm olan insanların hoşuna giden sahtekârlıkları yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazânamaz.

Allah Fesadı ve Fesat Çıkaranları Sevmez

“O, dönüp gittimi (senden ayrılıp bir iş başına geçtimi) insanlar arasında bozgunculuk etmek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için yeryüzünde koşar. Allah fesâdı/bozgunculuğu sevmez.” (2/Bakara, 205)

Bu insan tipi iş başına geçince yeryüzünde kargaşa çıkarmaya yönelir, ekini ve insan neslini mahvetmeye başlar, yıkıcılığı ve tahripkârlığı yaygınlaştırır, içini kemiren kini, kıskançlığı, şirretliği ve bozgunculuğu dışa kusar. İşte bütün bu melânetleri işlerken biri ortaya çıkıp da kendisine Allah'tan çekinmesini, O'ndan utanmasını ve gazabından sakınmasını hatırlatmak amacı ile *"Allah'tan kork"* deyince böyle bir sözü işitmek bile hoşuna gitmez, takvâya yönelmeye burun kıvrır, eğri yolda olduğunu kabul ederek doğruya yönelmeyi gururuna yediremez. Hemen pohpohlanma duygusuna kapılır. Bu pohpohlanma hakla, adaletle ve yararlılıkla değil, "günah" ile olur. İşlediği suçlarla, günahlarla ve eğrilikle üstünlük taslar; kendisine hatırlatılan gerçeğe ve doğrudan doğruya Allah'a karşı utanmadan başkaldırır, serkeşliğe kalkışır. Oysa o, daha önce kalbindeki duyguların içtenliğine yüce Allah'ı şahit gösteriyor; kendini yararlı, iyiliksever, samimi, Allah'a bağlı ve haya sahibi gibi gösteriyordu.

Allah'tan Korkmayanlar İçin Yaşasın Cehennem!

“O gibilere ‘Allah’tan kork!’ denilince işlediği günahlar sebebiyle benlik ve gurur kendisini yakalar (da daha çok günah işler). Cezâ ve azap olarak ona cehennem yetişir. Ne kötü yataktır o!” (2/Bakara, 206)

Buna göre, o bozguncuya: "Allah'tan kork", denilince de, onu izzet-i nefsi tutar, daha fazla günaha sokar. Ona da cehennem yetişir. Bu cehennem de ne kötü yataktır.

Cehennem: Azap yurdu olan ateşin özel ismidir ve müennes (dişi)dir. Arapça "Cehman" kelimesinden alınmış olup bu da "cehm"den türetilmiştir. Cehm, sert ve çirkin olmak; cehman dibi görünmez derin kuyu demektir. Şu halde vezinde cehennem, alem (özel isim) ve müennes olduğundan dolayı gayr-ı munsarîf olmuştur. Bunun "Kehennam"dan Arapçalaştırılmış, ya b ancı bir kelime olduğu ve gayr-ı munsarîf oluşunun, ucme ve alem olmasından kaynaklandığı da söylenmiştir.

Bu âyetler, Sakîf Oğullarından Ahnes bin Şerîk hakkında inmiştir. Bu münafık, Zühre Oğullarının kendisiyle andlaşma yaptığı bir kimseymiş. Hz. Peygambere gelmiş, müslüman olduğunu açıklamış. Diller dökerek muhabbetten söz etmiş, yeminler etmiş, sonra Peygamberin huzurundan çıkınca müslümanların bir çiftliğine uğramış, ekinleri yakmış, hayvanları telef etmişti. Nüzul sebebi bu olmakla beraber, âyetin mânâsının, bu gibi vasıflarla vasıflanmış olan münafıkların hepsini kapsadığını, tefsircilerin birçok araştırmacıları açıklamışlardır. Bu münasebetle âyet, bir iş başına geçirilecek insanların, dillerine bakılmayıp durumlarının incelenmesi gerektiğini bildirmek için, insanlardan üçüncü bir kısmın özelliklerini göstermiştir.

Bu sahtekâr insan tipinin belli-başlı karakteristikleri birkaç usta fırça darbesi ile gözler önüne seriliyor: *"Ona 'Allah'tan kork' denilince günahları ile gururlanma damarı kabarır. Böylesi için Cehennem yeterlidir. Orası ne kötü bir barınaktır!"*

Âyetteki tasvirlerin sembolize ettiği fırça darbeleri, bu tipin ana karakteristiklerini eksiksiz bir ifâdeye kavuşturur, çehresinin hatlarını barizleştirir, ona kendine özgü bir kimlik sağlar ve sonra bu canlı örneği insanlar arasına salar. Öyle ki, sen onu ortalıkta görür-görmez "işte bu! İşte Kur'an'ın kasdettiği insan tipi bu!" diye haykırırsın. Sen bu insan tipinin gerek şimdi ve gerekse her an yeryüzünde karşına dikildiğini görürsün.

Âyetin sonunda bu yıkıcı karakterin, bu günahla övünmenin, bu amansız düşmanlığın, bu gözü kara tahripkârlığın ve bu ölçü tanımaz bozgunculuğun üzerine lâayık olduğu darbenin indirildiğini görürüz: *"Böylesi için Cehennem yeterlidir. Orası ne kötü bir barınaktır!"* Yeter ona orası. Orası ona kâfi gelir. Yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem! Azgınlar ile Şeytanın yordakçılarının hep birlikte içine tıkılacakları Cehennem. Acısı kalplere çöreklenerek olan Hutame Cehennemi. Yakaladığını ne geri bırakan ve ne de azâbına son veren Cehennem. Öfkesinden neredeyse kükreyen Cehennem. Bu Cehennem yeter ona, *"Orası ne fena bir barınaktır!"* Burada *"barınak"* deyimine yer verilmiş olması ne kadar korkunç bir olaydır! Bunca gururlanmadan, böbürlenmeden ve üstünlük taslamadan sonra yeri, yatağı Cehennem olacak olanın vay haline!

Allah İçin Kendini Fedâ Eden Yiğitler

"İnsanlardan öyleleri de var ki Allah'ın rızâsını almak için kendini satar (fedâ eder). Allah da kullarına şefkatlidir." (2/Bakara, 207)

Bununla beraber insanların, bütün bunlardan başka seçkin bir kısmı vardır. Şöyle ki: İnsanlardan bazıları da vardır ki, Allah'ın rızâsına ermek için canını bile verir, yahut Allah rızâsı için dünyasını ve hatta canını bile verir de kendini ebedî olarak satın alır. O bilir ki mülk kendisinin değil Allah'ındır. En üstün gâye mal değil, Allah'ın rızâsıdır. Allah rızâsı için canını veren, kendini ebedî acılardan kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur. Bunlar, Allah'ın hâs (seçkin) kullarıdır. Din ve ibâdet uğrunda sıkıntılara katlanırlar, Allah yolunda harp ve cihad alanlarında canlarını ortaya atarlar veya öldürüleceğini de bilse iyiliği emredip, kötülükten menederler. Bunların, bütün gözettikleri nokta, Allah rızâsıdır. Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar, kendilerini ne dünyaya, ne âhirete değil; ancak Allah'a satarlar ve Allah'ın rızâsını almakla da kendilerini, Allah'tan başka bütün şeylerden ve nefs-i emmârelerinden (kötülüğü emreden nefislerinden) satın almış, âzâd etmiş olurlar. Bunlar, *"Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, âhirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!"* (2/Bakara, 201) diyenlerden daha mutludurlar. Nefs-i râziye (Allah'tan râzı olan nefis) seviyesinden de geçip, nefs-i merziyye (Allah'ın, kendisinden razı olduğu nefse) ererler. Allah da kullarına çok şefkatlidir. Büyük şefkatinden dolayıdır ki onlara takvâyı teklif ve tavsiye etmektedir. Kulların kendi rızâları, onları Allah'ın rızâsı kadar esirgemez. Kendi rızâsını Allah'ın rızâsında, kendi iradesini Allah'ın iradesinde fâni kılmış (yok etmiş) olanlar, selamet ve saâdetin en yüksek derecesine ererler. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar, şeytanî bir gururla kendi gönüllerinin eğilimlerini, sırf Allah'ın rızâsı zannederek taassup ve câhiliyye gayreti ile Allah'ın şeriatının aksine hareket eder ve kendilerini faydasız yere tehlikeye atarlar. Allah'ın emrettiği yerde ölmeyi istemez yasakladığı yerde gönlünün zorlamasına uyarak intihar etmeye kalkışır. Bu iki durumu ayırt etmek için Rasûlullah'ın ashabının hâlleri ile hâricîlerin hallerini karşılaştırmak yeterlidir. Meselenin ruhu, sırf Allah rızâsı için olmaktır ki bu da Allah'ın şeriatına bakarak, hareketleri Allah'ın emirlerine uydurmakla olur. *"Kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayınız."* (2/Bakara, 195) âyetine bkz.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında üç rivâyet vardır:

Birincisi: İbn Abbas'tan Süheyb bin Sinan-ı Rûmî (r.a.) hakkında indiği rivâyet edilmiştir. Mekke müşrikleri bu zatı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkencelerle azâb etmişlerdi. Süheyb, Mekkelilere karşı: "Ben ihtiyar bir adamım, malım ve servetim de var. Benim sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size hiç zararı olmaz. Ben bir söz söyledim, ondan caymayı iyi görmem. Malımı ve servetimi size veririm, dinimi sizden satın alırım." demişti. Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi. Oradan kalkıp, Medine'ye gelirken bu âyet inmişti. Medine'ye girerken Hz. Ebû Bekir rastgelmiş: "Alışverişin kârlı olsun ey Süheyb!" demişti. O da: "Senin alışverişin de zarar etmesin." demiş, "O ne?" diye sorduğunda: "Allah Teâlâ, senin hakkında bir âyet indirdi." deyip, bu âyeti okumuştur.

İkincisi: Hz. Ömer ve Ali'den iyiliği emredip, kötülükten meneden bir zat hakkında inmiştir, diye rivâyet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hicret gecesi Rasûlullah'ın yatağında yatan Hz. Ali hakkında indiği rivâyet edilmiştir.

Süheyb şöyle diyor: "Mekke'den ayrılıp Peygamberimizin yanına göç etmek istediğim zaman Kureyşliler bana `Ya Süheyb, bizim yanımıza geldiğinde hiçbir malın yoktu. Şimdi buradan malını yanına alarak ayrılacaksın. Vallahi, bu asla olmaz' dediler. Ben de kendilerine `Baksanıza, eğer malımı size verirsem beni serbest bırakır mısınız?' diye sordum. `Evet, bırakırız' dediler. Bunun üzerine malımı kendilerine bıraktım, onlar da beni serbest bıraktılar. Serbest kalır-kalmaz Mekke'den ayrılarak Medine'ye geldim. Olup bitenler Peygamberimizin kulağına varınca benim hakkımda iki kere üst üste “*Süheyb kârlı çıktı, Süheyb kârlı çıktı*” buyurdu."

Bu âyet ister bu olay üzerine inmiş olsun, ister sonradan ona yakıştırılmış olsun, kuşku yok ki, bir tek olayın ya da bir tek kişinin çerçevesinden çok daha geniş kapsamlıdır. Âyet, belirli bir karakterin tablosunu canlandırıyor, belirli bir insan tipinin ana özelliklerini tanıtıyor. Sen bu insan tipinin insanlar arasındaki benzerlerini orada-burada görebiliyorsun.

Yukarıdaki fesatçı insan tipinin karşısında, onun her bakımdan zıddı olan başka bir insan tipi yer alır: "*Kimi insan da var ki, benliğini Allah'ın rızâsını kazânmaya adar. Hiç kuşkusuz, Allah kullarına karşı pek şefkatlidir.*" Buradaki "adamak", satmak anlamına gelir. Bu insan tipi varlığını tümü ile Allah'a satar, varlığının hiçbir zerresini geriye bırakmaksızın onu bütünü ile Allah'a teslim eder. Bu kendini adamanın, satmanın ardından yüce Allah'ın hoşnutluğundan başka hiçbir gaye gütmmez. Bu satışta kendisine ayırdığı hiçbir şey yoktur. Onun arkasında sakladığı hiçbir beklenti yoktur. Bu satış hiçbir tereddüt ve kaypaklık taşımayan, hiçbir bedel tahsil etmeyi amaçlamayan, Allah'tan başkasına hiçbir pay bırakmak istemeyen tam bir satıştır.

Bu ifâde, anlattığımızla aynı sonuca varan başka bir anlama da gelebilir ki, bu da şudur. Buradaki "*adama*" deyimini bu insan tipinin tüm benliğini her türlü bağımlılıktan âzâd ederek arınmış olarak Allah'a sunmak için onu tüm dünya nimetleri karşılığında satın alması anlamını taşıyabilir. Bu durumda varlığı üzerinde Rabbinin hakkından başka hiçbir hak kalmamış olur. Bu kimse dünya nimetlerinin tümünü fedâ ederek varlığını arınmış olarak sırf Allah'a takdim eder. Nitekim elimizdeki bazı rivâyetler, bu âyetin inişi ile ilgili olarak bu son yorumla uyumlu bir sebep göstermektedirler.

Âyette tasvir edilen birinci insan tipi münâfık, ikiyüzlü, kötü kalpli, şirret karakterli, amansız düşmanlık taşıyan ve mayası bozuk bütün insanlara uyarlanabilir. Tasvir edilen tiplerin ikincisi ise mümin, ihlâslı, varlığını tümü ile Allah'a adanmış ve hayatın bütün nimetlerini gözden çıkarmış tüm insanlara uygun düşer.

Bu iki tip insanlar arasında iyi tanınan örneklerdir. Sanatkârane fırça onları böylesine veciz biçimde canlandırıyor ve onları gözler önüne diyor. İnsanların bu örnekler vesilesi ile gerek Kur'an'ın mûcizevî niteliği üzerinde ve gerekse insanları münafıklık ile müminlik kutupları arasında bu kadar birbirinden farklı yapan İlâhî yaratış mucizesi üzerinde derinliğine düşünmeleri isteniyor. Ayrıca yine insanların tatlı söze ve yağcılığın cazibesine aldanmayarak bu tatlı sözlerin, yapmacık ses tonlarının, münafıklığın, ikiyüzlülüğün ve gösterişçiliğin arkasında saklı olan gerçeği araştırmaları bekleniyor. Bunların yanı sıra bu iki insan tipi aracılığı ile iman terazisinde ağır basan değerlerin neler olduğu tanıtılıyor.

İslâm Barıştır: Bozuk karakterli münafık ile samimi mümini gözler önünde canlandıran bu iki somut tablonun hemen arkasından müslüman cemaate onunla isimlendikleri müminlik sıfatı ile seslenilerek onlardan tüm varlıkları ile İslâm'a ve barışa girmeleri, şeytanın izinden gitmemeleri isteniyor ve bu çağrı, gerçeklerin açıklamasına muhâtap olduktan sonra ayak sürçmesinden kaçınma uyarısı ile bağlanıyor:

Haydi Barışa ve Barış Dini İslâm'a

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin (barışçı olun). Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, sizin âşikâr düşmanınızdır.” (2/Bakara, 208)

Ey iman edenler! Hepiniz böyle tam bir teslimiyet ve bütün varlığınıza barış ve selamete giriniz, kâmil bir müslüman olunuz. Şeytanın adımlarına, insanları yoldan çıkaran kâfirlerin ve sapıkların söz ve hareketlerine uymayın, isyan, bölücülük ve şeytanlık yollarına sapmayın. Çünkü o şeytan size gizli de gelse her halde açık bir düşmandır. İkinci bir mânâ ile: O, sizin Allah ile ve birbirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır. Üçüncü bir mânâ ile: O, sizi şaşırtmak için belîğ (belagatlı) ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır.

Yani, "Hiçbir tereddüde mahal bırakmaksızın her şeyinle İslâm'a gir. Düşüncelerin, teorilerin, kültürün, bilimin, davranışların, ilişkilerin, çabaların ve buna benzer her şeyin, hayatının her veçhesi İslâm'a teslim olmalıdır. Hayatını bir bölümünde İslâm'a uyulan, diğer bölümünde de İslâm'a uyulmayan parçalara ayırmamalısın."

Es-Silm: Nâfî, İbn Kesîr, Kisâî, Ebû Ca'fer kırâetlerinde "sîn" in fethasıyla, şeklinde, diğerlerinde kesresiyle şeklinde okunur ki, mânâ birdir. İkisi de barış ve selamet demektir. Bu da aslında İslâm'ın, boyun eğme mânâsıyla ilgilidir. İslâm, Allah'a boyun eğmek ve ihlas demek olduğu gibi, bir de buna dayanmakla selamete girmek mânâsını ifâde ediyor. Şu halde bu âyet ile iman ve İslâm'ın manası, dünya ve âhirette, barış ve selamete girmek demek olduğu anlatılarak bütün iman edenler, İslâm'ın kemaline davet olunuyor. Nitekim bir hadis-i şerifte olgun müslüman: "Müslüman odur ki müslümanlar, onun dilinden ve elinden selamet bulur." diye tarif edilmiştir. Bu ise müslümanın elinden ve dilinden diğerlerini gücendirecek hiçbir zarar ve eziyet çıkmayıp, aksine selamet ve menfaat sebepleri çıkması gerektiğini bildirmektedir ki, *"Kim iyilik yaparak kendisini ihlâs ile Allah'a teslim ederse..."* (2/Bakara, 112) âyetinin yüce mânâsının, tam olarak tatbikiyle bütün hukukî ve ahlakî kânunlara riâyeti emretmektedir.

Savaş ve hac âyetlerinden sonra ruh halleri bakımından insanları dört sınıfta özetledikten sonra müminlere bu âyetle hitap edilmesi, Hacın, sosyal uyanıştaki önemine ve tevhid inancı ile cihad ve haccın istenen sonucunun, genellikle barış ve selamet temini olduğuna ve bu konuda üstün ahlâkı, hukukî ve sosyal incelikleri içeren geniş bir amelî şeriatın bütün kapsamıyla tatbikinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Bundan dolayı ey müminler! Allah'ın emirlerine boyun eğmekle öyle mükemmel bir sosyal görünüm ve öyle muntazam bir İslâm yurdu meydana getiriniz ki aranızda isyandan, kavga ve anlaşmazlıktan, birbirinize eziyetten, eğrilikten, Allah'ın haklarına ve kulların hakları n a tecavüzden, kısaca Allah rızâsına aykırı hareketlerden eser bulunmasın da, herkes, güven ve karşılıklı sevgi, rahatlık ve tam bir huzur içinde vazifeleriyle meşgul olsun, geleceğine ve âhiretine tam bir sevinçle yürüsün ve bunu bozacak fesatlara meydan verilmesin. Dünya hayatı hakkında parlak sözler söyleyip de kalpleri en merhametsizce düşmanlıklarla dolu olan, şeytanca hareket edenlerin arkasından gidilmesin.

Bu sesleniş, müminlere, müminlik adına, gönülden sevdikleri bu sıfatları anılarak, onları diğer insanlardan ayırarak bağımsız kimliklerine büründüren ve bu çağrının sahibi olan yüce Allah ile aralarında sıkı ilişki kuran sıfatlarıyla seslenilerek yönetilmiş bir çağrıdır. Bu çağrı ile müminlerden tüm varlıkları ile İslâm'a ve barışa girmeleri isteniyor.

Bu çağrı bize ilk plânda şunları düşündürmelidir: Müminler bütünüyle Allah'a teslim olmalı, varlıklarını tümü ile O'na adamalıdır. Bu teslimiyet, irili ufaklı her işlerini, her şeylerini içermelidir. Bu teslimiyet, yüce Allah'a boyun eğmeyen, O'nun hükmüne ve yazgısına razı olmayan en ufak bir düşünce, duygu, niyet, eylem, arzu

ve endişe kırıntısını geride bırakmayan kesin bir teslimiyet olmalıdır. Bu teslimiyet itaate, güvene, tatmin olmuşluğa ve gönül rızâsına dayalı bir teslimiyet olmalıdır. Bu teslim oluş, kendilerine adım adım kılavuzluk edecek bir ele ellerini verme biçiminde olmalı; bu elin kendilerini yararlıya, iyiye ve başarıya götürmek istediğinden emin olarak gerek dünyada ve gerekse âhirette bu el sahibinin izleteceği yolun ve ulaştıracağı noktanın doğruluğundan en ufak bir kuşku duymamalıdır.

Bu çağrının o günün müslümanlarına yöneltilmiş olması, o dönemde bazı vicdanlarda açık ve gizli bütün eylemleri içeren tam bir itaat konusunda henüz bazı tereddütler bulunduğunu kanıtlar. Koca bir cemaat içinde güvenli, tatmin olmuş ve hoşnutluk düzeyine yücelmiş nice vicdanlar yanında bu tür birkaç vicdanın da bulunması normal bir şeydir. Bu çağrı, aynı zamanda her dönemdeki bütün müminlere sesleniyor. Onlardan ihlâslı olmalarını, kendilerini Allah'a adamalarını, vicdanlarının eğilimleri ile duygularının yönelişlerini yüce Allah'ın kendilerine ilişkin istekleri ile uyumlu hale getirmelerini, bu uyumu peygamberlerinin ve dinlerinin direktifleri karşısında da sağlamalarını, ayrıca söz konusu uyumu kaçamaksız, tereddütsüz ve hiç kaypaklığa meydan vermeksizin gerçekleştirmelerini istiyor.

Müslüman bu çağrıya kesinlikle uyunca tümü ile barış ve dirlik olan bir alemin içine girer. Tümü ile güvenden, tümü ile tatmin olmuşluktan, tümü ile gönül hoşluğundan, tümü ile istikrardan oluşmuş; şaşkınlığa, endişeye, kuşkuya, yön belirsizliğine ve sapıtmaya yer vermeyen bir alem bu. Bu alemde vicdanla ve duygu dünyası ile barış vardır, akılla ve mantıkla barış vardır, insanlarla ve diğer canlılarla barış vardır, varlık bütünü ile ve teker teker her varlıkla barış vardır. Yüreklerin derinliklerine meltem serpen bir barış. Hayatı ve toplumu serin gölgesi altına alan bir barış. Yere de göğe de egemen olan bir barış.

Bu barış pınarının kalbe akıtacağı ilk feyiz; sağlıklı, halis ve yalın bir Allah düşüncesidir. Bu sağlıklı düşünce⁷in bağlandığı Allah, tek bir Allah'tır. Müslüman O'na bir anda yönelir ve artık kalbinin derinliklerine kök salar, Artık bu konuda ne farklı yollara sapar ve ne de değişik taraflara yönelir. Putperestlik inancında ve câhiliyye kültüründe görüldüğü gibi orada burada değişik ilâhlar peşinde koşmaz. Onun Allah'ı tektir. O güvenle, tatmin olmuş olarak, katıksız ve belirgin bir yaklaşımla bu Allah'a yönelir.

O, güçlü, kudretli, üstün iradeli ve kahredici bir ilâhtır. Müslüman O'na yönelince şu varlık aleminde bulunan biricik gerçek güce yönelmiş, böylece bütün sahte güçler karşısında güvene, huzura ve tatmine kavuşmuş olur. Artık o, hiç kimseden ve hiçbir şeyden korkmaz. Çünkü güçlü, kudretli, üstün iradeli ve kahredici Allah'a kulluk sunmaktadır. O artık hiçbir şeyi elden kaçıracağından korkmaz,

mahrum etme ve bağışlama gücünü kesinlikle elinde tutan Rabbi dışında hiç kimseden bir şey beklemez.

O, âdil ve hikmet sahibi bir ilâhtır. O'nun gücü ve kudreti zulme karşı, şahsi ihtiraslara karşı ve aldatmalara, kandırmalara karşı güvence oluşturur. O, puta tapıcılığın ya da câhiliyye kültürünün arzuların ve ihtirasların peşinden sürüklenen ilâhları gibi değildir. Böyle olduğu içindir ki, müslüman, ilâhına sığınmakla adalete, gözetime ve güvene kavuşacağı sarsılmaz bir dayanağa sığınmış olur. O, merhametli, müşfik, nimet verici, karşılıksız bağışlayıcı, günahların affedicisi ve tevbelerin kabul edicisi bir Rabb'dır. Darda kaldığında kendisine dua edenin duasını kabul ederek sıkıntısını giderir. Buna göre müslüman, O'nun himayesi altında, güven, dirlik, barış ve bağış içindedir. Zayıf durumlarında merhamet görür, tevbe edince günahları bağışlanır.

İşte böylece müslüman, İslâm'ın kendisine öğretmiş olduğu Rabbinin bütün sıfatlarının etkisi ile iç içe yaşar. Bu sıfatların her biri ona kalp dirliği, gönül huzuru; koruma, kayırma, şefkat, merhamet, üstünlük, güçlülük, barış ve huzur güvencesi sağlar.

Bunların yanı sıra barış, müslümanın kalbine kulla Allah arasındaki, varlık bütünü ile yaradan arasındaki ve evren ile insan arasındaki ilişkinin sağlıklı düşüncesini aşılır. Buna göre yüce Allah şu evreni hakka dayalı olarak yaratmış, evrende bulunan her şeyi belirli bir takdire, bir hikmete bağlı olarak vazetmiştir. Şu insan denen varlık bilerek yaratıldı, o asla başıboş bırakılacak değildir, onun varoluşu için bütün elverişli evrensel şartlar hazırlanmış, yeryüzünde bulunan herşey onun emrine verilmiştir. O yüce Allah katında değerlidir, O'nun yeryüzündeki halifesi, temsilcisidir. Allah, bu halifelik görevinde ona yardımcıdır, çevresini kuşatan evren de onun dostu, samimi arkadaşıdır. Her ikisi ortak Rableri olan Allah'a yönelince ruhları birbiriyle uyuşur, bağdaşma halinde olur.

İnsan, göklerde ve yeryüzünde düzenlenen bu İlâhî şenliğe dostluğa ve kaynaşmaya çağırılmıştır.. İnsan bu koca varlık aleminde kendisi gibi bu şenliğin çağrılıları olan dostlarla kaynaşan ve bir arada bu şenliği meydana getiren bu varlık alemindeki her canlı ve her şey ile anlaşmaya, kaynaşmaya çağırılmıştır. Bu inanç sistemi, bağlının küçücük bir bitkinin önünde durduruyor ve bu küçük bitkinin susuzluğunu giderince, onun büyümesine yardımcı olunca, gelişmesinin önüne dikilen engelleri giderince sevap kazânacağını kendisine telkin ediyor. Böyle bir inanç sistemi onurlu oluşunun ötesinde aynı zamanda güzel bir inanç sistemidir. Bağlının ruhuna barış aşıl原因, onun gerek varlık bütünü ile gerekse tek tek varlıklarla kucaklaşmasına zemin hazırlayan; çevresinde güven, dostluk, sevgi ve barış çemberi oluşturan bir inanç sistemidir.

Bu arada âhiret inancı, müminin ruhuna ve iç alemine barış duygusu aşılama hususunda temelli bir rol oynar. Bu inanç endişeyi, öfkeyi ve umutsuzluğu yok eder. Çünkü son hesaplaşma yeri şu dünya değildir, davranış ve tutumların eksiksiz karşılıkları şu geçici dünyada verilecek değildir. Son hesaplaşma yeri orasıdır ve mutlak adalet o son hesaplaşmanın güvencesi altındadır. Buna göre eğer dünyada iyiliğin ve yüce Allah yolunda cihad etmenin amacı gerçekleşmemiş ya da ödülü verilmemiş ise pişmanlık söz konusu değildir; Şu geçici dünyada insanların ölçülerine göre verilmiş ödüller eğer yetersiz kalırsa bundan kaygılanmak yersizdir. Çünkü bu ödüller, ileride yüce Allah'ın ölçüleri uyarınca yeterli bir düzeyde sahiplerini bulacaktır. Eğer şu kısacık yolculuk sırasında paylar sahipleri arasında istenmeyen biçimde dağıtılmış ise adaletten umut kesmek yersizdir. Çünkü adâlet, kesinlikle, bir gün yerini bulacaktır. Yüce Allah kullarına zulmetmeyi asla istemez.

Âhiret inancı, değer yargılarının ve dokunulmaz hakların çekinmeden ve utanmadan çiğnendiği amansız ve delice çatışmaların önüne de engel olarak dikilir. Zira önümüzde âhiret vardır. Orada her şey verilecek, istenen her şey ele geçecek ve kaçan her fırsat telâfi edilecektir. Bu düşünce, yarışma ve rekabet alanına barışı yansıtacak, yarışçıların hareketlerini bencil değerlendirmelerden arındıracak ve insanlara verilen tek fırsatın şu kısa ve sayılı günlerle sınırlı ömür olduğu şeklindeki ihtirasın çılgınlığını törpüleyecek niteliktedir.

Mü'minin, insan varlığının amacının yüce Allah'a kulluk etmek olduğunu, kendisinin Allah'a kulluk etmek için yaratıldığını bilmesi, biç kuşkusuz onu bu parlak ufka yüceltici bir etkiye sahiptir. Bu bilgi onun bilincini ve vicdanım yüceltir, faaliyetinin ve davranışlarının düzeyini yükseltir, bu faâliyet ve davranışlarının yöntemini ve araçlarını arındırır. Çünkü o, faaliyeti ve davranışları ile yüce Allah'a kulluk etmek ister, kazancı ve harcaması ile Allah'a kulluk etmek ister, yeryüzündeki halifelik görevi ve toplumda ilâhî sistemi gerçekleştirme yoluyla ibâdet etmek ister.

Buna göre ona yaraşan; insanlara haksızlık ve kötülük etmemektir, ona yakışan, insanları aldatmamak ve kandırmamaktır, ona yaraşan, azgın ve zorba olmamaktır, ona yakışan tutum kirli araçlar ve iğrenç metotlar kullanmamaktır. Bunların yanı sıra aşamalı yolculuğu sırasında aceleciliğe kapılmaması, yolculuğun gerektirdiği tedbirleri ihmal etmemesi ve yapacağı işleri zora koşmaması, böylece Allah'a kulluk hedefine samimi niyetle ve gücünün sınırları içinde yoğun bir çalışma ile ulaşması da kendisinden beklenen bir tutumdur. Bu tutumunu her adımda Allah'a kulluk ederek, her duygusal yönelişinde varoluş amacını gerçekleştirerek, her faâliyetinde ve her alanda yüce Allah'a doğru yükselerek sürdürmelidir.

Mü'min, yüce Allah'ın takdiri altında Allah'ın iradesini gerçekleştirmek için Allah'a ibâdet etmeyi sürdürme bilincindedir. Bu bilinç, onun ruhuna huzur, güven ve kararlılık aşılar; bu yolda endişeye, kuşkuya, engeller ve sıkıntılar karşısında

öfkeye kapılmadan ilerlemesini sağlar; Allah'ın yardımından ve desteğinden hiçbir zaman umut kesmemesini temin eder; hiçbir zaman amacının sapıklığı ya da emeğinin boşa gideceği, karşılıksız kalacağı kuşkusuna kapılmaz. Bundan dolayı Allah'ın ve kendisinin düşmanları ile savaşıırken bile ruhunda barış duygusu egemendir. Çünkü o, Allah için, Allah yolunda Allah'ın söz üstünlüğünü gerçekleştirmek için savaşıyor; yoksa mevki uğruna, ganimet uğruna, ihtirasları uğruna ya da şu hayatın herhangi bir nimeti uğruna savaşıyor.

Bunlar yanında mümin, bütün evrenle birlikte yüce Allah'ın tabîî kanunları uyarınca yaşadığının bilincindedir. Evrenin kanunu onun da kanunudur, evrenin gidiş yönü, onun da gidiş yönüdür. O halde evrenle arâsında çatışma ve uyumsuzluk söz konusu değildir. Emeği boşa harcama ve enerjiyi dağıtma da söz konusu değildir. Evrenin bütün güç odakları, onun gücü ile aynı doğrultuda birleşiyor, kendisine yol gösteren ışık, o güçlere de yol gösteriyor, Allah'a yöneldiğinde o güç odakları ile birlikte Allah'a yöneliyor. İslâm'ın müslümana yüklediği bütün yükümlülükleri fitrattan kaynaklanır ve fitratı ıslah etme amacına yöneliktir. Bunlar insanın gücünü aşmazlar, insanın tabiatını karakter yapısını ve sentezini bilmezlikten gelmezler, insanın hiçbir güç odağını ihmal etmeksizin onları çalışmaya, yapıcılığa ve gelişmeye açarlar. İslâm, insanın psikolojik ve bedeni yapısının hiçbir ihtiyacını ihmal etmeksizin bu ihtiyaçların tümünü kolaylıkla, hoşgörü ile ve rahatlıkla tatmin eder. Bundan dolayı İslâm'ın yükümlülükleri karşısında endişeye ve kuşkuya düşülmez. İnsan bu yükümlülüklerden taşıyabileceklerini taşır ve güven, huzur, barış içinde Allah'a doğru yoluna devam eder. Bunların yanı sıra İlâhî sistemin meydana getirdiği toplum, bu güzel, onurlu inanç sisteminden kaynaklanan; düzenin can, mal ve namus dokunulmazlığı sağlayan güvencelerin himayesi altındadır. Bunların tümü barışı yaygınlaştıran ve barış ruhunu yayan faktörlerdir.

İslâm, bu müşfik, tutkun, dayanışmalı, güvenli ve uyumlu toplum ilk dönemde, en gelişmiş ve en saf şekli ile gerçekleştirdi. Sonra yüzyıllar boyunca onun çeşitli biçimlerini gerçekleştirdi. Gerçi bu toplum biçimlerinin saflık oranları farklı oldu, ama gerek eski ve gerekse çağdaş câhiliyye kültürünün meydana getirdiği bütün diğer toplumlardan ve bu câhiliyye kültürünün düşünceleri ve yeryüzü kaynaklı düzeni ile kirlettiği bütün toplumlardan genellikle daha iyi ve yararlı olma niteliklerini devam ettirdiler.

Bu toplumun kaynaşmasını bir tek bağ, yani inanç bağı sağlar. Irklar, vatan sınırları, diller, deri renkleri ve insan cevheri ile ilişkisiz diğer gelip-geçici bağlar bu temel bağın oluşturduğu toplum içinde erir, asimile olur. Bu toplum, yüce Allah'ın "*Müminler kardeşir*" 49/Hucurât, 10) buyruğunu can kulağıyla dinleyen bir toplumdur ve bu toplum Peygamberimizin şu sözlerinde kendini bulur: "*Müminler, karşılıklı sevgi, merhamet ve dayanışma bakımından organlarından biri dertlenince*

diğer organları uykusuz kalarak ve ateşlenerek bu dertli organın ıstırabını paylaştan bir canlı organizmaya benzerler.” (Müslim, Ahmed bin Hanbel)

Böyle bir toplumda karı kocasına güvendiği gibi koca da karısına güvenir, aile reisleri dokunulmaz hakları ve namusları konusunda endişesiz olurlar, toplumun bütün fertleri sinirleri ve kalpleri hususunda emniyette olur. Çünkü bakışlar fitnelerle karşılaşmaz ve gözler, kalpleri haramlara sürüklemeyiz. Eğer böyle olursa, işin sonu ya karşılıklı ihanete varır, ya da cinsel arzuların baskı altına alınmasının sonucu olarak psikolojik hastalıklar ve sinir gerginlikleri baş gösterir. Oysa temiz ve iffetli İslâm toplumu bu tür tehlikeler açısından güvenli ve sakindir; oranın atmosferinde barış, temizlik ve güven sürekli kanat çırpır.

Müslüman toplum, çalışabilen herkese iş ve geçim kaynağı, çalışamayacak durumda olan düşkünlere onurlu bir geçim garantisi, namuslu ve iffetli yaşamak isteyen her erkeğe eş bulma güvencesi sağlamayı üstlenmiştir. Bu toplum, eğer biri bir mahallede aklıktan ölecek olursa bütün mahalle halkını cinâyet sorumlusu sayar. Hatta bazı fıkıh bilginleri, böyle bir mahallenin tüm halkının diyet ödeme cezasına çarptırılması gerektiği görüşündedirler.

Bu toplumda insanların özgürlükleri, onurları, dokunulmaz hakları ve malları, herkesçe itaat edilen ilâhî direktiflerin güvencesinden başka, ayrıca, yasaların garantisi altındadır. Bu toplumda zanlara, kesin olmayan yakıştırmalara dayanılarak hiç kimse sorumlu tutulmaz, hiç kimsenin konut dokunulmazlığı çiğnenmez, hiç kimsenin aile mahremiyeti araştırılmaz, hiç kimsenin kanı boş yere akmaz. Çünkü kısas ilkesi vardır. Hiç kimsenin malı çalınmaz, yağmalanmaz. Çünkü bu konudaki şer’î cezâlar hemen uygulamaya konulur.

Bu toplum dayanışma, doğru yolu gösterme ve işbirliği ilkesine dayanır. Bunun yanı sıra burada eşitlik ve eksiksiz adalet ilkeleri egemendir. Öyle ki, bu toplumda yaşayan herkes, hakkının Allah’ın şeriatının güvencesi altında olduğunu, ne hakimnin iradesine ne yakınlarının torpiline ve ne de güçlü akrabaların keyfine bağlı olmadığını bilincindedir.

Son olarak bu toplum, diğer beşeri kaynaklı toplumlar arasında insanın insana boyun eğmediği tek toplum biçimidir. Bu toplumda yöneticiler de yönetilenler de Allah’a ve O’nun şeriatine boyun eğler, yönetenlere de yönetilenlere de yüce Allah’ın hükmü ve şeriatı uygulanır. Bunun sonucu olarak bu toplumun bütün fertleri güven, tatmin olmuşluk ve kesin inanç içinde alemlerin Rabbi ve kudret sahiplerinin en üstünü karşısına eşit olarak dikilirler.

İşte yukarıdaki âyette geçen "barış" kelimesinin işaret ettiği anlamların bir kısmı bunlardır. Bu âyet, müminleri, işte bu anlamdaki barışa, topyekün varlıkları ile

girmeye çağırıyor. Böylece müminler, varlıkların tümünü yüce Allah'a teslim etmiş olacaklardır. Varlıkların hiçbir zerresi kendilerine kalmayacak, onun hiçbir payı elleri altında olmayacaktır. Onun tümü gönüllü, uyarlı bir özveri sonucunda yüce Allah'a ait olacaktır.

Küfür Yıkımdır: Bu barışın anlamını, imanla tatmin olmamış vicdanlarda endişenin nasıl cirit attığını ve şaşkınlığın nasıl kol gezdiğini bilmeyenler hakkı ile kavrayamazlar. Bu iman doyumsuzluğuna İslâm'ı hiç tanınmamış toplumlarda rastladığımız gibi bir zamanlar İslâm'ı tanıdıktan sonra çağına göre çeşitli yaftalar altında tekrar câhiliyye dönemine dönen mürted toplumlarda da rastlayabiliriz. Bu toplumlar, ulaştıkları bütün maddî refaha, uygarlık alanındaki gelişmişliğe ve bozuk ölçülü, şaşkın düşünceli câhiliyye zihniyetinin ön plâna aldığı diğer bütün kalkınma dayanaklarına rağmen mutsuz ve şaşkındırlar.

Bu konuda dünyanın en ileri ülkelerinden biri olan İsveç'te olup bitenleri örnek olarak gözden geçirmek yeterlidir. Bu ülkede fert başına düşen millî gelir beş yüz cüneyh dolayındadır. Genel sağlık sigortasının yürürlükte olduğu bu toplumda herkese nakdi olarak hastalık yardımı yapılır ve hastanelerde parasız ilâç verilir. Eğitim hizmetleri, bu öğretim aşamalarında ücretsizdir. Ayrıca başarılı öğrencilere elbise yardımları yapılır ve çeşitli burslar verilir. Devlet her yeni evlenen çiftte üç yüz cüneyh ev döşeme yardımı yapar. Bu ülkede maddî refah ve uygarlığın göstergesi olan daha birçok ilerlemeler ve başarılar elde edilmiştir.

Fakat bütün bu maddî gelişmişlik düzeyinin, bu ileri uygarlığın ve Allah'a inanmaktan yana bomboş kalplerin arkasında gördüğümüz nedir? İsveç toplumu topyekün yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çünkü cinsel anarşi yüzünden ülke nüfusu sürekli bir azalma eğilimindedir. Cinsel başıboşluk, eşler arası bunalımın kol gezmesi ve kadın-erkek arasındaki ilişkilerin ölçüsüz serbestliği yüzünden her altı evli çiftten birinin boşandığı görülür. Genç kuşak imansızlıktan ve ruhi tatminsizlikten kaynaklanan bunalımını alkollü içki ve uyuşturucu alışkanlığı ile karşılama gibi bir çıkmaza saplanmıştır.

Psikolojik hastalıklar, sinirsel bunalımlar ve her türlü anormallikler on binlerce vicdanı, ruhu ve sinir sistemini pençesi altına almış durumda. Sonra da çözüm olarak başvurulan metot; intihar. Amerika'da da durum aynı. Rusya'da ise daha da kötü.

Sözün kısası iman hazzından ve inanç doygunluğundan yoksun olan her kalbin alın yazısı olan bir mutsuzluk yıkımı ile karşı karşıyayız. Böyle bir kalp, müminlerin topyekün varlıkları ile içine girerek güven, huzur, ruh dengesi ve korunma bulmaya, çağrıldıkları barışın hazzını asla tadamaz.. Tekrarlıyoruz: *"Ey müminler, bütün varlığınızla İslâm'a (barışa) girin, sakın Şeytanın izinden gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır."*

Yüce Allah burada müminleri topyekün varlıkları ile barışa girmeye çağırırken aynı zamanda onları Şeytanın peşinden gitmemeleri hususunda uyarmaktadır. Yani ortada sadece iki istikamet vardır. Ya topyekün barışa girmek ya da Şeytanın izinden gitmek. Ya doğru yol ya sapıklık. Ya İslâm ya câhiliyye. Ya Allah'ın yolu ya Şeytanın yolu. Ya Allah'ın rehberliği ya Şeytanın kışkırtması. İşte müslüman durumunu böylesine bir kesinlikle kavramalı ve bu kavrayışın sonucu olarak sağa sola yalpalamamalı, tereddüde düşmemeli, değişik yollar, değişik istikametler arasında şaşırıp kalmamalıdır.

Ortada birden çok yaşama sistemi yok ki, mümin bunların içinden birini seçsin ya da biri ile öbürünün bileşimini benimsesin. Hayır, asla! kim bütün varlığı ile barışa girmez, kim kendini bütünü ile yüce Allah'ın ve O'nun şeriatının egemenliğine teslim etmez, kim diğer bütün düşünceler ile, diğer bütün sistemler ile ve diğer bütün yasal düzenlemeler ile ilişkisini kesin olarak kesmez ise bu kimse Şeytanın yolundadır, onun izinden gitmektedir.

Burada uzlaşmacı bir çözüm, şununla bunun arasında yer alan her düşünceye açık bir sistem, yarısı şundan ve öbür yarısı bundan oluşmuş bir ortak plân yoktur. Ortada hak ile bâtıl, doğru yol ile sapıklık, İslâm ile câhiliyye, Allah'ın sistemi ile Şeytanın kışkırtması vardır. Yüce Allah müminleri ilk plânda bütün varlıkları ile barışa girmeye çağırmakta ve ikinci aşamada da onları Şeytanın izinden gitmemeleri hususunda uyarmaktadır. Bunun arkasından kendilerine Şeytanın düşmanları olduğunu hatırlatarak vicdanlarını ve duyarlıklarını bilemekte, korkularını harekete geçirmektedir. Bu öyle açık ve bariz bir düşmanlıktır ki, onu ancak gafiller hatırlarından çıkarabilirler. Oysa gaflet ile iman birbiri ile bağdaşmaz.

Kur'an ve Sünnete Rağmen Müslüman Tökezleyip Sapıtamaz

“Size (Kur'an ve sünnet gibi) apaçık deliller geldikten sonra, eğer tökezlerseniz (kötü yollarla saparsanız) şunu iyi bilin ki Allah azîzdir, hakîmdir.” (2/Bakara, 209)

Size beyyineler, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, barışa ve selamete girmekten ayrılırsanız, biliniz ki, Allah, gerçekten aziz ve hakimdir, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Benzeri bulunmaz, yenilmeyen gâlip, güç ve kuvvet sahibidir ki hükmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emrini derhal yerine getirir. Bununla beraber hikmet sahibidir, her hikmeti bilir, yaptığını hikmetle sağlam olarak yapar. İnsanların barış ve selamete, İslâm nizamı ile

yaşaması da hikmetindendir. Azîz olan Allah, bu nizama karşı gelen ve şeytanlık yollarına sapıp, tevhid hükmünü ve barış hükümlerini bozmaya çalışan günahkârların haklarından gelir, belalarını verir, eğer tehir ederse (geriye bırakırsa) o da hikmetindendir.

“...Şunu iyi bilin ki Allah azîzdir, hakîmdir.” Yani, "O, günahkârları cezalandırma kudretine sahiptir ve onlarla nasıl ilgileneceğini de bilir."

Bu âyette müslümanlar, kendilerine açık gerçekler geldikten sonraki ayak sürçmelerinden korkmaya çağrılıyor: *"Size açık deliller geldikten sonra yine sürçerseniz, ayaklarınız kayarsa bilin ki, Allah her zaman üstündür ve hikmet sahibidir."* Burada müminlere yüce Allah'ın "aziz (üstün iradeli)" oluşunun hatırlatılmış olması, dolaylı olarak yüce Allah'ın güçlülüğünü, kuvvetliliğini, tartışmasız baskınlığını ve O'nun direktiflerine ters düştükleri takdirde bu üstün güçle karşı karşıya geleceklerini anlatma amacı taşır. Yüce Allah'ın "hikmet sahibi" oluşunun hatırlatılması da O'nun kullar için seçtiği her şeyin hayırlı, onlara yasakladığı her şeyin kötü olduğunu, eğer müminler O'nun emrine uymaz ve yasaklarından kaçınmazlarsa zarara uğramalarının kaçınılmaz olacağını düşündürme amacı taşır. Buna göre âyetin sonuç cümlesi her iki kanadı ile burada korkutma ve uyarma anlamı taşıyor.

Bundan sonraki âyette barışa girmekten yan çizerek Şeytanın izinden gitmenin âkîbetinden korkutma hususunda farklı bir üsluba başvurularak ikinci şahıs (muhâtap) sığısı yerine üçüncü şahıs (gâip) sigası kullanılıyor:

Allah'ın Helâkını mı Bekliyorsunuz?

“Onlar, ancak buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini beklerler. İş bitirildi (Allah nizâmı artık değişmez). Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.” (2/Bakara, 210)

Böyleleri, başka bir şeye bakmazlar, ancak beyaz buluttan gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allah'ın ve meleklerin onlara gelivermesine, ve işin bitirilivermesine bakarlar. Ebû Câfer kırâatinde olduğu üzere üzerine atfedilerek esre ile şeklinde okunduğuna göre: "Bunlar, artık başka bir şeye değil, ancak beyaz buluttan gölgelikler ve melekler içinde Allah'ın onlara gelivermesine ve işi bitirip, akıl ermez, ümit edilmez bir şekilde kendini ve Allah'lığını onlara gösterivermesine bakarlar." Allah, *"Kendisinin benzeri gibi bir şey yok."* (42/Şûrâ, 11) olduğundan cisim şeklinde gelip gitmekten münezzeh (uzak)tir. Şu halde bu âyet, birçok vecih ve mânâlara muhtemel ve müteşâbihtir (mânâsı açık değildir). Bunun, muhkemlere (mânâsı açık

ve kesin olan âyetlere) mürâaatla tevilinde başlıca iki mânâ vardır: Allah'ın gelmesi, Allah'ın emir ve iradesinin, tam bir kudret ve şiddetle ortaya çıkmasından kinayedir. Sadece buna bakmak da bu günahkârların cezâlandırılmaları hususunda her türlü sebep ve vâsıta bitmiş, tükenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan Allah'ın emir ve iradesi n in ortaya çıkışı kalmış olması demektir ki bakmak, durup beklemek demek olur. Buluttan yağmur umulursa da, beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar, o sırada Allah'tan rahmet ümit etseler bile âdete aykırı bir ümit olacağından, böyle rahmet ümit eder k en yağmur yerine ateş çıkması gibi birden bire belalarını buluvermeleri düşünölmüş olur. İkinci olarak, Allah'ın gelmesi, muhal (imkânsız) olduğundan bunların, Hakk'ın emrine imanlarını imkânsız bir şeye bağlamış oldukları ve doğru haberler ve delillerin y ol göstermesiyle meydana gelen uyarıya ortaya çıkmasından önce inanmayacakları ve dolayısıyla hiç ihtimal vermedikleri bir anda belalarını bulacakları ifâde edilmiş olur. Her iki takdirde bu mânâların müteşâbih olarak ifâde edilmiş olması, bunların, âlemi n nizam ve intizamını bozma yoluna sapmalarından dolayı, işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve insan kudreti içerisinde işleri düzene koyma ihtimali kalmayacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir şekilde belalarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kinayenin birleştirilmesi mümkün olacağına göre özetle mânâ şu olabilir: Böyle günahkârlar, *"Bize Allah'ı açık bir şekilde göster!"* (4/Nisâ, 153) diyen Mûsâ kavmi gibi Allah'ı görmedikçe akıl ve nakil yolundan doğru haberler ve a çık deliller ile iman etmek istemez ve meydana gelişinden önce hiçbir uyarıya kulak asmaz, Allah'a ve Allah'ın korkutup uyarmalarına inanmak için, Allah'ın kendisini bütün kudretiyle açıktan gösterivermesini ve gelecek musibetlerin fiilen başlarına gelivermesini gözetirler. Bunun için ilim ve imana önem vermezler de şeytanlık peşinde koşarlar. Barış ve selameti bozarlar; dinden, imandan faydalanıp da felâketten kurtulmak istemezler. Böyle olduklarından dolayı işler, insan akıl ve kudreti içerisinde düzen l enebilmekten öyle çıkar ve durumları o kadar bozulur ki belalarını bulmaları için yalnız Allah'ın emir ve iradesinin ortaya çıkması kalır. Çünkü onsuz da hiçbir şey olmaz. O zaman da her iş biter, kıyametler kopar insanlara geçmişte kazândıklarından başka bir şey kalmaz.

Önce ve sonra bütün işler, zorunlu olarak Allah'a döndürölür veya ancak Allah'a döner. Çünkü İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef'ül-Âşir kırâatlerinde daima "tâ"nın fethası ve "cîm"in kesresiyle okunur. İşlerin Allah'a döndürölmesi ve dönmesi zorunlu olunca da O'nun emirlerine, isteklerine karşı gelmeyip hep birlikte barış ve selâmete girmek gerekir.

"Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?" Âyetteki soru, aslında olumsuzluk belirten ve onaylamayan bir ifâde biçimidir. Onaylanmayan, kabul görmeyen, hoş karşılanmayan şey ise tüm varlıkları ile barışa girmeye yanaşmayan, bu konuda tereddütlü davrananların bekleyiş sebebidir. Onları bu çağrıya olumlu karşılık vermekten alıkoyan sebep nedir? Ne

bekliyorlar? Gözledikleri nedir? Sanki bunlar "Allah ve melekler bulut gölgeleri arasından tepelerine ininceye" kadar bu tereddütlü tutumlarını devam ettirecek gibidirler. Başka bir deyimle acaba bunlar vaad edilen korkunç gün gelinceye kadar inatlarını sürdürüp bekleyecekler mi? O korkunç gün ki, yüce Allah o gün kendisinin bulutlar arasından çıkageleceğini, meleklerin saf halinde ortaya çıkacağını, Allah'ın izin verdiği ve doğru sözlü kimseler dışında hiç kimse ile konuşmayacaklarını haber veriyor.

Şimdi biz, tehdit ve korkutma içeren bu soruya muhâtap oldukları halde inatçılığı sürdürenlerin ansızın o korkunç günün gelip çatıldığını her şeyin bittiğini ve korkutulmaları amacıyla kendilerine tasvir edilen o sürprizle yüz yüze geldiklerini hissediyoruz: *"İş bitirilmiş, sona erdirilmiştir."* Zaman geçmiş, fırsat elden kaçırılmış, kurtuluş çaresi kalmamış ve bu şaşkın kimseler bütün işlerin çözümünün tek başvuru mercii olan yüce Allah'ın huzurunda yüz yüze dikilmişlerdir: *"Oysa bütün işlerin çözümü Allah'a götürülecektir."* Bu cümle Kur'ân-ı Kerim'in şaşırtıcı anlatım üslubunun tipik bir örneğidir. Bu anlatım yolu Kur'an'ı diğer sözlerden ayırıp ona özgünlük ve orijinallik kazandırır. Bu üslup, tasvir edilen sahneyi canlandırarak anında okuyucunun önüne getiren bir üsluptur. Kalpler bu canlı sahnenin önünde gören, işiten ve tablonun içeriği ile bütünleşen bir duyarlılıkla dikilir.

Peki, barışa girmekten geri duranlar bu ertelemeyi ne zamana kadar uzatacaklar? İşte "en büyük korkulu an" onları bekliyor. Daha doğrusu "en büyük korkulu an" onları çepeçevre kuşatmıştır. Söz konusu barış onların yakınındadır. *"Gökyüzü beyaz bulutlar halinde parçalandığı ve melekler bölük bölük indirildiği"* (25/Furkan, 25) ve *"Cebrail ile meleklerin saflar halinde durdukları, Allah'ın izni olmaksızın hiç kimsenin konuşamayacağı ve konuşunca doğruyu söyleyeceği"* (78/Nebe', 38) gün gerçekleşecek olan, hem dünyayı ve hem de âhireti etkisi altına alacak olan barış çok yakınlarındadır. Herşeyin bittiği günkü barış... Gerçekten her şey bitti ve *"Bütün işlerin çözümü için Allah'a başvuruluyor."*

"Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?" Bu sözlere özellikle dikkat edilmelidir; çünkü bunlar, evrensel bir gerçeği yansıtmaktadırlar. Allah insanı, bir imtihandan geçmesi için bu dünyaya göndermiştir. O, rasûlleri aracılığıyla Hakk'ı (İslâm) vahyetmiş ve insana bu gerçeğe inanma veya inanmama, inandıktan sonra da ona teslim olma veya olmama özgürlüğünü vermiştir. O, gerçeği insandan gizli tutar ve gönderdiği rasûller, kitaplar ve rasûllerin gösterdiği âyetler (mûcizeler) ışığında, o gerçeği, mantığını ve aklını kullanarak değerlendirip hüküm vermeyi insana bırakır. Allah, gerçeği hiçbir zaman herkesin kayıtsız şartsız kabul edeceği bir şekilde cırılçıplak gözler önüne sermez; çünkü, o zaman imtihan diye bir şey söz konusu olamaz ve başarı veya başarısızlık kavramları anlamlarını yitirirler. Bu nedenle Allah insanları şöyle uyarmaktadır: *"Allah'ın melekleri ile birlikte tüm azametiyle önünüze çıkacağı günü beklemeyin. O*

zaman sizin için azap mühürle onaylanmış olacak ve hiçbir şansınız da olmayacaktır. O zaman iman ve itaat etmenin hiçbir anlamı kalmayacaktır. İman ancak, gerçek sizin duyularınızdan gizli (gayb) iken ve siz aklınız ile muhakeme edip, hiçbir zorlama olmaksızın onu kabul ederek ahlâkî seviyenizi gösterdiğinizde değerli olur. Allah'ı, istivâ ettiği Arş'ta gözlerinizle görüp, yerde ve gökte görevli melekleri müşâhede ettiğiniz ve kendinizi tamamen O'nun kudreti altında hissettiğiniz zaman, iman ve itaatin hiçbir değeri olmayacaktır. O zaman inatçı kâfirler ve en büyük günahkârların bile inanmama ve itaat etmeme seçenekleri olmayacaktır. Fakat artık iş işten geçmiş olacaktır; çünkü imtihan süresi dolmuştur. Perde kaldırılıp gerçeği herkes gözleriyle görebildiğinde, kimseye şans tanınmayacak ve artık imtihan olmayacaktır; çünkü artık Hüküm Günü gelmiştir.

Bundan sonraki âyette bu üçüncü şahıs simasından ikinci şahıs (muhâtap) simasına geçilerek Peygamberimize sesleniliyor ve O'na yahûdilere soru sorması emrediliyor. Bu sûrenin daha önceki âyetlerinde anlatıldığı gibi yahûdiler İlâhî çağrıya karşı ayak diremenin tipik örneğini oluşturlar. Yüce Allah onlara nice açık âyetler (mûcizeler) sunduğu halde yine de kendilerine yönelik çağrılara kulak asmamışlardır. Kendilerine verilen nice nimeti, iman ve barış nimetini değiştirmişler, tahrif etmişlerdir.

Bunca Mûcizeleri Görmüyor musunuz?

“İsrâiloğullarına sor: Kaç tane açık mu’cize verdik? Kim, mu’cizeler kendisine geldikten sonra Allah’ın nimetini tebdil ederse, bilsin ki Allah, cezâsı şiddetli olandır.” (2/Bakara, 211)

Aksine hareket edenlerin durumuna misal ararsan, İsrail oğullarına sor. Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik. Onlar, bu âyetleri dinledikleri zaman ne oldular, dinlemeyip durumlarını değiştirdikleri zaman ne oldular? Allah'ın nimetini (bunlar gibi) her kim değiştirir, bozar da zarar ve bozgunculuk peşinde koşarsa, Allah'ın onlara cezası da her halde pek şiddetlidir.

Bu âyette tekrar yahûdilere dönülmesi son derece normal bir olaydır. Çünkü onların çığır açıcılığını yaptıkları bir tutum hakkında uyarıda bulunuyor. İlâhî çağrı karşısında ayak direme ve olumlu cevap vermeme tutumu. Bütünü ile barışa girmeme, dışarıda kalma tutumu. Bunun yanı sıra inatlaşma, önce olağanüstü bir mucize isteyip sonra yine inatçılığa ve inkârcılığa devam etme tutumu. İşte yüce Allah'ın burada müslüman cemaate, hakkında uyarı yönelttiği sürçmeler, ayak kaymaları bunlardır. Bu uyarı, yahûdilerin uğursuz âkıbetinden kurtulsun diye

müslümanlara yöneltiyor: *"Sor İsrâiloğullarına; kendilerine nice açık âyetler, deliller sunduk."*

Buradaki soru karşı taraftan cevap bekleyen normal soru olarak kabul edilmemelidir. O, Kur'an'a özgü anlatım özelliğidir. Amacı yüce Allah'ın yahûdilere sunduğu âyetlerin ve gösterdiği mûcizelerin çokluğunu hatırlatmaktır. Bu âyetler ve olağanüstülükler kimi zaman yahûdilerin inadı ve isteği üzerine ve kimi zaman da doğrudan doğruya yüce Allah'ın inisiyatifi ile, belirli bir hikmete dayalı olarak sunulmuştur. Fakat bu mucizelerin çokluğuna rağmen yahûdiler yine de tereddüde düşmüşler, inatlarından vazgeçmemişler, ayak diremişler ve imanın gölgesi altına aldığı barışa girmeye yanaşmamışlardır. İşte âyet, soru üslubu ile bu nankörlüğü vurguluyor. Âyetin sonunda genelleyici bir yorum cümlesi ile karşılaşıyoruz: *"Kim Allah'ın nimeti kendisine geldikten sonra onu değiştirirse, hiç kuşkusuz, Allah'ın azabı pek ağırdır."*

Burada sözü edilen İlâhî nimet barış nimeti olabileceği gibi iman nimeti de olabilir. Zaten bunların ikisi de aynı anlama gelir. Bu nimeti değiştirmenin doğurduğu tehlikenin başta gelen somut örneği yahûdilerin durumudur. Yahûdiler, Allah'ın nimetini değiştirdikten, gönüllü itaati reddettikten ve Allah'ın direktifine teslim olmaya yan çizdikten sonra artık bir daha barış, huzur ve güven yüzü görememişlerdir. Onlar sürekli olarak kuşkulu ve tereddütlü bir tutum sergilemişlerdi. Bu tutumun sonucu olarak her adımda ve her olayla ilgili olarak sürekli olağanüstülük ve mucize istiyorlar, sonra da gördükleri mûcizeye inanmıyorlar, yüce Allah'ın ışığı ve kılavuzluğu ile tatmin olmuyorlardı. Bu yüzden âyette dile gelen şiddetli azap uyarısı ilk somut örneğini yahûdilerin şahsında buluyor. Bunun yanı sıra bu tehdit her dönemde Allah'ın nimetini değiştiren bütün serkeşler için de geçerlidir.

İnsanlık bu nimeti ne zaman değiştirdi ise daha âhiretteki azapla karşılaşmadan önce dünyadayken bu ağır azaba uğramışlardır. Bunun böyle olduğunu anlamak için yeryüzünün her yanında yaşayan bahtsız ve zavallı insanlığın haline göz atmamız yeterlidir. Bu insanlar ağır bir azabın pençesinde kıvranıyorlar, her an başka bir yıkımla ve uğursuz gelişme ile karşılaşıyorlar, endişe ve şaşkınlığın sürekli acısını yaşıyorlar, birbirlerini acımasızca kırıyorlar, bir kısmının da psikolojik yapıları ve sinir sistemleri tahrip oluyor. Sonu ölüm olan ruhi boşluk ve psikolojik yıkım olan kararsızlık ve emniyetsiz bir ortamda cemiyet ferdin, fert de cemiyetin kuyusunu kazıyor. Bu öldürücü ruhi boşluğu medeni dünya kimi zaman alkollü içkiler ve uyuşturucu maddeler ile kimi zaman da bazı acayip hareketler ile doldurmaya kalkışıyor. Eğer onları bu hareketleri yaparken görececek olursan onların kendilerini kovalayan hayaletlerin önünde kaçmakta olduklarını zannedersin!

Bu rûhî boşluğun tutkunu olan zavallı insanların tuhaf kılıklarına ve zoraki benimsenmiş görüntülerine bir göz atalım: Kimi saçını yana yatırmış, kimi göğsünü açmış, kimi eteğini yukarıya kaldırmış, kimi bir hayvanı canlandıran acâyip bir şeyi başına geçirmiş, kimi boynuna kaplan ve fil resmi işlemeli kolye takmış, kimi üzerine aslan ya da ayı figürü ile boyalı bir tişört giymiş!

Bir de bu zavallıların bazı şenlik ve törenlerde sergiledikleri çılgın danslara, baş döndürücü şarkılarına, yapmacık görüntülerine ve abartmalı, gülünç süslerine bakmâlî. Zavallıların işi gücü, gülünç anormallikleri ile dikkatleri çekebilmek ya da rezil edici bir orijinallikle gönüllerini hoş tutmaktan ibâret. Bir de bu zavallıların mevsimden mevsime, hatta sabahtan akşama baş döndürücü bir hızla arzularının, eşlerinin, dostlarının ve modalarının değişmesine göz atmalı.

Bütün bu tuhaflıklar barıştan ve tatmin olma duygusundan yoksun öldürücü bir şaşkınlığı ortaya koyar. Bu zavallıların kaçıp kurtulmak istedikleri somut bıkkınlık halini, boş vicdanlarından ve paniğe kapılmış ruhlarından "kaçış"larını kanıtlar. Sanki cinler ve hayaletler tarafından kovalanıyormuş gibi bir panik içinde kendilerinden kaçıyorlar. İşte bu, durum, yüce Allah'ın sistemine boyun eğmeyenlere ve O'nun "*Ey müminler bütün varlığınızla barışa girin*" çağrısına kulak vermeyenlere lâayık gördüğü bir tür cezadır. Kim Allah'ın kullarına sunduğu nimetlerle uyumlu olmayı sağlayan bu imanı değiştirirse, Allah korusun, mutlaka böyle bir azâba çarpılır, bu kaçınılmazdır.

Yüce Allah'ın çağrısı karşısında ayak direme ve İlâhî nimeti değiştirme ile ilgili bu uyarının ışığı altında kâfirler ile müminlerin durumu anlatılıyor ve bu vesile ile kâfir ile müslümanlar arasındaki değerlere, durumlara ve kişilere yönelik ölçü farklılıkları ortaya konuluyor:

Kâfirlere Dünya Hayatı Süslendi,

Âhiretteki Güzellikler İse Müttakîlerindir

“İnkâr edip kâfir olanların, dünya hayatı süslendi. Bu yüzden onlar, iman edenlerden bazısı ile alay ederler. Oysa ki (iman edip) Allah'ın azâbından korunananlar, kıyâmet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.” (2/Bakara, 212)

Bu gibi bozgunculukları da dünya debdebesine tutkunluklarından dolayı kâfirler yapar; çünkü dünya hayatı, kâfirler için çok süslenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalpleri, bu alçak hayatın sevgisiyle dolmuştur. Bu sebeple bunlar,

dünyadan başka bir şey istemezler. Ve Rasûlullah'a iman edip, dünyaya iltifat etmeyen müminlerden bir kısmını ve özellikle sabreden fakirleri küçümserler. Takvâ sahibi olan o müminler ise kıyamet gününde onların üzerindedir.

Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler, cehennemın en aşağı tabakasinda inleyecekler; bu takvâ sahipleri de cennet-i âlâda salına salına, nazlı nazlı dolaşan kimseler olacaklardır. Bu, Allah'ın bir kısmetidir. Ve Allah, gerek dünyada ve gerekse âhirette dilediğine hesapsız rızık verir.

Ebû Cehil ve arkadaşları, Allah'ın bahşettiği servetlerle zevk ve safâya dalarlar da âhireti inkâr ederler ve Ammâr, Süheyb, Ebû Ubeyde, Sâlim, Âmir bin Fihri, Habbâb, Bilâl hazretleri gibi müminlerin fakirleriyle, "O, bizim peygamberimiz olsaydı O'na bizim ileri gelenlerimiz tâbi olurdu." diye eğlenmek isterlerdi. Abdullah bin Übey ve arkadaşları da zevk ve safaya dalarlar ve müminlerin zayıflarıyla alay etmek isterler, "Şunlara bakın! Muhammed, bunlarla gâlip geleceğini zannediyor." derlerdi. Kurayza Oğulları, Nâdir Oğulları, Kaynuka Oğulları Yahûdilerinin âlimleri de muhacirlerin fakirleriyle eğlenmek isterlerdi. İşte bu âyetin nüzul sebebi, bu olaylardan birisi olmuştur ve bu konuda bu şekilde üç rivâyet vardır.

İşte âhireti ve dünyanın sonunu düşünmeyip, sadece dünya hayatına meylederek sevgi beslemek; öteden beri insan cinsinin asıl yaratılıştaki birliğini bozan, barış ve sükuneti ihlâl eden, gelip geçici bir sebep ve bir hatanın başıdır. Aslında, insanlar bir tek ümmet idi:

Tek Bir Ümmet Olan İnsanlığın Kıskançlıktan Ötürü Düşüğü İhtilâflar

“İnsanlar (aslında) bir tek ümmet (millet) idi. Bu durumda iken Allah, müjde verici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da indirdi. İndirilen kitapta ve gönderilen peygamber ve onun dininden hiç kimse ayrılığa düşmedi. Ancak kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü kendilerine kitap verilenler anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Allah iman edenlere, haktan kendisinde ihtilâfa düştükleri şeyleri izniyle gösterdi. Şüphesiz Allah dilediğine doğru yolu gösterir.” (2/Bakara, 213)

İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılımları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular, aralarındaki hırs ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun

üzerine Allah kendi izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı. Allah, dilediğini doğru yola iletir.

Müslümanlara bu konuda özellikle İsrâiloğulları'na bakıp ibret almaları tavsiye edilmektedir; çünkü onların yerine, dünyanın önderliğini üstlenen müslümanlar için İsrâiloğulları, yaşayan bir örnektir. İsrâiloğulları'na nimet olarak peygamberler ve İlâhî kitaplar verilmiş ve bütün dünyanın önderleri olma görevi onlara emanet edilmişti. Fakat onlar kendilerini dünyevî arzulara, iki yüzlülüğe ve kötü amellere teslim ettikleri için kendi kendilerini bu nimetlerden mahrum bıraktılar. Bu nedenle onların makamına geçen müminler, bu kötülöklere karşı uyanık olmaları ve onların tarihinden ders almaları konusunda uyarılıyorlar.

Burada dinde evrim fikrine karşı çıkılmaktadır. Bilim adamı denilen kimseler, insanın dinî hayatına karanlık içinde başladığını ve tabiat güçlerine tapma ve politeizmin (çoktanrıcılığın) ilk dinler olduğunu söylerler: Güya insanlar zamanla Allah'a tapmaya başlamışlar; fakat, O'na ortak koşmaya da devam etmişlerdir. Bu uzun bir süre devam etmiş, fakat en sonunda insan Allah'ın birliğini fark etmiştir. Kur'an bu fikre tamamen karşı çıkar ve insan hayatının karanlıklarda değil, ilâhî nurun ışığında başladığını bildirir. Allah ilk insan Hz. Âdem'i (a.s) yarattığında O'na Hakk'ı vahyetmiş ve doğru yolu göstermişti. Hz. Âdem'in (a.s) torunları uzun bir süre O'nun yolunda gitmişler ve hepsi de bir ve aynı ümmete bağılı kalmışlardır. Fakat sonraları yeni yollar ve sapık dinler icat etmişlerdir. Onlara gerçek gösterildiğı halde, sadece kendilerine ayrılan paydan ve verilen haktan daha fazlasını elde etmek için böyle yapmışlardır. Bu sapık insanları kötölüklerinden alıkoymak için Allah, onlara, gerçek Hak Yolu gösteren peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler, kendi adlarıyla anılacak yeni dinî topluluklar kurmak için gönderilmemişlerdir. Bilâkis onlar, doğru yoldan sapanları insanlığın ilk ve gerçek dinine ve insanın yeryüzündeki hayatına ilk başladığı zaman, Allah'ın hidâyeti üzere kurulan tek ümmet haline döndürmek için gönderilmişlerdir.

"İnsanlar tek bir millettir. Ve Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi" âyeti, "İnsanlar tek bir millettir sonra görüş ayrılığına düştüler de Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi." demektir. Çünkü âyetin daha öncesi ve daha sonrası bunu gösterdiği gibi, *"İnsanlar ancak bir tek millettir. Sonra görüş ayrılığına düştüler."* (10/Yunus, 19) âyetinde bu kayıt açıkça yer almaktadır. Bundan başka Abdullah bin Mes'ûd kıraatinde, bu âyette de "görüş ayrılığına düştüler" şeklinde yer almaktadır ki bu kırâat mütevâtir değilse de meşhur olduğundan gereğince amel etmek vaciptir. İlk başta bütün insanlar bir tek ümmetti. Hz. Âdem kıssasından da anlaşılacağı üzere, insanların hepsi bir kökten türemişlerdi. Yaratılmış oldukları ilk yaratılış gereğince, hak olan ilâhî kânuna göre hareket ediyorlardı. Bir tek toplum ve bir tek millettir. İnsanlar yeryüzünde var oldukları

daha ilk andan itibaren dinsiz ve toplumsuz yaşamış değillerdir. Hayvanların yaşantısı bile gözden geçirilirse görülecektir ki dünyaya ilk gelişinde anasının koynunda dahi olsa toplumsal bir ortamda yetişmeyen hiçbir hayvan yoktur. Her doğan bir tabiat üzere doğar.

İnsanlar da yaratılışları gereği yaratılışın başında bir tek toplum idiler. Sonradan görüş ayrılıklarına düştüler de, Allah hakka itaatin ve ona uymanın sevâbını müjdeleyen, hakka aykırı davranmanın ve karşı gelmenin cezasını anlatarak korkutan peygamberler gönderdi. Ve bunlarla birlikte hakka dair kitap da indirdi ki, insanlar arasında görüş ayrılıklarına düştükleri konularda hâkim olsun, çekişmeyi ve haksızlığı ortadan kaldırıp hakkı yerine getirsin. Ebû Câfer kıraatinde "yâ"nın zammesi ve "kâf"ın fethasiyle meçhul kipi üzere okunur ki, "İnsanlar arasındaki görüş ayrılıklarında Hak kitap ile hüküm olunsun, yürütme yapılsın." demek olur. Her iki halde de hüküm ve yürütmenin sebep ve amacı sadece hakkı orta yere koyup tanıtmak değil; hakka uygun olarak görüş ayrılıklarının giderilmesi ve barış ortamının kurulması olduğu anlaşılır. Sonra insanlar bu indirilmiş kitap hakkında da görüş ayrılıklarına düştüler. Kitapta görüş ayrılıklarını çıkaran da başkaları değil; ancak o kitaba nâil kılınmış olan Kitap ehlidir. Hem bunlar bu görüş ayrılığını, kendilerine açık âyetler, anlamı açık ve kesin hüküm bildiren deliller geldikten sonra aralarındaki azgınlık ve kıskançlıktan, ileri gitmek ve peygamberlerle bile yarış etmek iddiasından dolayı çıkardılar.

Eğer bu görüş ayrılığı açık ve kesin hükümlü âyet ve delil bulunmayan, âyetlerde değinilmeyen noktalarda açıklanmamış delilleri ve hakkı araştırmak için olsaydı, insanların görüş ayrılıklarını olabildiğince azaltacak şeriatın izin verdiği bir içtihat olabilirdi. Ancak bunlar böyle yapmadılar. Deliller geldikten sonra hakkında nas bulunan konularda görüş ayrılığına düştüler. Oysa nassın bulunduğu konularda içtihadı izin yoktur. Bu gibi âyetlerden dolayıdır ki bu kaide, fıkıh ilminin, her konuya uygulanabilecek genel kurallarından birini oluşturmuştur. Hakkında açık ve kesin hüküm bildiren âyet bulunan noktalarda içtihat etmek, insanlar tarafından hak kânuna aykırı olarak, kendi kendine kânun koymaktır. Bu ise hakka uygun olarak görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak değil, karşı ve zıt görüş ileri sürmektir. Böylece Kitap ehli, insanların dünya sevgisi ile çekişmelerine ve görüş ayrılıklarına tam anlamı ile hakim olma için bahşedilmiş bulunan hak olan kitabın âyetlerine ve delillerine karşı azgınlıkla ve haddi aşmakla yeniden görüş ayrılıkları çıkarmak sûretiyle insanların akıllarını karma karışık ettiler. Hukuk ayaklar altında çiğnendi, ahlâk ve toplum düzeni bozuldu, nimetler sona erdi, bunun sonucu olarak da hatır ve hayale gelmez belalara düştüler. Sonra, Allah bunların görüş ayrılığına düştükleri hakka, Hz. Muhammed'i göndererek ve Kur'ân'ı indirerek kendi izni ile iman edenlere doğru yolu gösterdi. Ve işte Allah, böyle dilediğine doğru yolu gösterir ve doğrultur.

İnsanlığın yeryüzüne geldiği ilk andan Hz. Muhammed'in gönderilişine kadar geçen insanlık tarihinin bir özeti olan bu âyet-i kerime insanlığın yaratılışını, peygamberlik olayını, hukukun kaynaklarını, kanun koymanın nedenlerini, hükümetin yürütülmesinin sırlarının aslını kapsayan büyük bir sosyoloji ilminin temellerini içermektedir. Bu nedenle tefsir bilginlerinin bu noktadaki ilmî görüşlerini özetlemek yararlı olacaktır: Yukarıda "*Vasat Ümmet (orta yolu benimseyen ümmet)*" (2/Bakara, 143) de görmüştük ki ümmet, insan gruplarının uyup izledikleri topluluk diye tanımlanmıştı. Ancak bu mânâ, daha çok "*ümmet-i vasat*" (orta yolu benimseyen ümmet) ismini vermeye yaraşan özel bir anlamdır. Oysa bu "*vasat*" (orta yolu benimseme) kaydından soyut olarak **ümmet**, "Bir şey üzerine toplanıp birbirine uyan topluluk" demektir ki "uymak" anlamına gelen "itimam"dan alınmadır. Bu âyet ise, geçmişte insanların bir tek ümmet olduklarını açıklıyor.

Ve Hz. Muhammed'in peygamberliği ile Kur'ân-ı Kerim, insanlığı bu şekilde başlangıcından sonuna kadar paralel bir biçimde Hakk'ın tevhidi (birliği)ne ve genel barışa erdirmek için gelmiştir.

Cehennem Korkusu - Cennet Ümidi (Allah ile İlişkilerimizde Denge) Cennetin Bedeli, Her Ümmet İçin Aynıdır, Ucuzlamaz

"(Ey mü'minler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçmiş kavimlerin başlarına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokundu ve öyle sarsıldılar ki Peygamber ve onunla beraber iman edenler nihâyet 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' dediler. İşte o zaman (onlara), 'Şüphesiz Allah'ın yardımı yakın' (denildi)." (2/Bakara, 214)

Kur'an insanlara öğüt verirken onların duygularını dengede tutmaya çalışır. O mü'minlerle kâfirleri, cennetle cehennemi, iyi davranışlarla kötü davranışları, amel defterlerini/karnelerini sağdan alanlarla soldan alanları peş peşe anlatır. Ne aşırı şekilde tek taraflı ümitlenmek, ne de tek taraflı korkmak, ikisi de hoş olmayan sonuçlara götürür. İnsan, aşırı şekilde sadece ümitlenirse laubali, şımarık olur. Ve bu hal Allah'la ilişkilerinde de görülür. Kulluğu hafife alır, ciddiyetini kaybeder. Bu durum şeytanın insanı Allah ile aldatmasına yol açar. Kur'an'da şeytanın insanı Allah ile aldatmasına dair birçok âyet vardır. Bunlardan biri şudur: "*Allah'ın affına güvendirerek şeytan sizi aldatmasın.*" (35/Fâtır, 5) İnsan bazen günah dolu bir hayat içerisinde yaşarken biri kendisini Allah'tan korkmaya davet edip günahlardan alıkoymaya çalıştığında, hemen Allah'ın çok merhametli ve affedici olduğunu söyleyerek o günahı işlemeye devam eder. Bu, Allah'ı yanlış tanımadır.

Şüphesiz Allah'ın affedici ve çok merhametli olması, hiçbir zaman insanın O'na isyan etmesini, günah işlemesini gerektirmez. İnsanın aşırı şekilde, tek taraflı korkuya kapılması, bu defa insanı ümitsizliğe sevkeder. Ümitsiz yaşamak insanda karamsarlık ve hayata karşı duyarsızlık oluşturur. *"Onlar Rablerine, azabından korkarak ve rahmetinden ümitvar olarak dua ederler."* (32/Secde, 16) *"Gerçekten onlar hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve bize derin saygı gösterirlerdi."* (21/Enbiyâ, 90) *"O'na korkarak ve umarak dua ediniz."* (7/A'râf, 56)

Yalnız dünya için çalışanlar, çalışıklarının karşılığını bu dünyada alırlar. Âhiret yurduna hazırlık yapanlar ise hem bu dünyada hem de âhirette karşılığını en güzel şekilde alırlar. Kâfire âhirette yakıtı insan ve taş olan cehennem gösterilirken, mü'mine ise köşkların, suların, çiçeklerin en güzel ve tertemiz eşlerin olduğu cennet vaad ediliyor.

Bu dünyada insanlardan bir kısmı bir villaya, arabaya ve güzel bir kadına sahip olmak için kendilerini her türlü tehlikenin içine atabiliyor. Halbuki bu dünyanın çiçekleri soluyor, sevgililer önce soluyor, sonra ölüyor. Tüm doğanlar ölüyor, yapılanlar yıkılıyor. Gençliğini harcayarak birçok şeye sahip oluyor; tam yaşayacağım dediği anda doktoru ona tuzu-yağı-tatlıyı yasaklıyor ve eşine karşı da iktidarsızlık dönemi başlıyor. Mü'minler kendilerini âhirete göre ayarlarlar. Allah, onlara bu dünyayı da verir. Ama geçici olan bu dünya nimetleri cennette solmadan devam eder.

Geldiğimiz yere dönüyoruz. Yemyeşil bir ülkeden geldik. Yeşillikler üzerindeki fiskiyelerin etrafında yeşil yastıklar, nefis işlemeli döşekler üzerine yaslanmış, sevgililerinden başkasına bakmayan, kendilerine insan ve cin eli değmeyen sevgililerin bulunduğu ülkeden geldik. Bir tanesinin kokusu yeryüzünü dolduracak, parlaklığı güneş ve ayın ışığını solduracak derecede güzel, yakut ve mercan gibi, her an bekâreti yeniden verilen, altın bilezik, yeşil ipekli elbise ve incilerle süslenmiş tomurcuk memeli sevgililerle bezenmiş bir ülkeden geldik. Altından sular akan kat kat köşklar, binası altın ve gümüşten, harcı miskten meydana gelen güzel meskenler, gümüş kaplar, billur kupalar, altın tepsiler ve kadehlerde canların çektiği gözlerin hoşlandığı her şeyin bulunduğu, istenilen et ve meyvelerin bol olduğu, ölümün uğramadığı, gençlik ve güzelliğin solmadığı, sonu misk kokan, mühürlü halis şarabın içildiği, yandıran güneş, donduran soğuğun bilinmediği bir ülkeden indik.

Kin ve yalanın bilinmediği, hiç bir günahın işlenmediği, cinsî iktidarsızlığın ve yorulmanın olmadığı, yenen ve içilenlerin ter halinde çıktığı ve güzel kokular saçtığı bir ülkeden Hz. Âdem'le Hz. Havvâ vâlidemizle bu imtihan dünyasına indik, eski ve ebedî yurdumuza, ana vatanımıza, baba ocağımıza tekrar dönmek üzere. Cenneti

yaratan ve bizi sınav için bu dünyaya indiren Rabbimiz *"Rabbinizden olan rahmet ve cennete doğru koşunuz."* (3/Âl-i İmrân, 133) *"İyi şeyler için yarışanlar bunun için yarışsınlar."* (83/Mutaffifin, 26) emriyle kıyamete kadar gelecek insanları uzun bir yarışa başlattı ki, varış noktası dünyada devlet, âhirette cennet. Ödül ise cennet nimetleri ve cemâlullah.

Dışını halk, içini Hak için süsleyen muttaki insanlara hazırlanan bu güzellikler yurduna ancak temiz insanlar layık olduğundan bu dünyadan kalbimizi ve kalıbımızı kirlendirmemeye, kirlenen yerlerimizi de temizlemeye çalışmak bizim görevlerimiz arasındadır. Bu dış ve iç temizlik, bazen göz yaşı, bazen alın teri, bazen mürekkep, bazen kanla yapılır. Cennete doğru koşan, bu dünyada terleyecek, tökezleyip günah bataklığına düşerse tekrar kalkıp koşacak, kirlerini göz yaşıyla yıkayıp pişmanlık ateşiyle yakacak. Dünyada pişmanlık ve tevbe ateşiyle günahlarından temizlenmeyen mü'minleri Allah lutfedip affetmezse cehennem ateşiyle temizleyecektir. "Gelin bugün yanalım, yarın yanmamak için!"

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: Allah'ın Rasülü (s.a.s.) ile beraberdim. Ensâr'dan bir sahâbî geldi ve Rasulullah'a selâm verdi. Sonra da sordu: "Ya Rasulallah! Mü'minlerin en üstünü hangisidir?" *"Onların ahlâkı en güzel olanıdır."* "Ya Rasulallah! Mü'minlerin en zekisi hangisidir?" *"Onların ölümü en çok hatırlayanı, ölümünden sonrası için en güzel bir şekilde âhiret hazırlığı yapanıdır. İşte onlar, en zeki mü'minlerdir."* (İbn Mâce Hadis no: 4259)

Cennet Ucuz Değil!

Cennet insanın hayallerine dahi sığmayacak güzellikte yaratılmış. Fakat nefse ağır gelen, nefsinin terbiye edememiş, ona esir olmuş insanlara çok zor gelen işlerle kuşatılmıştır. Her nimetin bir külfeti vardır. Külfet nimetin önemine göre değişir. Cennetin etrafını kuşatmış bu zor ve sıkıntılı engelleri aşmak için her şeyden önce kuvvetli bir iman ve bununla birlikte ileri derecede bir sabır gücü olması lâzım.

Cehennemse nefse hoş gelen, insanı cezbeden işlerle kuşatılmıştır. Bütün bu işlere bir ömür boyu direnmek, karşı koymak da çok güçlü bir maneviyatı gerekli kılıyor. Öyle ya insanlar haram-helal, iyi-kötü demeden her türlü lezzeti yaşamaya koyulacaklar, siz de bunları göreceksiniz ve yapmayacaksınız! "Ben sabredersem Rabbim bana cennette daha güzellerini, hem de ebedî olarak verecek" diyeceksiniz. Bu, cennete ne kadar iman ettiğine ve dünya hayatına ne kadar değer verdiğine bağlı

bir şey. Hayata damgasını vurmuş büyük insanlara bakın. Hiç birisinin dünyaya gerektiğinden fazla değer verdiklerini göremeyeceksiniz.

Ama bunun yanında bir de hayatı son derece maddîleşmiş, ölmeyecekmiş gibi yaşayan, eğlenmek, yemek, içmek, giyinmekten başka bir derdi olmayan, ne dünün eyvâhını, ne de yarının kaygısını çekmeyen insanlara bakalım; insana ait tüm yüce değerlerden yoksun iki ayaklı hayvanlar gibi (hatta daha da aşağı) bir vaziyette ömür tüketiyorlar. Bunlar zevkleri için yaşamaya çalışıyorlar. Basit, geçici, bir müddet sonra insana bıkkınlık veren zevkleri, âhiret zevklerine değişiyorlar. Tabii bunlara âhiretten söylenecek şey şu olabilir: *"İnkâr edenler, ateşe sunuldukları gün, onlara: 'Dünyadaki hayatınızda sizin için güzel olan her şeyi (bütün zevklerinizi) harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Ama bugün, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızın ve yoldan çıkmanızın karşılığında alçaltıcı bir azab göreceksiniz' denir."* (46/Ahkaf, 20)

Dünya hayatında basit bir eve talip oluyorsunuz. Birkaç yıl "taksitlerini ödeyeceğim" diye boğazınıza kadar her şeyinizden kısıyorsunuz. Yine aynı şekilde evlenmek için bir kıza talip olduğunuzda bir sürü masraf ve sıkıntıya giriyorsunuz. Dünyada bir eve ve bir kıza talip olmak bir sürü maddî ve manevî sıkıntılara girmeyi gerektiriyor da bir cennet köşkü ile hurilere talip olmak niye bazı sıkıntılara girmeyi gerektirmesin? Üniversite mezunu nice insanın branşlarıyla ilgili bir meslek bulamadıkları ve pek de işe yaramayan fakülte diploması için bunca zahmet boşuna imiş dedikleri bir ortamda, yine de bir yüksek okula girebilmek için her yıl milyonu geçen sayıda insanın nasıl sınavlara hazırlandığını biliyoruz. En azından bu kadar olsun çalışmaların, dökülen terlerin ve çekilen sıkıntıların cennet için de olması gerekmez mi?

"Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onlara öyle darlık, zorluk, sıkıntı geldi ve sarsıntıya uğradılar ki Peygamber ve onunla beraber mü'minler: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyordu. Gözünüzü açın! Allah'ın yardımı şüphesiz pek yakındır." (2/Bakara, 214) Rivâyete göre bu âyet, Uhud veya Hendek savaşı esnasında nâzil olmuştu. Mü'minler öyle daralmışlardı ki, âdeta ölüp ölüp diriliyorlardı. Sahabelerden bazıları oldukça tedirgin, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" demeye başlamışlardı. İşte Cenab-ı Hak yukarıdaki âyeti vahyederek âdeta "siz yoksa cenneti ucuz mu zannetmiştiniz?" buyuruyor. Allah'ın en salih kulları en çok musibetlere uğratılanlar olduğuna göre, bize ne oluyor da cenneti ucuza kapatmaya çalışıyoruz? (Hasan Eker, Âhiret Bilinci, s. 90)

Yukarıdaki âyetin takdiri şudur: "Ey mü'minler, sizler Allah'ın sizi kullukla mükellef tuttuğu her şey ile ibâdet etmediğiniz, sizi imtihan ettiği şeylere sabretmediğiniz, kâfirlerin eziyetine, fakirlik ve yoksulluğa, geçim

sıkıntısı ve darlıklarına katlanmadığınız, düşmanla savaşın dehşet ve korkunç hallerine göğüs germediğiniz müddetçe, sırf bana iman edip, peygamberimi tasdik etmek sûretiyle cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Bütün bunlar, sizden önceki mü'minlerin başına gelmiştir."

Âyet, cennete girmeye hazırlanmak için, ezelden beri gelen Allah'ın kanununa yöneliyor. Cennet ehli olmak için inanç sahiplerinin, inançlarını müdâfâ etmeleri; o yolda zorluğa, eziyete, şiddete ve ıstıraba katlanmaları; zafer ve mağlubiyet arasında gidip gelerek itikadları üzerine sabit kalmaları; hiçbir şiddetin onları dağıtmaması; hiçbir kuvvetin onları korkutmaması; mihnet ve fitne balyozları altında gevşememeleri ve zafere hak kazânmaları için Allah onlara yön veriyor. Zira o günde, Allah'ın dininin muhafızı onlardır. Kendilerine emanet edilen şeyleri beklemektedirler. O, emaneti korumaya ve müdâfâya hazırdırlar. Bu yüzden de emanete müstahak olmuşlardır. Çünkü, onların ruhları korkudan kurtulmuştur. Dünya hayatının hırsından, yükünden, boşluğundan kurtulmuştur... O anda ruhları, olduğu âlemden cennete daha yakındır... Çamurlar âleminden çok yücelerdedirler...

İşte mü'minler, cihad ve imtihandan, sabır ve sebatan, sadece Allah'a sığınıp O'nu düşündükten, Allah'tan başka her şeyi ve herkesi ikinci plana attıktan sonra cenneti hak ederler. Yol budur: İman ve cihad; mihnet ve bela; sabır ve sebat; sadece Allah'a yöneliş... Yardım bundan sonra geliyor. Cennet nimetleri de bundan sonra geliyor...

"Sizden önceki ümmetler, çeşitli belâlarla azâb olunmuşlardı. Ama bu, onları dinlerinden çevirmemişti. Öyle ki adamın başının ortasından testereyle kesilir, böylece iki parçaya ayrılır; yine adamın etleri ve sinirleri demir taraklarla kemiklerinden ayrılır, ama bu onu dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki, bu iş, mutlaka kemale erecektir. Öyle ki, kervancı Sana ile Hadramut arasında seyahat ederken ancak Allah'tan ve koyunlarına karşı kurttan korkacaktır; başka hiç kimseden korkmayacaktır. Ne var ki sizler, acele ediyorsunuz." (Buhârî, İkrâh 1)

Ebû Hureyre (r.a.) rivâyet ediyor. Rasûlüllah (s.a.s.): *"İmtinâ edip kaçınanlar hariç, bütün ümmetim cennete girecektir."* 'Kim cennete girmekten kaçınıp ayak diretir?' Dediler. *"Kim bana itaat ederse cennete girer, kim âsi olup itaat etmezse o kaçınmış olur demektir!"* buyurdular. (Buhârî, İ'tisam 2)

Şimdi bu hidâyet gelmekle ey Muhammed ümmeti! Siz, sizden önce geçen ümmetlerin durumu sizin başınıza hiç gelmeden, meşakkatler, sıkıntılar, çekmeden, bütün ilâhî hükümleri amelî ibâdetler ile tatbik etmeden, sırf iman ile "dâr-ı selâm" (barış yurdu) olan cennete girivereceğinizi mi zannettiniz? O geçmiş ümmetlerin başına nice sıkıntılar ve çaresizlikler geldi de, sarsıldılar, o kadar sarsıldılar ki, hatta başlarında bulunan peygamber ve onunla beraber iman edenler "Allah'ın yardımını ne

zaman?" diyecek dereceye vardılar. Ancak iyi biliniz ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır. Siz bu iman ve hidâyetten ayrılmadıkça, yakında o yardımı görecek, muradınıza ereceksiniz. Rasûlullah, Mekke'de müşriklerin karşı gelmesinden sonra, muhacirler ile yurtlarını ve mallarını bırakarak Medine'ye hicret ettiği zaman, öncelikle Yahudilerin düşmanlıklarıyla karşılaşmıştı. Bu sebeple bu âyet indi. Uhud veya Hendek savaşları nedeniyle indiği de rivâyet edilmiştir.

Bu âyet gösteriyor ki "İttirat" (düzgün bir biçimde olayların birbirini izlemesi) kanunu gereğince, Muhammed ümmeti, bütün eski milletlerin geçirmiş olduğu birtakım durumlarla yüz yüze gelecek, ayrılıklar görecek, karşı koymalara uğrayacak, sıkıntılar ve zorluklar geçirecek; sarsılmayıp dayananlar, sonunda başarılı olacaklardır. İlk yaratılışta olduğu gibi, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden itibaren de insanlığın yaratılışı hakkın gerçekleştiği noktada yeni bir gelişme sağlamaya başlayacak, *"Gerçekten zaman, Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı günkü şekline dönmüştür"* hadis-i şerifinin anlamına göre Hz. Muhammed'in asrı bütün ölçülere bir başlangıç olacaktır. Bundan sonra da dünyada hakka karşı yine azgınlık ve düşmanlık ortaya çıkacak, geçmiş milletler gibi gruplar meydana gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve ashabının yoluna giden ve kitapla, sünnetle ve cemaat ile korunmasını bilip, Allah'ın birliğine imanı amellerin en özeli kabul eden hak taraftarları fırka-i nâciye (kurtuluşa eren grup), *"İnsanların içinden kimi vardır ki, Allah'ın rızâsına ermek için kendini fedâ eder."* (2/Bakara, 207) âyetinin delâlet ettiği mânâyâ uygun hareket ederek sabır, sebat ve çabalarla, ilâhî yardıma erecek, hakkın üstün geldiğini görecek ve genel barışı kuracaklardır. Ve başarılı olmak için tarihten ibret alıp ona göre korunmalıdır.

Bu âyetle, bir önceki âyet arasındaki uzun hikâye atlanmıştır. Çünkü âyet bunu ima etmektedir ve zaten daha önce Mekke'de indirilen sûrelerde de bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bir önceki âyette, peygamberlerin dinde ortaya çıkan ihtilafları ortadan kaldırmak için gönderildikleri bildirilmekte; fakat Mekkî sûrelerde ayrıntıyla ele alındığı için, onların çektikleri zorluklara ve işkencelere değinilmemektedir. Bu şekilde müminler, rasûller ve onlara uyanların her zaman, Allah'a asi olanlarla savaşmak zorunda kalacakları ve İslâm'a gerçekten iman etmenin kolaylıklarla dolu bir yol olmadığı konusunda uyarılmaktadır. Hak dini ikâme etmek ve bunu engellemeye çalışanlara karşı savaşmak için kişinin tüm gücünü harcaması, hatta gerekirse canını bile vermesi gerekir.

Hayır Olarak Nelerinizi İnfak Edebiliyorsanız...

“Sana (Allah yolunda) ne infak edip harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayırdan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.” (2/Bakara, 215)

Ey Muhammed! Neye harcayacaklarını, yani ne gibi yerlere harcama yapacaklarını sana soruyorlar. Uhud savaşında şehit olan çok yaşlı ve malı çok birisi olan Amr bin Camuh, Rasûlullah'a, "Mallarımızı nelere harcayacağız ve nerelere vereceğiz?" diye sormuştu. Bunun üzerine bu âyet indi. Cevap olarak de ki, az veya çok hayır cinsinden, yani çeşit çeşit mallardan vacip veya nâfile olarak Allah rızası için harcadığınız veya harcayacağınız mal önce ana-babanız, ikinci olarak en yakın akrabanız, üçüncü olarak ihtiyaç içindeki yetimler, yoksul fakirler, yolda kalmış yolcular içindir. Babalarınıza dedelerinize bakmak ilk görevinizdir. Diğer yakınlarınız onları izler ve bu şekilde, "Yakınlık derecesi daha yakından uzağa doğru" kuralına göre, harcama yapmak vâcib olur. Bunlardan başkasına da zekât ile vacip olarak ve diğer sadakalarla nâfile olarak mal harcanır. Bunlardan başka, herhangi bir hayır daha yaparsanız, elbette onu Allah pek iyi bilir ve karşılığını verir.

Hoşa Gitme Hayrın Ölçüsü Değildir!

Hoşunuza Gitmediği Halde Savaş Size Farz Kılındı

“Hoşunuza gitmediği halde savaş size yazıldı/farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamanız mümkündür. Sizin için daha şerli/kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmanız da mümkündür. Allah bilir, halbuki siz bilmezsiniz.” (2/Bakara, 216)

Bu hayır cinsinden olmak üzere, genel barışı kuracak ve hakkı birleştirecek olan savaş üzerinize farz kılındı. Yani Allah yolunda savaşmak üzerinize yazıldı, gerektiğinde bazen farz-ı ayn ve bazen de farz-ı kifâye olur. Oysa o sizin hoşunuza gitmez, bazı şeyler sizin için sırf hayır ve yarar olduğu halde, siz ondan hoşlanmayabilirsiniz, savaş da böyledir, diğer bazı şeyler de sizin için kötü ve zararlı olduğu halde, siz ondan hoşlanıp sevebilirsiniz. Hoşlanıp hoşlanmamak sadece bir duygudur. Sadece bununla iyilik ve kötülük, yarar ve hayır belirlenemez; bunlar gerçeği ve işlerin sonuçlarını bilmeye dayanır.

Bunu da Allah bilir. Siz bilmezsiniz. İnsanlar ne kadar bildiklerini iddiâ etseler, yine bilmedikleri bildiklerinden çoktur. Uzun bir gelecekle ilgili olan bütün iyiliklerini ve kötülüklerini bilmezler. İnsan aklı, güzel ve çirkine tam olarak hakim olamaz. Bunlara hâkim olan Allah'tır. Bu nedenle size yararınız için emirler verir, kötülükten korunmanız için yasaklar koyar. İnsanlar işin başında duygulara bağlıdırlar. O anda duyguları ile karşı karşıya gelen hoş ya da kötü şeylerin etkisine

kapılırlar. Oysa bunların iyilik veya kötülük olması ilerde bunların sonucu olacak yararlar veya zararlar bağıdır. Bu ise duygu anında bilinemez. Bazen uzun bir deneyime muhtaç olur. Ve çoğunlukla deneyimi de mümkün olmaz ve deneye kalkışma durumunda iş işten geçmiş olur. Allah, bunları kitabıyla ve tarihî örnekleriyle bildirir.

İnsanlık tarihî azgınlık tecâvüz ve ayrılık ile dopdolu olduğundan dolayı; genel barış ortamı sağlanıncaya kadar bu durum üzere savaş ve çarpışma, kaçınılması mümkün olmayan bir zorunluluktur. Allah, hakka bağlı olanları n iyiliklerinin onların korunmalarında olduğunu bildiği için savaşı size farz kılmıştır. Gerekğinde siz onu yapacak, Hakk'ın tevhidi ile tam bir barış ortamına gireceksiniz. Şehid olmalar, zaferler, ganimetler size "hayır" olacaktır. *

* Bu tefsir bölümü, aşağıdaki kaynaklarda ismi yazılı tefsirlerin ilgili âyetler hakkındaki açıklamalarından yararlanılarak ve yer yer özetlenip iktibas edilerek hazırlanmıştır.

Konuyla İlgili Geniş Bilgi Alınabilecek Kaynaklar

1. Fi Zılâli'l-Kur'an, Seyyid Kutub, Hikmet Y. c. 1, s. 329-464
2. Tefhimu'l Kur'an, Mevdudi, İnsan Y. c. 1, s. 121-147
3. Hak Dini Kur'an Dili, Elmalılı Hamdi Yazır, Azim Y. c. 1, s. 491-547, c. 2, s. 7-85; Eser Y. c. 1, 596-686, c. 2, s. 687-756
4. Kur'ân-ı Kerim Şifa Tefsiri, Mahmut Toptaş, Cantaş Y. c. 1, s. 348-455
5. Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri, İbn Kesir, Çağrı Y. c. 3, 682-834
6. Hulâsatü'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an, Mehmed Vehbi, Üçdal Neşriyat, c. 1, s. 295-376
7. Mefatihü'l-Gayb (Tefsir-i Kebir), Fahreddin Razi, Akçağ Y. c. 4, s. 259-552, c. 5, s. 5-88
8. El-Mîzan Fî Tefsîri'l-Kur'an, Muhammed Hüseyin Tabatabai, Kevser Y. c. 1, s. 598-619, c. 2, s. 1-275
9. El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an, İmam Kurtubi, Buruc Y. c. 2, s. 483-628, c. 3, s. 7-176
10. El-Esâs fî't-Tefsîr, Said Havvâ, Şamil Y. c. 1, s. 438-537, c. 2, s. 7-37
11. Muhtasar Taberî Tefsiri, İmam Taberî, c. 1, s. 130-159
12. Rûhu'l Furkan, Mahmut Ustaosmanoğlu, c. 2, s. 221-538
13. Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat c. 1, s. 262-287-365
14. Et-Tefsîru'l-Hadis, İzzet Derveze, Ekin Y. c. 5, s. 163-228
15. Furkan Tefsiri, Hicazi, Vahdet Y. c. 1, s. 127-162
16. Kur'an Mesajı, Muhammed Esed, İşaret Y. c. 1, s. 48-62
17. Safvetü't Tefâsir, Muhammed Ali es-Sâbûnî, Ensar Neşriyat, c. 1, s. 214-255
18. Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri, Ö. Nasuhi Bilmen, Bilmen Y. c. 1, s. 166-216
19. Min Vahyi'l Kur'an, Muhammed Hüseyin Fadlullah, Akademi Y. c. 3, s. 163-192, c. 4, s. 9-126
20. Bakara Sûresi Tefsiri, Ramazanoğlu Mahmud Sâmî, Erkam Y. s. 226-270

Ve'l Hamdû li'llahi Rabbi'l Alemin...

Allahûmme Salli alâ Muhammedin ve âlâ âlihi ve sahbihi ve bârik ve sellim...

Sûbhanek Allahûmme ve bihamdike ve eşhedû en la ilahe illa ente vahdeke la Şerike leke ve Estağfiruke ve etûbû ileyk.

Ve Âhiru Davânâ Enil- Hamdû Lillâhi Rabbil Âlemin.

—*Derleme*— Ebu Abdulmûmin Tekin. bin Muharrem. el-Kayseri
—*E-Mail*— dayioglu@hotmail.com
—*E-Mail*— tekin_mihci@hotmail.com
— *BELGIQUE* — 2001 - 2014 —

<https://www.facebook.com/groups/704621039621341/files/>
<https://www.facebook.com/groups/islami.e.Kitap.indir/files/>
<https://www.facebook.com/groups/129830423826445/files/>
<https://www.facebook.com/groups/Silahtar38/files/>
<https://www.facebook.com/groups/1529611830591132/files/>
<http://tevhiddersleri.com/>
<http://ebumuaz.blogspot.com/>
<http://www.ehlieser.tr.gg/>
<http://www.islamhouse.com/>
<http://islamqa.info/tr>
<http://tevhidvesunnet.com/>
<http://www.davetulhaq.com/tr/index.php>
<http://www.tevhididavet.com/>
<http://www.tevhidyolcusu.com/>
<http://islamiokitap.blogspot.be/>
<http://ilimehli.blogspot.be/>

<http://www.sahihhadisler.net/>

